

51872.

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI

FARUK KAYA

DOĞUBAYAZIT İLÇE MERKEZİ'NİN COĞRAFİ ETÜDÜ

Yüksek Lisans Tezi

51872

Tez Yöneticisi

Y.Doç.Dr.Kenan ARINÇ

ERZURUM 1996

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

DOĞUBAYAZIT İLÇE MERKEZİNİN COĞRAFİ ETÜDÜ

Faruk KAYA

Danışman: Y.Doç.Dr. Kenan ARINÇ

1996

Jüri: Y.Doç.Dr.Kenan ARINÇ

Araştırma konumuzu oluşturan Doğubayazıt İlçe Merkezi Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat Bölümü'nde, Ağrı İli sınırları içinde yer almaktadır. İdari bakımdan Ağrı iline bağlı olan Doğubayazıt, Ağrı İl merkezine 95 km. uzaklıkta bulunmaktadır.

Doğubayazıt ilçesi yönetim alanı yaklaşık 2 383 km² kadardır. İlçe, kuzeyinde Ağrı Dağı ve Iğdır, batısında Diyadin ve Taşlıçay, güneyinde Muradiye (Van) ile sınırlandırılmıştır. Doğu ve güneydoğu sınırını ise , Türkiye İran Devlet sınırı oluşturmaktadır.

Doğubayazıt ilçesinde idari bakımdan iki belediye teşkilatı ve 85 adet köy yerleşmesi bulunmaktadır. Doğubayazıt İlçe Merkezi'nin nüfusu 1990 yılı itibarıyla 35 213 kişiden oluşuyordu.

İnceleme sahası, Doğu Anadolu Bölgesinin en önemli doğal yol güzergahlarından biri olarak bilinen ve Doğu Karadeniz kıyılarının önemli bir limanına sahip Trabzon'u, Erzurum üzerinden Tebriz'e bağlayan ticaret yolu koridoru içerisinde yer almaktadır. Tarihin her döneminde önemini korumuş bu yol

güzergahıyla bağlantılı olarak sahada yerleşmenin tarihi çok eskilere giderek M.Ö. 4.000 yıllarına kadar uzandığı görülür. Bu tarihi yol güzergahı günümüze gelinceye kadar önemini korumuştur. Bugün bu tabii yol güzergahı E-23 transit karayolu adını alarak, Doğubayazıtın gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Araştırma sahasında tarım alanını oldukça sınırlı olup, toplam arazinin % 46'sı Çayır ve mera alanlarından meydana gelirken, % 17'si verimsiz ve çorak olan, tarım alanlarından, % 15'i yerleşilmiş alanlardan, % 10'u nadas alanından ve % 12'lik kısımda gelir getirmeyen arazilerden oluşmaktadır.

Ekonomik Faaliyetler içinde tarım daima ikinci planda kaldığı Doğubayazıt'da, sınır ticareti nedeniyle ticari fonksiyonlar önem kazanmış, buna bağlı olarak fonksiyonlar çeşitlenmiş (idari, sosyal, ticaret) böylece Doğubayazıt, ticaret ve turizm sektöründeki gelişmelerle kentsel özellikler kazanmıştır. Doğubayazıt turizm faaliyetleri bakımından gelişmeye oldukça elverişlidir. Turizm potansiyelinin tamamıyla değerlendirilmesi halinde yöredeki ekonomik faaliyetler daha da canlanacaktır.

ABSTRACT

Master Thesis

The Geographical Study of Doğubayazıt

Faruk Kaya

Supervisor: Assoc.Prof.Dr.Kenan ARINÇ

1996

Jury: Assoc. Prof.Dr.Kenan ARINÇ

Doğubayazıt, our field of study, lies within the boundaries of Ağrı and in the Upper-Murat part of the East Anatolia. Doğubayazıt, administratively dependant upon Ağrı, is at a distance of 95 km. to Ağrı.

The administrative area of Doğubayazıt is nearly and 2 383 km². The town is surrounded by Ağrı mountain and in the North, by Diyadin and Taşlıçay in the West, and by Muradiye (Van) in the South. East and southeast boundaries are surrounded by Türkiye-Iran frontier.

In Doğubayazıt there are municipalities and 85 village-settlements. The population was 35 213 in 1990.

Our field of study is on the way from Trabzon, the city that has one of the significant harbours of the East Black Sea shores, to Tebriz via Erzurum, This trade-road is known to be one of the most significant roads of the East Anatolia. This road, which has kept its significance so far, dates back to B.C. 4 000 s. This natural road has been recently named E-23 transit-road and has played a significant role in the development of Doğubayazıt.

Farming field is rather restricted in our field of study: 46 per cent of the total area is meadow and pastures; percent 47 is unproductive and arid field; of the farming field, per cent 15 is inhabited area 10 per cent is fallowed-area and percent 12 is the fields without incense.

In Doğubayazıt, where agriculture has always remained in the background among the economical activities, because of the frontier-trade, commercial functions have gained importance and thus, functions have been assorted (administrative, social, commercial). Thanks to all these activities, Doğubayazıt has come to bear the features of a city. Doğubayazıt is also available to the development of tourism if this potential of tourism is well- evaluated, the economical activities of the region will grow more active.

ÖNSÖZ

Doğubayazıt ilçe merkezinin coğrafi açıdan incelenmesin amaçlayan bu araştırma, bir yüksek lisans tezi olup, Bölgesel (Regional) Coğrafya araştırma medotlarına bağlı kalınarak hazırlanmıştır.

Bilindiği üzere Doğubayazıt, ülkemizin İran Devlet sınırına en yakın konumda kurulmuş bir sınır kentidir. Bu yakınlık nedeniyle Türk-İran ilişkilerinde, yaklaşık 3.5 asırdan beri, ilk temas alanı veya karşılaşma noktasıdır. Dış dünyayay hızla açılan ve kapalı toplum yapısını değiştirmeyi hedefleyen Türkiye'nin, önemli bir pazarı olan İran'la ilişkilerini geliştirerek, yüksek bir ticaret potansiyeline ulaşması mümkündür.

Bununla birlikte, sınır çizgisinin her iki tarafında yer alan kentlerde, gelişmişlik açısından, büyük bir orantısızlık olduğu söylenebilir. Gerçekten de İran'ın sınır kentleri, gerek nüfus ve gerekse ekonomik seviye açısından, oldukça iyi bir durumdadır. Buna karşılık Türk Sınır kentlerinin, aynı durumda olduğunu ileri sürmek, mümkün değildir. Bu durumun psikolojik ve sosyo-ekonomik bir takım sorunları bulunmaktadır.

Siyasi sınırlar, kuşkusuz farklı devletler arasındaki kültür belgelerinin unsurları olarak ele alınmalıdır. O halde denilebilir ki, hudut bölgeleri veya siyasi sınırlar, bir devletin kenar organıdır ve sınır kentleri bu özellikleri nedeniyle, bağlı olduğu Devletin gücünü ve gelişmesini yansıtan en önemli unsurlardır. İşte bu realitenin bir gereği olarak sınır kentlerinin her yönüyle iyi incelenmesi ve kalkındırılması büyük önem taşır.

Türkiye'nin doğu alemine açılan yüzü üzerinde yer alan Doğubayazıt, elverişli konum şartlarına rağmen, yeterince gelişmemiştir. Bu nedenle eldeki araştırmayla Doğubayazıt İlçe merkezinin gelişmesini güçleştiren doğal ve beşeri çevre faktörleri incelenerek, söz konusu faktörlerin analiz ve sentezi yapılmıştır. Zaten bu araştırmayla, yörenin sosyo-ekonomik sorunlarına çözümler aranıldığı gibi, yatırım programlarına bilimsel temel hazırlanması da amaçlanmıştır.

Yıllardır meydana gelen hızlı göç hareketlerinin önlenebilmesi için, ayrıntılı bilimsel etütlerin yapılması gerekmektedir. Çünkü kalkınmada geri kalmış bu tür yörelerin her açıdan planlanması, altyapı çalışmalarının isabetli olabilmesi, öncelikle bu yörenin dikkatli bir biçimde ve bütün yönleriyle etüt edilmesine bağlıdır. Bu bakımdan, yerel coğrafi araştırmalar olmadan, verilecek planlama ve yatırım kararları, genellikle rasyonel ve radikal olmayacaktır. Bu görüş ve düşünceler, bizi ülkemizin sorunlarına çözüm bekleyen bir yöresini, etüt etmeye yönlendirmiş ve araştırma sahası, bu fikirlerin ışığı altında açılmıştır.

Bu araştırmanın ortaya çıkmasında ve eldeki duruma gelmesinde, Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü öğretim üyesi hocalarımın katkısı büyüktür. Öncelikle, tez konusunu seçimi ile eldeki duruma gelmesinde ve araştırmamın her aşamasında büyük yardımlarını gördüğüm tez danışmanım hocam Yrd.Doç.Dr.Kenan ARINÇ'a şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca, bizlere daha öğrencilik yılllarımızda Coğrafya ilminin, büyük ve uygulamalı bir ilim dalı olduğunu, öğreten Coğrafyacılığın çok zevkli bir meslek olduğu gerçeğini kavratan hocamız Prof.Dr. Hayati DOĞANAY'a da şükran borçluyum.

Bu çalışmanın hazırlanmasında büyük ölçüde görüşlerinden yararlandığım öğretim üyesi hocalarım Yrd.Doç.Dr.Saliha KODAY, Yrd.Doç.Dr.Lütfi ÖZAV ve Yrd.Doç.Dr.Zeki KODAY ile emeği geçen bütün meslekdaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim. Araştırmanın dökümenter veri toplama aşamasında ve arazi gözlemlerinde büyük yardımlarını gördüğüm Doğubayazıt İlçe Tarım Müdürü Ali KURBAN ile Tüm Kamu kurum ve kuruluşları ile yardımsever Doğubayazıt halkına teşekkür ederim.

Faruk KAYA

Temmuz 1996

TABLolar LİSTESİ

1. BÖLÜM

Tablo 1.1.	Doğubayazıt Meteoroloji İstasyonuna Ait Sıcaklık Değerleri.....	15
Tablo 1.2.	Doğubayazıt'ta Ortalama Donlu Günlerin Aylara Göre Dağılımı.....	17
Tablo 1.3.	Doğubayazıt'ta Ortalama Donlu Günlerin Mevsimlere Göre Dağılımı.....	19
Tablo 1.4.	Doğubayazıt'ta Çeşitli Yönden Esen Rüzgarların Esme Sayıları ve % Frekansları.....	22
Tablo 1.5.	Doğubayazıt'ta Yıllık Rüzgarların Esme Yönlerini ve mevsimlere Göre Dağılımı ile İlgili % Frekansları.....	22
Tablo 1.6.	Doğubayazıt'ta Rubinstein Formülüne Göre Hakim Rüzgar Doğrultuları ve % Frekansları.....	23
Tablo 1.7.	Doğubayazıt'ta Ortalama Rüzgar Hızının Aylara Göre Dağılımı.....	25
Tablo 1.8.	Doğubayazıt'ta Ortalama Kuvvetli Rüzgarlı ve Fırtınalı Günlerin Yıllık ve Aylara Göre Durumu.....	26
Tablo 1.9.	Doğubayazıt'ın Ortalama Yağış Miktarının Aylara Göre Dağılımı.....	27
Tablo 1.10.	Doğubayazıt'ın Ortalama Yağış Miktarının Mevsimlere Göre Dağılımı.....	28
Tablo 1.11.	Doğubayazıt'ta Ortalama Kar Yağışlı, Karla Örtülü Gün Sayısı ve En Yüksek Kar Örtüsünün Aylara Göre Dağılımı.....	30
Tablo 1.12.	Doğubayazıt'ta Ortalama Açık, Bulutlu ve Kapalı Günler.....	31
Tablo 1.13.	Doğubayazıt'ta Ortalama Nisbi Nem Miktarları.....	32
Tablo 1.14.	Doğubayazıt'ta Ortalama Drajlı, Kırğılı, Dolu Yağışlı Gün Sayısı.....	33
Tablo 1.15.	Doğubayazıt'ta Su Bilançosu (Thornthwaite Göre).....	36

II. BÖLÜM

Tablo 2.1	Doğubayazıt İlçe Merkezinde Sayım Yıllarına Göre Nüfus Miktarları, Cins Bileşimi Nüfus Artış ve Azalış Oranları.....	56
Tablo 2.2	Doğubayazıt İlçe Merkezinde Gerçekleşen Doğum Sayıları ve Oranları.....	60

VIII

Tablo 2.3	Doğubayazıt İlçe Merkezinde Gerçekleşen Ölüm Sayıları ve Oranları.....	61
Tablo 2.4	Doğubayazıt İlçe Merkezinden Dış Ülkelere Yönelik Göçlerin Ülkelere Göre Dağılımı.....	65
Tablo 2.5	Doğubayazıt İlçe Merkezinden Ülke içine Yönelik Göçlerin İllere Göre Dağılımı.....	68
Tablo 2.6.	İlçe Merkezinde Nüfusu Cins Durumu.....	72
Tablo 2.7	Doğubayazıt İlçe Merkezi Nüfusunun Geniş Aralıklı Gruplandırılması.....	74
Tablo 2.8	Doğubayazıt İlçe Merkezinde İlköğrenime Devam Eden Öğrencilerin Okullara Dağılımı.....	78
Tablo 2.9	Doğubayazıt İlçe Merkezinde Ortaöğrenime Devam Eden Öğrencilerin Okullara Dağılımı.....	80
Tablo 2.10	Doğubayazıt İlçe Merkezinde Mahallelere Göre Aile Büyüklükleri.....	87
Tablo 2.11	Doğubayazıt İlçe Merkezinde Çalışma Çağı Nüfusun Makro Düzeyde Sektörel Dağılımı.....	90
Tablo 2.12	Doğubayazıt İlçe Merkezinde Mahallelere Göre Matematiksel Nüfus Yoğunluğu.....	93
Tablo 2.13	Doğubayazıt İlçe Merkezinde Mahallelere Göre Fizyolojik Nüfus Yoğunluğunun Dağılımı.....	94
Tablo 2.14	Doğubayazıt İlçe Merkezinde Mahallelere Göre Tarımsal Nüfus Yoğunlukları.....	96

3. BÖLÜM

Tablo 3.1	Doğubayazıt İlçe Merkezinde Meskenlerin fonksiyonlarına Göre Dağılımı.....	106
-----------	--	-----

4. BÖLÜM

Tablo 4.1	Doğubayazıt İlçe Merkezinde Arazi Kullanım Durumu.....	125
Tablo 4.2.	Doğubayazıt İlçe Merkezindeki Hayvan Varlığının Tür, Bileşimi (1995).....	132
Tablo 4.3	Doğubayazıt İlçe Merkezinde Atölye Tipi İşletme Sayıları ve Çalıştırdığı İşgücü Miktarları.....	139
Tablo 4.4	Doğubayazıt İlçe Merkezindeki Ticari İşyerlerinin Sayısı.....	147

Tablo 4.5	Doğubayazıt -Gürbulak Sınırındaki Sarısu Açıkpazar Yerinde Yıllar İtibarıyla İthalat ve İhracat Durumu.....	149
Tablo 4.6	Gürbulak Sınır Kapısından Yıllar İtibarıyla Gerçekleştirilen İthalat ve İhracat Durumu.....	150
Tablo 4.7.	Doğubayazıt İlçe Merkezi'nde Yeralan Turistik Oteller, Oda ve Yatak Kapasiteleri(1996).....	160

ŞEKİLLER LİSTESİ

1. BÖLÜM

Şekil 1.1	Doğubayazıt'ta Sıcaklık Değerlerinin Yıllık Gidişi.....	16
Şekil 1.2	Doğubayazıt'ta Ortalama Donlu Günler Sayısının Aylara Göre Dağılımı.....	18
Şekil 1.3	Doğubayazıt'ta Ortalama Donlu Gün Sayısının Mevsimlere Göre Dağılımı.....	20
Şekil 1.4	Doğubayazıt'ın Yıllık ve Mevsimlik Ortalama Rüzgar Frenkası Günleri.....	23
Şekil 1.5	Doğubayazıt'ta Yıllık Rüzgarların Mevsimlere Göre Dağılımı.....	24
Şekil 1.6	Doğubayazıt'ta Ortalama Fırtınalı ve Kuvvetli Rüzgarlı Gün Sayısının Yıl İçindeki Dağılımı.....	26
Şekil 1.7	Doğubayazıt'ta Ortalama Yağış Miktarının Aylara Göre Dağılımı.....	28
Şekil 1.8	Doğubayazıt'ta Ortalama Yağış Miktarının Mevsimlere Göre Dağılımı.....	29
Şekil 1.9	Doğubayazıt'ta Ortalama Kar Yağışlı, Karla Örtülü Günler Sayısının Aylara Göre Dağılımı.....	30
Şekil 1.10	Doğubayazıt'ın Klimogramı.....	34
Şekil 1.11	Doğubayazıt'ın Su Bilançosu Diagramı.....	37

2. BÖLÜM

Şekil 2.1	Doğubayazıt İlçesinde Sayım Yıllarına Göre Kadın-Erkek ve Toplam Nüfus Artışı.....	57
Şekil 2.2	Doğubayazıt İlçe Merkezinde Cinsiyete Göre Yaş Grupları Nüfus Pramidi.....	73
Şekil 2.3	Doğubayazıt İlçe Merkezi Nüfusunun Geniş Aralıklı Gruplandırılması.....	75
Şekil 2.4	Doğubayazıt İlçe Merkezinde Ortaöğretime Devam Eden Öğrencilerin Okullara Göre Dağılımı.....	81
Şekil 2.5	Doğubayazıt İlçe Merkezinde Çalışma Çağı Nüfusunun Makra Düzeyde Sektörel Dağılımı.....	91

3. BÖLÜM

Şekil 3.1	Doğubayazıt İlçe Merkezinde Meskenlerin Fonksiyonlarına Göre Dağılımı.....	108
Şekil 3.2	Doğubayazıt İlçe Merkezinde Eski Tip Meskenlere Ait Bir Konut Planı.....	115
Şekil 3.3	Doğubayazıt İlçe Merkezinde Yeni Tip Meskenlere Ait Bir Konut Planı.....	118
Şekil 3.4	Doğubayazıt İlçe Merkezinde Modern Meskenlere Ait Bir Konut Planı.....	120

4.BÖLÜM

Şekil 4.1.	Doğubayazıt İlçe Merkezinde Arazi Kullanımı Durumu.....	125
Şekil 4.2.	Doğubayazıt İlçe Merkezinde Yetiştirilen Hayvan Varlığının Türlerine Göre Dağılımı.....	132

HARİTALAR

	Sayfa No
Harita 1. Araştırma Bölgesinin Lokasyon Haritası.....	1
Harita 2. Doğubayazıt İlçe Merkezi ve Çevresinin Topoğrafya Haritası.....	Metin Dışı
Harita.3 Doğubayazıt İlçe Merkezi ve Çevresinin Jeoloji Haritası.....	Metin Dışı
Harita 4 Doğubayazıt İlçe Merkezinin ve Çevresinen Jeomorfoloji Haritası.....	Metin Dışı
Harita 5 Doğubayazıt İlçe Merkezinden Dış Ülkelere Yönelik Göçlerin Ülkelere Göre Dağılımı Haritası.....	64
Harita 6 Doğubayazıt İlçe Merkezinden Dışarıya Yönelik Göçlerin İllere Göre Dağılım Haritası.....	67
Harita 7 Doğubayazıt'ta Şehir İçi Arazi Kullanılışı ve Fonksiyon Bölgeleri Haritası.....	107
Harita 8. Doğubayazıt İlçesi Ulaşım Haritası.....	144

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf 1	Kentin Doğusandaki Kalkerli Araziden Bir Görünüm.....	177
Fotoğraf 2	Doğubayazıt Ovasında Geniş Yer Kaplayan Alüvyonlar ve Volkanik Malzemenin Yayılımı.....	177
Fotoğraf 3	Eski Doğubayazıt'tan Bir Görünüm.....	178
Fotoğraf 4	Ağrı Dağı ve Doğubayazıt Ovası.....	178
Fotoğraf 5	Büyük ve Küçük Ağrı Dağlarını Birbirine Bağlayan Serdarbulak Geçidi.....	179
Fotoğraf 6	Ağrı Dağının 4.000 m.'den İtibaren Karla Örtülü Görünümü.....	179
Fotoğraf 7	Kent'den Bir Görünüm.....	180
Fotoğraf 8	Eski Kent Yerinde Ayakta Kalan Bir Ev.....	180
Fotoğraf 9	Kent Merkezindeki Yollardan Bir Görünüm.....	181
Fotoğraf 10	Pazara Yerinden Bir Görünüm.....	181
Fotoğraf 11	Evlerin Etrafını Çeviren Surlar'dan Bir Görünüm.....	182
Fotoğraf 12	Düz Toprak Çatılı Evlerden Bir Görünüm.....	182
Fotoğraf 13	Evlerin Örtülmesinde Kullanılan Kamış.....	183
Fotoğraf 14	Yöredeki Eski Tip Konutlar.....	183
Fotoğraf 15	Doğubayazıt'da Ekonomik Faaliyetlerden Olan Küçükbaş Hayvanlardan Bir Görünüm.....	184
Fotoğraf 16	Küçük Sanayi Sitesi	184
Fotoğraf 17	Doğubayazıt Yem Fabrikası.....	185
Fotoğraf 18	Gürbulak Gümrük Kapısından İran'a Geçmek İçin Bekleyen Araçlar.....	185
Fotoğraf 19	Pasajlardan Bir Görünüm.....	186
Fotoğraf 20	Meteor Çukuru.....	186
Fotoğraf 21	Eski Beyazıt'daki Ahmed-i Hani Türbesi.....	187
Fotoğraf 22	Kerem ile Aslı Hikâyelerine Konu Olan Keşiş Bahçesi.....	187
Fotoğraf 23	İshak Paşa Sarayı.....	188
Fotoğraf 24	Doğubayazıt Kalesi ve Kaledibindeki Cami.....	188
Fotoğraf 25	Üç Yıldızlı Otel Deryanın İçinden Bir Görünüm.....	189
Fotoğraf 26	Turistik İşletme Belgeli ve Üç Yıldızlı Otel Ortadoğu.....	189

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	III
ÖNSÖZ.....	V
TABLolar LİSTESİ.....	VII
HARİTALAR LİSTESİ.....	XVII
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ.....	XVIII

GİRİŞ.....	1
1. ARAŞTIRMA BÖLGESİNİN YERİ ve SINIRLARI.....	2
2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE METODU.....	3

I. BÖLÜM

DOĞAL ÇEVRE ÖZELLİKLERİ.

A. BAŞLICA JEOMORFOLOJİK ÖZELLİKLER.....	5
B. İKLİM ÖZELLİKLERİ.....	13
1.1. Giriş.....	13
1.2. İklim Elemanları.....	15
I. Sıcaklık.....	15
II Nem , Basınç ve Rüzgarlar.....	20
III. Nem ve Yağışlar.....	27

1.2.3 Kuraklık Sorunu.....	33
1.2.4. İklim Tipi.....	35
1.C. HİDROĞRAFİK ÖZELLİKLER.....	38
1.D. TOPRAK ÖZELLİKLERİ.....	42
1.E. DOĞAL BİTKİ ÖRTÜSÜ ÖZELLİKLERİ.....	44

II. BÖLÜM

2.A. NÜFUS.....	49
2.1. Genel Bakış.....	49
2.2. Nüfus Artışı.....	54
2.3. Nüfus Hareketleri.....	58
2.3.1 Doğumlar ve Ölümler.....	58
2.3.2 Göçler.....	62
2.3.2.a. Dış Göçler.....	63
2.3.2.b. İç Göçler.....	65
2.4. Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri.....	70
2.4.1. Cinsiyet ve Yaş Yapısı.....	70
2.4.2. Nüfusata Bağımlılık Oranları.....	76
2.4.3. Nüfusun Eğitim ve Kültür Durumu.....	76
2.4.4. Nüfusun Beslenmesi ve Sağlık Durumu.....	83
2.4.5. Aile Büyüklükleri.	86
2.4.6. Nüfusun Diğer Sosyal Özellikleri.....	88
2.4.7. Aktif Nüfusun Ekonomik Faaliyet Alanlarına Göre Dağılımı.....	90

2.5. Nüfus Yoğunlukları ve Nüfusun Dağılım Düzeni.....	92
2.5.1. Matematiksel Nüfus Yoğunluğu.....	92
2.5.2. Fizyolojik Nüfus Yoğunluğu.....	94
2.5.3. Tarımsal Nüfus Yoğunluğu.....	95

III. BÖLÜM

3.1. Genel Bakış.....	98
3.2. Yerleşmenin Tarihi ve Gelişimi.....	98
3.3. Yerleşmenin Dokusu ve Struktural Gelişimi.....	104
3.4. Şehircel Arazi Kullanım Durumu.....	106
3.4.1. Konut Fonksiyon Alanları.....	108
3.4.2. Ticaret ve Sanayi Fonksiyon Alanları.....	109
3.4.3. Yönetim Fonksiyon Alanları.....	110
3.4.4. Kültürel Fonksiyon Alanları.....	110
3.4.5. Askeri Fonksiyon Alanları.....	110
3.4.6. Diğer Fonksiyon Alanları.....	111
3.5. Konutlar.....	111
3.5.1. Coğrafi Çevre Şartları ve Konutlar.....	111
3.5.2 Mesken Tipleri, İnşa Şekli ve Fonksiyonlar.....	114
3.5.2.a. Eski Tip Konutlar.....	114
3.5.2.b. Yeni Tip Konutlar.....	117

IV. BÖLÜM

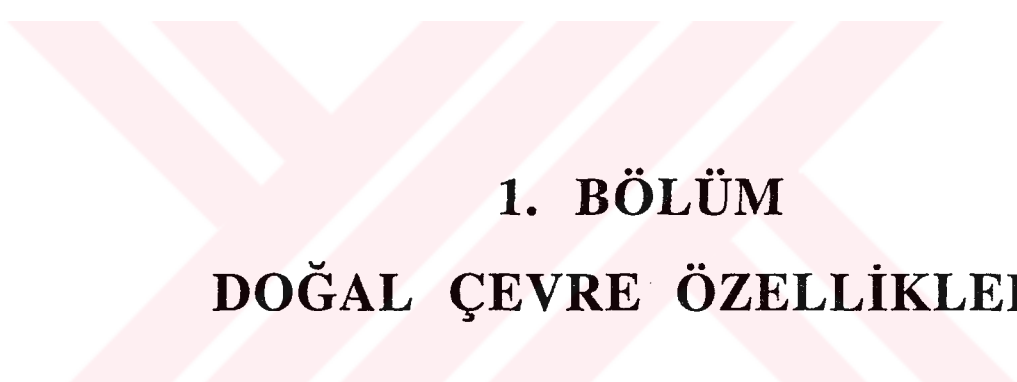
EKONOMİK COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

4.1. Genel Bakış.....	121
4.2. Arazi Bölünüşü ve Araziden Faylanama.....	124
4.3. TARIMSAL FAALİYETLER.....	126
4.3.1. TARIM.....	126
I- Parsel Büyüklüğü ve Mülkiyet Durumu.....	126
II Başlıca Tarım Ürünleri.....	127
a) Tahıl Tarımı.....	127
b) Yem Bitkileri.....	129
c) Sebzeçilik.....	129
4.B. HAYVANCILIK.....	130
I. Genel Bakış.....	130
II. Küçük Baş Hayvancılık.....	133
III. Büyük Baş Hayvancılık.....	135
IV Kümes Hayvancılığı.....	136
V Arıcılık.....	136
4.4. SANAYİ FAALİYETLERİ.....	137
4. 5. ULAŞIM.....	142
4.6. TİCARET	145
4. 7. TURİZM.....	151

XVIII

DOĞUBAYAZIT İLÇE MERKEZİNİN GELİŞMESİNİ GÜÇLEŞTİREN TEMEL SORUNLARI ve BAŞLICA ÇÖZÜM ÖNERİLERİ.....	161
A. DOĞAL ÇEVRE ŞARTLARINDAN KAYNAKLANAN SORUNLAR.....	161
B. BEŞERİ ÇEVREDEN KAYNAKLANAN SORUNLAR.....	163
C. EKONOMİK FAALİTLER İLE İLGİLİ SORUNLAR.....	163
ÖZET ve SONUÇ.....	170
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	172
FOTOĞRAFLAR.....	177
ÖZGEÇMİŞ.....	189

1. BÖLÜM

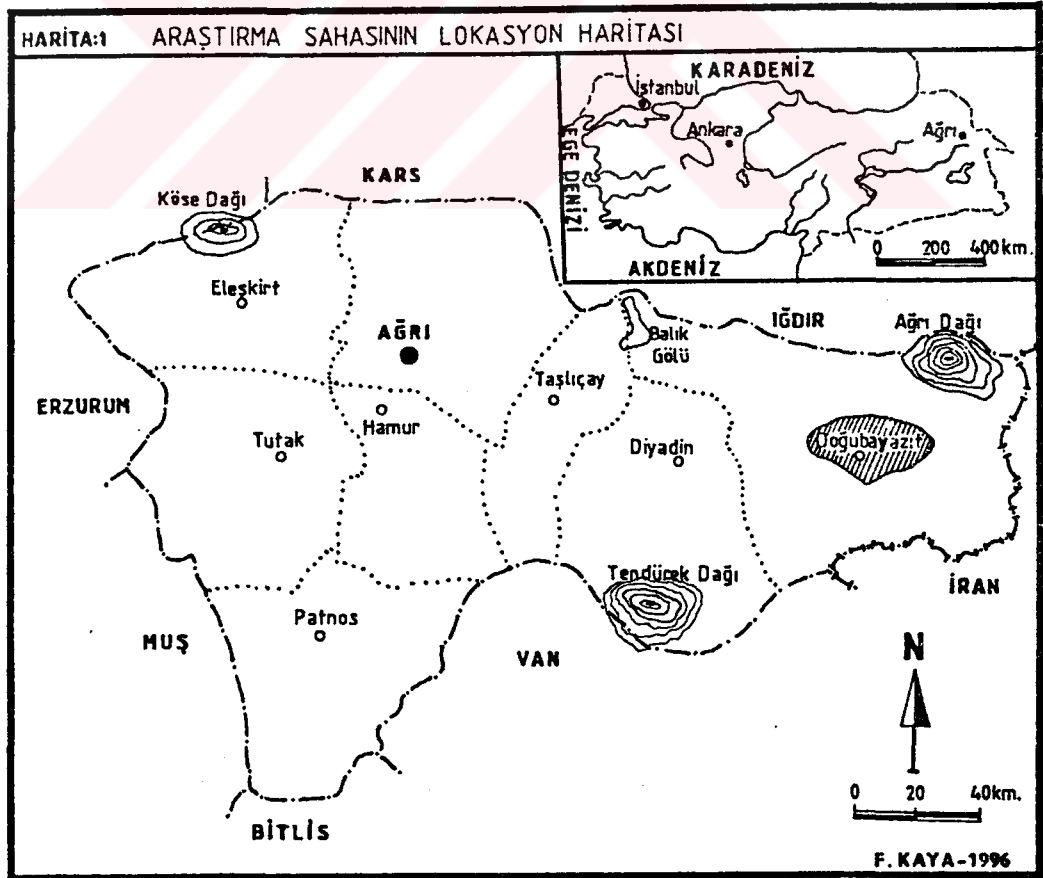
DOĞAL ÇEVRE ÖZELLİKLERİ

1. GİRİŞ

1.1. ARAŞTIRMA SAHASININ YERİ ve SINIRLARI

Araştırma sahası, Doğubayazıt ilçe merkezinin Belediye yönetim sınırları dahilinde kalan yerleşim alanı ve kısmen'de yakın çevresidir. Belirtilen sınırlar içinde yer alan Doğubayazıt ilçe merkezinin alanı ise yaklaşık 6 312 ha. kadardır.

Doğubayazıt ilçe merkezi, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat Bölümü sınırları içinde yer alır. Yönetim bakımından Ağrı il merkezine bağlı olan Doğubayazıt, Ağrı'ya 95 km. uzaklıktadır. Kent Ağrı Dağı'nın güneybatısında Aras ırmağının kollarından olan Zenkimar suyuna kavuşan Sarısu çevresinde gelişen düzlükte, denizden 1 600 m. yükseklikte kurulmuştur. Doğu Karadeniz kıyılarının önemli limanına sahip Trabzon'u, Erzurum üzerinden Tebriz'e bağlayan ticaret yolu güzergâhında ve bu yolun Türkiye sınırını terkettiği Gürbulak kapısına 36 km. mesafede bulunur. Doğubayazıt bu özelliğiyle Türkiye'den İran'a giden yol üzerindeki son durağı teşkil eder. Doğubayazıt ilçesi yönetim bölgesinin alanı yaklaşık 2 383 km² kadardır. İlçe, kuzeyinde Ağrı dağı ve Iğdır, batısında Diyarın ve Taşlıçay, güneyinde Muradiye (Van) ile sınırlandırılmıştır. Doğu ve güneydoğu sınırını ise, Türkiye-İran devlet sınırı oluşturmaktadır (Harita 1).

Esas araştırma konumuz olan Doğubayazıt ilçe merkezi Belediye yerleşim sınırları az öncede ifade edildiği üzere 6312 ha. kadardır. Yerleşim bölgesi kuzeyinden Karaca Köyü (İlçe merkezine 6 km. uzaklıkta, 1990'da 417 nüfus) güneyinde Sağdıç Köyü (İlçe merkezine 2 km. uzaklıkta 1990'da 870 nüfus) ve Sarıdana Köyü (İlçe merkezine 2 km uzaklıkta 1990'da 505 nüfus) Doğusunda Karaburun Köyü (İlçe merkezine 12 km. uzaklıkta, 1990'da 467 nüfus) ve Kuzeybatıdan'da Yanoba Köyü (İlçe merkezine 4 km. uzaklıkta, 1990'da 487 nüfus) ile çevrilidir.

Araştırma alanı ve yakın çevresi makro ölçekte yeryüzü şekilleri bakımından, Doğu Anadolu Bölgesi'nin yukarı Murat Bölümü yeryüzü şekillerine benzer. Doğubayazıt kuzey ve güneyi yüksek dağlarla çevrili, bir ovada yer almakta olup, kabaca doğu-batı istikametinde uzanan ovanın yükseltisi 1 600 m. kadardır. Söz konusu ovayı kuşatan başlıca yüksek dağlar, Büyük Ağrı (5 168 m), Küçük Ağrı (3 925 m) ve Tendürek (3313 m) dağları olup, her üçü de volkanizma sonucu oluşmuşlardır. Büyük Ağrı dağı daima karla örtülüdür. Tendürek dağının kraterlerinde ise ufak göller mevcuttur. Doğubayazıt İpekgediği geçidi ile Ağrı-Eleşkirt havzasına, Çilli geçidi ile Iğdır'a dolayısıyla Aras havzasına bağlanır (Harita 2).

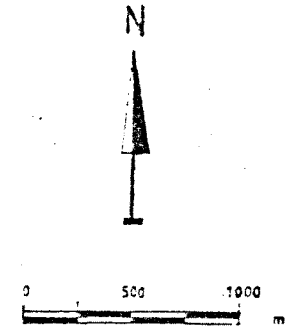
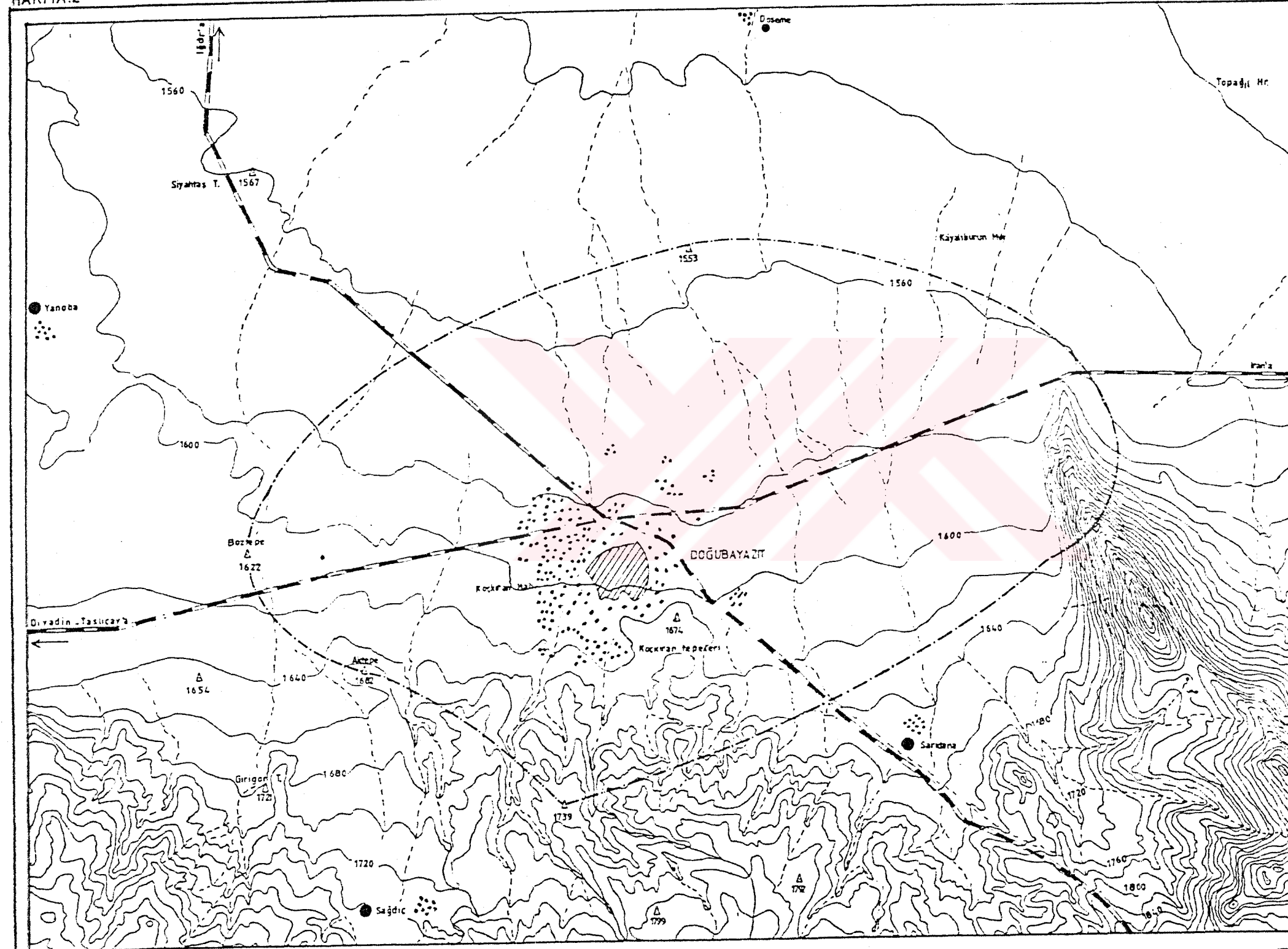
İlçe merkezi genel olarak sert bir karasal iklimin tesiri altındadır. Kışlar oldukça uzun ve sert geçer. Yörede her mevsim yağış kaydedilir. Yıllık ortalama yağış miktarının 320.8 mm. kadar olduğu Doğubayazıt'da özellikle ilkbahar ve yaz aylarında yıllık yağışın % 62'si düşer. Kış ise en az yağışlı mevsim olup, yağışlar kar şeklindedir.

İlçe merkezi Belediye yönetim sınırları içinde, 10 adet mahalle bulunmaktadır. Bu mahalleler genellikle ova tabanınıda yer alırlar. İlçe merkezinin 1990 genel nüfus sayımı sonuçlarına göre toplam nüfusu 35 213 kişiydi. Doğubayazıt'a özellikle 1990 yılından sonra yönelen göçler nedeniyle, kent dokusunda plansız bir gelişme meydana gelmiştir.

Doğubayazıt günümüzdeki yerinde Cumhuriyet'den sonra kurulmuş yeni bir kenttir. Eski Beyazıt ise bugünkü Doğubayazıt'ın 8 km. kadar güneydoğusunda, ovaya ve bugünkü kente yüksekten bakan ve yaklaşık 1810-1930 m. yükseltileri arasında bulunan bir konumda kurulmuştur. Doğubayazıt Osmanlı döneminde önemli bir sancak merkezi idi. Cumhuriyet döneminde ise yeni teşkilatlanma sistemine göre Sancaklar il merkezi durumuna getirilince, Doğubayazıt'da Vilayet merkezi oldu.

DOĞUBAYAZIT ve YAKIN ÇEVRESİNİN TOPOĞRAFYA HARİTASI

HARİTA:2

İŞARETLER

- Esyükselti Eğrisi
- Zirve
- Daimi Akarsu
- Geçici Akarsu
- Kaymak
- İlçe Merkezi
- Köy Yerleşmesi
- Karayolu
- Araştırma Sahasının Sınırı

Ancak, vilayet merkezi 1927 yılında Bakanlar kurulu kararıyla Karaköse (Ağrı) ye nakledildi ve Doğubayazıt ilçe merkezi olarak kabul edildi.

Arazinin farklı yükselti kademelerinden oluşması, iklim faktörünün etkisi ve Doğubayazıt'ın bir sınır şehri olması nedeniyle; ekonomisi ticaret, hayvancılık ve tarıma dayanır. Ovanın bir kısmının çorak oluşu, diğer kısımların fazla yüksekliği bitkisel üretimi sınırlandırmıştır. Ova kesiminde buğday, arpa ve az miktarda şeker pancarı yetiştirilir. Bir çok alanda sulama yapılmadığı için tarımsal faaliyetler gelişmemiştir. Kent merkezinde özellikle İran'dan getirilen elektronik cihaz, oyuncak ve benzer ticaret mallarının satıldığı pasajlar bulunmakta ve gerek yurt içinden ve gerekse yurt dışından gelen turistler, bu ticaretin canlı olmasını sağlamaktadır. Ayrıca İran'la yapılan canlı hayvan ticareti Doğubayazıt üzerinden gerçekleştirilmektedir.

İlçe merkezinde modern sanayi tesisi olarak, nitelenebilecek tek sanayi tesisi 1976 yılında hizmete giren ve 22 dolayında işgücü istihdam eden “Doğubayazıt Yem Fabrikası” dır. Ayrıca ilçe merkezinde genel olarak 2-5 işgücü çalıştıran çok sayıda küçük çaplı onarım ve bakım atölyeleri bulunmaktadır.

Hızla artan nüfusun yol açtığı geçim sıkıntısı ve bölgede devam eden terör olayları göç hareketlerini teşvik etmektedir. Göçler büyük ölçüde ilçeden dışarıya yönelmekle beraber, kırsal yerleşmelerden ilçe merkezine yönelik göçler de son hızla devam etmektedir. Dolayısıyla Doğubayazıt'da; ticaret, hayvancılık ve turizmi olumsuz yönde etkilemektedir. Göç sorunun çözümü, terör olaylarının bitmesine ve bölgenin kalkındırılmasına bağlıdır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE METODU

Eldeki araştırma bir yüksek lisans tezidir. Çalışma sahası seçilirken, bölgenin daha önce coğrafi bir görüşle incelenmemiş olması ve çeşitli sorunlarla karşı karşıya bulunması göz önünde tutulmuştur. Araştırmanın esas amacını ise, “Doğubayazıt İlçe Merkezi'nin doğal ve beşeri çevre elemanlarının analiz ve sentez edilmesi ve buna bağlı olarak yörenin ekonomik ve sosyal bakımdan geri kalmasında etkili olan faktörlerin belirlenmesi oluşturur. Bu tür sorunlar taranıp, nedenlerine inilmeden önerilecek yatırım kararlarının, amaca uygun ve isabetli olacağı kanaatinde değiliz. Kalkınmada öncelikli yöre olarak kabul edilen bölgemiz coğrafi esaslara göre etüd edilmedikçe, önerilecek kalkınma modellerinin, çoğu kez isabetli olmayacağı açıktır.

Ülkemizde, özellikle planlama uzmanlarının bu yaklaşımın önemini henüz yeterince kavramamış olmaları nedeniyle, planlama kararlarının rasyonel ve radikal esaslara dayandırılmış kararlar olmaları ve amaçlanan hedeflere ulaşması mümkün olmamaktadır. Bu da kaynak ve zaman israfının başlıca nedenlerinden biridir. Çünkü ülke genelinde, bazı yerleşim bölgelerinin ekonomik ve sosyal hayat bakımından kalkınmış, bazı yörelerinde geri kalmış olmalarında ki esas rolü, çevrenin doğal ve beşerî potansiyel kaynaklarının zenginliği ve harekete geçirilip geçirilmemiş olması oynamıştır.

Türkiye'nin özellikle doğu bölgelerinde önemini koruyan sosyal ve ekonomik sorunlar, öncelikle bir coğrafî çevre sorunudur. Yurdumuzun gerçekten kalkındırılması ve yüzyıllar ötesinden bugüne intikal eden sorunların radikal bir şekilde çözümlenmesi isteniyorsa “Ülkemizin geri kalmış her yöresinin, dikkatli ve sabırlı bir şekilde, fakat bilim mantığı ile etüd edilmesine” bağlı olduğu gerçeği gözden uzak tutulmamalıdır.

Araştırma faaliyeti birkaç aşamada gerçekleştirilmiştir. İlk olarak Doğubayazıt Kenti'ni ilgilendiren yazılı kaynaklar gözden geçirilmiş ve bölgeyi ilgilendiren dokümanter belgeler derlenmiştir. Ancak ilgili coğrafi eserlerden yararlanma oranı, Doğubayazıt ile ilgili, çok az sayıda yayın bulunması nedeniyle minimum düzeyde kalmıştır.

Bunu, coğrafî düşüncenin temel metodlarından biri olan “Yerinde gözlem ve Dokümanter veri toplama aşaması” izlemiştir. Özellikle çalışmamızın bu aşaması çok yorucu olmuştur. Çünkü bölgeyi doğrudan ilgilendiren bilgi ve belgeler yok denecek kadar kısıtlı olduğundan, araştırmamızın esasını teşkil eden bilgiler bu yolla derlenmiştir.

Kuşkusuz araştırmada, bölgeye yönelik daha önce yapılmış ve yayınlanmış Dokümanter verilerden de yararlanılmıştır. Bunlar arasında H.G.K.'nin 1:25.000 (Doğubayazıt'ı 52-011, 012- d1, d3, d4) ve 1:100.000 (Doğubayazıt'ı 52) ölçekli Topoğrafya haritaları, M.T.A.'nın 1: 500.000 ölçekli Türkiye jeoloji haritası Van paftası ve açıklaması ile Genel Nüfus sayımları verileri ve Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nün iklim verileri gibi dokümanlar sayılabilir.

Dokümanter veri derleme aşamasıda tamamlandıktan sonra, coğrafya ilminin temel düşünce ilkelerinden olan “dağılım, korelatif ilişkiler ve nedensellik ilkeleri” ile ifade tekniklerine kompoze etme (özel amaçlı haritalar tablolar ve grafikler hazırlama) vbg. bağlı kalınarak, araştırmanın son aşamasını oluşturan “ yazım aşaması” gerçekleştirilmiştir.

1.A. BAŞLICA JEOMORFOLOJİK ÖZELLİKLER

Doğubayazıt Ovası ve çevresinde Mesozoik'den günümüze kadar çeşitli jeolojik devirleri karakterize eden değişik özelliklere sahip formasyonlar bulunmaktadır. Bölgenin yapısı Üst Kretase yaşlı ofiyolitik karmaşık seri, Orta Eosen ve Miyosen yaşlı kalker, Kuvaterner yaşlı bazalt ve alüvyonlardan oluşmuştur. Doğubayazıt'ın genel jeolojisine bakıldığında etüt sahasının çeşitli fasiyeste gelişen formasyonlardan teşekkül ettiği görülür (Harita 3).

Araştırma sahasını oluşturan en yaşlı formasyonun Üst Kretase'ye ait olduğu tesbit edilmiştir. Doğubayazıt Ovası ve çevresi, jeolojik yapı özellikleri bakımından çevreden merkeze doğru, yani daha yaşlı arazilerden, yeni tortullara geçilen, tipik bir jeolojik havza durumundadır. En eski formasyonlar yüksek kesimlerde yer alırken, ova Kuvaterner'e ait sedimentlerle doldurulmuştur. Bununla birlikte, yer yer bindirmelerin gözlendiği yörede, çeşitli formasyonların adeta şeritler halinde kısa mesafelerde sıralandığı gözlenir.

Doğubayazıt ilçesi, kuzeyde Karaköse masifi, güneyde ise Diyadin masifi ile çevrilidir. Bu masiflerin sıkıştırması sonucu Doğubayazıt Ovası yükselerek bugünkü görünümünü almıştır.

Daha öncede belirtildiği üzere Doğubayazıt ve çevresindeki Mesozoik formasyonları Üst Kretase yaşlı, ofiyolitik karmaşık serilerden oluşur. Bu formasyon içinde de yer yer bazan kırmızı renkli kalsit damarları ile karakterize edilen kalkerler ile yer yer pembe veya gri renkli kırçetaşları bulunmaktadır¹.

Çok şiddetli tektonik hareketlere maruz kalan ve daha çok serpantinlerden oluşan bu formasyonlar genellikle deforme olmuşlardır. Serpantinler bazen küçük adeseler, bazen de büyük kütleler halindedir. Serpantinlerin içinde yer alan kalkerler çoğu yerde sıkışarak ezilmiştir.

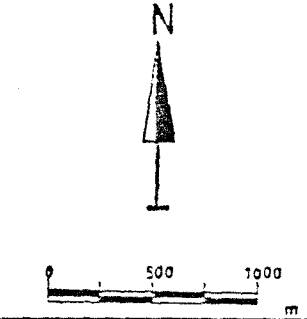
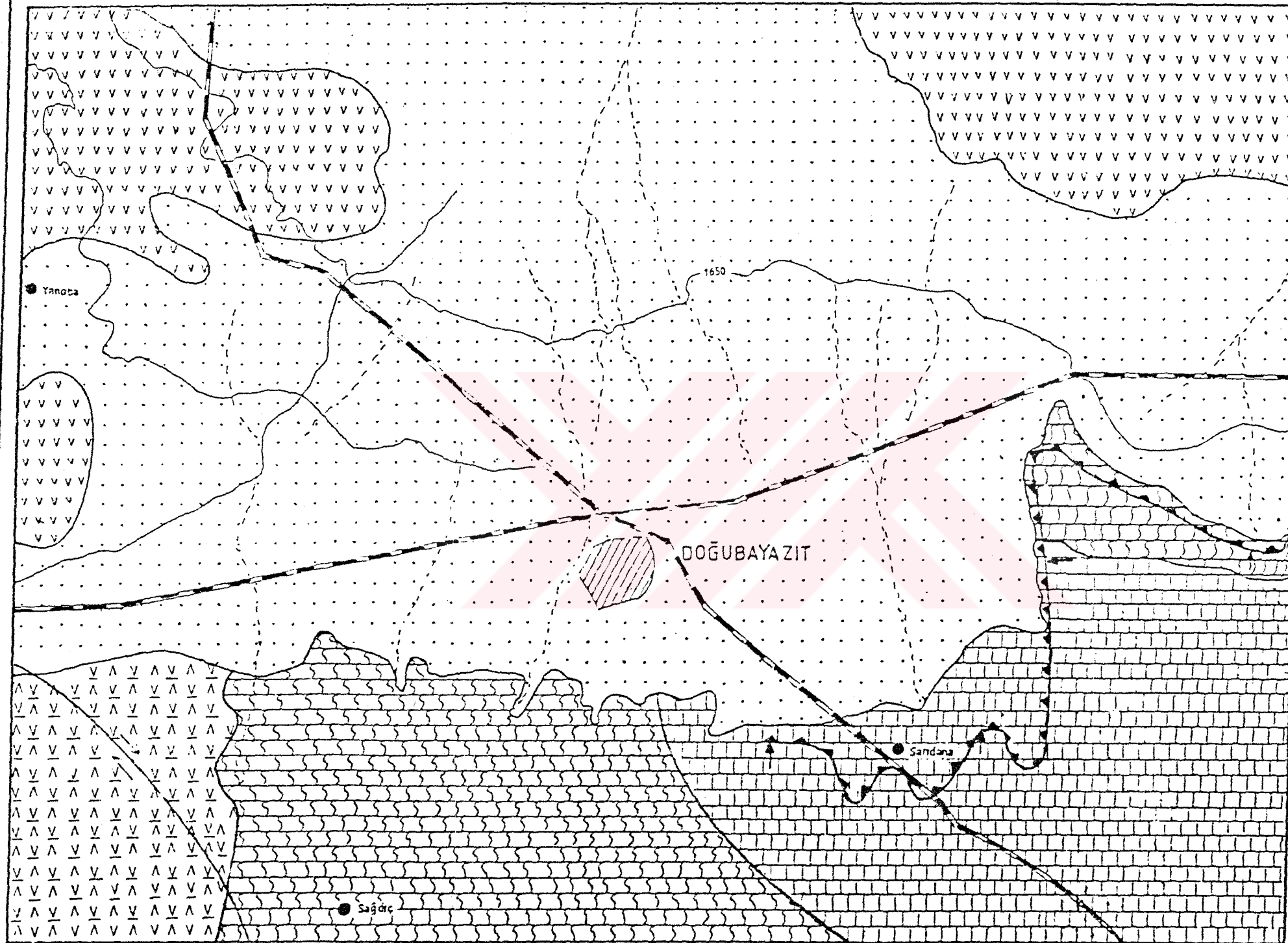
Yer yer mostra veren serpantin oluşumu muhtemelen Üst kretase'den sonra devam etmemiştir. Paleosen'e ait tabakalarda da, serpantinlerin kontak tesiri görülmemiştir. Ayrıca Eosen kaidesinde bulunan konglomeralar içinde serpantin çakıllarına rastlanması, deniz tabanı yayılmasının Eosen'den evvel olduğunu göstermektedir².

¹ D.S.İ., 1964 Doğubayazıt Projesi İstikşaf Raporu, ANKARA, s. 2.

² D.S.İ., 1964, a.g.e., s.2-3

HARİTA: 3

DOĞUBAYAZIT ve YAKIN ÇEVRESİNİN JEOLojİ HARİTASI

İŞARETLER

ÜST KRATESE

Offolitik Karmak Seri

ORTA EÖSEN (Lütediyen)

Kalker

MIYÖSEN (Denizel)

Rekristalize Kalker

KUATERNER

Bazalt-Dolerit

Alüvyon

Formasyon Sınırı

Şaryaj

Fay Hattı

Eşyüksehti Eğrisi

Daimi Akarsu

Gecici Akarsu

Doğubayazıt İlçe Merkezi

Köy Yerleşmesi

Karayolu

Fatih KAYA-1996

(Y.S.E.İ. Genel Müdürlüğü Hidrojeoloji Etüd Raporu, 1973, Ankara verilerinden hazırlanmıştır.)

Üst Kretase formasyonları Doğubayazıt'ın güneybatısında, Grigor tepesi ile Yılanlı Köyü arasında ofiyolitik karmaşık seri halinde görülmektedir. Doğubayazıt ve çevresindeki Kretaseye ait formasyonlar tektonik hareketlerin etkisinde kalarak kıvrılmışlardır.

Anadolu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi Doğu Anadolu'da da jeosenklinallerin sığ kesimlerinde ve jeoantiklinallerin kenarlarında flişler (kumtaşı, miltaşı ve killi kireçtaşı) çökelmiştir. Yer yer denizaltı volkanizmasına bağlı olarak bazalt, andezitik lavlar ile tuf ve aglomeralar çıkmış ve fliş içinde ara tabakalı olarak yerleşmişlerdir. Hareketli bir taban ve yan basınçlar nedeniyle fliş kıvrımlanmış, hatta yer yer bindirmeler de meydana gelmiştir³.

Doğu Anadolu'da Orta Miyosen de başlayan Neotektonik rejim, bölgenin jeolojik gelişimini büyük ölçüde etkilemiştir. Sıkışma tektonik rejimi ile karakterize olan Doğu Anadolu'da Neotektonik dönem boyunca kıvrımlar, bindirmeler, doğrultu atımlı faylar ve alçalma çatlakları gelişmiştir. Bu yapıların denetiminde dağ arası ve çek-ayır (pull-apart) olmak üzere iki tür havza gelişmiştir. Bölgenin yeni dönem çökellerinin genel özelliği karasal fasiyeste olmaları ve etkin yaşıt volkanizması ile birlikte, farklı tür havzalarda gelişmiş olmalarıdır⁴. Kıta kabuğunun sıkışma, kıvrılma sonucunda kalınlaşmış olması doğrultu atımlı fayların gelişmesine neden olmaya başlamıştır. Buna bağlı olarak kuzeydoğuda, Tuzluca-Kağızman-Iğdır-Doğubayazıt-Gürbulak arasında yanal atımlı faylarla kontrol edilen yeni bir havza açılmıştır. Kuzeyde Gözü ve daha sonra Zor Dağı Kağızman-Tuzluca ile Doğubayazıt-Gürbulak ve Iğdır havzalarını ayırmıştır. Tektonik rejimin sürekliliği bölgede sıkışan havzaların daralmasına, sırtların yükselmesine ve volkanizma ile beraber bu havzaların bölünmesine neden olmuştur⁵. Önceleri aynı havzanın birer kesimiyken, ilkin Gözü, sonra Zor ve daha sonra Ağrı Dağı tarafından bölünen Tuzluca-Kağızman-Iğdır-Doğubayazıt-Gürbulak havzası bir çek-ayır havza olarak değerlendirilebilir. Bu havzada paleotektonik dönemlere ait en genç kayalar Eosen yaşta olup , çakıлтаşı, kumtaşı, marn ve kireçtaşından meydana gelmektedir⁶.

³ ATALAY, İ., 1982, Türkiye Jeomorfolojisine Giriş, Ege Üniv. Sos.Bil.Fak.Yay. No: 9, s.5 İZMİR.

⁴ ŞAROĞLU, F., YILMAZ.Y., 1986 "Doğu Anadolu'da Neotektonik Dönemdeki Jeolojik Evrim ve Havza Modelleri", M.T.A. Dergisi Sayı 107, s.73 ANKARA.

⁵ ŞAROĞLU, F., YILMAZ.Y., 1986, a.g.m., s.89.

⁶ ŞAROĞLU, F., YILMAZ.Y., 1986, a.g.m., s.85.

Doğubayazıt'ın güneydoğu ve doğusunda altta uzaktan yeşilimsiye gözükten marn ve miltaş ile ince kalker nöbetleşmesi üstte krem veya beyaz renkte, Orta Eosen kalkerleri vardır⁷ (Fotoğraf 1).

Miyosen'i oluşturan kil ve marnlar volkano-sedimenter bir fasiyes özelliği gösterirler. Alt Miyosen'den denizel ortam şartları devam ederken meydana gelen volkanizmayla püskürtülen tuf ve aglomeralar bu çökeller arasına katılmışlardır.

Doğu Anadolu'da hüküm süren, denizel olmayan şartlar, Miyosen başlarındaki transgresyonla sona ermiştir. Diğer taraftan Alt Miyosen'den itibaren volkanizma faaliyetinin arttığı bilinmektedir⁸.

Doğubayazıt ve çevresinde tipik molas yerinde, marn ve kalkerin içine incecik detritiklerin karışmasıyla oluşan farklı bir fasies bulunduğu dikkati çeker. Doğubayazıt güneyinde Miyosen transgresiftir. Kalker doğrudan doğruya üst Kretase üzerindedir⁹.

Doğubayazıt Ovası ve çevresindeki Miyosen formasyonları güney ve güneybatıdaki dağlık alanlar ile kısmen tepelik alanları teşkil etmektedir. Tuf ve aglomera ara tabakalı kil ve marnlardan meydana gelen Alt Miyosen (Denizel) formasyonları, Doğubayazıt Ovası'nın güney ve güneybatısında, ovadan daha yüksekte yer alırlar (Harita 3).

Bilindiği gibi Alt Miyosen'de denizel fasiyes gelişmiştir. Alt Miyosen de sahada hüküm süren volkanizma'nın ürünü malzemeleri sedimentler arasına sokulmuşlardır. Dolayısıyla tipik bir melanj görünümü söz konusudur.

Araştırma sahası ve çevresinin önemli bir kısmı, bazalt ve dolerit gibi volkanik kayalarla örtülüdür. Çalışma sahasının çevresinde birbirinden farklı dönemlerde gelişmiş Tendürek ve Ağrı volkan dağları bulunmaktadır.

Ağrı Dağının volkanik faaliyeti sonucu olan lavlar, Doğubayazıt Ovasını kuzeyden çevirmiştir. Bunlar birbirleri üzerine birçok akıntılar teşkil etmiş olan ve plato oluşturan bazalt, andezit ve trakit tuf ve lav erüpsiyonlarından ibarettir¹⁰ (Harita 3).

⁷ ALTINLI, E., PAMİR, H., ERENTÖZ, C., 1964, a.g.e., s.15-16.

⁸ ATALAY, İ., 1989 Türkiye Jeomorfolojisine Giriş (2. Baskı), Ege Ün. Ed.Fak. Yay. No: 9, s.386, İZMİR.

⁹ ALTINLI, E., PAMİR, H., ERENTÖZ, C., 1964 1/500.000 ölçekli Türkiye Jeoloji haritası, Van Paftası ve açıklaması M.T.A. Enstitüsü Yayınları, ANKARA, s.17.

¹⁰ D.S.İ., 1964, a.g.e., s.5.

İnceleme alanında Kuvaterner'e ait alüvyonlar da yer almaktadır. Silt, kil, kum, çakıl ve blok gibi çeşitli malzemeden oluşan alüvyonlar, özellikle kent merkezinin bulunduğu alanda, Sarısu'nun biriktirmesiyle oluşmuştur. Bu yörede Sarısu vadisi derinleşmiş, alüvyon dolgusu gelişmiş, volkanik breş yer yer aşındığından ufalarak konvenks tepeler oluşmuştur.

Geniş bir alana yayılmış olan alüvyonlar. Doğubayazıt Ovası'nın hemen hemen tamamını kapalamaktadır. Alüvyonların özellikle Doğubayazıt ilçesinin kuzeyinde geniş bir yayılım alanı vardır (Fotoğraf 2). Alüvyonları oluşturan çakıl ve kumlar genellikle yüksek kesimlerdeki andezit ve kireçtaşlarından koparılıp getirilen unsurlardır. Kumlar içinde yer yer kil ve silt bantları dikkati çekmektedir.

Doğubayazıt ve çevresinde görülen piroklastiklerin bir kısmı, bazaltik, fakat büyük bir çoğunluğu andezitiktir. Her ikisi de akıntılardan önce gelmiş ve münavebeli olarak istiflenmişlerdir. Doğubayazıt Iğdır şosesindeki tüf ile zayıf çimentolu volkanik breş, andezit üzerinde ve en genç Ağrı bazaltının altındadır¹¹

Gürbulak sınır kapısından kuzeybatıdaki Kalus tepesi ötesine kadar uzanan ekaylı yapı, kuzeydoğuya yönelmiştir. Kalus Tepesi'nde fusulinalı kalkerler Eosen kalkerleri üzerine bindirmelidir. Kent dolaylarında Eosen tabakaları Van eksen yükseliminin teşkil ettiği kuzey-güney yönlü eşik üzerinde uzanmıştır. Eksen yükselimi ile ilgili benzer diğer bir eşik Diyadin'in kuzeydoğusunda farkedilir. Doğubayazıt'da doğuda kumtaşı ve kalker mercekli Lütessen, daha genç oluşuklar üzerine şariye olmuştur¹².

Bugünkü kent merkezi'nin 8 km. güneydoğusunda bulunan Eski Beyazıt'ın bulunduğu alan Orta Eosen ve Miyosen yaşlı kalkerlerden oluşmaktadır. Kent Karaburun adlı tepenin çevresinde kurulmuştur. İshak Paşa Sarayı ise Karaburun Tepesi'nin üzerine inşa edilmiştir. Büyük ölçüde dağlık ve tepelik alanlar ile çok sınırlı düzlüklerden oluşan eski kent merkezi; kurulduğu alanın ovoidan daha yüksek ve sert iklim şartlarına sahip olması, alt yapı hizmetlerinin götürülmesine uygun olmaması, iskan alanının gelişmeye müsait olmaması, ulaşım hizmetlerinin güçlkle sürdürülmesi ve anayola olan uzaklığı gibi olumsuz şartlar yüzünden, ovoidaki yeni yerleşim yerine taşınmıştır (Fotoğraf 3).

¹¹ ALTINLİ.E., PAMİR, H., ERENTÖZ, C., 1964, a.g.e., s.27.

¹² ALTINLİ.E., PAMİR, H., ERENTÖZ, C., 1964, a.g.e., s.30.

Doğubayazıt ve çevresinde belirlenmiş olan faylar, özellikle genç tektonik hareketlerle açıklanabilir. Miyosen'den beri şekillenmeye başlayan havza görünümü, bu dönem içinde çeşitli tektonik olaylardan etkilenmiştir. Bu olaylar sonucunda ortaya çıkan faylar, doğrultu ve düşey atımlı faylardır. Sahadaki fay hatlarının Doğu Anadolu'daki faylara yaklaşık olarak paralel olmaları, bölgenin benzer tektonik faaliyetlerden etkilenmesiyle ilgilidir. Bu fayların hakim doğrultuları kuzeybatı-güneydoğudur.

Birinci derece deprem kuşağı içerisinde yer alan Doğubayazıt ve çevresinde birçok doğrultu ve düşey atımlı fayların varlığı tespit edilmiştir. Çeşitli dönemlerde Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmında değişik şiddetlerde olmak üzere depremler meydana gelmiştir¹³. Ancak Doğubayazıt'ta bugüne dek meydana gelen depremlerin fazla şiddetli olmadığı tesbit edilmiştir. Araştırma sahası ve yakın çevresinde bugüne kadar kaydedilen toplam 33 deprem meydana gelmiştir. Bunlardan 14'ünün şiddeti bilinmemektedir. 4.0 şiddetindeki depremlerin sayısı sekiz, 5.0 şiddetindeki depremlerin sayısı 2, 6.0 şiddetindeki depremlerin sayısı üç ve 7.0 şiddetindeki depremlerin sayısı ise bir'dir. Geriye kalan 19 depremden 1664 yılında olanının şiddeti bilinmemekle beraber zamanın konutlarını yıktığı kayıtlara geçmiştir¹⁴.

Bir deprem kuşağı içerisinde yer almasına rağmen yakın zamanlarda çok şiddetli deprem olmaması, gelecekte olmayacağı anlamına gelmez. Deprem zararlarını en aza indirmenin yolu, deprem riski taşıyan yörelerde çağdaş konut inşaa teknolojisinin kullanılması ve konutların sağlam zeminli arazilere kaydırılmasıdır.

Jeomorfolojik bakımından, araştırma sahasında dağlık alanlar, tepelik alanlar, sırtlar, yamaçlar, vadiler ve ova tabanı ile dalgalı düzlükler yer alır (Harita 4).

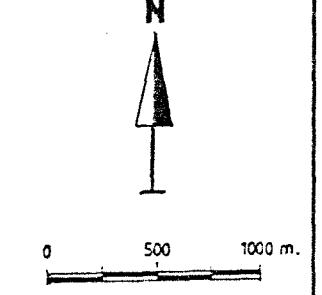
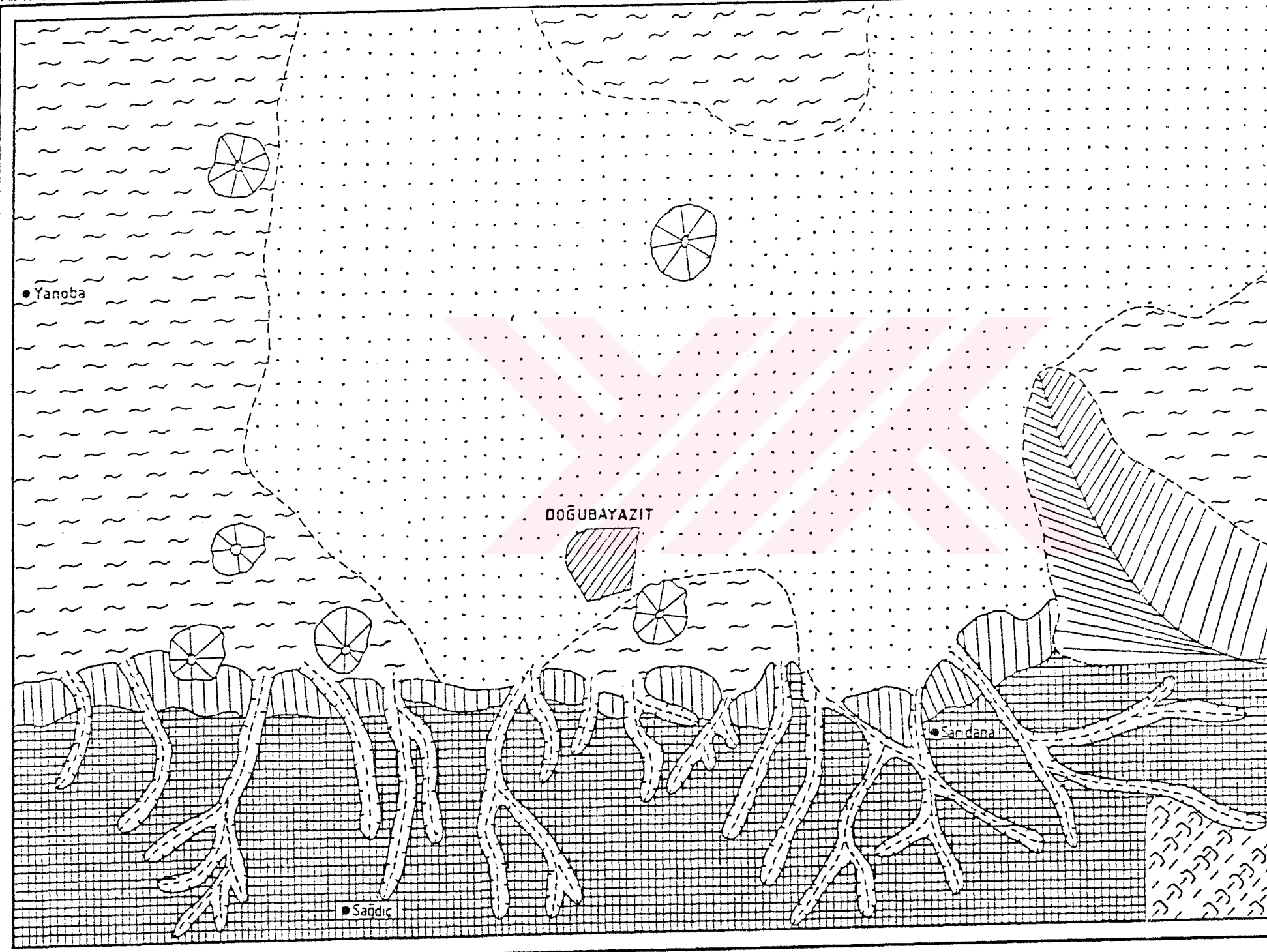
Doğu Anadolu'nun Ağrı-Muş-Van üçgeni içerisinde kalan kesiminde büyük bir ihtimalle Kuzey Anadolu ve Doğu Anadolu fay sistemleriyle yakından ilişkili olarak meydana gelmiş birtakım büyüklü küçüklü ova veya depresyonlar bulunmaktadır. Bunlardan biri de Doğubayazıt Ovasıdır. ALTINLI, bu ova ve havzaların senklinal doğrultularının, eksen alçalımlarını kestiği veya eski masif çevresindeki çukurlar

¹³ ALTINLI.E., PAMİR, H., ERENTÖZ, C., 1964, a.g.e., s.35.

¹⁴ KIRZIOĞLU, M. F., 1953, a.g.e., s.573, İSTANBUL

HARİTA:4

DOĞUBAYAZIT ve YAKIN ÇEVRESİNİN JEOMORFOLOJİ HARİTASI

İŞARETLER

- Dağlık Alanlar
- Yamaçlar
- Sırtlar
- Tek Tepe
- Tepelik Alanlar
- Dalgali Düzlükler
- Ova Tabanı
- Vadiler
- İlçe Merkezi
- Köy Yerleşmesi

Faruk KAYA - 1996

boyunca, eksen yükselimlerinin teşkil ettiği eşikler arasında (Karaköse,Diyadin-Doğubayazıt) geliştiklerini belirtmektedir¹⁵.

Doğubayazıt, Erçiş ve Taşrumi ovalarının oluşumları ise, birbirlerine benzerlik göstermektedir.Nitekim havzaların temel kısımları ile çevreleri, Neojen formasyonları ile temsil edilmektedir. Söz konusu formasyonlar ise karasal kökenlidir. O halde bu ovaların ilk şekilleri pre-Neojende ortaya çıkmıştır. Doğubayazıt Ovasının oluşumunda esas rolü kuzeybatı-güneydoğu yönlü faylar oynamıştır. Doğubayazıt'daki bu faylar birbirlerine paralel olarak uzanmaktadır. Fayların bazen alüvyonları da etkilemiş olmaları, yeni oluştuğunu gösterir. Bu faylardan kuzeybatıda bulunanı, burada küçük bir travertenin oluşmasına neden olmuştur¹⁶.

Çalışma sahasının güney ve doğusundaki dağlık alanlar flişlerin kıvrımlanmasıyla, kuzeydeki dağlar ise volkanik erüpsiyonlarla bugünkü görünümünü kazanmıştır. Tektonik hareketler sonucu faylanmaya uğrayan sahanın merkezinde büyük bir depresyon, yani Doğubayazıt Ovası şekillenmiştir (Fotoğraf 4).

Doğubayazıt Ovasını çevreleyen yüksek alanlar bir yay çizerek doğu ve güney yönünde uzanır. Ayrıca ovanın kuzeyinde Ağrı Dağı yükselir. Ovanın güney ve doğusunda uzanan dağların ortalama yükseltisi 1800-2000 m. arasında değişir. Bu dağlık alanları oluşturan kütleler, değişik formasyonlardan ibaret olup,başlıcaları kireçtaşları,volkonitler, fliş ve ofiyolitik formasyonlarıdır. Güneydeki ve doğudaki dağlık alanlar fliş, serpantin, kireçtaşı ve kalkerlerden, Ağrı Dağı ise volkanitlerden meydana gelmiştir.

Araştırma sahasının kuzeyinde yer alan ve Türkiye'nin yükseltisi en fazla olan dağını oluşturan Büyük Ağrı Dağı ve Küçük Ağrı Dağı bölgenin en yüksek morfolojisini oluşturmaktadır. Türkiye'nin en yüksek dağı olan Ağrı çevresi 128 km. yi ve yüzölçümü 1 188 km².yi bulduğu tahmin edilen geniş bir taban kaidesi üzerinden yükselen, heybetli bir volkanik dağdır. Kuzeyde Aras depresyon sahasını dolduran Oligosen depoları, güneyde Doğubayazıt depresyonunu kaplayan Neojen formasyonları ve güneydoğu'da birinci zaman arazisinde oluşan bir temel üzerine

¹⁵ ALTINLI, E., PAMİR, H., ERENTÖZ, C., 1964, a.g.e., s.2-3.

¹⁶ ARDOS., M., 1984, Türkiye Ovalarının Jeomorfolojisi (Cilt 1) İstanbul Üniv. Yay. No: 3263, Ed. Fak. Yay. No: 3199, s.134-135.

oturan bu volkanik kütle, 2 687 m yüksekliğindedir. Serdarbulak geçidi seviyesinden itibaren iki koniye ayrılır (Fotoğraf 5).

Bunlardan; kuzeybatıdaki daha büyük ve daha yüksek olup, Büyük Ağrı Dağı (5 137 m) adını alır. Yüksekliği 3 896 m.'yi bulan güneydoğudaki küçük koni ise, Küçük Ağrı Dağını teşkil eder. Büyük Ağrı Dağı'nın çevresindeki ovalara görebahıl yükseltisi çok fazla olduğundan görüşünü pek heybetlidir(Fotoğraf 5). Gerçekten de ortalama yükseltisi 1 600 m. olan Doğubayazıt Ovası'ndan itibaren Ağrı Dağı, yaklaşık 3 500 m. kadar bir yükselti kazanmaktadır.

Ağrı Dağı, stratovolkanik bir yapı göstermektedir. Araştırmacıların kanaatine göre, genel olarak bazaltik volkanizmanın egemen olduğu ilk evreden sonra, ikinci evrede andezit, trakiandezit, trakit ve pomza çıkarmıştır. En son dönemde, geniş alanlar kaplayan bazaltik kökenli malzemesini püskürterek etkinliğini Kuvaterner sonlarına doğru yitirmiştir¹⁷.

Gerçektende Ağrı bütün tarih boyunca sönmüş bir volkan karakterini korumuş görünüyor. Bununla birlikte 1840 yılında vuku bulan bir heyelan neticesinde, dağın yüksek kısımlarından koparak yuvarlanan ve 1600 nüfuslu Arguri köyünün, bütün insanları ve hayvanları ile birlikte yok eden kaya kütlelerinin çıkardığı müthiş görüntülerle bu sırada ortalığın bir toz bulutu ile kaplanmış olması, bazı kimseler tarafından bir indifa işareti olarak telaki edilmiş ise de, bunun doğru olmadığı anlaşılmıştır¹⁸.

Yapılan araştırmalara göre, Alt Pleyistosen'de (günümüzden tahminen 1.8 milyon yıl önce) Iğdır ile Doğubayazıt ovaları birleşirken, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda oluşan Iğdır fayından, volkanik faaliyet başlamış, en son lav çıkışı ise günümüzden yaklaşık 10 000 yıl önce olmuştur¹⁹.

Yaklaşık 4 000 m.den itibaren dağ, devamlı kar örtüsü ve daha yükseklerde ise bir "takke buzulu" ile örtülüdür. Blumenthal, bu kesimde 11 adet asılı buzul saptamıştır. Buzul dillerinin uzunluğu 0.5 km. ile 1.5 km. arasında değişmektedir²⁰. Bunlardan Yakup Deresi Vadisi'ni izleyen buzul, en uzun olanıdır. Bunun dili

¹⁷ ŞARAOĞLU, F. YILMAZ, Y., "1984 Doğu Anadolunun Neotektoniği ve İlgili Mağnatizması" Ketin Sempozyumu, Türkiye Jeoloji Kurumu Yayını, Ankara, s.158.

¹⁸ ERİNÇ, S., 1953 Doğu Anadolu Coğrafya'sı, İstanbul Üniv. Yay. No: 572, Edebiyat Fak. Coğrafya Enst. Yay. No: 15 İSTANBUL, s.82.

¹⁹ GÜNER, Y., 1985, "Nuhun Gemisi Ağrı Dağında mı? Gemi ile İlgili Sanılan Doğubayazıt-Telçeker Heyelanının Jeomorfolojik Evrimi", Jeomorfoloji Dergisi, Mart 1986, Sayı: 14, ANKARA, s.28.

²⁰ KETİN, İ., Türkiye Jeolojisine Genel Bir Bakış, İstanbul Teknik Üniv. Kütüphanesi, Sayı: 1259, İSTANBUL, s.480.

yaklaşık 3 500 m. ye kadar iner. Büyük Ağrı Dağı'nın takke buzulu, 12 km²'yi aşan yüzölçümüyle, yurdumuzun en büyük buzulunu oluşturur. Ancak, Ağrı'nın Pleyistosen'deki buzullaşması hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır.

Büyük Ağrı volkanik dağının yaklaşık 5.000 m. yükseklikteki kesiminde, devamlı kar ve buzullarla örtülü bir krater düzlüğünün bulunduğu kabul edilmektedir²¹ (Fotoğraf 6).

Yamaç eğimlerinin oldukça fazla olması ve büyük sıcaklık farklarının görülmesine bağlı olarak şiddetli, mekânîk parçalanma olaylarının meydana gelmekte olması gibi nedenlerle, dağ kütlelerinin oluşturan andezit çabuk ufalanmakta ve kopmaktadır. Bu yüzden Büyük Ağrı Dağı yamaçlarında devamlı kaya düşmesi olaylarına rastlanır²².

Küçük Ağrı, aslında Büyük Ağrı volkanik dağının en büyük parazit konisidir. Yapılan tesbitlere göre Küçük Ağrı, Büyük Ağrı ile yaşıt olup onun gibi andezit formasyonlardan oluşmuştur²³. Volkan konisinin üzerinde ise bir krater çukuru vardır.

Doğubayazıt Ovası'nda, sık bir akarsu ağı mevcut olmadığından yörede görülen vadilerin genellikle kuru vadi niteliğinde oldukları müşahade edilmektedir. Bununla birlikte, jeolojik yapının bir sonucu olarak farklı dirençteki kayaların varlığı da yer yer tepelik bir görünümün ortaya çıkmasında rol oynamıştır. Doğubayazıt Ovası'nda yer yer münferit tepeler bulunmakla birlikte, araştırma sahasının güneydoğusunda tepelik alan geniş yer tutar. Yöredeki tepelik alanlar genellikle Neojen formasyonları üzerinde bulunurlar. Bu tepelik alanlar üzerinde yaygın olan kayaç türü kil, kum, çakıl ve volkanitlerdir. Doğubayazıt Ovası ve çevresindeki tepelik alanların yükseltisi fazla değildir. Nitekim araştırma sahasının sınırları içinde, Koçkiran tepeleri (1 674 m.), Boztepe (1 622 m.), Grigar Tepe (1 721 m.), Aktepe (1 682 m.), Siyahtaş Tepe (1 567 m.) bulunmaktadır.

Araştırma sahasındaki yüksek alanlar ve eski aşınım yüzeyleri, akarsular tarafından parçalanmıştır. Miyosen'den itibaren etkili olan genç tektonik hareketlerin yol açtığı yatay ve dikey yöndeki yer değiştirmeler, akarsuları kontrol etmiş ve derine aşındırmayı aktif hale getirmiştir. Önceleri kanalcıklar halindeki sel yarıntıları

²¹ TÜRKÜNAL, S., 1980 Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Jeolojisi, TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası Yayını 8, ANKARA, s.50.

²² GÜNER, İ., 1990, Iğdır Ovası ve Çevresinin Beşerî Coğrafyası, Atatürk Üniv. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi, ERZURUM, s.15.

²³ ALTINLIE, PAMİR, H., ERENTÖZ, C., 1964, a.g.e., s.26.

zamanla genişleyerek daha fazla miktarda malzeme taşımaya başlamışlardır. Havza tabanının doldurulmasını sağlayan materyal naklinin kaynağı, dağlık alanlar ve aşınım yüzeyleridir. Bu sahalarda geçici olarak su taşıyan küçük dereler aşağılara inildikçe “V” profili kazanır. Aşınmanın ilerlemiş olduğu ovaya yakın yerlerde bu profil gittikçe yatıklaşır.

Etüd sahasının jeomorfolojik ünitelerinden bir diğerini oluşturan sırtlar, güney ve doğu yönlerinden kuzeye doğru, Doğubayazıt Ovası üzerine eğimleri azalarak inerler. İnceleme alanı dahilinde sırtlar, litolojik bakımdan Eosen filişleri üzerinde gelişmişlerdir. Sırt özelliğini taşıyan yükseltiler, ilçe merkezinin genelde güneydoğu ve doğusunda yer alırken, oldukça kısa mesafelerde dikleşen yükseltilere de genelde ilçenin doğusunda rastlanılmaktadır. Ovanın doğusunda yer alan sırtların çevresinde ise yamaçlar yer almaktadır²⁴.

1.B.İKLİM ÖZELLİKLERİ

1.1.GİRİŞ

Doğu Anadolu Bölgesi'nin tümüyle yüksek bir saha oluşu, yüksek dağlık sıralarla deniz etkilerinden uzak bulunuşu atmosfer dolaşım sisteminin belli derecede modifikasyonuna sebep olmakta, bilinen genel özellikleri ile bölge iklimini meydana getirmektedir²⁵.

Çalışma sahasının iklim elemanları analiz edildiğinde, gerek konumu ve gerekse bünyesindeki yükselti farklarının imkan vermesi nedeniyle, çevresindeki sahalara göre oldukça farklı iklim özelliklerine sahip olduğu dikkati çeker. Araştırma sahasının iklim özellikleri incelenirken çok uzun bir devreyi kapsayan gözlemler yanında, ovanın yakın çevresinde yer tutan çeşitli meteoroloji istasyonlarının rasat verilerinden de yararlanılmıştır.

Araştırma sahasının iklim özellikleri incelenirken genellikle Doğubayazıt Meteoroloji istasyonu'nun uzun yıllar kapsayan rasatlarından yararlanılmıştır. Doğubayazıt Meteoroloji İstasyonu'nun yükseltisi 1 725 m. olup, 1951 yılından beri iklim rasatları yapmaktadır. Rasatlarından yararlanılan diğer istasyonlardan, Iğdır Meteorolojik gözlem merkezi 858 m. de kurulmuş olup, 1939 yılından beri faaliyet

²⁴ ERİNÇ, S., 1982, Jeomorfoloji 1., İstanbul Üniv. Yay. No: 2931, İSTANBUL, s.477.

²⁵ NİŞANCI, A., 1979, Iğdır Ovası ve Yakın Çevresinde Uygulamalı İklim Çalışmaları, Atatürk Üniv. Fen-Ed. Fak. Coğrafya Böl. Basılmamış Doçentlik Tezi, ERZURUM, s.15.

göstermektedir. Ağrı Meteoroloji İstasyonu ise 1 632 m. yükseltisinde kurulmuş olup, 1939 yılından bu yana gözlemlerde bulunmaktadır.

Doğubayazıt, Iğdır ve Ağrı Meteoroloji İstasyonları'nın aynı zamanda da farklı yükselti basamakları üzerinde bulundukları gözlenir. Söz konusu Meteoroloji istasyonları arasında belirgin bir nisbi yükselti farkının bulunmasının yanısıra, her üç istasyonun çevrelerini kuşatan dağlık arazilerde de nispi yükselti farkları vardır. Bu durumda karşılaştırma istasyonlarının sıcaklık, yağış ve diğer iklim elemanlarının yükseltisiye bağlı olarak farklı değerler gösterdiği görülür.

Araştırma sahasının iklim elemanlarını analize geçmeden önce ülkemizde, özellikle Doğu Anadolu Bölgesi'nde etkili olan iklimin genel özelliklerine değinmek yerinde olacaktır.

Doğu Anadolu İklimi, temelde "şiddetli karasal bir iklim tipi" olmakla dikkati çeker. Bu bölgede kışlar sert, soğuk ve sürekli. Bölge genelinde batıdan doğuya doğru gidildikçe deniz etkisinden büsbütün uzaklaşıldığı ve yükseltinin artmasına bağlı olarak kontinentalite derecesinin daha da arttığı dikkati çeker. Bölgede kış mevsiminin uzun ve soğuk geçmesine karşılık, yaz mevsimi kısa olmakla beraber bölgenin kuzeydoğu kesimindeki platolarda bile oldukça sıcak geçer. Bunun sonucunda yıllık ortalama sıcaklık farkları genellikle 25 C°'den fazladır.

Yağış dağılışı bakımından, Doğu Anadolu (bölge ortalaması 559.9 mm), İç Anadolu'dan (bölge ortalaması 381.7 mm) daha fazla değerlere sahiptir. Doğu Anadolu'da yağışların daha yüksek olmasının en önemli nedeni, yüksek bir bölge olan Doğu Anadolu'da aynı faktörün etkisiyle yağışların artmasıdır.

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat Van Bölümü'nde yer alan çalışma sahasının yüksek dağlık alanlar ve ova tabanı oluşturmaktadır. Yüksek dağlık alanlar arasında bulunan depresyonlar vadilerde birbirine bağlanmıştır. Sahanın çevresiyle merkezi arasındaki yükselti farkı oldukça fazladır. Yörenin iklim özelliklerini aksettiren Ağrı ve Doğubayazıt istasyonları ova üzerinde bulunmaktadır.

Ana hatlarıyla bölge ikliminin genel karakterlerine baktığımızda, Doğu Anadolu, dağların, yüksek platoların ve depresyonların kısa mesafelerde birbirinden ayrıldıkları, yüzölçümü geniş bir bölgedir. Bu jeomorfolojik ünitelerin meydana getirdiği engebelei relief ve yükselti farkları iklim elemanlarını da etkileyerek yer yer

farklı karakterde yöresel iklim tiplerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur²⁶. İşte Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan ve jeomorfolojik bakımdan sübsidans karakterli bir ova özelliğinde olan araştırma sahasıda, kendine özgü iklim koşullarına sahip olan yörelerden biridir.

Bakı şartları yamaçlar üzerinde kar örtüsünün kalınlığı ve yerde kalma süresine önemli etkiler yapar. Bu etkiler özellikle Ağrı Dağı'nın kuzeye dönük yamaçlarında açıkça görülmektedir. Çünkü yüksekliği 5 000 m.yi aşan bu dağın yamaçları gözleendiğinde 3 000 m.den itibaren bazı yıllar benek şeklinde kar kalabilmekte, 4 000 m.den sonra ise daimi kar sınırı başlamaktadır.

1.2. İKLİM ELEMANLARI

1.2.1 Sıcaklık

Ağrı Meteoroloji İstasyonunda yapılmış olan 47 yıllık rasat verilerine göre (1939-1958) yıllık ortalama sıcaklık 6. 5 °C' dir. Iğdır Meteoroloji İstasyonunda yapılmış olan gözlem sonuçlarına göre (1940-1980) Iğdır'da yıllık ortalama sıcaklık değeri 11.6 °C olarak tesbit edilmiştir. Buna karşılık Doğubayazıt meteoroloji istasyonunun 26 yıllık (1964-1990) verilerine göre Doğubayazıt' da ortalama sıcaklık 8.6 °C dır (Tablo 1.1.).

Tablo 1.1. Doğubayazıt Meteoroloji İstasyonuna Ait Sıcaklık Değerleri (1964-1990)

Sıcaklık Değ. (°C)	O	S	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	YILLIK
Yıllık Ort. Sıc.	-5.7	-4.6	1.2	8.2	13.2	17.9	22.4	21.8	17.3	9.9	3.8	-2.6	8.6
Ort. Yük. Sıc.	-0.4	0.7	6.4	13.7	18.8	24.0	28.7	28.4	24.4	16.6	9.4	1.9	14.4
Ort. Düşük. Sıc.	-9.9	-8.7	-2.9	3.2	7.3	10.9	14.9	14.2	9.9	4.1	-0.7	-6.2	3.0
En. Yük. Sıc.	12.6	13.2	20.8	23.8	28.6	34.0	37.0	37.2	33.2	28.7	21.4	15.3	37.2
En. Düş. Sıc.	-24.0	-25.0	-25.0	-12.6	-3.5	-1.0	6.7	6.2	0.8	-6.7	-15.5	-22.4	-25.0

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden

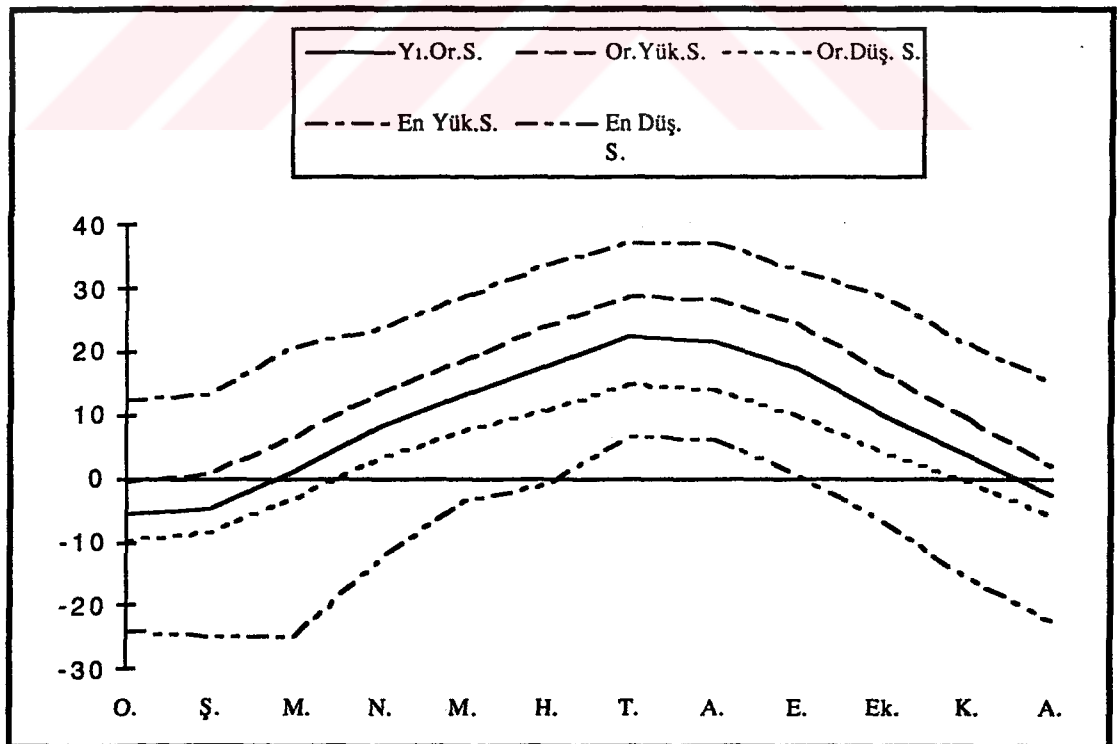
²⁶ ERİNÇ, S., 1984, a.g.e., s.23.

Doğubayazıt'ın ortalama sıcaklık değerlerine bakıldığında, aylara göre farklılıklar göstermekle beraber, sıcaklık değeri yılın üç ayında 0 °C'nin altına düşmektedir. Sahada en düşük ortalama sıcaklık -5,7 °C ile Ocak ayında görülmektedir. Bunu -4,6 °C ile Şubat ve -2,6 °C ile de Aralık ayları izlemektedir. Şubat ayından sonra sıcaklıklar Temmuz ayına kadar devamlı artmakta ve bu ayda 22,4 °C ile en yüksek seviyeye ulaşmaktadır. Bu aydan sonra azalmaya başlayan sıcaklıklar Aralık ayında -2,6 °C ye kadar inmektedir. Yine yaz aylarının ortalama sıcaklığı 20,7 °C iken kış aylarının ortalama sıcaklığı -4,3 °C'dir. Nitekim yörede en soğuk ayla, en sıcak ay arasındaki ortalama sıcaklık farkı 29,9 °C dir. Bu değer yörede yıllık amplitüdün karasallıktan dolayı fazla olduğunu göstermektedir.

Ortalama yüksek ve ortalama düşük sıcaklıkların yıl içinde dağılımı incelendiğinde ortalama sıcaklık eğrisiyle paralellik gösterdiği dikkat çekmektedir.

Ortalama yüksek sıcaklıkların yıl içindeki gidişine bakıldığında, ortalama değerlerde olduğu gibi, sıcaklıklar ocak (- 0,4 °C) ayından, temmuz (28,7 °C) ayına kadar devamlı artmakta, bu aydan sonra ise tedricen azalmaktadır. Yıllık ortalama sıcaklık değeri ise 28,3 °C dir.

Ortalama düşük sıcaklıkların aylara göre gidişi ele alındığında ise, Kasım (- 0,7 °C), Aralık (- 6,2 °C), Ocak (- 9,9 °C), Şubat (- 8,7 °C) ve Mart (- 2,9 °C) aylarında sıcaklığın 0 °C'nin altına düştüğü görülmektedir (Şekil 1. 1).

Şekil 1. 1 Doğubayazıt'da Sıcaklık Değerlerinin Yıllık Gidişi (1964-1990).

Ekstrem sıcaklık değerlerinin yıl içindeki dağılışı durumu incelendiğinde ise, maksimum sıcaklıkların 12 °C'nin üzerinde olduğu ve 1964-1990 arasındaki 26 yıllık devrede Ağustos 37.2 °C ile en yüksek sıcaklığın görüldüğü ay iken, Ocak 12. 6 °C ile en düşük maksimum sıcaklığın görüldüğü ay olma özelliğini göstermektedir. Buna karşılık minumum değerlere bakıldığında Temmuz, Ağustos ve Eylül hariç sıcaklığın 0 °C'nin altında olduğu görülmektedir. Rasat yılları içinde en düşük mutlak minumum değer - 25. 0 °C olarak Şubat ve Mart aylarında ölçülmüştür.

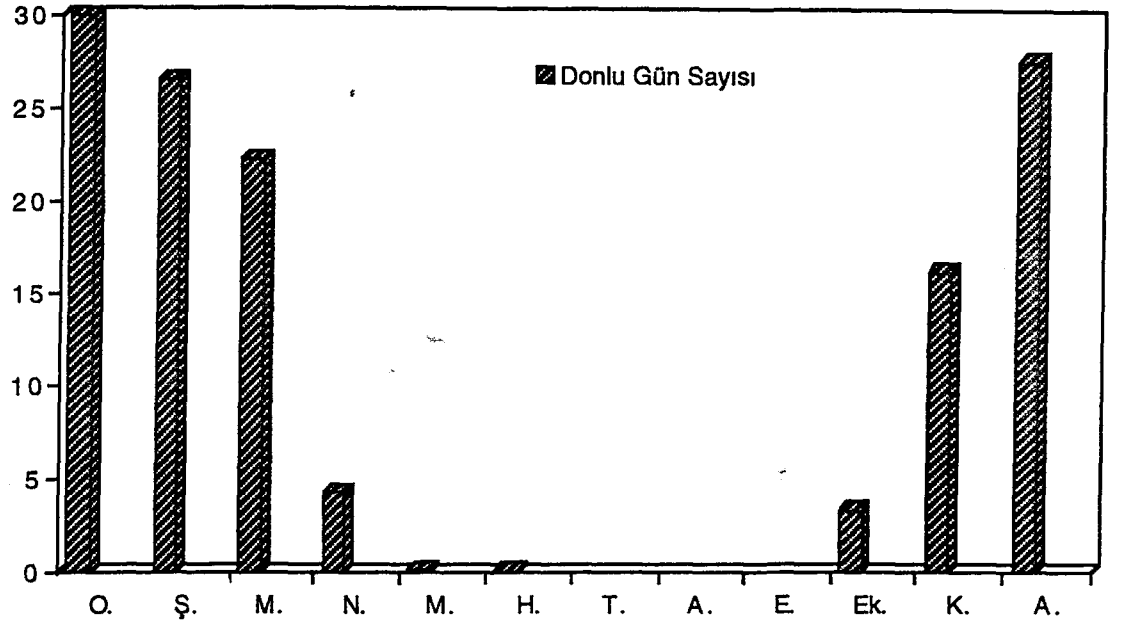
Araştırma sahasında yapılan gözlem sonuçlarına göre, yıllık donlu günler sayısı 130. 8 gün olarak tesbit edilmiştir. Başka bir anlatımla yılın yaklaşık 1/ 3'den fazlasında don olayı görülmektedir (Tablo 1.2 Şekil 1.2).

Tablo 1. 2 Doğubayazıt'da Ortalama Donlu Günlerin Aylara Göre Dağılışı (1964-1990)

Aylar	O	S	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	YILLIK
Donlu Günler Sayısı	30.0	26.6	22.3	4.3	0.2	0.1	-	-	-	3.4	16.2	27.7	130.8

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden

Doğubayazıt'da Ekim ayı sonlarında başlayan don olayları, Haziran ayının başlarına kadar devam etmektedir. Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında don olayları görülmemektedir. Ocak 30.0 gün ile en fazla donlu günün görüldüğü aydır. Bu ayı, 27.7 ve 26.6 ile Aralık ve Şubat ayları izlerken Haziran 0.1 gün ile en az don olayının görüldüğü ay konumundadır. Bu durumda don olaylarının kış mevsiminde sıkça görüldüğü söylenebilir. Mayıs, Haziran ve Ekim aylarında ise don olaylarına seyrek rastlanır.

Şekil 1. 2. Doğubayazıt'ta Ortalam Donlu Günler Sayısının Aylara Göre Dağılımı (1964-1990).

Canlı hayatını yakından ilgilendiren don olayı, araştırma sahasında belirgin etkilerde bulunur. Don tesirinin görüldüğü toplam gün sayısı Doğubayazıt'ta 130.8 gündür. Donlu günlerin mevsimlere göre dağılımı incelendiğinde ise 84.3 gün ile kış en fazla don olayının görüldüğü mevsimdir. Diğer bir ifadeyle kış aylarının yaklaşık tamamında don olayı görülmektedir. Nitekim yıl içinde görülen don olayının % 64.5 bu mevsimde meydana gelmektedir. Donlu günlerin en fazla görüldüğü ikinci mevsim ise, % 20.5 (26.8 gün) ile ilkbahardır. Sonbahar ise % 15.0 (19.6 gün) lik oranı ile en az donlu günlerin görüldüğü mevsim durumundadır. Bunun dışında yaz mevsiminde sadece Haziran ayında ortalama 0.1 gün don meydana gelebilir (Tablo 1.3 Şekil 1.3).

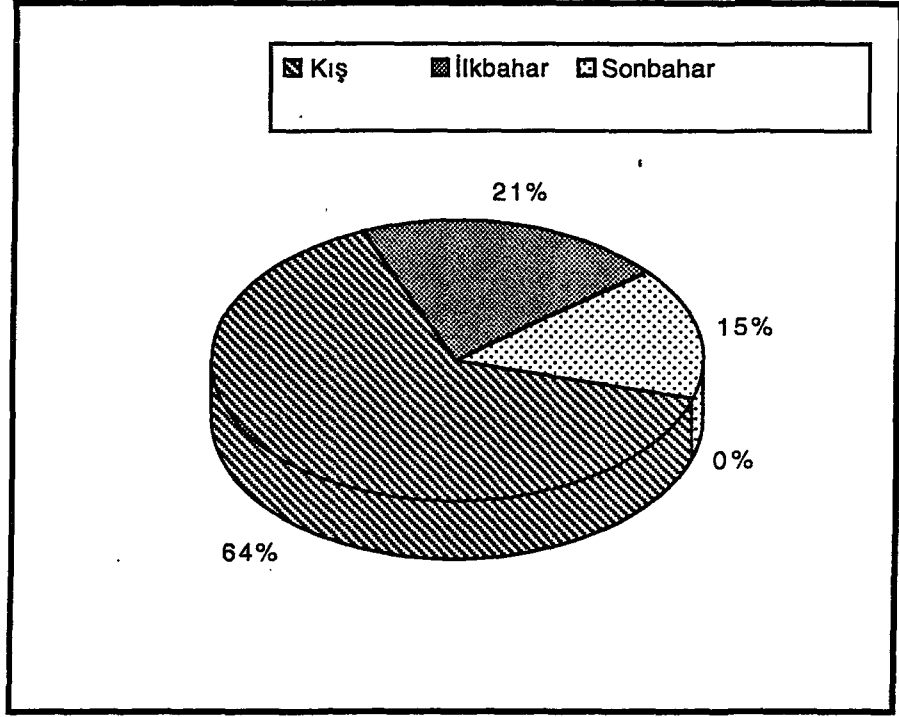
Tablo 1.3 Doğubayzıt'da Ortalama Donlu Günlerin Mevsimlere Göre Dağılımı
(1964-1990).

<i>Mevsimler</i>	<i>Donlu Gün Sayısı</i>	<i>% 'si</i>
<i>Kış</i>	<i>84.3</i>	<i>64.5</i>
<i>İlkbahar</i>	<i>26.8</i>	<i>20.5</i>
<i>Sonbahar</i>	<i>19.6</i>	<i>15.0</i>
<i>Yaz</i>	<i>0.1</i>	<i>0</i>
<i>Toplam</i>	<i>130.8</i>	<i>100.0</i>

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden

Don olayının başlama ve sona erme zamanı, bazı yıllarda değişiklik göstermektedir. Don olayı, zaman zaman normalden daha erken meydana gelebilmekte veya daha geç sona ermektedir. Bazı yıllarda da bunun aksi görülebilmektedir. Kısaca, donlu günler Ekim ayında başlayıp Haziran'da sona ermektedir. Bununla birlikte, Haziran ayı içinde uzun yıllar ortalamasına göre 0.1 gün oldukça önemlidir. Haziran başlarına kadar olan devrede don olayının görülebilmesi, yılın büyük bir bölümünde donma- çözülmenin etkili olduğu, geriye kalan 3 ayda ise donmanın olmadığı anlaşılmaktadır.

Araştırma sahasında özellikle ilkbaharda meydana gelen don olayları bitkilerin vejetasyon devresinin başlangıcına tekabül ettiği için etkili olmakta ve bilhassa tarım olumsuz yönde etkilemektedir.

Şekil 1.3. Doğubayazıt'ta Ortalama Donlu Gün Sayısının Mevsimlere Göre Dağılımı (1964-1990).

II Basınç ve Rüzgârlar

Doğubayazıt ve çevresinde görülen basınç ve rüzgârların analize geçmeden önce ülkemizde, özellikle Doğu Anadolu Bölgesinde etkili olan basınç ve rüzgâr özelliklerine kısaca değinmek yerinde olacaktır. Türkiye esas itibarıyla kutbi ve tropikal hava kütlelerinin tesirine maruz bulunmakta ve bu iki tip hava kütlesi arasında yer almaktadır. buna göre bu intikal sahasının kuzeyde kutbi cephenin yaz mevsimindeki mevki güneyde de yine kutbi cephenin kış mevsimindeki ortalama mevki ile kabaca sınırlandırıldığı kabul edilebilir²⁷.

Türkiye ve dolayısıyla Doğu Anadolu Bölgesi, kış mevsiminde, Batı Rüzgârları Kuşağında oluşan “planeter polar cephe”nin ve bu cephe boyunca doğan gezici siklon-antisiklon gruplarının etkisinde kalır²⁸. Bu mevsimde, batıdan gelen yüksek hava akımlarına bağlı olarak “planeter polar cephe” üzerinde oluşan gezici orta enlem siklonları Doğu Anadolu Bölgesi'ne sokulmakta ve genellikle bulutlu, kapalı,

²⁷ ERİNÇ, S., 1984 Klimatoloji ve Metodları. İst. Üniv. Deniz. Bil. ve Coğrafya Enst. Yay. No: 2, İstanbul, S.295.

²⁸ YILMAZ, Ö., 1984 Horasan-Sarıkarnış Arasındaki Aras Nehri Havzasının Fiziki ve Tatbiki Fiziki Coğrafyası, Atatürk Üniv. Fen-Ed. Fak., Coğrafya Bölümü, Basılmamış Doktora Tezi, ERZURUM, s.56.

nemli, yağışlı, (çoğunlukla kar yağışlı) ve kararsız hava koşullarına neden olmaktadır. Buna karşılık yine bu mevsimde, Balkanlar veya Doğu Avrupa-Rusya, antisiklon sahasından gelen daha çok termik doğuşlu hava akımları zaman zaman Doğu Anadolu Bölgesi'ni etkisi altına almaktadır²⁹. Böyle günlerde genellikle kararlı (10-15 gün), yağışların görülmediği, düşük sıcaklıkların egemen olduğu, gündüzleri güneşli, geceleri kuru ayazlı ve soğuk, yer radyasyonunun daha şiddetli olduğu hava koşulları etkili olmaktadır. Daha çok kutbî hava kütlelerinin işgali altında bulunan ve küçük ölçüde diverjans sahası özelliği gösteren İç ve Doğu Anadolu'da kış mevsimini, genellikle soğuk antisiklonal hava koşulları karakterize eder³⁰.

Yaz mevsimlerinde ise yurdumuz ve dolayısıyla Doğu Anadolu Bölgesi, genellikle güney enlemlerde oluşumu, bütün yıl boyunca devam eden, subtropikal yüksek basınç alanları ve hava akım koşullarının etkisinde bulunmaktadır³¹. Daha çok Azor Yüksek basıncı alanından kaynaklanan bu hava kütleleri, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda Basra Alçak Basınç Alanına doğru hareket ederler. Bu hava akım koşullarının egemen olduğu devrelerde, kuzey yönlü rüzgârların yüksek frekanslarla estiği, gökyüzünün açık, güneşli ve genellikle yağışlı olduğu günler belirmektedir. Bu genel durumdan farklı olarak, zaman zaman cephesel, sağnak yağışlara yer veren kısa süreli (1-2 gün) hava devreleri de görülmektedir.

İlkbahar mevsiminde kuzeye doğru çekilmeye başlayan planeter polar cephesinin etkisi azalmıştır. Sibirya Yüksek Basınç alanında etkisini kaybetmekte, buna karşılık Basra Alçak Basınç Alanı ile Azor Yüksek Basınç alanı etki sahasını kuzeye doğru genişletmektedir. Atmosfer sirkülasyonunda görülen bu değişikliklerle Anadolu'nun yüksek düzlüklerinde konveksiyonal yağışlar meydana gelir. Sağnak karakterli bu yağışlar, iç bölgelerde maksimum yağışlı devrenin ilkbaharda ortaya çıkmasının en önemli nedenidir. Sonbahar mevsiminde bu şartların tersine, Sibirya Yüksek Basınç alanı yeniden kuvetlenmekte ve Akdeniz depresyonlarının etkisi ortaya çıkmaktadır. Ekim ayından itibaren kış şartlarının etkileri Anadolu'da kendini göstermeye başlar.

Doğubayzıt Meteoroloji İstasyonu verilerine göre, yıllık hakim rüzgâr yönü Güneybatıdır. Batı ve güneydoğu ise, tali yönleri oluşturmaktadır. Yine bu istasyonun rasat sonuçlarına göre, yıllık rüzgârların % 45.1'i güney sektörlüdür. batıdan esen rüzgârların oranı ise % 44.5'i bulmaktadır. Böylece yıllık rüzgârların %

²⁹ NİŞANCI, A., 1979, a.g.e., s.18.

³⁰ ERİNÇ, S., 1984, a.g.e., s.299-300.

³¹ NİŞANCI, A., 1979, a.g.e., s.19.

89.6 'sı bu iki sektörden esmektedir. Rüzgârın en az estiği yönler ise, 9.2 ile kuzey ve % 9.3 ile kuzeydoğudur (Tablo 1.4. Şekil 1.4).

Tablo 1.4. Doğubayazıt'da Çeşitli Yönlerden Esen Rüzgârların Esme Sayıları ve % Frekansları (1951-1990)

Esış Yönü	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	TOPLAM
Esme Sayısı	833	849	970	1190	1182	1699	1440	882	9045
Frekans %'si	9.2	9.3	10.7	13.2	13.1	18.8	16.0	9.7	100.0

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden

Doğubayazıt'da Rubinstein Formülüne göre hakim rüzgâr yönü S 56° W'dır. hakim rüzgâr yönünün yıllık frekansı ise % 31.8'dir. Söz konusu formüle göre yörede ikinci bir hakim rüzgâr yönü bulunmamaktadır. Mevsimlere göre rüzgâr yönleri ve esme sayıları incelendiğinde bütün mevsimlerde hakim rüzgârların güneybatı yönlü olduğu görülür. Araştırma sahasında rüzgârların yönleri göre farklı frekans göstermesi yörenin yeryüzü şekilleriyle ilgilidir. Yörede güneybatı ve batı sektörlü rüzgârlar etkilidir. Yörede güney ve batı sektörlü rüzgârların frekanslarının fazla olması, rüzgârlara açık olmasından kaynaklanmaktadır. Buna karşılık doğu ve kuzey yönlerinden esen rüzgârların frekanslarının düşük olması, bu yönlerin rüzgârlara kapalı olmasının bir sonucudur. Diğer bir ifadeyle Doğubayazıt ilçe merkezi, bu yönlerden tepelik ve dağlık alanlarla çevrilidir.

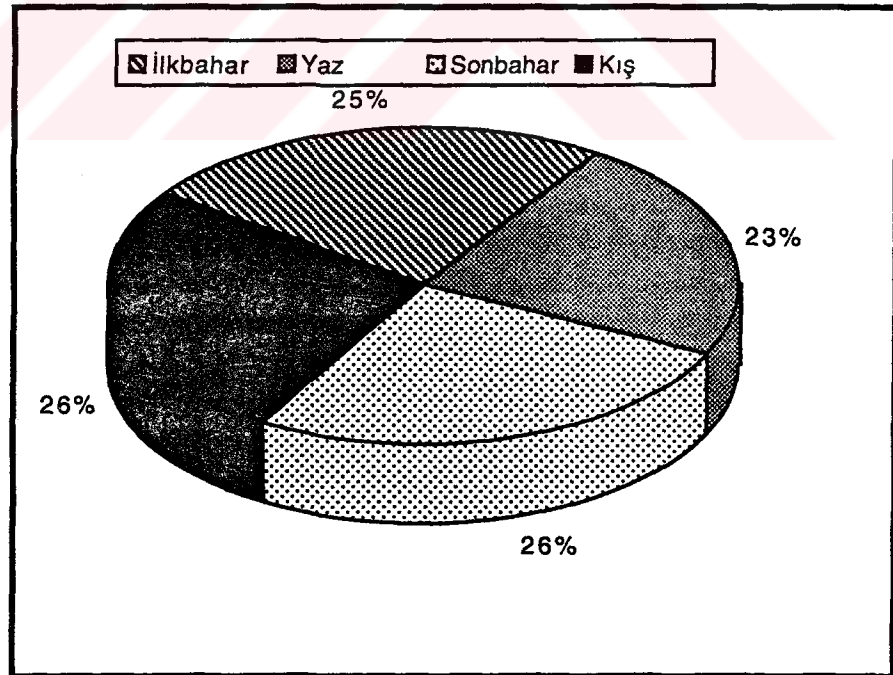
Tablo 1.5. Doğubayazıt'da Yıllık Rüzgârların Esme Yönlerine ve Mevsimlere Göre Dağılımı ile % Frekansları (1951-1990).

Yönler	N	%	NE	%	E	%	SE	%	S	%	SW	%	W	%	NW	%	Toplam	%
İlkbahar	196	8.8	179	8.1	232	10.5	265	12.0	337	15.2	447	20.1	395	17.8	166	7.5	2217	24.5
Yaz	283	13.5	262	12.5	290	11.9	222	10.6	181	8.6	342	16.3	314	15.0	246	11.7	2100	23.2
Sonbahar	216	9.2	239	10.1	250	10.6	368	15.6	305	12.9	442	18.7	309	13.1	220	9.8	2360	26.1
Kış	138	5.8	169	7.1	238	10.1	335	14.1	358	15.1	468	19.8	422	17.8	240	11.1	2368	26.2
Yıllık	833	9.2	849	9.4	970	10.7	1190	13.2	1182	13.1	1699	18.8	1440	16.0	882	9.7	9045	100.0

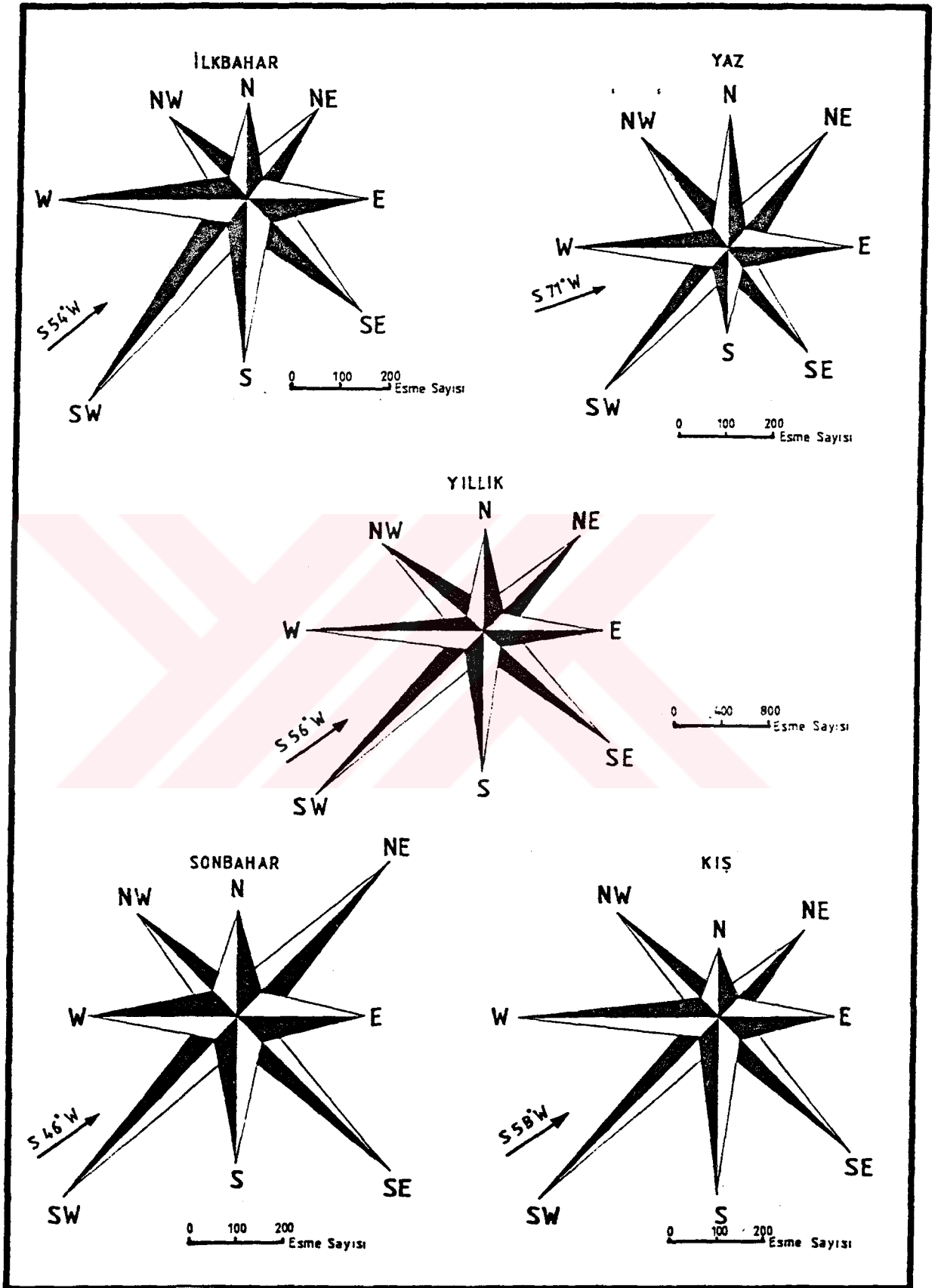
Tablo 1.6 Doğubayazıt'da Rubinstein Formülüne Göre Hakim Rüzgâr Doğrultuları ve % Frekansları.

Mevsimler	Hakim Rüzgâr Yönü	% Frekansı
İlkbahar	S. 54° W	35.3
Yaz	S. 71° W	25.0
Sonbahar	S. 46° W	31.6
Kış	S. 58° W	34.9
Yıllık	S. 56° W	31.8

Doğubayazıt'da rüzgâr esme sayılarının mevsimlere göre dağılımı incelendiğinde, fazla bir farklılığın olmadığı görülmektedir. Hakim rüzgârlar bütün mevsimlerde güneybatı ve batı sektörlü rüzgârlardır. Bölgede kış mevsiminde güneybatı ve batı sektörlü rüzgârların sık sık esmesi, orta enlem gezici alçak basınç sistemlerine bağlı hava akımlarının bu yönden üstünlüğü ve bölgeyi etkilemesi yanında, yüksek basınç koşullarında basınç merkezlerinin genellikle daha kuzeyde yer almasının bir sonucudur. İlkbahar ve kış mevsimlerinde kuzey ve doğu sektörlü rüzgârlar düşük oranlarda esme sıklıklarıyla dikkati çekmektedir. bu durum bölgede ilkbahar ve kış aylarında kararlı basınç dağılışı koşullarının bir sonucudur diyebiliriz.

Şekil 1.5. Doğubayazıt'da Yıllık Rüzgârların Mevsimlere Göre Dağılımı (1951-1990).

Şekil 1.4 Doğubayazıt'ın Yıllık ve Mevsimlik Ortalama Rüzgar Frekans Gülleleri (1951-1990)

Araştırma sahasında yerel etkilerle belirlenmiş rüzgârlardan da söz edilebilir. Bir depresyon durumunda olan yörede çok belirgin ve etkili olmasa da fön karakterinde hava koşulları görülebilmektedir. Çevrede yüksek alanlar üzerinde ki ağır hava kütlelerinin depresyon sahasını, kuzey ve doğudan çevreleyen dağları aşp ova düzlüklerine doğru alçalmaları sırasında adyabatik ısınma olayı sonucu, çalışma sahamız ve çevresinde zaman zaman elverişli sıcaklık koşulları belirmektedir. Ancak kuzeydeki yüksek alanların kütleli bir sıradağ halinde olmayışı ve ova ile dağlar arasındaki bağıl yükselti farkının genellikle pek fazla olmaması gibi nedenlerle, bölgemizde fönlü günler sayısı azdır. Yaz aylarında fön olayı daha seyrek görülmekte ve hava sıcaklığının yüksek olması nedeniyle etkileri pek hissedilmemektedir. Bu tür hava olayları, kış aylarında biraz daha sıkça görülmekte ve etkileri belirgin olabilmektedir.

Doğubayazıt'ın aylık ortalama rüzgâr hızı incelendiğinde, yüksek değerler göstermediği anlaşılr. Meteoroloji istasyonunun 24 yıllık gözlem sonuçlarına göre, yıllık ortalama rüzgâr hızı 2.7 m/sec. olarak tesbit edilmektedir.

Tablo: 1.7, Doğubayazıt'da Ortalama Rüzgâr Hızının Aylara Göre Dağılımı (1951-1990).

Aylar	O	S	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	YILLIK
Rüzgâr Hızı m/sec.	2.3	2.3	2.9	3.2	3.0	3.1	3.4	3.3	2.8	2.3	2.1	2.3	2.7

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden.

Ortalama rüzgâr hızına ait değerler aylara göre farklılıklar göstermektedir. Nitekim ortalama rüzgâr hızı 3.4 m/sec. ile Temmuz ayında maksimum seviyeye ulaşmaktadır. En düşük değer ise 2.1 m/ sec ile Kasım ayında görülmektedir (Tablo 1.7). Ocak, Şubat, Ekim, Kasım ve Aralık aylarında ortalamanın altında, diğer aylarda ise ortalamanın üstündedir.

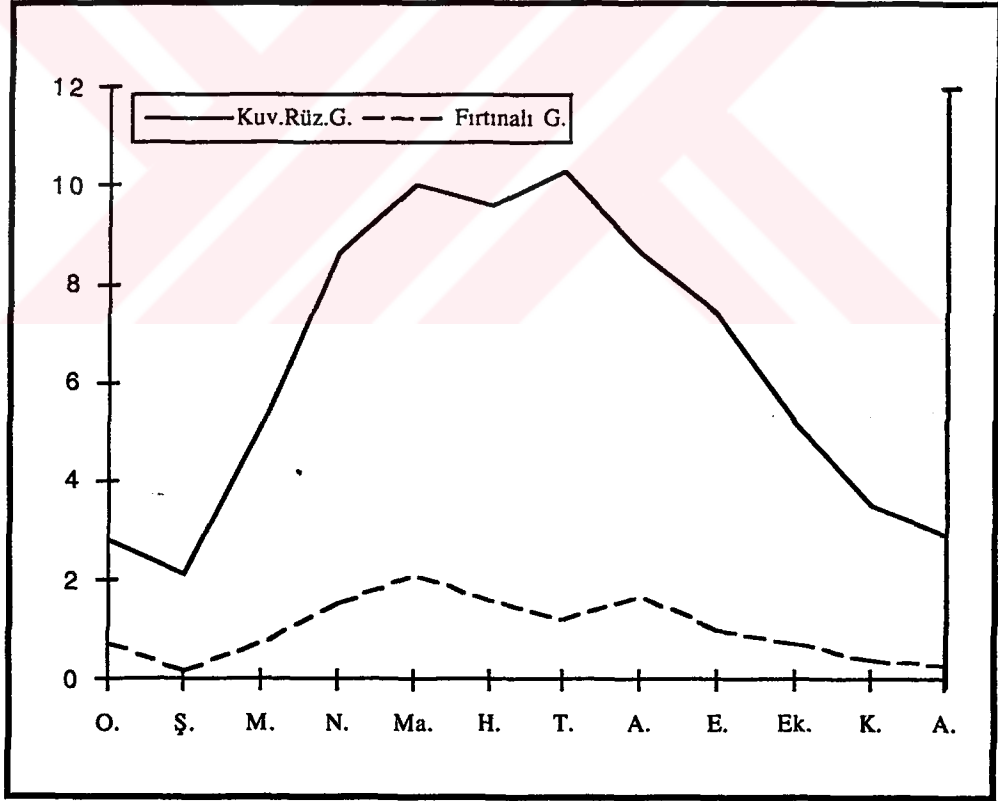
Yörede yıllık ortalama 76 günü geçen kuvvetli rüzgârlı (10.8 - 17.1 m/sn) gün sayısı yıl içinde düzenli olmayan bir dağılışa sahiptir. Kuvvetli rüzgârlı günler daha çok illkbahar ve yaz aylarında toplanmıştır. Temmuz'da 10.3 gün olan ortalama, en yüksek değeri gösterirken görülme olasılığının en az olduğu ay 2.1 gün ile Şubat ayıdır.

Doğubayazıt'ta fırtına şiddetindeki rüzgârların (17.2 m./sn.) estiği günlerin sayısı ise, yıllık ortalama olarak 12.2 günü bulmakta, yine ilkbahar sonu ve yaz ayları maksimumu meydana getirmektedir. Mayıs'ta 2.1 ile en yüksek ortalama fırtınalı gün sayısı görülürken, Şubat 0.2 ile en düşük ortalama'nın görüldüğü aydır.

Tablo 1.8. Doğubayazıt'ta Ortalama Kuvvetli Rüzgârlı ve Fırtınalı Günlerin Yıllık ve Aylara Göre Durumu (1966-1990).

Aylar	O	S	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	YILLIK
Kuvvetli Rüz. Gün.	2.8	2.1	5.1	8.6	10.0	9.6	10.3	8.6	7.4	5.2	3.5	2.9	76.2
Fırtınalı Gün.	0.7	0.2	0.7	1.5	2.1	1.6	1.2	1.7	1.0	0.7	0.4	0.3	12.2

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden

Şekil 1-6, Doğubayazıt'ta Ortalama Fırtınalı ve Kuvvetli Rüzgârlı Gün Sayısının Yıl İçindeki Dağılımı.

III. Nem ve Yağışlar

Doğubayazıt'ta 33 yıllık (1957-1990) devreyi kapsayan gözlem sonuçlarına göre yıllık ortalama yağış tutarı 320.8 mm. kadardır. Doğu Anadolu Bölgesi'nden ise bu değer ortalama 559 mm. olarak tespit edilmiştir³². Anlaşıyor ki, araştırma sahasında yıllık ortalama yağış tutarı, bölge ortalamasının çok altındadır.

Yörede yıllık yağış tutarlarının dağılışı gözden geçirildiğinde, genel olarak yağışların doğudan batıya doğru gidildikçe arttığı görülmektedir. Doğubayazıt'ta 320. 8 mm (33 yıllık) olan yağış tutarı, Ağrı'da 526. 7 mm.ye (47 yıllık) yükselmektedir. Kuşkusuz bu durum, batıya doğru yüksekliğin artması yanında bölgeyi etkileyen nemli hava kütlelerinin daha çok bu yönden esmesiyle açıklanabilir.

Doğubayazıt Ovası ve çevresinde yağış tutarları arasındaki farklar daha önce sıcaklık konusunda ifade edildiği gibi yükselti ve topoğrafya şartlarına bağlıdır. Araştırma sahasının yeryüzü şekilleri yağışların dağılışını etkileyen önemli bir faktördür (Tablo 1.9 - Şekil 1.7).

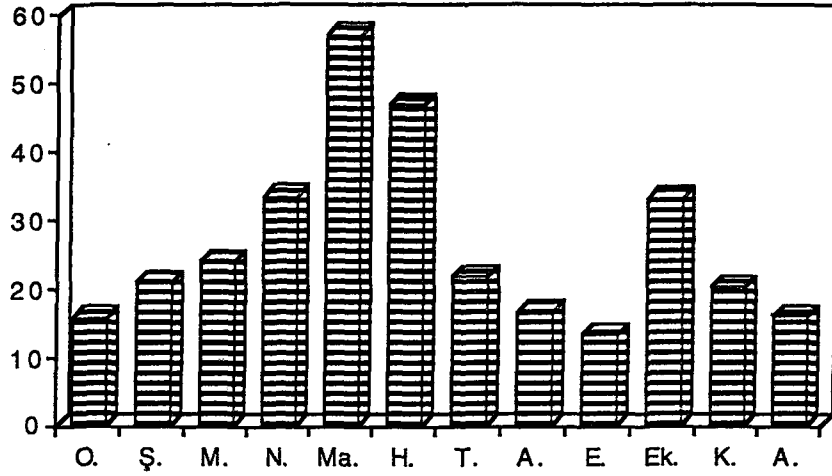
Tablo 1.9. Doğubayazıt'ın Ortalama Yağış Miktarının Aylara Göre Dağılımı (1951- 1990).

<i>Aylar</i>	<i>O</i>	<i>S</i>	<i>M</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>H</i>	<i>T</i>	<i>A</i>	<i>E</i>	<i>Ek</i>	<i>K</i>	<i>A</i>	<i>YILLIK</i>
<i>Ortalama Yağış</i>	16.	21.	24.	33.6	57.2	47.0	21.9	16.6	13.4	33.2	20.3	16.2	320.8
<i>Miktarı mm.</i>	0	1	3										

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden

Doğubayazıt'ın yıllık ortalama yağış miktarlarının aylara göre dağılımı incelendiğinde, en fazla yağış 57.2 mm. ile Mayıs ayında düşerken, en az yağışın ise, Eylül (13.4 mm) ayında düştüğü görülmektedir.

³² ÇOLAŞAN, Ü.E., 1970 Türkiye İklimi Kılavuzu Olgun Kardeşler Matbaası, ANKARA, s.11.

Şekil 1.7: Doğubayazıt'ta Ortalama Yağış Miktarlarının Aylara Göre Dağılımı (1951-1990).

Yağışların mevsimlere göre dağılışı gözden geçirildiğinde; minimum yağış devresinin kısa (% 16.6) maksimum yağış devresinin ise ilkbahara (% 35.8) rastladığı, yazın payının (% 26.7), ise Sonbahardan fazla (% 20.9) olduğu anlaşılmaktadır. Kuşkusuz yaz yağışlarının yıllık toplam yağış tutarı içinde fazla bir yer tutmasında, Haziran ayının Mayıs ayından (57.2 mm) sonra en yağışlı ay (47.0 mm) olmasının büyük etkisi vardır. Anlaşıyor ki, yörede ilkbahar ve yaz mevsimlerinin başında olmak üzere iki yağış maksimumu (% 52.5) görülmektedir. Bu durumun araştırma sahasında egemen olan karasal yağış rejimi ile ilgili olduğu sanılmaktadır³³.

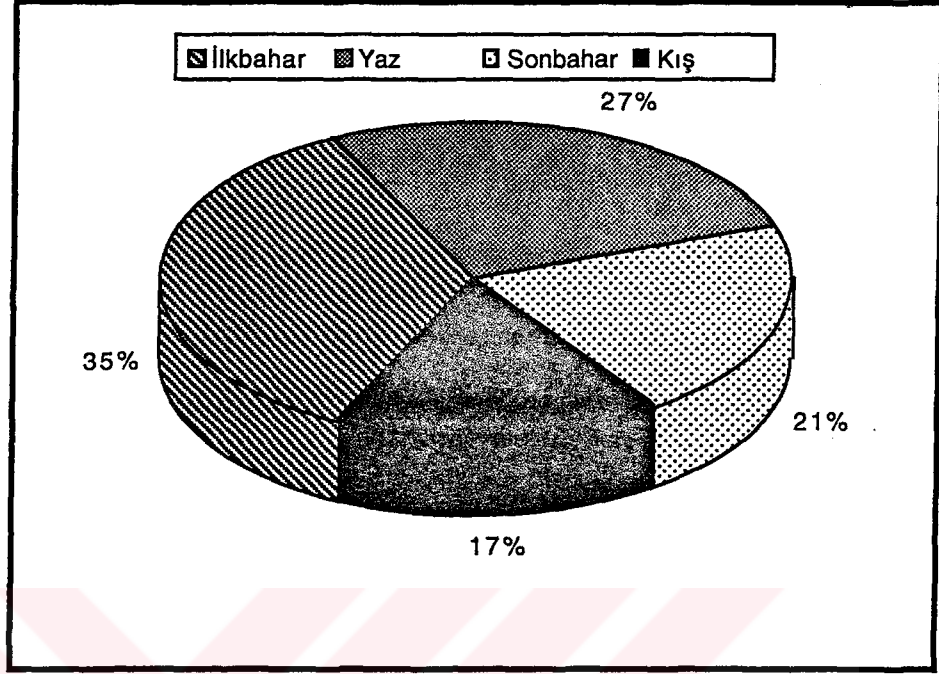
Tablo 1.10. Doğubayazıt'ın Ortalama Yağış Miktarının Mevsimlere Göre Dağılımı (1951-1990).

Mevsimler	Yağış Miktarı (mm)	% si
İlkbahar	115.1	35.8
Yaz	85.5	26.7
Sonbahar	66.9	20.9
Kış	53.3	16.6
Yıllık	320.8	100.0

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden

³³ ERİNÇ, S., 1984, a.g.e., s.335.

Doğubayazıt'da en çok yağış alan mevsim % 35.8 (115.1 mm) ile ilkbahardır. Buna karşılık Kış % 16.6 (53.3 mm) ile en az yağışın düştüğü mevsimdir (Tablo 1.10 Şekil 1.8).

Şekil 1.8. Doğubayazıt'ta Ortalama Yağış Miktarının Mevsimlere Göre Dağılımı (1951-1990).

Yağış maksimumun ilkbahar ve yaz başlarına rastlaması, kutbi cephenin Kuzeydoğu Anadolu üzerine varışının bu zamana rastlaması ile ilgilidir. Kuzeydoğunun frontejez ile ilgili olan Mayıs-Haziran yağışlarını, yaz mevsiminin devamı boyunca fazla ısınan platolar üzerinde yükselici hava hareketlerinin ve bu mevsimde kuzeyden esen egemen rüzgârların platolar ve dağlar üzerinden geçerken maruz kaldığı türbülans hareketlerinin neden olduğu mahalli yağışlar da besler³⁴. Kutbî kontinental hava kütesinin, Kuzeydoğu Anadolu'yu yeniden işgale başlaması dolayısıyla, yörede Eylül ve Ekim ayları kış mevsimine göre daha yağışlıdır.

Doğubayazıt rasat istasyonunun 33 yıllık ortalamalarına göre, yörede yağışlı günler sayısı 87.5 gündür. Bölgede Şubat ayında 7.1 gün olan yağışlı gün sayısı Mayıs ayına kadar artarak 12.8 günü bulmakta, daha sonra tekrar azalarak Eylül ayında 3.6 güne kadar düşmektedir (Tablo 1.6 - Şekil. 1.6).

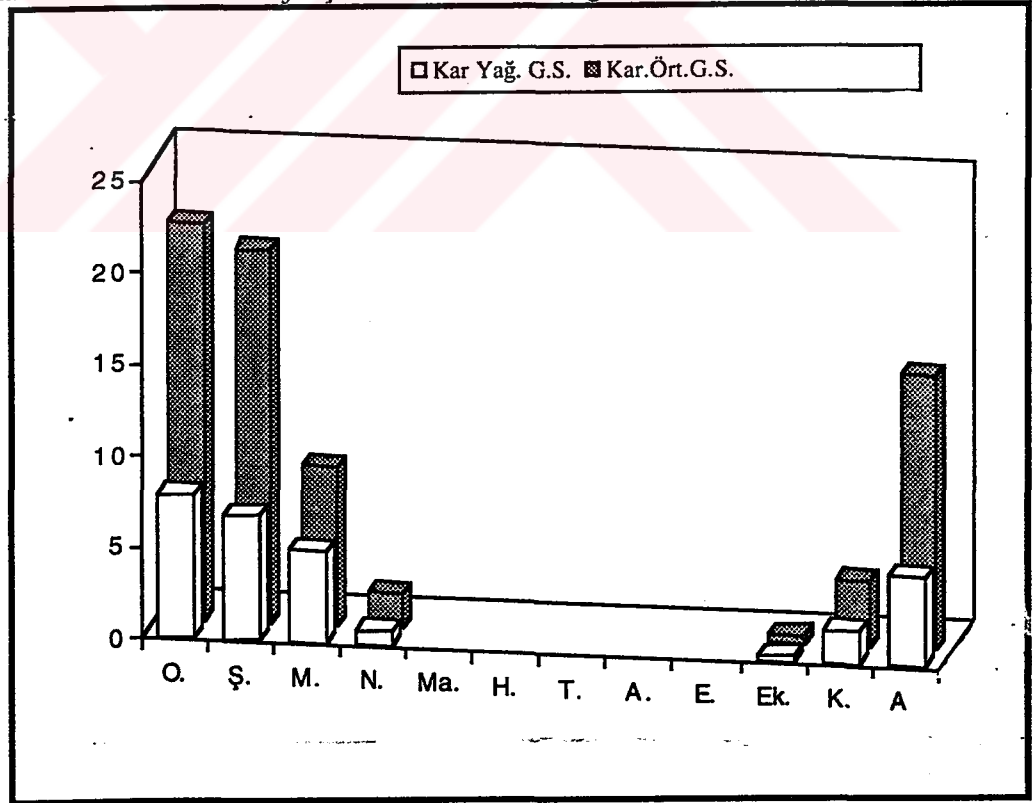
³⁴ ERİNÇ, S., 1984, a.g.e., s.26.

Araştırma sahasında kış aylarında görülen yağışlar genellikle kar şeklindedir. Doğubayazıt'ta yıllık ortalama kar yağışlı gün sayısı 27.5 iken karla örtülü gün sayısı 71.8 dir. Kar yağışları özellikle Ekim ve Nisan ayları arasındaki devrede düşmektedir. Ekim ve Nisan aylarında, ortalama kar yağışlı günler sayısı 1 günün altında bulunmaktadır.

Tablo 1. 11: Doğubayazıt'ta Ortalama Kar Yağışlı, Karla Örtülü Gün Sayısı ve En Yüksek Kar örtüsünün Aylara Göre Dağılımı (1951-1990).

Aylar	O	S	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	YILLIK
Ortalama Kar yağışlı gün sayısı	7.8	6.8	5.0	0.8	-	-	-	-	-	0.3	1.8	4.9	27.5
Karla Örtülü gün sayısı	21.7	20.4	8.7	1.9	-	-	-	-	-	0.5	3.6	15.0	71.8
En yüksek Kar Örtüsü	29	48	38	10	3	-	-	-	-	12	27	25	48

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden

Şekil 1.9 Doğubayazıt'ta Ortalama Kar Yağışlı ve Karla Örtülü Günler Sayısının Aylara Göre Dağılımı (1951-1990).

Doğubayazıt'ta karlar örtülü günler sayısı 26 yıllık ortalamaya göre 71.8 gündür. Ekim ile Nisan ayları arasındaki devreyi kapsayan bu süre içinde toprağın en fazla karla örtülü bulunduğu ay 21.7 ile Ocak ayıdır. Buna göre kış aylarında hem daha çok kar yağışı, hem de şiddetli soğuklar nedeniyle kar örtüsü uzun süre yerde kalırken, diğer aylarda kar örtüsünün uzun süre kalmadığı, kar yağışını takip eden birkaç gün içinde eridiği söylenebilir.

Ekimden itibaren kar yağışlı gün sayısı artarken, karın yerde kalma süreside buna paralel olarak artmaktadır. Ocak ayından sonra havaların tedrici olarak ısınmaya başlamasıyla kar yağışlı gün sayısı ve yerde kalma süresi azalmaktadır. Kar yağışları daha çok kış aylarında düşmektedir. Nitekim kar yağışlı günlerin % 70.9 (19.5 gün) ve karla örtülü günlerin % 79.5 (57.1 gün)'i bu mevsimde görülmektedir.

Araştırma sahasında en yüksek kar örtüsü 39 yıllık (1951-1990) devrede 48 cm. ile Şubat ayında tesbit edilmiştir. Karın kalınlığı ve yerde kalma süresi alçak kısımlardan dağlara, güney yamaçlardan kuzey yamaçlara gidildikçe artmaktadır. Bölgede kar yağışı ile ilgili olarak verilen bu değerlerin daha çok Doğubayazıt Ovası için geçerli olduğunu görüyoruz. Ova ile dağlık alanlar arasındaki bu farklılıklar, yükseltinin artmasına bağlı olarak sıcaklığın azalması ve yağışın artması sonucu meydana gelmektedir. Ovada iki aydan fazla olan karia örtülü günler sayısı 2 000-2 200 m. yüksekliklerde bulunan köylerin çevresindeki yörelerde bazı yıllar Ekim-Haziran ayları arasındaki devreyi kapsayabilmektedir. Dağlık yöreye çıkıldıkça kar şeklindeki yağış tutarının artması ve yerde kalış süresinin uzaması sonucu, Büyük Ağrı Dağı'nın yaklaşık 4 000 m. yüksekliklerinden itibaren kalıcı kar sınırına erişilmektedir³⁵.

Tablo 1. 12: Doğubayazıt'da Ortalama Açık, Bulutlu ve Kapalı Günler(1951-1990).

Aylar	O	S	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	YILLIK
Ortalama Bulutluk	5.1	5.3	5.2	5.6	5.2	3.7	2.8	2.5	2.4	4.0	4.8	5.3	4.3
Açık Günler	70	62	66	35	4.1	9.2	13.7	14.8	15.8	101	69	63	1042
Bulutlu Günler	16.1	14.7	16.9	19.8	21.7	18.7	16.3	15.3	13.2	16.2	17.2	17.6	203.7
Kapalı Günler	7.9	7.4	7.6	6.7	5.2	2.0	1.0	0.8	1.0	4.7	5.9	7.0	57.2

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden

³⁵ ERİNÇ, S., 1984, a.g.e., s.374.

Araştırma sahasında güneşleme durumu incelendiğinde, ortalama olarak yılın 104.2 (%28.5) günü açık, 203.7 (% 55.8) günü bulutlu, 57.2 (% 15.7) günü de kapalı geçmektedir (Tablo 1.12).

Yıllık toplam 104. 2 açık güne sahip bulunan Doğubayazıt'da bu gibi günlerin yıl içinde en çok görüldüğü ay Eylül (15.8 gün) en az görüldüğü ay Nisan'dır (3.5 gün). Bölgede açık günler, en fazla Haziran ile Ekim arasındaki devrede görülmektedir. Buna karşılık yılda 57.2 günü bulan kapalı havalar 7 günün üzerindeki ortalamalarıyla en çok Aralık, Ocak, Şubat ve Mart aylarında belirmektedir. Açık ve kapalı günlerin yıl içinde oldukça düşük sayılarda görülmesine karşılık, orta derecede bulutlu günler sayısının, fazla olduğu dikkati çekmektedir. Yıllık ortalama 203.7 günü bulan orta derecede bulutlu günler yıl içinde Mayıs ayında maksimuma (21.7 gün), Eylül ayında ise minimuma (13.2 gün) ulaşmaktadır.

Doğubayazıt'da nisbi nem miktarı fazladır. Nitekim yıllık ortalama nem miktarı % 62 olup, aylara göre dağılışına bakıldığında % 48 ile Temmuz nisbi nem miktarının en az olduğu ay olarak görülürken, kış aylarında nisbi nem miktarı artmakta ve Aralık ile Şubat aylarında % 73'e ulaşmaktadır (Tablo 1.13).

Tablo 1. 13: Doğubayazıt'da Ortalama Nisbi Nem Miktarları (1951-1990).

Aylar	O	S	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	YILLIK
Nisbi Nem %	72	73	66	61	70	54	48	49	50	64	70	73	62

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden

Araştırma sahasında sisli günler sayısı 9 gün civarındadır. Yaz mevsiminde sisli geçen günler olmamasına karşılık, kış aylarında sisli günlerin fazlalığı dikkati çekmektedir. Kışın aşırı soğuma ve yer radyasyonu ile zemine bağlı sisler oluşur. Yer radyasyonunun fazla , yani enerji blançosunun negatif olduğu yörelerde teşekkül eden sisler zemin sisleridir.

Çok gürültülü, şimşekli hava koşulları ile sağnak yağışlara yer vermesi ve bu görünüşü ile konveksiyonel hava olaylarının bir göstergesi olması bakımından önem taşıyan orajlı günlerin sayısı 21.5 gündür (Tablo 1.14).

Tablo 1. 14 Doğubayazıt'da Ortalama Orajlı (nasoli süresi 31 yıl) Kırğılı (28 yıl) ve Dolu Yağılı (33 yıl) Gün sayısı (1951-1990).

<i>Aylar</i>	<i>O</i>	<i>S</i>	<i>M</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>H</i>	<i>T</i>	<i>A</i>	<i>E</i>	<i>Eğ.</i>	<i>K</i>	<i>A</i>	<i>YILLIK</i> <i>K</i>
<i>Orajlı Gün Sayısı</i>	-	-	0.2	1.7	5.8	6.1	3.2	2.5	1.2	0.7	0.1	-	21.5
<i>Kırğılı Gün Sayısı</i>	4.5	3.5	5.7	2.0	0.1	-	-	-	0.0	5.2	11.2	8.4	40.6
<i>Dolu Gün Sayısı</i>	-	0.0	0.2	0.8	1.5	1.3	0.3	0.2	0.2	-	-	0.1	4.6

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden

Araştırma sahasında orajlı günler en çok Mayıs ve Haziran aylarında meydana gelmektedir. Nisan ve Eylül arasında bölgede sık sık görülen bu olayın tarımsal faaliyetler üzerinde olumsuz etkileri görülür. Bölgede orajlı günler ve yaz yağışları ile ilgili olarak görülen dolu yağışları çok seyrek olarak (yıllık ortalama 4.6 gün) görülmektedir.

Genelde yaz aylarında sınırlı kalan ve aylık ortalamada bir günün altında bulunan dolu yağışları, Mayıs ve Haziran aylarında aylık ortalama 1 günün üzerinde olup bölgede seyrek zararlar meydana getirmektedir.

Araştırma sahasında yıllık ortalama kırğılı gün sayısı 40.6'dır. Bu olay Kasım ve Aralık aylarında 8 günün üzerinde meydana gelmektedir. Kırğı oluşumunun, kültür bitkilerine olan zararı daha çok sonbahardaki ilk donlarla bağlantı içinde söz konusu olmaktadır. Doğubayazıt'da kültür bitkileri fazlaca yetişmediği için önemli bir zarar söz konusu değildir.

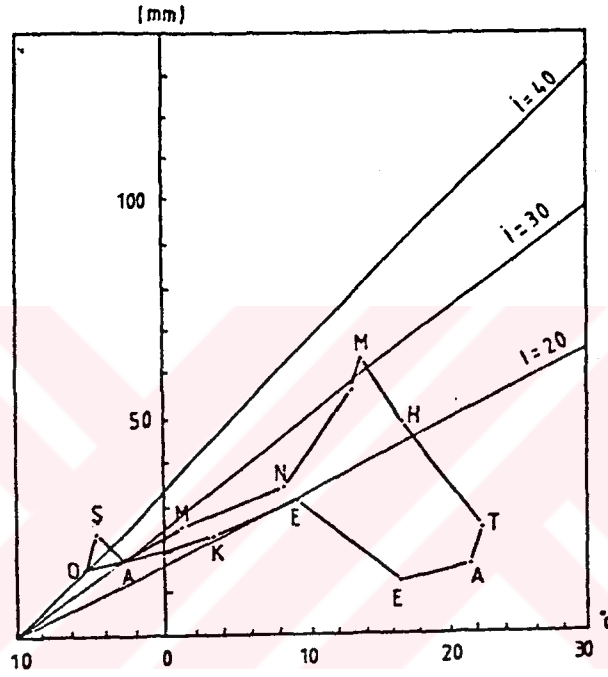
1.2.3. Kuraklık Sorunu

Yağış etkinliğini ve buna bağlı olarak iklim tipini ortaya koymak amacıyla bir takım formüller, Doğubayazıt Meteoroloji İstasyonu'nun verileri esas alınarak araştırma sahasına tatbik edilmeye çalışılmıştır.

Doğubayazıt'da kuraklık ya da nemlilik şartlarından hangisinin hüküm sürdüğünü tesbit edebilmek amacıyla sıcaklık ve yağış ilişkilerini gösteren bir klimogram hazırlanmıştır. Bu klimograma göre sıcaklık ve yağış değerleri bakımından büyük tezatların görülmediği Doğubayazıt'da (2 ayın sıcaklığı 20 °C'nin

üstünde, 2 ayın sıcaklığı 15°C 'nin üzerinde ve sıcaklık amplitüdü 28.1°C) yağış miktarları bakımından yaz mevsimi ile sonbahar mevsimi arasında bariz farklılıklar görülmektedir. Hazırlanan klimograma göre Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında indisin değeri 20'nin altında olduğundan bu aylarda kurak şartlar hüküm sürerken, Mart-Nisan-Mayıs-Haziran-Ekim-Kasım ve Aralık aylarında indisin değeri 20 ile 30 arasında olduğundan yarıkurak geçmektedir. Buna karşılık ocak ve şubat aylarında indis'in değeri 40'ın üzerinde olup nisbeten nemli geçmektedir.

Şekil 1.10. Doğubayazıt'ın Klimogramı.

Araştırma sahasında başta gelen iklim özelliğini, yıl içinde uzunca bir devrenin (6 aydan fazla) çeşitli dereceden kurak oluşu meydana getirmektedir. Yıllık ortalama değerler esas alınarak yapılan analizler sonucunda Doğubayazıt ve çevresinin iklim tipi yarı kurak ve bitki örtüsü ise kurak step olarak belirlenmiştir. Kuraklık sorununu tam olarak açıklayıcı sonuçlar elde edebilmek amacıyla, De MARTONNE'un aylık ortalama sıcaklık ve yağış değerlerini esas alan formülü ve indis değerleriyle ifade edilen yörenin kuraklık durumu incelendiğinde, indis 10'un altında bulunmakta ve bu aylar kurak olarak ayrılmaktadır. Buna karşılık 10 ila 20 arasındaki indis değerleriyle Mart-Haziran ve Ekim-Aralık arası aylar (Toplam 7 ay) yarı kurak geçmektedir. Geri kalan iki ayın (Ocak ve Şubat) 20'nin üzerinde indis değerleriyle yarı nemli olarak ayrıldığı görülmektedir. Buna göre Doğubayazıt ve çevresinde yaklaşık 10 ayın değişik dereceden kurak geçtiği, kuraklığın şiddeti yönünden Temmuz-Ağustos ve Eylül Aylarının diğerlerinden ayrıldığı anlaşılmaktadır.

Sıcaklık, nem, buharlaşma ve toprak ilişkilerini esas alan “THORNTHWAİTE” metoduna göre hazırlanmış su bilançosu üzerinde bulunan her aya ait nemlilik oranı ise Nisan-Ekim arası ayların (7 ay) Eksi işaretiyle su yetersizliğini dolayısıyla kuraklığı ifade etmektedir. Kasım-Şubat aylarının (+) işaretli değerleri bu aylarda suyun yeterli olduğunu, nihayet oran sonucu “ O” olan Mart ayında ise su fazlası ile su naksanının birbirine eşit bulunduğu tespit edilmektedir. Bu durumu araştırma sahasında yapılan gözlemler de doğrulamaktadır.

Gerek Türkiye ve gerekse Türkiye’nin Coğrafi Bölgeleri’ne ait iklim tipleriyle kurak geçen ayların belirlenmesinde, en geçerli metod olarak kabul edilen “ERİNÇ” formülü (1965) araştırma sahasına uyulduğunda Doğubayazıt’da Mart-Kasım arasında ki 9 ayın kurak geçtiği anlaşılmaktadır. Kuraklığın şiddetine göre yapılan ayrımda, ilkbahar aylarının (Mart-Nisan-Mayıs) yarıkurak, Haziran-Ekim ve Kasım aylarının kurak, geriye kalan 3 ay (Temmuz-Ağustos-Eylül) tam kurak olarak ayrılmaktadır. Böylece düşük sıcaklık değerleriyle, kış mevsimini meydana getiren Aralık-Ocak-Şubat aylarının yağış miktarı az da olsa nemli devreyi teşkil ettiği görülmektedir. “ERİNÇ” formülü uygulanarak tespit edilen kurak ay sayısı ile, diğer formüllerle elde edilen kurak ay sayıları arasında bir paralellik bulunmaktadır.

Sonuç olarak çeşitli kuraklık indisleri kullanılarak yapılan değerlendirmelere göre, araştırma sahasında 6-9 ay arasında kurak geçen bir devre bulunmaktadır. Yıl içinde altı aydan daha uzun süren kurak devrede (Nisan-Ekim) ova düzlüklerinin toprak-zirai faaliyet ilişkilerinde başlıca sorunlar, çoraklaşma, su temini ve sulamada meydana gelen aksaklıklar, kültür altına alınamayan sahalarda bitki örtüsünün (step bitkilerinin) tahribi, toprak erozyonu (rüzgârın etkisiyle) ve taşlı sahaların bulunmasıdır. Özellikle bitkilerin suya en fazla ihtiyaç duyduğu ayların kurak geçmesi, bitki hayatı için zararlı olmakta ve sulama bir ihtiyaç halini almaktadır.

1.2.4.İklim Tipi

Doğubayazıt Meteoroloji İstasyonu’nun verilerinden yararlanılarak Thornthwaite metoduna göre hazırlanan su bilançosu analiz edildiğinde bazı belirgin özellikler ortaya çıkmaktadır.

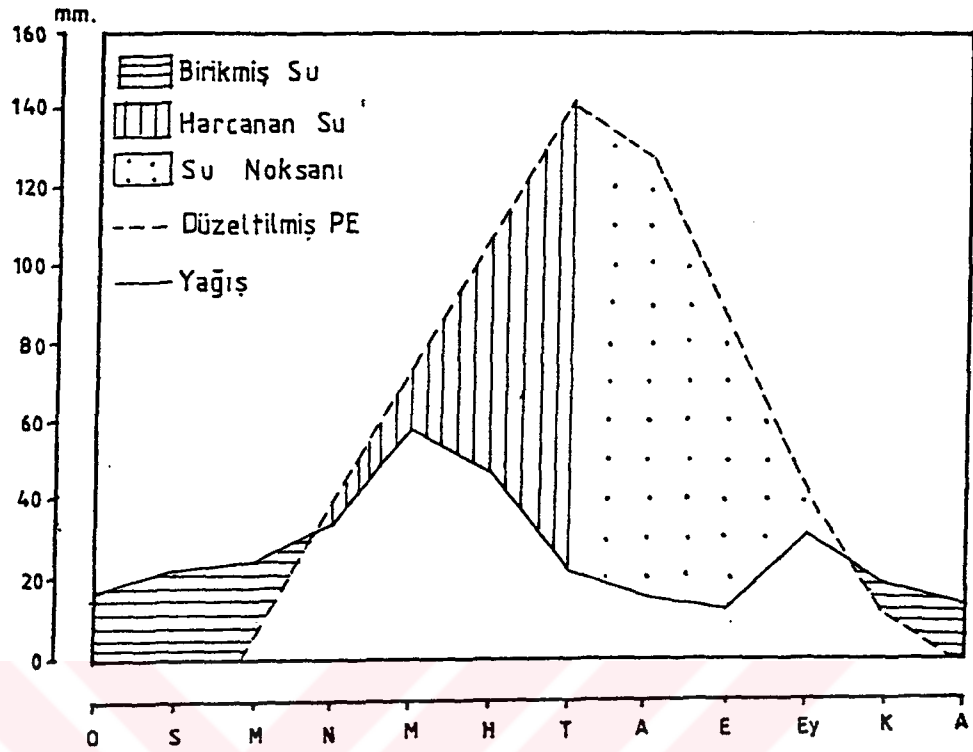
Aşağıdaki tablodan da izleneceği üzere, yıllık potansiyel evapotranspirasyon (PE) miktarı 629.3 mm. dir. Yıllık yağış miktarı ile eşit değerde bulunan gerçek evapotranspirasyon değeri ise 320.8 mm. dir. Bu durumda Doğubayazıt’da yıllık ortalama 308.5 mm.’lik bir su noksanı görülmekte, su fazlası ve akış miktarı da 0’a

eşit bulunmaktadır. Tablo değerleri yardımlarıyla bulunan her aya ait nemlilik oranı ise Nisan-Ekim arası ayların (7 ay) eksi işareti ile su yetersizliğini, dolayısıyla kuraklığını ifade etmektedir. Kasım-Mart aylarının artı işaretli değerleri, bu aylarda suyun yeterli olduğunu, nihayet oran sonucu 0 olan Aralık, Ocak ve Şubat aylarında ise su fazlası ile su noksanının birbirine eşit bulunduğu görülmektedir. Burada su yetersizliği ile ifade edilen devre içinde kuraklığın şiddetini dolaylı olarak belirtmede eksi işaretli değerler esas alınacak olursa, -0.5 değerleri üzerinde su yetersizliğine sahip Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarını kapsayan devre, kuraklığın şiddetli geçtiği devreyi teşkil etmektedir.

Tablo 1.15 . Doğubayazıt'ın Su Bilançosu (Thorntwaite Göre)

Ayılar	O	S	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	YILLIK
Sıcaklık	-5.7	-4.6	1.2	8.2	13.2	17.9	22.4	21.8	17.3	9.9	3.8	-2.6	8.5
Sıcaklık İndisi	0	0	0.12	2.11	4.35	6.90	9.68	9.29	6.55	2.81	0.66	0	42.47
Düzeltilmemiş PE	0	0	3.6	34.4	60.0	85.6	111	107.7	82.3	42.9	14.0	0	542.06
Düzeltilmiş PE	0	0	3.7	38.2	74.1	106.6	140.7	127.1	85.5	41.2	11.7	0	629.31
Yağış	16.0	21.1	24.3	33.6	57.2	47.0	21.9	16.6	13.4	33.2	20.3	16.2	320.8
Birikmiş Suyun Aylık Değişimi	16.0	21.1	20.5	-4.6	-16.9	-59.6	-1.12	0	0	0	8.5	16.2	
Birikmiş Su	100	100	100	77.7	60.7	1.1	0	0	0	0	8.5	24.7	
Gerçek Evaporasyon	0	0	3.7	38.2	74.1	106.6	23.0	16.6	13.4	33.2	11.7	0	320.8
Su Noksanı	0	0	0	0	0	0	117.7	110.5	72.9	8.1	0	0	308.5
Su Fazlası	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Akış	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Nemlilik Oranı	0	0	5.4	-0.12	-0.23	-0.56	-0.84	-0.87	-0.84	-0.19	0.7	0	

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

Şekil 1.11. Doğubayazıt'ın Su Bilancosu Diyagramı

Araştırma sahasında Thornthwaite metodu uygulandığında, yörenin iklim tipi DB '1 d b' 2 sembolleriyle ifade edilir. bu semboller, yarı kurak birinci dereceden mezotermal (orta sıcaklık) su fazlası olmayan yahut pek az olan ve kontinental şartlara yakın iklim tipine girer.

Türkiye için uygulaması yapılan ve dünyada da en çok kullanılan iklim tasniflerinden biri KÖPPEN sistemine göre olanıdır. Bu sınıflamaya göre araştırma sahası D' iklimleri kuşağına girmektedir³⁶. Çünkü en soğuk ay ortalaması -3°C nin altında ($-5, 7^{\circ}\text{C}$), en sıcak ay ortalaması 10°C nin üstündedir (22.4°C). Yöre hemen her mevsim yağışlı olduğundan; D iklim kuşağında ki iklim tiplerinden Df'ye girer. En sıcak ayın ortalaması 22°C den fazla (22.4°C) olduğundan 3. harf olarak a, kışlar soğuk, yıllık sıcaklık ortalaması 18°C den az (8.6°C) ve en sıcak ay ortalaması 18°C nin üstünde bulunduğundan 4. harf olarak k harfi alınabilir. O halde Doğubayazıt'ın iklimi köppen tasnifindeki soğuk orman kuşağı içinde, kışları soğuk

³⁶ DÖNMEZ, Y., 1984 Umumi Klimatoloji ve İklim Çalışmaları, s.242-244, İSTANBUL.

ve şiddetli yazları kısa ve sıcak ve hemen her mevsimi yağışlı iklim tipine girer ve D f a k harfleriyle ifade edilebilir.

Doğubayazıt sıcaklık ve yağış ilişkilerini esas alan DE MARTONNE iklim tasnifine göre “yarı kurak” bir iklim tipine sahiptir. Doğu Beyazıt Rasat İstasyonu’nun verilerine göre yörede, yıllık ortalama kuraklık indisi 1923 formülüne göre 17.2 dir. DEMORTONNE’nin 1942 formülünü uyguladığımızda Doğubayazıt’ın indis değeri 9.8 olarak bulunur. Daha sağlıklı sonuçlar veren bu formüle göre bölgenin iklim tipi yine yarı kurak iklim bölgesi olarak belirlenmektedir.

Ülkemiz koşullarında daha iyi sonuçlar vermesi ve kolay uygulanabilir olması bakımından “yağış etkinliği formülü” kavramıyla konuya başka bir açıdan bakan ERİNÇ’in formülünü Doğubayazıt Rasat İstasyonu verilerine uygulayarak bulduğumuz indis değerlerine göre de (İm.22.2) yöre ikliminin yarı kurak bir özellik gösterdiği anlaşılmıştır.

Çalışma sahasının iklim tipini belirlemek gayesiyle hangi iklim tasnifi kullanırsa kullansın, sonuçta yarı-kurak bir iklim tipinin mevcut olduğu görülür. Yörenin iklim tipi incelendiğinde şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

- 1- Doğubayazıt ve çevresi Türkiye’nin en az yağış alan yörelerinden biridir. Yöre de yağışlar belirgin bir ilkbahar maksimumu meydana getirmekte, kış ise en az yağışlı mevsim olarak dikkati çekmektedir.
- 2- Yörenin iklim tipi yarı kurak olduğundan dolayı, bitkilerin yetişme devresinde ve özellikle suya en fazla ihtiyaç duydukları yaz mevsiminin kurak geçmesi, büyük ölçüde sulama ihtiyacını doğurmakta ve bir takım beşeri tesislerin (Baraj, sulama kanalı v.b) yapımını gerekli kılmaktadır.
- 3- Yıl içinde altı aydan daha uzun bir devrenin kurak geçmesi, kurak bir iklim tipinin belirmesinde de yardımcı olmuştur.
- 4- Araştırma sahası ve çevresinde “Karasal bir iklim tipi” hakimdir diyebiliriz.

1-C HİDROĞRAFİK ÖZELLİKLER

Doğubayazıt ilçe merkezi Türkiye Akarsu Havzalarından “Aras Havzasında” bulunmaktadır. Araştırma sahasını oluşturan Doğubayazıt ilçe merkezi hidroğrafik özellikler açısından oldukça zayıf bir alanı oluşturmaktadır. İlçe merkezi dahilinde

akarsu ve göl bulunmamakta, kentin ihtiyacı olan içme ve sulama suyu, araştırma sahasının dışında; ancak Doğubayazıt İlçesi yönetim sınırları içerisinde yer alan “Balık Gölü” (İlçe merkezinin Kuzeybatısında), Şeyhli Gölü (İlçe merkezinin kuzeyinde), Sarısu (İlçe merkezinin güneydoğusunda) ve Gernovak Suyu (İlçe merkezinin güneybatısında) ndan temin edilmektedir. Dolayısıyla adı geçen akarsu ve göller araştırma sahasının sınırları içerisinde yer almamakla beraber, sözkonusu saha üzerinde doğrudan ve dolaylı etkiye sahiptirler. Bu etkiler nedeniyle adı geçen akarsu ve göllerle ilgili özet bilgilere tez metninde yer verilmiştir.

Araştırma sahamız ve çevresinde büyük bir yeraltı suyu rezervi mevcut değildir. Daha öncede belirttiğimiz gibi yağışların büyük bir kısmı geçirimli kayalardan derinlere nüfuz etmekte, tuf veya lavların içinde kaybolmaktadır. Bu suretle yer altına sızan sular geçirimsiz formasyonlara rasladığında pınarlar şeklinde yeryüzüne çıkmaktadır. Bu bakımdan havzada büyük bir yeraltı suyu rezervinin mevcudiyeti şüphelidir³⁷. Doğubayazıt Ovasında açılan dokuz adet sondaj kuyusundan iki adedi kuru, diğer yedi adet sondaj kuyusu sulu olarak bulunmaktadır. Bu suların kimyasal analizleri sonucu içilebilir oldukları anlaşılmıştır. Aynı zamanda akarsu bulunmayan hemen hemen bütün köylerde yeraltı suyundan istifade için adi kuyular açılmıştır.

Araştırma sahamız olan Doğubayazıt’ın belli başlı su kaynakları, Balık Gölü ve ayağı Gernovak Suyu ve kısmen de Şeyhli Gölü’nü drene eden Sarısu’dur. Gernovak ve Sarısu, kar yağışlarıyla beslenen pınarlardan doğar. Yaz aylarında suları azalır. Buna mukabil Balık Gölü Suyu kar erimesiyle beslenir, bütün yaz boyunca daimi bir akım vardır. Kışın şiddetli aylarında Balık Gölü donar ve yatakta su akımı yoktur. Havza da bu sular üzerinde akım ölçüleri yapmak gayesiyle üçü E.İ.E, biri de D.S.İ tarafından açılmış dört adet istasyon vardır. Bu istasyonlarda yapılan ölçmeler sonucu veirlen bilgilere göre, gerek Balık Gölü ve gerekse Gernovak sularının, herbirinin yıllık ortalama su miktarı $30 \times 10^6 \text{ m}^3$ dür³⁸.

Her iki suda Şeyhli gölüne dökülmekte burada suyun büyük bir kısmı buharlaşarak kaybolmaktadır. Bu sebeplerle Şeyhli pınarlarından beslenen Sarısu’yun yıllık ortalama su miktarı da $30 \times 10^6 \text{ m}^3$ gözükmektedir. Havzada bir yağış-akış bağıntısı bulmak oldukça güçtür. Jeolojik yapının özelliğinden dolayı

³⁷ D.S.İ. 1964 a.g. rapor. s.21.

³⁸ T.C. Enerji ve Tabii Kaynalar Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü Etüd ve Plan Dairesi, Başkanlığı İstikşaf Raporları No: 12-31 “Doğubayazıt Projesi İstikşaf Raporu” ANKARA, 1964 s.20.

düşen yağış çatlaklar, lav akıntıları ve tüflerden müteşekkil yüzeyden derinlere sızmakta ve belli yerlerde pınarlar şeklinde tekrar yeryüzüne çıkmaktadır³⁹.

Araştırma sahasının çevresindeki başlıca gölleri ise; Balık gölü ve Şeyhli gölü teşkil etmektedir. Balık gölü, Doğubayazıt'ın kuzeybatısında 25 km² lik bir saha işgal etmektedir⁴⁰. Şeyhli gölü ise Doğubayazıt'ın kuzeyinde takriben 20 km²lik bir sahayı işgal etmektedir.

Araştırma sahasında iki ayrı özellikte su mevcuttur. Bunlardan birincisi Balık gölü suyudur; çıkış ayağında suyun kalitesi çok iyi özellikte bir sulama suyudur. Göl ayağına vadi boyunca bazı pınarlar karışmaktadır. Balık gölü suyunun, Şeyhli gölüne yakın kısımlarında, kalitesi C₂ S₁ olarak bulunmuştur⁴¹. İkinci olarak ele alacağımız diğer sular ise; Gernovak, Sarısu ve birçok pınar sularını ihtiva eden bu kısımda sulama suyu kalitesi (C₃S₃) yüksek derecede tuz ve sodyum varlığı gösterir. CO₃ + HCO₃ toplamı Ca -Mg miktarının çok üstünde olup kalıcı karbonat tehlikesi ve alkalilik problemi göstermektedir. Halen bu sularla çayır sulaması yapıldığı için arazinin büyük bir kısmı çoraklaşmaktadır. Netice olarak bu sular ile normal şartlar altında sulama yapılmayacağı kanatine varılmıştır⁴².

Doğubayazıt ilçesi ve civarında bazı köylerin içme ve kullanma sularında dişleri bozan bir maddenin mevcut olduğu iddia edilmiş ve bu hususta Atatürk Üniversitesi'ne müracaat edilmiştir. Bu müracaat üzerine Atatürk Üniversitesi bu sahaya ilmi araştırma gezisi tertip etmiştir. İnceleme gezisi esnasında alınan su numunelerinde yapılan analizler sonucu florür tesbit edilmiştir.

Tabiatı çok yaygın olarak bulunan florür bir minareldir. Başlıca maden damarlarında özellikle mağnetik zeminlerde bilhassa volkan tüfleri arasında sublimleşme ürünü olarak da görülmektedir⁴³. Türkiye'de umumiyetle florür Elazığ, Kırşehir çevresinde madensel olarak, Isparta ve Doğubayazıt çevresinde de sular içinde konsantre olmuş olarak bulunmaktadır⁴⁴.

³⁹ D.S.İ., 1964, a.g.rapor, s.21.

⁴⁰ Köyleri Bakanlığı Yol Su ve Elektrik İşleri Genel Müdürlüğü Etüd ve Planlama Dairesi Başkanlığı "Ağrı İli Doğubayazıt İlçesi Köylerinin Çevre Sağlığı Hidrojeolojisi ve Hidrojeolojik Etüd Raporu" Ankara, 1973 s.7.

⁴¹ D.S.İ., 1964, a.g.rapor, s.21-22.

⁴² D.S.İ., 1964, a.g.rapor, s.22.

⁴³ Köyleri Bakanlığı, 1973, a.g. rapor. S.11.

⁴⁴ Köyleri Bakanlığı, 1973, a.g. rapor. S.11.

Doğubayazıt'da fazla flörür dozlu su içmekten dolayı meydana gelen ve dişlerin çürütmesine sebep olan florozlu hastalara çok sayıda rastlamak mümkündür. Doğubayazıt çevresinde onbeş yaşından sonra yerleşenlerde bu nevi de hastalıklar gözükmemektedir. Halbuki aynı çevrede doğmuş olanların dişlerinde belirtilen diş hastalıkları görülmektedir. Suyun fazla miktarda flörlü olması ve bu sudan hayvanların, içmesuyu, çayır ve meraların bu sulardan sulanması ve bu çayırların otlarını yiyerek beslenmesi sonucu, koyunların dişlerinin bozulmasına neden olduğu tesbit edilmiştir. Aynı durum büyükbaş hayvanlar içinde geçerlidir.

Araştırma sahasının ve çevresinin bazı menbalarında flörür miktarının fazla olması nedeniyle çevre sağlığını tehdit eder durumda olması nedeniyle bu nevi menbalardan da içme suyu olarak istifade edilmesi mümkün olmamaktadır. Bu itibarla çevredeki daha başka sular aranmış, Balık gölü bulunmuştur. Balık gölü suyu flörür ve kimyasal yönden yapılan su analizleri içerisinde içmeye en müsait olduğundan dolayı, bugün Doğubayazıt ve çevresinde içme ve sulama suyu olarak kullanılmaktadır.

Su hakları bakımından önemli bir husus da Türk ve İran Devletleri arasında tanzim edilen protokoldür. 18 Kasım 1955 tarihinde düzenlenen bu protokol gereğince Sarısu'nun Türkiye'de kullanılma tarzı ne olursa olsun, kurak senelerde ve su seviyesinin minimum olduğu zamanlarda İran'a verilecek suyun minimum debisinin 1.8 m³/ sn den aşağı olmayacağına karar verilmiştir⁴⁵. Ancak Sarısı bu seviyeye hiçbir zaman ulaşamamıştır.

Tipik kara ikliminin hüküm sürdüğü ve yaz aylarında yağışların az olduğu proje sahasında sulama suyuna ihtiyaç hissedilmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi yağışlar genellikle yer altına sızmakta ve akarsular geniş ölçüde pınarlarla beslenmektedir. Ayrıca Balık Gölü de bir rezervuar rolü oynayarak feyezan kontrolü yapabilmektedir.

Araştırma sahasının genelinde mevcut su kaynakları ilçenin sulama suyu ihtiyacını tamamen karşılayamamaktadır. Sulama mevsiminde, kuraklığın şiddetli olduğu aylarda yan derelerin büyük bir kesimi kurumakta, kurumayan suların ilkel usullerle yapılan sulamalardan dolayı su kaybı fazla olmaktadır. Bu nedenle arazilerin sulanması, yıllık ortalama debisi fazla olan sulardan yararlanılarak yapılmaktadır.

⁴⁵ D.S.İ. 1964, a.g. rapor, s.22-23.

1.D TOPRAK ÖZELLİKLERİ

Doğubayazıt Ovası ve çevresi bugüne dek kapsamlı bir şekilde incelenmemiştir. Ancak tarımsal faaliyetler açısından toprağın fiziksel ve kimyasal özelliklerini ortaya çıkarmayı amaçlayan bazı etüdler yapılmıştır. Bununla birlikte araştırma sahasının toprak yapısını ve özelliklerini ortaya koymak gayesiyle Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü elemanları tarafından örnekleme metodu kullanılarak envanter çalışmaları yapılmış ve Ağrı İlinin 1/ 100.000 ölçeğinde “Toprak Kaynağı Envanter Haritası” hazırlanmıştır. Yörenin toprak özellikleri incelenirken söz konusu çalışmalardan büyük ölçüde yararlanmıştır.

Kayaların fiziksel ve kimyasal olarak ufalanması ve ayrışması sonucunda meydana gelen toprağın, değişik karakter kazanmasında iklim, topoğrafya, bitki örtüsü, ana meteryal ve zaman faktörleri önemli rol oynamaktadır.

Doğubayazıt ve çevresindeki ovaların hemen hepsinde hidromorfik tuzlu alüvyal topraklar dışında kalan kısımların ana maddesi kireçtaşı veya yumuşak marnlı kireçtaşıdır. Vadi tabanlarında toprak profili derin, vadi yamaçlarına doğru sıg ve taşlıdır. Toprak bünyesi kil, kumlu killi, tın, killi tın, çukur ve drenaj yetersizliği gösteren sahalarda ise ağır kildir. Toprak renkleri genellikle kahverengi ve açık kahverengidir⁴⁶.

Organik madde bakımından topraklar fakir veya orta dercede organik maddeye haizdir. Kireç muhtevası bakımından zengin topraklardır. Sulamanın çok yapıldığı kısımlarda topraktaki kireç yıkanmıştır. Ova topraklarından alınan toprak numunelerinin geçirgenlikleri ekseriyetle çok düşüktür.

Yörede yayılış gösteren alüvyal topraklar, genellikle genç tortul depozitler üzerindeki (A) C profilli topraklardır. Alüvyal topraklar, akarsu düzlükleri, yan derelerin yüksek arazilerinden, vadi tabanlarına geçiş alanlarında, deltalar ve kıyı düzlüklerinde oluşurlar. Mineral bileşimleri, akarsu havzasının özelliklerine, jeolojisine, erozyon ve birikme devrelerine bağlı olup heterojendir. Bu toprakların profilinde horizonlaşma hiç yok yada çok az belirgindir. Buna karşılık değişik özellikte katlar görülür.

⁴⁶ D.S.İ. 1964, a.g. rapor, s. 24.

Alüvyal topraklar bünyelerine ve bulundukları bölgelere yahut evrim devrelerine göre sınıflandırılırlar. Bunlardan üst toprak alt toprağa belirsiz olarak geçiş yapar. İnce bünyeli ve taban suyu yüksek alanlarda düşey geçirgenlik azdır. Yüzey nemli ve organik maddece zengindir. Alt toprakta hafif seyreden bir indirgenme olayı hüküm sürer. Kaba bünyeliler iyi drene olduklarından yüzey katları çabuk kurur⁴⁷.

İklime bağlı olarak, bütün bitkilerin yetiştirilebildiği verimi yüksek her türlü kültür bitkisinin yetişmesine uygun topraklardır. Alüvyal topraklar Doğubayazıt'ın kuzeyinde Sarısu Deresinin kenarlarında bulunmaktadır⁴⁸.

Doğubayazıtın kuzeyinde, Doğubayazıt-Iğdır karayolunun doğusunda bulunan bir diğer toprak gurubuda hidromorfik alüvyal topraklardır. Bu topraklar sık sık taşkınlara uğrayan yüksek taban suyuna ve gleyleşmiş profile sahip alüvyal toprakları, diğer alüvyal topraklardan ayırmak için Hidromorfik alüvyal topraklar denilmiştir. Doğal bitki örtüsü çayır-mera otları, saz, kamış ve sulak yerlerde yetişen bitkilerdir⁴⁹. Bölgede mevsimin kurak aylarında bazı kesimlerinde otlatma yapılabilir. Bu toprakların bulunduğu sahalar beşinci sınıf arazi grubuna dahildirler.

Doğubayazıt'dan Gürbulak'a giden transit yolunun sağında ve solunda , ayrıca da Ağrı-Doğubayazıt arasında lokal olarak ve ilçe genelinde küçük akarsu vadileri ve kuru derelerin eteklerinde görülen, koluvyal topraklar, yer çekimi, toprak kayması, yüzey akışı ve yan derelerin kısa mesafelerden taşınarak, güney ve güneydoğu'daki dağların eteklerinde biriken genç (A) C profilli topraklardır. Özellikleri bakımından daha çok çevredeki yüksek arazi topraklarınıninkine benzer. Ana meteryal derecelenmemiş veya kötü derecelenmiştir.Yağışın veya akışın yoğunluğuna ve eğim derecesine göre değişik parça büyüklüklerini içeren katları ihtiva ederler. Bu katlar birbirine paralel olmayıp düzensizdir.Dik eğimler ve vadi ağzlarında bulunanlar çoğunlukla az topraklı olup kaba taş ve molozları içerirler. Yüzey akışı hızının azaldığı oranda parçaların çapları küçülmekte ve hata alüvyal toprak parça büyüklüğüne eşit olmaktadır. Bunlardan eğim tek tip olup, materyalin geldiği yöne doğru artmaktadır⁵⁰. Arasına taşkına maruz kalırlarsa da eğim ve bünye nedeniyle drenajları iyidir. Tuzluluk ve alkalilik gibi sorunları yoktur. Özel bir iklimin sonucu

⁴⁷ T.C. Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları "Ağrı İli Arazi Varlığı", Ankara, 1991 s.12-13.

⁴⁸ Köy. Hiz. Gen. Müd. 1991, a.g.rapor, s.12.

⁴⁹ Köy. Hiz. Gen. Müd. 1991, a.g.rapor, s.13.

⁵⁰ Köy. Hiz. Gen. Müd. 1991, a.g.rapor, s.13.

değillerdir. Üzerlerindeki doğal bitki örtüsü iklime bağlıdır. Tarımsal faaliyetlerde kullanılan bu tip topraklar sulandığında iyi verim verirler.

Ağrı-Doğubayazıt-Gürbulak trnasit yolunun kuzeyinde yer alan, Bazaltik toprakların özellikleri bir dereceye kadar benzer iklim koşullarında kireçtaşı üzerinde oluşmuş topraklarınkine benzemektedir. Bu topraklar genellikle orta derin ve sıgıdır. Fakat 1 m. den daha derin olanları görülebilir. Ağır killi topraklar olup, profilleri iyi gelişmemiştir. A horizonunun yapısı granürlerden bloka kadar değişir. B horizonu genellikle daha ağır bünyeli ve blok yapılıdır. Bu toprakların özellikleri kireçli kayalardan oluşmuş topraklarınki kadar iyi değildir⁵¹.

Bazaltik topraklarda genellikle kireç bulunmaz. Topraklar organik maddece nisbeten fakirdirler. Fiziksel özellikleri kötü olduğundan verimleri düşüktür. Bazı kısımlardaki topraklar oldukça taşlı olduğundan,yoğun sürüm isteyen kullanımlarda taşlardan temizlenmesi gerekir⁵².

Araştırma sahasının güneydoğu ve kuzeyi ise, üzerinde toprak katı bulunmayan, herhangi bir toprak developmanıda söz konusu olmayan, parçalanmamış veya kısmen parçalanmış, sert kaya ve taşlarla kaplı sahalardır. Bu kaya ve taşlar Kalkerli, Kalkersiz, Jipsli ve tuzlu olabildiği gibi volkanik, tortul ve metamorfikte olabilirler.

1.E. DOĞAL BİTKİ ÖRTÜSÜ ÖZELLİKLERİ

Araştırma sahasını teşkil eden Doğubayazıt Ovası ve çevresinin bitki örtüsü özellikleri bugüne dek ayrıntılı bir şekilde incelenmemiştir. Konu ana hatlarıyla vurgulanmış ve daha çok bölgenin genel çerçevesi içinde ele alınmabilmiştir. Yöredeki bitki topluluklarının dağılımı, çeşitli faktörlerin etkisi altındadır. bu faktörlerin başında iklim koşulları, topoğrafik özelliklerden yükselti ve bakı ile edafik koşullar gelmektedir.

Genel olarak araştırma sahası ve çevresinde yarıkurak iklim koşulları, yüksek kesimlerde ise yarı nemli soğuk iklim koşulları hüküm sürmektedir. Bu özelliklere bağlı olarak ağaç yetiştirme sınırının altında bulunan ve yarıkurak iklim koşullarının hüküm sürdüğü deprasyon alanında step vejetasyonu, yüksek kesimlerde dağ stebi (

⁵¹ Köy. Hiz. Gen. Müd. 1991, a.g.rapor, s.14.

⁵² Köy. Hiz. Gen. Müd. 1991, a.g.rapor, s.16.

antropojen step) ve Alpin vejetasyon mevcuttur. Çalışma sahamız ve çevresi iktisadi anlamda orman zenginliğinden tamamen yoksun olup, doğal step alanı içinde kalmaktadır. Sahada ağaç yetiştirme sınırının altında kalan yerlerde fakir bir bitki örtüsünün geliştiği dikkati çeker. Bu stepler genellikle İrano-Turaniyen floristik bölgesine ait elemanlardan oluşur ⁵³ (Fotoğraf 5).

Yörede yapılan gözlem ve mülakat sonuçlarına göre, otsu türlerin ilkbaharın ortaları ve sonlarına doğru sıcaklığın artması ile birlikte yeşerdiği, çiçek açtığı ve yağış durumuna göre Temmuz- Ağustos ayı başlarında ise tohumlarını saçtığı anlaşılmaktadır.

Doğubayazıt'ın ağaç yetiştirme sınırının altında kalan kesimlerinde, step vejetasyonunun yaşama devresi 75-85 gün kadardır. Yörede ova tabanından yükseklerle doğru doğal step, antropojen step (yer yer ağaçlı) ve Alpin çayırlar kuşağı şeklinde beliren, bir kademelenme görülür. Ancak bitki örtüsünün özellikleri yükseklik, bakı ve litoloji farklılıkları nedeniyle yer yer değişikliklere uğramaktadır.

Çalışma sahasında en geniş yayılış alanına sahip olan formasyon step formasyonudur. Doğal ve antropojen step vejetasyonu olmak üzere ikiye ayrılan step vejetasyonu 1 650 m. ile 2 500 m. arasında uzanmaktadır. Birinci grupta ele alınan doğal step alanları 2 000 m.ye kadar ulaşırlar. Buradan itibaren antropojen step alanları başlar ve 2 500 m'ye kadar ulaşırlar.

Doğu Anadolu'da 2 000 m.'ye kadar depresyon alanlarında Nisan ayından itibaren yeşilenen Mayıs ayında çiçek açan, tohum bağladıktan sonra Temmuz ayında sararmaya başlayan ve tohumlarını bıraktıktan sonra kuruyan ot toplulukları yaygındır. Çoğu tek yıllık olan (annuval) bu step alanları aynı zamanda tahıl tarımının yapıldığı sahalardır⁵⁴.

Doğubayazıt Ovası'nın çok eskiden beri yerleşmeye açılmış olması nedeniyle antropojen faaliyetler doğal vejetasyonu önemli ölçüde değiştirmiş ve ovanın geniş bir bölümü tarım alanları haline gelmiştir. Ova tabanının sulanabilen alanlarında, genellikle tarım faaliyetleri, özellikle tahıl tarımı ön plandadır.

Doğubayazıt Ovasının tabanı (ortalama 1600-1650) ile 2000-2200 m. yükseltiler arasında kalan yamaçlarda da doğal bitki örtüsü steptir. Genellikle

⁵³ ATALAY, İ., 1983, Türkiye Vejetasyon Coğrafyasına Giriş, Ege. Üniv. Ede. Fak., Yay. No: 19 İZMİR, s.167.

⁵⁴ ATALAY, İ., 1989, a.g.e., s.184.

ilkbaharda yaylaya çıkışta ve sonbaharda yayladan dönüşte otlak olarak kullanılan bu kuşakta mezraa yerleşmeleri yoğunluk kazanmıştır. Söz konusu sahalardaki çayır ve otlak alanları, aşırı otlatma ve toprak erezyonu gibi nedenlerle büyük ölçüde degradasyona uğramıştır. Öte yandan buralarda yer yer ve sınırlı ölçüde de olsa arpa ve yazlık buğday ekiminin yapıldığı tarlalara rastlanmaktadır. Bu gibi tarımsal faaliyetlerin görüldüğü yerlerde de, doğal bitki örtüsünün değiştirilmiş olduğu açıktır.

Doğubayazıt Ovası ve çevresinde yer alan başlıca step türleri şu şekilde sıralanabilir. Leguminoseae familyasından (Baklagiller); *Astragalus mikrocepholus*, *Astragalus christionus* (Geven), *Midecago sativa* (yonca), *Ovicia crassa* (yaban fig), Graminaceae (Buğdaygiller) familyasından; *Bromus tomentellus* (delice), *Hordeum bulbosum* (yabani arpa) *Festuca brunnescens* (Koyun yumağı), *Poa bulbosa* (Salkım otu), *Stipa pontica* (kılıç otu), ve diğer familyalardan da birçok bitki türüne rastlanmaktadır. Bunlardan da birkaç tanesinin isimleri şöyle sıralanabilir: *Mentha longifolia* (tüylü nane), *Thymus Fallax* (keki), Papaveraceae (haşhaşgiller), *Papaver orientale* (yabani haşhaş), *Eryngium billardieri* (boğa diken), Convolvulaceae (sarmaşıkgiller) ve *Rumex scutatus* (ekşi kulak).

Antropojen step vejetasyonu ormanın tahrip edildiği alanlarda uzun boylu otsu türlerle temsil edilmektedir. Dağ stepleri dağların yamaçlarında orman tahribi sonucu gelişmiş olan otsu formasyonlar olup, içlerine büyük ölçüde İrano-Turaniyen step elementleri karışmıştır. Antropojen step formasyonun içinde yer alan otsu türler doğal step vejetasyonu türlerinden pek farklı değildir. Zaten bu yüksek zonun yağış değerleri havza tabanından fazladır. Yağışın artmasıyla birlikte otların boyları da uzamaktadır. Yaz başlarındaki yağışların yanında eriyen karlarında bitkilerin su ihtiyacını karşılaması bakımından yeşillenme daha erken ve kuruma ise alçak sahalara göre daha geç olmaktadır.

Küçük ağır Dağı'nın kuzey ve kuzeybatı yamaçlarında Serdarbulak Yaylası çevresinde "büyük ve küçük orman" adlarıyla anılan bir *Betula* (huş) ormanı vardır. Doğubayazıt'ın kuzeyinde yer alan bu alanda huş ağaçlarının teşkil ettiği birliğe düşük oranda titrek kavak (*populus tremula*) ağaçları da katılır. Yaklaşık 2 500-2 700 m. ler arasında yayılış gösteren bu orman örtüsü alanı 500 ha.lık bir yüzölçümüne sahiptir⁵⁵.

⁵⁵ GÜNER, İ., 1990 Iğdır Ovası ve Çevresinin Beşeri Coğ. Atatürk Üniv. Sosyal Bil. Ens.Coğr. Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi. ERZURUM.

Büyük ve küçük Ağrı Dağları'nın yamaçlarındaki *Betula Pendula* (huş) ve *populus tremula* (titrek kavak) ağaçları, bugünkü iklim şartlarının eseri olmayıp, geçmişteki iklim şartlarını yansıtan relikt bitkiler olmalıdır. Pleyistosen'in son buzul devri olan würm'de Ağrı Dağı'nın 3200 m'den daha yüksek kesimlerinin buzullarla kaplandığı saptanmıştır⁵⁶. Bu soğuk dönemde kuzey sektörünün nemli soğuk ortamda yetişen bitkileri, genel olarak Avrupa-sibirya elemanları, Anadolu'ya doğru ilerlemiş ve özellikle yüksek dağlarımızda buzul zonunun altında hüküm süren periglasyal zonlara, başta huş olmak üzere sarı çam ve güknar ağaçları yerleşmiş olmalıdır⁵⁷. Dolayısıyla bir Avrupa- Sibirya elemanı olan *Betula pendula* (huş) Ağrı Dağı'nda glasyal bakiyesi olarak kalmıştır diyebiliriz.

Araştırma bölgesinin iklim özellikleri bölümünde de belirtildiği üzere, güney ve kuzeydeki alanda yükseltinin artmasına bağlı olarak yağış da artmakta ve dağların 2 000 m.den daha yüksek kesimleri 450-500 mm. den fazla yağış almaktadır. Bu durumda, söz konusu kuşağın iktisadi anlamda orman zenginliğinden yoksun oluşu, buralardaki yağış ve sıcaklık koşullarının ağaç yetişmesine elverişsiz oluşundan değil, yüzyıllardan beri süre gelen orman tahriplerinin bir sonucudur denilebilir. Orta çağda Ağrı Dağı'nı tasvir eden Arap Coğrafyacısı El İstahri buranın oldukça gür ormanlarla kaplı olduğunu belirtmektedir⁵⁸. Halen Büyük ve Küçük Ağrı volkanik dağlarının kuzey yamaçlarında yer yer Huş ve Titrek Kavak ağaçlarının kalıntılarına rastlanması bu görüşü doğrulamaktadır.

Antropojen step sahalarının yaklaşık olarak sona erdiği 2 500 m.'den yüksek dağlık alanlar "Subalpin ve Alpin" kat da denilen "yüksek dağ-çayır vejetasyonu" alanlarıdır.

Alpin zon dahilindeki çayırlar genel olarak Haziran sonlarına doğru kar örtüsünün kalkması ile birlikte yeşermeye başlamaktadır. Birkaç hafta içinde çiçeklenen çayırlar, Temmuz başlarından itibaren hayvanların otlatılmasına açılmakta ve genel olarak kar düşene kadar otlatma devam etmektedir. *Festuca ovina* (Yumak otu) ve *Festuca alpina* otlarının yaygın olduğu bu Alpin zonda, diğer Alpin ve subalpin çayırlar'da bulunmaktadır⁵⁹.

Sonuç olarak denilebilir ki inceleme alanın büyük bir kısmı doğal step alanı içinde kalmaktadır. Altı ay civarında bir kurak devrenin yaşandığı depresyon

⁵⁶ ATALAY, İ., 1983, a.g.e., s.75.

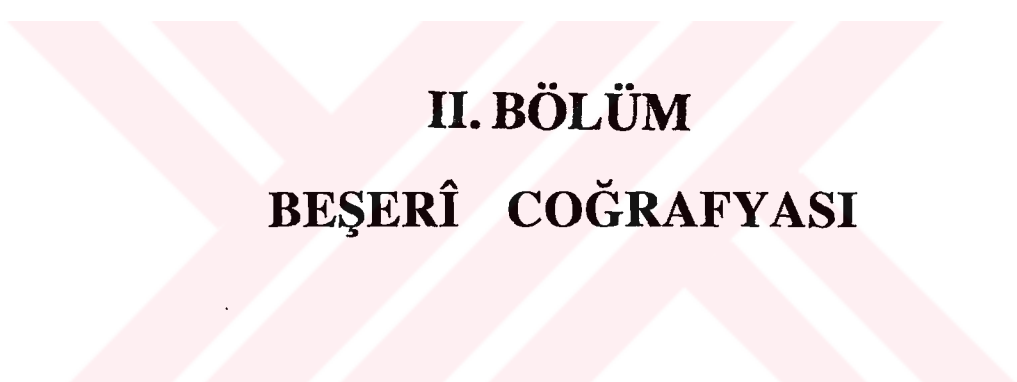
⁵⁷ İZBIRAK, R., 1984, "Türkiye" Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s.42.

⁵⁸ STRECK, 1978, Ağrı Dağı Mad. İslam Ansiklopedisi, C. I , İstanbul s.152.

⁵⁹ ATALAY, İ., 1983, a.g.e., s.173.

sahasında, bitki örtüsünün dağılım ve özellikleri, iklim koşullarının yanında edafik koşullar ve antropojen faktörlerin etkisi altındadır. Bölgenin 1 900-2 000 m.'ler ile 2 700-2 800 m'ler arasındaki yükselti basamağı üzerinde bulunan arazilerinde relikt olarak korunan huş korulukları eskiden ormanların daha geniş yer kapladığını gösterir. Bu gibi yöreler antropojen step sahasına dahil edilebilir. Ayrıca; araştırma sahasının dağlık kesiminde otlakların fakirliği de dikkat çekicidir. Bu durum, iklim ve toprak şartlarının yetersizliği kadar, aşırı otlatmanında olumsuz etkilerini gösterir. Çünkü bölgede çok eskiden beri önemli ölçüde bir yaylacılık faaliyeti vardır. Subalpin ve Alpin kuşağını doğal vejetasyonu ise, daha az bozulmuştur. Araştırma sahasının alçak kesimlerinde İrano-Turaniyen kökenli step elemanları çoğunlukta olmasına karşılık, ovanın kuzeyindeki dağlık kesimde Avrupa-Sibirya flora bölgesine ait bitki türlerinin hakim duruma geçmesi, yöremizin bu iki ana flora bölgesinin geçiş zonunda yer aldığını gösterir.

II. BÖLÜM

BEŞERÎ COĞRAFYASI

2.A. NÜFUS

2.1. Genel Bakış

Doğubayazıt ilçe merkezi günümüzdeki yerinde Cumhuriyet'ten sonra kurulmuş yeni bir kenttir. Eski merkez ise, bugünkü Doğubayazıt'ın 8 km. kadar güneydoğusundaki tepeler üzerinde, ovaya ve bugünkü şehre yüksekten bakan ve deniz seviyesinden 1810-1930 m. yükseklikte bulunan, bir konumda kurulmuştu. Bu noktadaki bilinen en eski yerleşmenin Urartu'lara ait olduğu ve günümüzdeki İshak Paşa Külliyesi'nin işgal ettiği mevkide, Urartu'ların önemli kalelerinden birinin bulunduğu tesbit edilmiştir⁶³. Bu kale Urartu'lardan sonra sırasıyla Asurlar'ın, Medler'in ve Persler'in eline geçmiş, daha sonrada Roma ve Bizans dönemlerini yaşamıştır. Bizans dönemi içinde yöreye müslüman Araplar'ın akınları başladı. Halife Hz.Osman zamanında Aras havzasına yönelen akınlar sırasında, Beyazıt ve çevresi de İslâm ordularının eline geçti.

Kent müslümanlar ile Bizans idaresindeki Bağratiler arasında birkaç defa el değiştirdi. Daha sonra 890-929 yılları arasında Azarbaycan'da hüküm sürmüş olan Türk asıllı Sacoğulları ailesinden Ebü'l-Kasım Yusuf, o zamanlar adı Dariunk olan⁶⁴ Doğubayazıt-ı Bağratiler'den aldı. XI. yüzyılın ilkyarısında Selçuklular'ın yöreye akınları başladı ve Malazgirt Zaferinden önce Kars'ın fethiyle (1064) sonuçlanan Türkmen akınlarında, Doğubayazıt ve çevresi de Selçuklular'ın elne geçti. Beyazıt XIII. yüzyılda Moğal istilasına uğradı. XIV. yüzyılın sonlarına doğru yöreye hakim olan Celayirliler Beyazıt Kalesi'ne de sahip oldular.Hemen hemen bütün yeni araştırmalar, şehrin ve kalenin isminin Celayirli hükümdarı olan Sultan Ahmet Celâyir'in (1382-1410) kardeşi Beyazıt'dan geldiğinde birleşmektedirler. Beyazıt Celayirli'lerden sonra Karakoyunlu Beyi Kara Mehmed'in elinde bulunan önemli kalelerden birini teşkil ediyordu. O dönemde buraya Aydın Kalesi'de deniliyordu⁶⁵.

Doğu Anadolu'ya saldıran Timur, 1386-1387 yılında bu önemli kaleyi de ele geçirdi. Timur'un işgalinden sonra da burası, Akkoyunlu sınırlarının içine girdi. Fakat kale, XIV. yüzyılın ikinci yarısında Doğu Anadolu'ya hakim olan iki Türkmen beyliği

⁶³ TUNCEL, M., 1994, "İslam Ansiklopedisi Doğubayazıt Maddesi" Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, İstanbul, s.439.

⁶⁴ YILDIZ, A., 1979, "Azarbaycan'da Hüküm Sürmüş Bir Türk Hanedanı Sacoğulları III Ebü'l-Kasım Yusuf", TD, sy. 32. s.47, İSTANBUL

⁶⁵ SÜMER, F., 1984, "Kara Koyunlular", Ankara, s.49.

Akkoyunlular'la Karakoyunlular arasında zaman zaman el değıştirdi. Karakoyunlu Hükümdarı Kara Yusuf'un (1389-1410) değerli eşyalarını Beyazıt Kalesi'nde muhafaza etmesi buraya verilen önemi gösterir⁶⁶.

Kara Yusuf'un ölümünden sonra, oğlu İsfend, Beyazıt Kalesi'ndeki hazineye el koydu. Ancak kale Timur'un oğlu Şahruhmirza tarafından kuşatıldı ve zaptedildi. XV. yüzyılın sonlarına doğru Safavilerin eline geçen Beyazıt, 1514'te Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı topraklarına katıldı. Beyazıt Osmanlı idari teşkilatı içinde, önceleri Van eyaletine bağlı bir sancak merkezi iken, daha sonra Erzurum eyaletine bağlanmıştır.

Kentin Osmanlı-İran sınırının çok yakınında bulunması, bir kale şehri olarak önemini arttırmış ve zaman zaman ortaya çıkan Osmanlı-İran sınır anlaşmazlıkların da adı devamlı gündemde kalan sınır şehirlerinden biri olmuştur. Nitekim 1554 yılında yapılan Nahçıvan seferinde, Beyazıt önemli bir üs hizmetini gördü⁶⁷. Beyazıt'ın merkez olduğu sancağın XVII. yüzyılda "ocaklık" olarak idare edildiği anlaşılmıştır⁶⁸.

Beyazıt sancağını 1700-1784 yılları arasında kontrolleri altında tutan Çıldır Oğulları'ndan İshak Paşa zamanında başlayıp, torunu İshak Paşa zamanında tamamlanan bir seri imar hareketi, Doğubayazıt'ı mamur ve bakımlı bir hale koymuş, bugün şehrin bir sembolü haline gelmiş olan İshak Paşa Külliyesi de bu dönemde yapılmıştır. Beyazıt, Osmanlı devletinin kuvvetli olduğu dönemlerde, bir sınır şehri olmasının zararlarını hisetmezken, İmparatorluğun zayıfladığı dönemlerde bu durumdan olumsuz etkilenmeye başlamış ve XIX. yüzyıldan itibaren doğudan gelen istilâlarda, daima, ilk hedefi teşkil etmiştir. Mesela, 15 ekim 1821'de, İranlı'lar bazı sınır olaylarını bahane ederek, Doğu Anadolu'nun bir kısım merkezlerine hucüm ederken, en başta Beyazıt'ı işgal ettiler, fakat kısa bir süre sonra başlayan kolera salgını yüzünden, bu teşebbüslerinden vazgeçtiler⁶⁹.

Beyazıt XIX. yüzyılda İranlılar'dan başka, Ruslar'ın da üç defa tekrarlanan istilâ hareketleri sonucu, ilk işgale uğrayan yerlerden biri oldu. Bu işgallerden birincisi 1828 yılındaki Osmanlı- Rus harbinin başlarında meydana geldi ve bu

⁶⁶ SÜMER, F., 1984, a.g.e., s.120.

⁶⁷ TUNCEL, M., 1994, a.g.e., s.493.

⁶⁸ KATİB ÇELEBİ, Cihannüma, s.417-422.

⁶⁹ TUNCEL, M., 1994, a.g.e., s.493.

savaşta Beyazıt'taki nüfusun bir kısmı Revan ve Gümrü'ye sürüldü. Beyazıt, 1829 Edirne Antlaşması ile geri alındı. Aynı yüzyılın ortalarında ki Osmanlı-Rus savaşında da (1854-1856) Ruslar Beyazıt'a saldırdılar. Şehri yağma ederek yakıp yıktılar ve Doğu Anadolu'nun iç kesimlerine doğru ilerlediler. Beyazıt'ın 29 Temmuz 1854'te işgale uğraması sonucunda Türk kuvvetleri Bargiri'ye (Bugünkü Muradiye) doğru çekildiler⁷⁰ Bu felaket yakın tarihimizde "Beyazıt Bozgunu" olarak bilinmektedir. Bu savaşın sonunda 30 Mart 1856 tarihinde imzalanan Paris Antlaşması'nın ilgili maddesiyle, Beyazıt Osmanlı Devletine geri verildi. Doksanüç Harbi, olarak bilinen 1877-1878, Osmanlı-Rus savaşında, Ruslar ilk planda göz diktikleri yer olan Erzurum'a ulaşmak için Beyazıt'ın da elde edilmesini gerekli görüyorlardı. Bu sebeple General Hugosof kumandasındaki Rus birlikleri 30 Nisan 1877 tarihinde Beyazıt'ı ele geçirdi. savaş sonunda 3 Mart 1878 de imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın 19.ncu maddesi uyarınca Osmanlı Devleti savaş tazminatı karşılığı olarak Batum, Kars, Ardahan ve Eleşkirt'le birlikte Beyazıt'ı Ruslara terketti. Ancak Rusya ile İngiltere arasında 30 Mayıs 1878'de yapılan bir gizli antlaşma ile Beyazıt'ın Türklere iadesi kararlaştırılarak Ayastefanos Antlaşması'nın tadili ele alındı⁷¹. Nitekim aynı yılın 13 Temmuzunda imzalanan Berlin Antlaşması'nın 60. maddesiyle de şehrin Osmanlı devletine iadesi kesinleşti.

Ruslar, Birinci Dünya Savaşının hemen başlarında yani 31 Ekim 1914'te , Beyazıt'ın kuzeyinden Türkiye topraklarına girdiler ve ilk önce bu şehre saldırdılar. Savaşın Osmanlılar için fiilen başlaması, Ruslar'ın bu beldeye saldırısı ile oldu. Savaşın sonlarına doğru Rus kuvvetleri çekildiği sırada, Beyazıt bir sürede Ermeni çeteleri tarafından işgal edildi. Nihayet 14 Nisan 1918'de kesin olarak kurtarıldı. İşgal sırasında Ruslar kendi topraklarından buraya kadar, uzanan bir demiryolu hattı döşemişlerdi. Fakat bu hat daha sonra Ermeniler tarafından söküldü⁷².

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında sancaklar vilayet haline dönüştürülünce, Beyazıt'da aynı adla vilayet merkezi oldu. Ancak 1927 yılında bu ilin merkezi, Karaköse'ye nakledildi. Beyazıt ise ilçe merkezi haline getirildi. İlçenin 1927 sayımında 3 930 olan nüfus bu değişiklik sebebiyle, 1935'te 1860' a düştü. Beyazıt adı da 1935 yılında Doğubayazıt olarak değiştirildi. Ana yollara göre sapa bir konumda bulunması, nedeniyle Doğubayazıt'ın, asırlardır bulunduğu yeri terk edilerek, kent ova üzerinde eskiden istasyon denilen Sarıova mevkiine nakledildi.

⁷⁰ KIRZIOĞLU, F., 1955, " 1855 Kars Zaferi" İstanbul, s.85-86.

⁷¹ KARAL, E.Z., "Osmanlı Tarihi VIII", s.70.

⁷² TUNCEL, M., 1994, a.g.e., s.494.

Nitekim 1938 yılından itibaren Doğubayazıt bu yeni yerinde ve düzlükte gelişti. Eski Beyazıt ise gitgide tenhalaştı ve sönükleşti.

Nüfus artışı ile ilgili olarak sağlıklı istatistiksel veriler ise ancak, Cumhuriyet devrinde periyodik olarak yapılan genel Nüfus sayımları sonuçlarına dayanmaktadır. Gerek Selçuklu ve gerekse Osmanlı devletleri dönemlerinde Anadolu'nun nüfusu hakkındaki bilgilerimiz, tarihçilerin bazı genel tahminlerine kaynaklık eden, tahrir defterleri, mühimme defterleri , seyahatnameler, vakfiyeler ve benzerlerine dayanır. Ancak ileri sürülmüş bu tür nüfus verilerinden yararlanılarak, nüfusun geçmiş dönemlere ilişkin sosyo-ekonomik yapısı ve diğer özellikleri hakkında ayrıntılı bilgiler ortaya koymak hemen hemen mümkün değildir⁷³.

Bununla birlikte, bu kaynaklar geçmişteki nüfus miktarları hakkında fikir vermeleri açısından oldukça önemlidir. Araştırma bölgemizin nüfusu ile ilgili bilgilere Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki salnamelerde rastlanılmaktadır. Beyazıt Sancağı hakkında birçok bilgiye Erzurum vilayeti salnamesinde rastlanılmaktadır. Nitekim 1871 tarihli Erzurum vilayeti salnamesine göre, Beyazıt'da 1 475 Hristiyan ve 4 025 Müslüman olmak üzere toplam 5 500 kişilik bir nüfus kitlesi yaşıyordu⁷⁴. Doğubayazıt'ta 1893 Vilayet Salnamesi'ne göre 4 742 kadın 6 114 erkek olmak üzere toplam 10 856 kişi yaşıyordu⁷⁵

Erzurum Vilayet-i (1900) Salnamesi'deki Beyazıt Sancağı ve kazaları hakkında şu bilgiler verilmektedir; Kasaba-ı mezkure 113 köyü ile beraber 1 196 hane, 4 723 erkek ve 3 938 kadın ile toplam 8 661 nüfustan oluşuyordu.

İncelendiği üzere köklü bir tarihi geçmişe sahip olan Doğubayazıt hakkında Osmanlı Devleti Vilayet salnamelerinde birçok ayrıntılı bilgiye rastlamak mümkündür. Gerçekten, Beyazıt sancağında her zaman önemli ve büyük nüfus kitlesini, Türk ve Müslüman nüfus oluşturmaktaydı. Kayıtlarda geçen ermeni ve diğer yabancı nüfus kitlesini ise özellikle Rusya'nın buralara getirip yerleştirdiği, çoğunlukla şehir merkezlerinde oturan ve ticaretle uğraşıp azınlık olarak yaşayanlar oluşturmaktaydı.

Doğubayazıt ilçe merkezinin nüfusu ile ilgili ayrıntılı verileri, daha önceden belirtildiği üzere daha çok Cumhuriyet devrinde yapılan periyodik nüfus sayım

⁷³ DOĞANAY, H., 1992, a.g.e., s.61.

⁷⁴ Salname-i Vilayet-i Erzurum, 1871, Erzurum Vilayet Matbaası, s.135.

⁷⁵ Salname-i Vilayet-i Erzurum, 1871, Erzurum Vilayet Matbaası, s.135.

sonuçlarından sağlamaktayız. Yerleşmenin 1927 yılında 3 930 kişi olan nüfusu, 1990 yılında 35 213'e çıkmıştır. Aynı devrede yıllık artış hızı, ortalama olarak % 12.4 dolayında gerçekleşmiştir. Buna göre, Doğubayazıt ilçe merkezi nüfusu, 1927-1990 devresi içinde % 781.2 oranında bir artış göstermiştir. Bu dönemde, ilçenin toplam nüfusu % 335.7 oranında teorik bir artış göstererek, 20 467'den 89 171'e ulaşmıştır. Son sayım yılında (1990), 398 680 dolayında olan Ağrı ili toplam nüfusunun % 22.3 ü Doğubayazıt ilçesinde, % 9.6 kadarı da ilçe merkezinde yaşıyordu.

Doğubayazıt ilçe merkezinde 1927'den 1990'a kadar yapılan onüç periyodik nüfus sayımının tamamında bir erkek nüfus fazlalığı vardır. Ancak bu durum ilçedeki asker nüfustan ve ortaöğrenimde okuyan öğrencilerin çoğunluğunun çevre köylerden gelmesi ve önemli bir kısmında, erkek öğrencilerden oluşmasından kaynaklanmaktadır. Yukarıda izah edildiği gibi yöredeki erkek nüfus fazlalığı bir ölçüde Doğu Anadolu Bölgesi genelinde görülen "Saklı kadın nüfus" sorununundan kaynaklanmaktadır⁷⁶.

Nüfusun cinsiyet olaylarını etkileyen ve değiştiren birçok neden vardır. Bunlardan biri doğumlardan kaynaklanmaktadır. ve yörede erkek çocuklar kız çocuklara göre daha fazla sayıda dünyaya gelmektedir. İlçe Merkez Sağlık Ocağı verilerine göre 1995 yılı içinde yaklaşık olarak 626 çocuk dünyaya gelmiş olup bunların 332'si (% 53'ü) erkek, 294'ü (% 47'si) kız çocuğudur.

Doğubayazıt ilçe merkezinin 1995 yılı sağlık Ocağı verilerine göre 35 980 olan toplam nüfusun % 51.3 'ü erkek nüfus, (18 297), % 48.7'sini, ise kadın nüfus (17 383) oluşturmuyordu. Bu nüfusa asker nüfusu da dahil ettiğimizde denge kadınlar aleyhine daha da bozulacaktır.

Doğubayazıt'ın bir sınır kenti olması ve bu özelliğinden kaynaklanan yoğun bir ticaret aktivitesinin oluşması erkek nüfus fazlalığı üzerinde, olumlu etkisinin olduğu söylenebilir. Doğubayazıt yakın bir zamana kadar sadece İran'dan gelen doğu-batı doğrultulu yol üzerinde bulunan önemli bir ticaret ve konaklama merkezi durumundaydı. ancak yakın tarihlerde kuzey-güney doğrultusunda bu yolla birleşen ve Kars'ı Dığor-Tuluca-Iğdır üzerinden Doğubayazıt'a bağladıktan sonra Çaldıran-Muradiye üzerinden Van'a ulaşan iki yol, kentin ulaşım bakımından önemini daha da artırmıştır. Öte yandan turistik aktivitelerin giderek yoğunlaşması da nüfus üzerinde

⁷⁶ ÖZEY, R., 1985 Dumlulu ve Çevresi (Bölgesel Coğrafya Açısından Bir Etüd, Atatürk Üniv. Fen-Ed. Fak. Coğ. Böl. Yayınlanmamış Doktora ERZURUM.

olumlu etkiler yapmaktadır. Nitekim Doğubayazıt İshak Paşa Külliyesini, Ağrı Dağı'nı ve Gürbulak sınır kapısı yakınında Meteor çukuru olarak bilinen çukurluğu görmeye gelen turistler içinde bir konaklama merkezi durumundadır.

2.2. Nüfus Artışı

Araştırma sahasında 1927 yılında yapılan ilk genel nüfus sayımına göre 1298'i kadın, 2 632'si erkek olmak üzere toplam 3 930 kişilik bir nüfus kitlesi bulunmaktaydı. Ancak 1927-1935 döneminde araştırma sahasının nüfusunda belirli bir oranda düşme görülmektedir. Nitekim 1927 sayımında 3 930 olan nüfus 1935 yılı sayımı sonuçlarına göre 1 860 kişiye düşmektedir. Bunun en önemli nedeni, 1927 yılında Bakanlar Kurulu Kararıyla vilayet merkezi Doğubayazıt'tan Karaköse (Ağrı) ye nakledildi. Böylece yönetim merkezinin Doğubayazıt'tan alınması önemli nüfus kaybına neden oldu. Ayrıca 1934 yılına kadar Doğubayazıt'a bağlı olan Iğdır ve Tuzluca'nın buradan alınarak Kars'a bağlanmasının da bu nüfus azalmasında etkili olduğu söylenebilir. İl merkezinin Karaköse (Ağrı) ye alınmasıyla, Doğubayazıt'tan Karaköse(Ağrı) ye doğru önemli bir göç başlamıştır. Çünkü resmi kuruluşların büyük bir çoğunluğu bu dönemde il merkezine taşınmıştır.

Çalışma sahasının, nüfusu, 1935-1940 devresinde yaklaşık 3 623 kişi kadar artmıştır. Bu devredeki nüfus artış hızı, diğer ilçelerin ve ülke genelinin çok üzerindedir. bu artış Beyazıt'ın daha uygun bir coğrafi konuma sahip, Sarıova'ya taşınmasından doğan, gelişme dinamiğinin bir sonucudur. Anılan devredeki nüfus artışı ise % 38.9 civarında gerçekleşmiştir. Gerçekten de 1935-1940 arasındaki beş yıl, nüfus artışının en hızlı olduğu devre olarak belirmiştir. Bütün dönemlerde olduğu gibi, bu devrede doğumlardan kaynaklanan doğal artışın çok yüksek olduğu söylenebilir.

Doğubayazıt'ın nüfusu, 1940-1945 devresinde 240 kişi kadar artmıştır. Nüfusun sözkonusu devrede bu kadar az miktarda artmış olmasının temel nedeni, muhtemelen II. Dünya savaşı dolayısıyla yetişkin erkek nüfusun silah altına alınması ve buna bağlı olarak da doğumların az olmasıdır. Kentin nüfusu 1945-1950

devresinde ise % 6.3 oranında bir azalış göstermiştir. Söz konusu azalış şehirden asker nüfus teminin daha kolay olması nedeniyle, Doğubayazıt ilçe merkezinde daha fazla olmuştur. Çünkü, XXI. yüzyıla girmek üzere bulunduğumuz bu yıllarda bile, kırsal bölgelerde nüfus kütüklerine kaydedilmemiş, “saklı nüfus” bulunduğu düşünülürse, geçmişteki durumun daha kötü olduğu anlaşılabılır⁷⁷ İkinci Dünya Savaşı’nın 1945’te sona ermesi sonucu, terhis edilen erkek nüfus, 1945-1950 devresinde şehirselleşme nüfus gelişimini çok fazla etkileyememiş ve Doğubayazıt ilçe merkezinde nüfus oranında azalma meydana gelmiştir. Bu durum doğum oranlarının çok azalması, ölümlerin artması ve kısmende göçlerle izah edilebilir.

Doğubayazıt ilçe merkezinin nüfusu 1950-1955 devresinde oldukça hızlı bir gelişim göstermiştir. Nitekim ilçe merkezinin nüfus toplamı, 1950 yılında 3 894 iken, 1955 sayım devresinde 5 589’a yükselmişti. Geçmişe oranla siyasi istikrarın sağlandığı ve kalkınma hamlelerinin başladığı, 1950-1955 yılları, yeni iş sahaları açılmasının da etkisiyle, şehirleşme hareketinin hızlandığı dönem olmuştur. Bu dönemde Doğubayazıt ilçe merkezi kırsal kesim nüfusunu kabul eden bir çekim merkezi durumuna gelmişti. Nitekim 1950-1955 devresinde Doğubayazıt ilçe merkezinin yıllık nüfus artış hızı % 8.7 oranında gerçekleşmişti. Türkiye’de uygulanan 13 genel nüfus sayımı sonuçlarına göre, ortalama yıllık nüfus artışının % 2.5 civarında olduğu düşünülürse⁷⁸, Doğubayazıt ilçe merkezinin bu devrede ülke ortalamasının çok üstünde bir artış hızı gösterdiği dikkati çeker. Bu da ilçedeki doğurganlık oranının çok yüksek olduğunu göstermektedir.

⁷⁷ ARINÇ, K., 1991 “ Bitlis Çayı Havzasının Coğrafi Etüdü” Atatürk Üniv. Sos. Bil. Ens. Coğrafya Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, ERZURUM s. 99.

⁷⁸ DOĞANAY, H., 1994, a.g.e., s.146.

Tablo 2.1 Doğubayazıt İlçe Merkezin'de Sayım Yıllarına Göre Nüfus Miktarları Cins Bileşimi, Nüfus Artış ve Azalış Oranları (1927-1990).

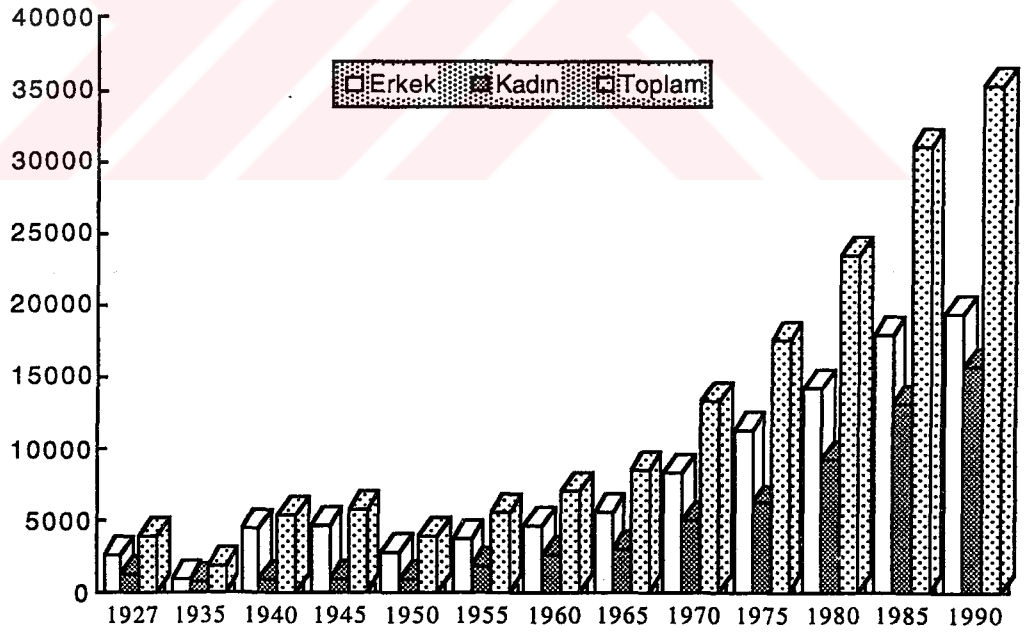
Sayım Yılı	Erkek Nüfus	T.N.İ. % Oranı	Yıllık Artış % 'si	Kadın Nüfus	T.N.İ. % Oranı	Yıllık Artış % 'si	Toplam Nüfus	Yıllık Artış % 'si
1927	2632	66.9		1298	33.1	0	3930	-
1935	977	52.5	-6.2	833	47.5	7.1	1860	-10.5
1940	4563	83.2	73.4	920	16.8	2.0	5483	38.9
1945	4652	81.2	0.4	1071	18.8	3.3	5723	0.9
1950	2878	73.9	-7.6	1016	26.1	-1.0	3894	-6.3
1955	3718	66.5	5.8	1871	33.5	16.8	5589	8.7
1960	4680	66.4	5.2	2667	33.6	8.6	7047	5.2
1965	5583	65.5	3.8	2985	34.5	2.4	8523	4.1
1970	8285	61.9	9.6	5088	38.1	14.0	13373	11.3
1975	11361	64.5	7.4	6251	35.5	4.6	17612	6.3
1980	14243	60.5	5.0	9270	39.5	9.6	23513	6.7
1985	18033	57.9	5.3	13101	42.1	8.2	31134	6.4
1990	19453	55.2	1.8	15760	44.8	4.0	35213	2.6

(Not: T.N.İ. % Oranı=Toplam Nüfus içindeki yüzde oranı.)

Nüfusun yıllık artış hızının, 1955-1960 devresinde, bir önceki döneme oranla azaldığı ve % 5.2'ye düştüğü dikkati çeker. Aynı azalma sonraki dönemde de devam etmiş ve Nüfus artışı 1960-1965 devresinde % 4.1. oranında gerçekleşmiştir.

Doğubayazıt'ın nüfus artışında, dikkat edilirse anılan devrede nisbeten bir azalma izlenmektedir. bu yavaşlanmanın esas nedenleri; göç yoluyla nüfusu çoğaltan faktörün hızını giderek yitmesi, yurt dışına nüfus göçü olayının söz konusu dönemde belirgin hale gelmesi gibi faktörlerdir. Ayrıca bu dönemde ülke içine yönelik iç göçler yoğunluk kazanmıştır. Özellikle büyük şehirler de sanayileşmeye bağlı olarak iş imkanları ve yaşam şartlarının iyileşmesi gibi faktörler göç olayını teşvik etmiştir.

Araştırma sahasının nüfusunda 1965-1970 sayım devresinde hızlı bir artış meydana gelmiştir. Bu devrede yüksek nüfus artışını sağlayan birçok faktör mevcut ise de, artışın esas sebebi olarak, ilçe merkezindeki istihdam imkanlarının artması belirtilebilir. Daha öncede belirtildiği gibi, son yıllarda meydana gelen hızlı nüfus artışında, askeri birliklerinde önemli rolü bulunmaktadır. Bir sınır şehri olan ve hassas bir konuma sahip bulunan Doğubayazıt'ta, çok sayıda askeri birlik bulunmaktadır. Ayrıca Doğubayazıt şimdiye kadar sadece İran'dan gelen doğu-batı doğrultulu yol üzerinde önemli bir ticaret ve konaklama merkezi durumundaydı. Ancak yakın tarihlerde bu yolu fonksiyonel olarak tamamlayan, kuzey-güney doğrultulu yüksek standartlı yolların inşası, kentin önemini daha da arttırmış ve nüfusun artışını olumlu yönde etkilemiştir.

Şekil 2.1. Doğubayazıt İlçesinde Sayım Yıllarına Göre Kadın-Erkek ve Toplam Nüfus Artışı (1927-1990).

Araştırma bölgesinin şehirselleşme nüfusundaki yıllık artış oranı 1975-1980 ve 1985-1990 genel nüfus sayımı devrelerinde Türkiye ortalamasının bir hayli üzerinde gerçekleşmiştir. Doğubayazıt İlçe merkezi nüfusunun 1975-1980 ve 1985 devrelerinde yıllık artış hızı % 6'nın üzerindedir. Bu oran da Türkiye ortalamasının (% 2.5) çok üstündedir. Nüfusun yıllık artış hızı 1990 genel nüfus sayımında % 2.6 oranında gerçekleşerek, Türkiye Ortalamasına yaklaşmıştır. Kent nüfusunun 1990 yılında azalmasında veya Türkiye ortalamasına yaklaşmasında, doğal artışın kısmen kontrol altına alınmasının ve ilçe merkezinden, büyük şehirlere yönelik göçlerin başlamasının etkili olduğunu düşünebiliriz. Ayrıca nüfus sayımının yapıldığı tarihin eğitim ve öğretim devresi ile inşaat sezonuna denk gelmesi gibi nedenler dolayısıyla, nüfusun bir kısmının ilçe merkezi dışında bulunmasının da bunda etkili olduğu düşünülebilir. Nüfus artış hızında beliren oransal azalış önceki devreyle karşılaştırıldığında önemli görünmektedir. Ancak söz konusu devrede ki % 2.6 lık yıllık nüfus artışı, yine de Türkiye ortalamasının üzerindedir.

Doğubayazıt'ı ilgilendiren 13 periyodik nüfus sayımının sonucu incelendiğinde büyük dalgalanmaların gerçekleştiği dikkati çeker. Gerçekten 1935 ve 1950 yıllarında meydana gelen nisbi azalmaya karşılık, diğer bütün sayım dönemlerinde nüfusun yıllık artış hızının Türkiye ortalamasının çok üstünde gerçekleştiğini görüyoruz. Bu durum büyük ölçüde doğal nüfus artışından kaynaklanmaktadır.

2.3. Nüfus Hareketleri

Nüfusun değişmesinde etkili olan faktörleri doğumlar, ölümler ve göçler olarak incelemek mümkündür. Doğubayazıt'ta da nüfusu'un gelişimi söz konusu, üç demografik değişkenin etkisi altındadır.

2.3.1. Doğumlar ve Ölümler

Nüfusun değişmesinde etkili olan başlıca faktörlerin en önemlisi doğumlar ve ölümlerdir. Nitekim bir nüfus kitlesinde yıllık doğum ve ölümler arasındaki fark, gerçek nüfus artış hızını vermektedir⁷⁹.

⁷⁹ DOĞANAY, H., 1994, a.g.e., s.73

Belli bir nüfus kitlesindeki doğumlarla ilgil göstergelerden biri, bir yıl içinde yapılan canlı doğumların toplam nüfusa bölünmesiyle elde edilen genel doğum oranıdır. Sağlık ocakları kayıtlarından sağlanan verilere göre, 1995 yılında Doğubayazıt ilçe merkezinde 626 canlı doğum olayı meydana gelmiştir. Canlı doğum sayısı toplam nüfusa oranlandığında, genel doğum oranının ‰ 73.4 olduğu görülür. Söz konusu oran, tam bir kesinlik ifade etmemekle birlikte, yinede araştırma sahasında doğumların yüksek olduğu konusunda bir fikir vermektedir. Araştırma sahasının geçmiş dönemlere ait doğum hızları hakkında elde sağlıklı veriler olmadığından, doğumların seyri konusunda bilgilere sahip değiliz.

Doğubayazıt sağlık ocağı verilerine göre 1993 yılında 747 çocuk dünyaya gelmiştir. Buna göre genel doğum oranı ‰ 115 olmuştur. Doğan çocukların 368'i kız, 379'u erkektir. Yine aynı Sağlık Ocağının verilerine göre 1994'te 835 çocuk doğmuş ve bunların 389'u kız 446'sı erkek çocuktur. Böylece genel doğum oranı da ‰ 121'e yükselmiştir. 1995 yılında ise Doğubayazıt ilçesinde doğan çocuk sayısı 626 olarak gerçekleşmiştir. Doğan bu çocukların 294'ü kız, 332'si ise erkektir. Bu durumda genel doğum oranında ‰ 73.4'e düşmüştür. Bu değerler ülkemizin ortalamasından çok daha fazladır. Nitekim 1980-1985 döneminde Türkiye nüfusunun genel doğum oranı ‰35 olarak tesbit edilmiştir⁸⁰. Doğum oranlarının bu kadar yüksek oluşunda çeşitli etkenler bulunmakla birlikte, özellikle birden fazla yapılan evliliklerin doğum sayısını artırdığı tesbit edilmiştir.

Yörede gelenekler ve ekonomik nedenlerden dolayı çok sayıda çocuk sahibi olma isteği ön plana çıkmaktadır. Özellikle erkek çocuk sahibi olmak için birden çok evlilikler yapılabilmekte ve ortalama aile büyüklüğü 5.6 civarında bulunmaktadır. Bölgedeki aşiret sistemi ve kan davaları gibi olaylarında doğum oranları üzerinde etkileri bulunmakta ve ayrıca bölgede küçük yaşlarda evliliklerin de, bu artışta önemli bir rol oynadığı bilinmektedir.

Genel doğum oranını 1995 yılında , önceki yıllara göre azalması kesin, demografik nedenlere bağlanmasada bunun en önemli nedeni olarak nüfusun sosyal ve ekonomik yapısındaki değişmeler ile sağlık ocağı bünyesindeki ana ve çocuk sağlığı merkezi tarafından yürütölen doğum kontrolü çalışmalarının etkili olması belirtilebilir.

⁸⁰ DOĞANAY, H., 1994, a.g.e., s.73.

Tablo 2.2. Doğubayazıt İlçe Merkezinde Gerçekleşen Doğum Sayıları ve Oranları.

<i>Yıl</i>	<i>Erkek</i>	<i>Kadın</i>	<i>Toplam</i>	<i>Genel Doğum Oranı (%)</i>
1993	379	368	747	114.9
1994	446	389	835	121.2
1995	332	294	626	73.4

Kaynak: Doğubayazıt Sağlık Ocağı Verilerinden

Doğubayazıt'ta doğumların bu derece yüksek olmasında etkili olan faktörler genel olarak şu şekilde özetlenebilir.

Araştırma sahasının nüfusu, çok genç ve dinamik bir yapı göstermektedir. Özellikle çoğalma yeteneği en fazla olan 20-40 yaşları arasındaki nüfus miktarının fazla oluşu doğumların yüksek olmasının temel nedenlerinden biridir.

Yörede halen bileşik aile tipi yaygındır. Bu aile biçiminde bireylerin bütün temel karar ve davranışları yaşlı aile bireylerinin gözetimi altında oluşmaktadır. Öte yandan bileşik aile biçimi, kişisel katkılarına bakılmaksızın, ailenin bütün bireylerinin barınma, giyecek ve diğer temel ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Böyle bir aile biçimi ve kişisel ilişki düzeyi, çocuk sahibi olmanın anne ve babaya doğrudan maliyetini azalttığından, doğumları teşvik etmektedir.

Doğubayazıt ve çevresindeki ailelerin çoğu, yaşlandıkları zaman kendilerine bakacak en az bir erkek çocuğu garanti edebilmek için, birkaç erkek çocuk sahibi olmak istemektedirler. Buda, doğumları arttıran önemli bir faktör olmakta ve hatta bu istek birden fazla evliliği de beraberinde getirmektedir.

İlçede doğum kontrol yöntemlerine çok geç yaşta (genellikle 25 yaşından sonra), yani çocuk sayısı zaten önemli bir sayıya ulaştıktan sonra başvurulmaktadır. Araştırma sahasında doğum kontrol tedbirleri kullanımının yaygınlaşmasını güçleştiren bir diğer faktörde toplumun dini inançlarıdır. Gözlemlerimize göre ilçede gelir düzeyi düşük olan ailelerde doğum oranı, orta gelirli ve zengin ailelere göre genellikle daha fazladır. Biraz öncede belirttiğimiz gibi az da olsa kan davası ve benzeri sosyal huzursuzluklar nedeniyle, ailelerin hasımlarına karşı daha kuvvetli

olma amacıyla çok çocuk sahibi (özellikle erkek çocuk sahibi) olmak istemeleri de doğmları arttıran önemli bir nedendir.

Sonuç olarak denilebilir ki, araştırma sahamızda doğum oranları oldukça yüksektir. Bu sebeple aile planlaması ve doğum kontrolü gibi nüfusun kontrollü artışına yönelik tedbirlerin uygulanması ve yaygınlaştırılması gerekmektedir. Ancak yöre nüfusunun kültürel düzeyi ve ekonomik yapısı dikkate alındığında, bu tedbirlerin, doğum hızının azaltılması yönünde, kısa vadede etkili olacağı pek söylenemez. Sorunun çözümü uzun vadede gerçekleşebilecek bir süreçtir. Araştırma bölgesinde yetişkin nüfusun eğitim düzeyinin yükselmesi, ataerki aile yapısının giderek yerini çekirdek aile tipine terketmesi, ailelerin gelir düzeyi ve yaşama standartının yükselmesi gibi, sosyal ve ekonomik yapıdaki gelişmelere bağılı olarak, doğum hızlarının zamanla kendiliğinden yavaşlayacağı tahmin edilebilir.

Merkez sağık Ocağı ve nüfus müdürlüğü verilerine göre 1992 yılında 129 ölüm vakası meydana gelmiş ve genel ölüm oranı ‰ 3.6 olmuştur. Oysa 1995 yılında artarak ‰ 4.6 ya yükselmiştir (Tablo 2.3). Araştırma sahasındaki ölüm oranları doğum oranlarının aksine ‰10⁸¹ olan Türkiye ortalamasının altındadır.

Tablo. 2.3. Doğubayazıt İlçe Merkezi'nde Gerçekleşen Ölüm Sayıları ve Oranları.

<i>Yıllar</i>	<i>Erkek</i>	<i>Kadın</i>	<i>Toplam</i>	<i>Genel Ölüm Oranı (%)</i>
1992	92	37	129	3.6
1993	91	50	141	3.8
1994	115	67	182	4.7
1995	118	66	184	4.6

Kaynak: Doğubayazıt Sağık Ocağı ve Nüfus Müdürlüğü verilerinden

⁸¹ DOĞANAY, H., 1994, a.g.e., s.73.

Araştırma sahasında ölüm oranlarının düşük olması gerçeği yansıtmamaktadır. Ölümler genelde nüfus müdürlüklerine ve sağlık ocaklarına çok geç intikal ettirildiğinden veya hiç ettirilmediğinden söz konusu rakamlar gerçekleri yansıtmamaktadır. Anket sonuçlarına göre bu oran % 10'lar civarındadır. Ancak hemen şunu da belirtelim son yıllarda ölüm oranlarında kısmende olsa bir azalma söz konusudur. Bu durum ilçe merkezinde sağlık hizmetlerinin geçmiş yıllara oranla iyileştirilmesi, sosyo-ekonomik durumun değişmesi ile ilgilidir.

2.3.2. Göçler

Nüfus değişimindeki unsurlardan biri olan göçler, nüfus ile kaynaklar arasında daha iyi bir denge sağlanmasını başarmak için kendiliğinden meydana gelen, bir çaba olarak yorumlanmaktadır⁸². Herşeyden önce bir kaynak dağılımı ve nüfus dengesi sorunu olan göç hareketleri araştırma sahası nüfusu üzerinde geçmiş dönemlerden günümüze kadar önemli etkilerde bulunmuştur. Şüphesiz nüfus hareketlerinin çok hızlı geliştiği yörelerde, özellikle göç şeklindeki nüfus hareketlerini ülkenin ekonomik ve sosyal gelişiminden ve önemli dünya olaylarından soyutlayarak açıklamak mümkün değildir. Çünkü geçmişte çevre ile irtibatını güçlülükle sağlayan ve kapalı bir tarım ekonomisine sahip olan kırsal toplum, son yirmi yılda dışa açılmaya ve genellikle şehirselleşen merkezlerde yoğunlaşan yeni iş sahalarına doğru akın etmeye başlamıştır⁸³.

Sayısal değerler olarak tesbit edilmesi çok zor olan göç şeklindeki nüfus hareketlerinin bölgede yeni bir hareket olmadığı ve geçmişte olduğu gibi şimdide büyük boyutlara ulaştığı dikkati çekmektedir. Doğubayazıt ilçe merkezine yönelik göçlerin büyük bir bölümü görevleri nedeniyle geçici bir süre kalmak üzere ilçe merkezine gelen eğitim, yönetim vb. gibi alanlarda çalışan kamu görevlileri ve askeri personelden oluşmaktadır. Memur tayinleri sonucu oluşan bu göçleri bir tarafa bırakacak olursak Doğubayazıt genelde göç veren yörelerimizden birini meydana getirmektedir.

⁸² TUMERTEKİN, E., 1984, Beşeri Coğrafyaya Giriş, Erenler Matbaası, s.123. İSTANBUL

⁸³ ARINÇ, K., 1991, a.g.e.s.162.

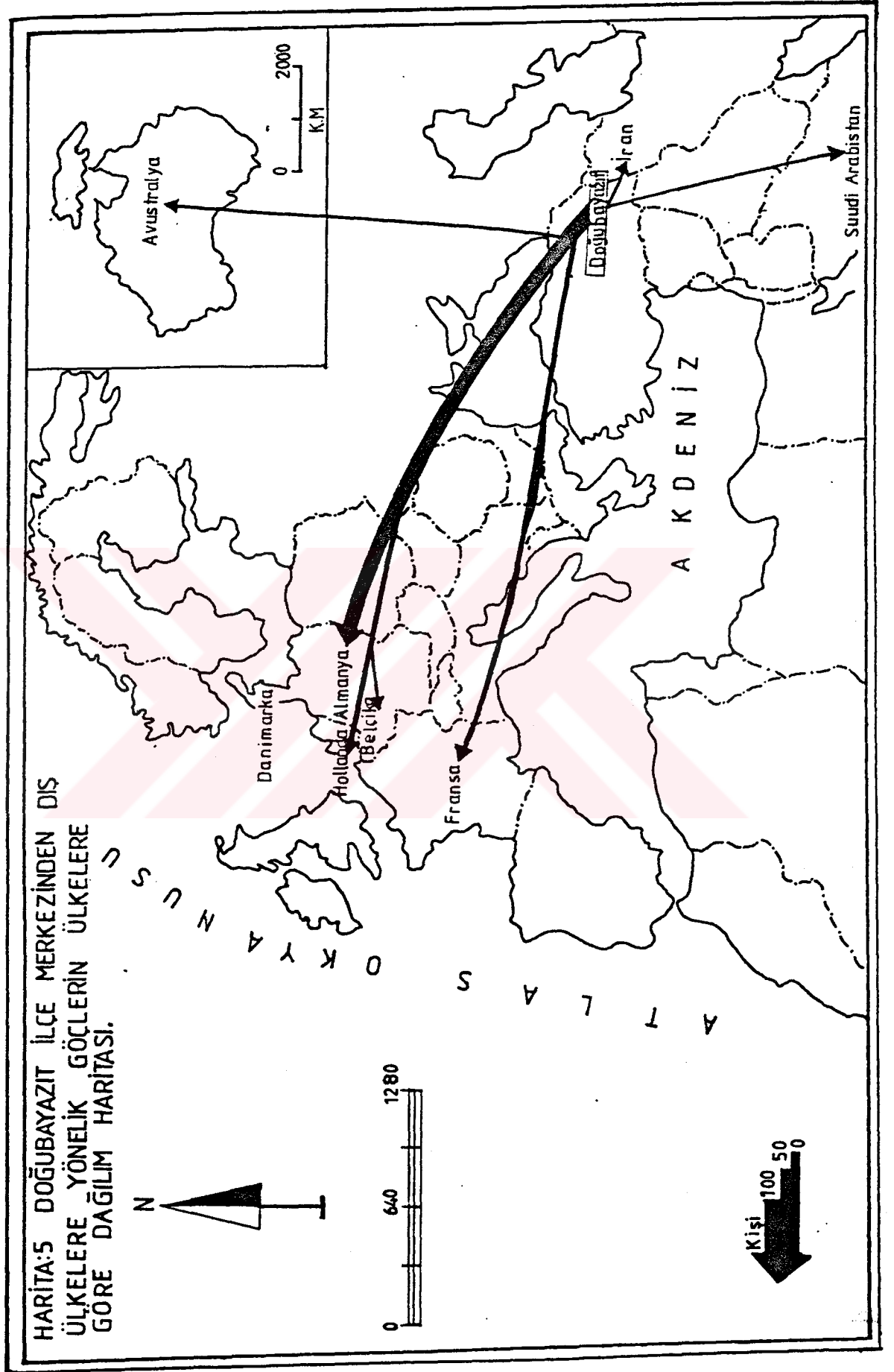
Çok çeşitli faktörlere bağlı olarak meydana gelen göç olayını, iç göçler, dış göçler ve periyodik (mevsimlik) göçler olmak üzere üç başlık altında incelemek mümkündür.

2.3.2.a.Dış Göçler

Ülkemiz genelinde olduğu gibi, araştırma sahasında da yurtdışına yönelik göçlerin, 1950'li yıllarda başladığı ve 1960'lı yıllarda hız kazandığı gözlenmektedir. Göç hareketinin temel nedeni ekonomik güçlüklerdir. Yani artan çalışma çağındaki nüfusa yurt içinde yeteri istihdam alanları açılmayışından ileri gelir. Bu en önemli sorun yanında, uygun ücret şartları, sosyal güvenlik avantajları, bir batı ülkesinde çalışmayı ve öğrenim görmeyi bir arada sürdürmek, çok kazanma imajı gibi faktörler de kuşkusuz bu harekette etkili olmuştur⁸⁴.

Araştırma sahasından bu tür göçlerin, çevre yerleşmelere oranla az olduğu gözlenmektedir. Çünkü İran sınırımızda bulunan ve turizm bakımından da oldukça önemli bir potansiyele sahip olan Doğubayazıt'da ekonomik durumun iyi olması ve bol kazanç imkanlarının bulunması nedeniyle, büyük oranda yurt dışına göç edilmemiştir. Ancak yine de çeşitli nedenlerden dolayı değişik ülkelere göç edenlerin sayısının 298 civarında olduğu tespit edilmektedir. Yöreden çalışmak amacıyla en fazla göçün Batı Avrupa ülkelerine yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu ülkelerden Almanya ilk sırayı almaktadır. Bu ülkeyi Fransa, Hollanda, Avusturalya ve Belçika gibi Avrupa ülkeleri izlemektedir. Ayrıca S.Arabistan'a da çalışmak amacıyla gidilmektedir. Avrupa Ülkelerinde çalışanlar ilk dönemlerde bu ülkelere yalnız gittikleri halde, daha sonra ailelerinin de götürmüşlerdir. Avrupa ülkelerindeki işçilerimizin çoğu, uzun yıllardan beri bu ülkelerde ikamet etmektedirler(Harita 5).

⁸⁴ DOĞANAY, H., 1994, a.g.e., s.193.

Tablo 2.4. Doğubayazıt İlçe Merkezinden Dış Ülkelere Yönelik Göçlerin Ülkelere Göre Dağılımı (1996).

Ülkenin Adı	Toplam Nüfus Sayısı
Almanya	70
Fransa	63
Hollanda	32
Avustralya	20
Belçika	18
İran	15
S.Arabistan	13
Diğerleri	67
Toplam	298

Kaynak: Yapılan anket ve Mülakat sonuçlarından hazırlanmıştır.

Doğubayazıt bir sınır kenti olması ve turizm potansiyelinin bulunması nedeniyle farklı boyutlu bir dış göç hareketine de sahne olmaktadır. Nitekim ilçe merkezine gelen turistlerin iletişim kurdukları gençlerle evlendikleri ve daha sonra evlendikleri bu kişileri kendi ülkelerine götördükleri gözlenmiştir. Özellikle son yıllarda dünyada ve ülkemizde meydana gelen yapısal değişimler, doğrudan olmasa da dolaylı olarak araştırma sahasında etkilemiştir. Bu bağlamda, öğrenim görmek amacıyla yurt dışına giden nüfusun oluşturduğu bir göç hareketi de araştırma sahasında tesbit edilmiştir. Özellikle Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Azerbaycan'a bu amaçla giden kişilerin sayısında gün geçtikçe dikkat çekici bir artış meydana gelmektedir. Bir sınır kenti olan Doğubayazıt'tan yurtdışına yönelik göçlerin bir diğeri ise, özellikle İran da gerçekleştirilen devrim ve savaş sonrasında, İran toplum hayatında meydana gelen değişimler sonucu gerçekleşmiştir. Nitekim savaş sonucunda eşlerini kaybedip dul kalan zengin İran'lı kadınlarla evlenmek amacıyla, bu ülkeye giden önemli sayıda genç nüfusun olduğu bilinmektedir. Bunun dışında ortadoğu ülkelerine gidenlerin sayısı yok denecek kadar azdır. İran'a evlenmek amacıyla gidenlerin kısa bir süre sonra ilçeye eşleriyle birlikte geri döndükleri tesbit edilmiştir.

2.3.2. b İç Göçler

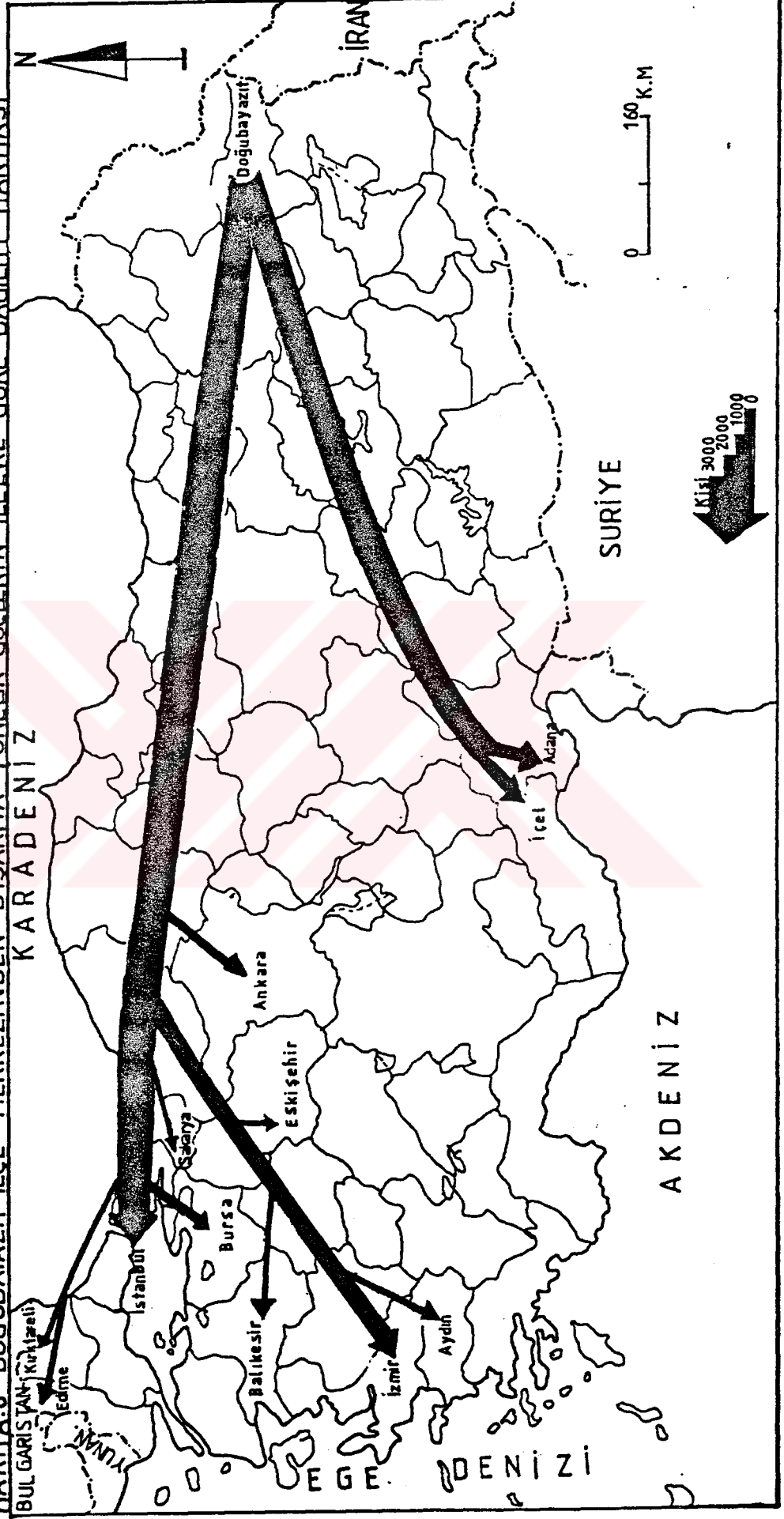
Boyutları dış göçlere oranla çok büyük olan iç göçler, araştırma sahasından diğer bölgelere, bölge dışından Doğubayazıt'a, Doğubayazıt'ın kır kesiminden, Doğubayazıt ilçe merkezine, ayrıca periyodik olarak gerçekleşen mevsimlik iş gücü göçü, yayla göçleri, eğitim amaçlı göçler olmak üzere, farklı şekillerde gerçekleşmektedir.

Doğubayazıt ilçe merkezinden 1927-1996 yılları arasındaki 69 yıllık devrede yaklaşık olarak 1517 ailenin çeşitli illere göç ettiği tespit edilmiştir. İlçe merkezinden dışarıya göçler olurken, özellikle kırsal kesimden de ilçe merkezine yönelik göçler meydana gelmektedir. Araştırma sahası çevresine göre bir çekim merkezi olması nedeniyle çok çeşitli göç hareketlerine sahne olmaktadır. Özellikle son dönemlerde terör olayları nedeniyle kırsal kesimlerden ilçe merkezine yönelen göçler oldukça yoğunlaşmıştır. Nitekim 1927 yılında 3930 olan ilçe merkezinin nüfusu 1996 yılında 42 187'ye yaklaşmıştır^x. Kent nüfusunun bu şekilde hızlı artması, sadece nüfusun doğal gelişmesi ile ilgili olmayıp, kırdan şehire ve çevre il ve ilçelerden de, Doğubayazıt ilçe merkezine olan göçlerin bir sonucudur. Doğubayazıt ilçe merkezinden diğer illere doğru gerçekleşen göçler incelendiğinde, en fazla göçün 526 aile ile İstanbul şehrine yöneldiği görülmektedir. Bu kente, devamlı yerleşmek amacıyla göç eden aileler olduğu gibi, tek başına çalışmak amacıyla gidip daha sonra dönenler de vardı. İstanbul'a yerleşen ailelerin büyük çoğunluğunu iş kurmak amacıyla veya çeşitli resmi görevlerle gidenler oluşturmaktadır. Göç eden bu ailelerin, büyük bir kısmı, yöredeki hayvan varlığı, işyeri ve arazilerini satarak, göç ettikleri bölgelerde arsa, ev ve ticari işyerleri satın almaktadırlar. Özellikle İstanbul'a göç eden ailelerin büyük bir çoğunluğunu ekonomik durumu iyi olup, daha büyük iş kurmak, sosyal ve ekonomik yönden daha iyi yaşamak amacıyla gidenler oluşturmaktadır.

Göç edilen yerler arasında İstanbul'dan sonra Adana ve Mersin kentleri ilk sıraları paylaşmaktadır (Harita 6). Adana ve Mersine yönelik göçün iş bulmak amacıyla olduğu tesbit edilmiştir. Bununla birlikte bu illere yönelik göçün çeşitli sebepleri vardır. Bölge kültürünün önemli özelliklerinden biri de aşiret sisteminin etkilerin taşıyan akraba topluluklarının bir arada yaşama isteğidir. Bu istek ve alışkanlık göç hareketlerinede yansımıştır. Geçmişte araştırma sahasında ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya kalındığı için, geçim kaynaklarını geliştirmek veya artırmak gayesiyle, göç etmiş bulunan aileler, genellikle bulundukları yöreye, memleketlerinde kalan yakınlarını da götürmek düşüncesini taşırlar. Göç fikri öncelikle kardeşler arasında yaygınlaşır. Göç etmeye karar veren aile reisi, öncelikle çevreyi tanıma, iş bulma ve konut sorununu halletmek gibi nedenlerle, büyük şehirlerde bulunan yakınlarının yanına giderek yerleşir. Gerekli ortam hazırlandıktan sonra ailede göç

^x Belediye tarafından bina numarataj çalışmaları esnasında tesbit edilen nüfus sayısıdır.

HARİTA:6 DOĞUBAYAZIT İLÇE MERKEZİNDEN DIŞARIYA YÖNELİK GÖÇERİN İLLERE GÖRE DAĞILIM HARİTASI

eder⁸⁵ Bu nedenle göç hareketi, bir yakının bulunduğu yere daha kolay gerçekleşebilir. Belirtilen göç özellikleri ülke geneli için de geçerlidir.

Tablo 2.5. Doğubayazıt ilçe merkezinden Ülke içine yönelik Göçlerin illere Göre Dağılımı.

Göç Alan İl	Göç Eden Aile Sayısı	Göç Eden Nüfus	Yerleşmelere Göre Göç Dağılımı Or. %
İstanbul	526	3 156	32.4
Adana	213	1 493	15.3
Mersin	180	1 409	14.5
Bursa	122	854	8.7
İzmir	87	522	5.3
Ankara	45	225	2.3
Aydın	27	189	2.0
Edirne	12	46	0.6
Kırklareli	8	42	0.5
Sakarya	7	38	0.4
Balıkesir	7	37	0.4
Eskişehir	6	36	0.3
Diğerleri	277	1662	17.4
TOPLAM	1 517	9 739	100.0

Kaynak : Doğubayazıt, Nüfus Müdürlüğü, Sağlık Ocağı Verileri ile Yerinde Yapılan Anket Sonuçlarından.

Araştırma sahasından yukarıda belirtilen nedenlerle daha çok Adana ve Mersin şehirlerine yönelik yoğunlaşan göç olayının son yıllarda azalmaya başladığı dikkati çekmektedir. Aynı şekilde daha ziyade sermaye sahiplerinin eğilim duyduğu İstanbul, İzmir ve Bursa gibi şehirlere yönelik göçlerde de bir azalma göze çarpmaktadır. Bu göçlerin azalmaya başlamasında gerek Doğubayazıt ilçe merkezinde ticaret ve turizm gibi ekonomik faaliyet alanında meydana gelen gelişmeler ve gerekse İstanbul, Adana ve Mersin gibi şehirlerin büyük bir nüfusa ulaşması, iş ve konut bulabilme imkanlarının geçmişe oranla önemli ölçüde azalmış olması etkili olmuştur. Ancak bu durum, yöredeki göç hareketlerinin durakladığı anlamına gelmez. Çünkü Doğubayazıt'dan dışarıya yönelik göçlerin son yıllarda belirttiğimiz kentlerle birlikte, ülkemizin diğer bölgelerine de yöneldiği tesbit

⁸⁵ ARINÇ, K., 1991, a.g.e.s.167.

edilmektedir. Ancak ilçe merkezinden dışarıya yönelik göçlerin son yıllarda azalmasında en önemli etken terör olaylarının büyük bir oranda sona ermesidir.

Yörede meydana gelen göç hareketlerinin, büyük ölçüde geçim sıkıntısı ve işsizlik sorunu gibi nedenlerden kaynaklandığı görülmüştür. Ancak sorun sadece bu nedenlerden kaynaklanmamaktadır. Özellikle ticaret ve turizm ile uğraşan ve belli bir sermaye birikimine sahip olan aileler, daha fazla kazanç elde edebilmek, daha iyi yaşamak ve çocuklarına daha iyi bir eğitim verebilmek amacıyla göç etmektedirler. Nitekim özellikle İstanbul'a göç edip yerleşen aileler, İstanbul Laleli'de büyük iş sahipleridirler. Bu durumu diğer göç edilen illerde de kısmen görmek mümkündür.

Doğubayazıt'dan özellikle iş bulma ve geçim sıkıntısı nedeniyle göç eden ailelerde, iki kademeli bir göç hareketinin olduğu gözlenmektedir. Araştırma sahasının kırsal yerleşmelerinden Doğubayazıt ilçe merkezine ve bu merkezden de büyük şehirlere yönelen bir göç hareketi gerçekleşmektedir. Bazı araştırmacılar tarafından "kademeli göç" olarak tanımlanan bu nüfus hareketlerinin, başlıca şu nedenlerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Kırsal bölgelerden göç eden aileler, köylerinde bulunan tarla ve evlerini kısa sürede satamamaktadırlar. Çünkü kırsal bölgelerde ev ve tarla bedellerini peşin olarak ödemeye yetecek bir sermaye birikimi bulunmamaktadır. Bu nedenle geçici olarak Doğubayazıt kent merkezine yerleşmekte ve ekonomik açıdan daha güçlü bir hale geldikten sonra, büyük bir şehire göç edilmektedir. Ayrıca aradan geçen zaman içinde, aileler şehir hayatına alışmakta ve büyük şehirlere uyum sağlamaları nisbeten kolaylaşmaktadır⁸⁶.

Doğubayazıt ilçe merkezi ve çevresinde meydana gelen göç hareketinin diğer bir şeklini de mevsimlik göçler oluşturmaktadır. Mevsimlik göç hareketleri, yaylalara yönelen göç, çalışmak amacıyla ilçe dışına yönelen mevsimlik işgücü göçü ve eğitim amacıyla yapılan göçler olmak üzere başlıca üç şekilde meydana gelmektedir. Araştırma bölgesindeki mevsimlik göçlerin en önemlilerinden birini yoğun yaylacılık faaliyetleri sonucu meydana gelen göçler oluşturmaktadır. İlçe merkezinde bulunan çayır ve meraların yetersiz ve verimsiz olması nedeniyle, hayvancılıkla uğraşan aileler, ilkbahar aylarından itibaren çevredeki yaylalara hayvanlarıyla birlikte göç etmektedirler. Özellikle Ağrı ve Tendürek Dağı eteklerindeki yaylalar ile Balık Gölü çevresi ve Sinek Yaylası'na yönelik göç hareketi ilkbahar ve yaz aylarında yoğunluk kazanmakta olup, sonbaharda ise geriye dönüşler başlamaktadır. Yöredeki mevsimlik göçlere orta, lise ve üniversitelerde okuyan öğrencilerin oluşturdukları

⁸⁶ ARINÇ, K., 1991, a.g.e.s.168.

göçleri de dahil etmek gerekir. Nitekim yıl içerisinde belli bir süre göç hareketlerine katılan bu nüfus ritmik nüfus olarak da adlandırılmaktadır⁸⁷.

Araştırma sahasından dışarıya yönelik mevsimlik göçlerin diğer bir şeklinde inşaat sezonunun başladığı ilkbahar aylarında yol, konut vb. inşaatlarda çalışmak üzere çeşitli illere gidenler oluşturmaktadır. Yöreden yılda ortalama 800-1000 civarında işgücünün, mevsimlik olarak çalışmak amacıyla dışarıya gittiği tahmin edilmektedir. Kuşkusuz olayın nedeni gayet açıktır. Çünkü özellikle, Kasım-Nisan devresi bölgede hüküm süren iklim şartları nedeniyle, tarım yapılamamakta hayvancılık ise ahırlarda veya komlarda yapılmaktadır. Dolayısıyla bu kesimde çalışan işgücünün, Kasım-Nisan ayları arasındaki işsiz kaldıkları bu devreyi, değerlendirebilmek amacıyla, çoğunlukla inşaat sektöründe çalışmak üzere, mevsimlik göç hareketine katıldıkları gözlenmektedir.

Yöreden ülke içine yönelik göçlerin, belirtilen rakamların çok üzerinde olduğu yapılan mülakat sonuçlarından anlaşılmaktadır. Özellikle terör olayları sonucu göç eden ailelerin, güvenlik nedeniyle hangi illere göç ettikleri, resmi olarak bilinmediğinden dolayı, kesin sayısal rakamlarla ifade etmek zorlaşmıştır. Yaptığımız mülakatlarda ilçe merkezinde yaşayan yerlilerin göç ettiklerini, kırsal kesimden de ilçe merkezine yönelik yoğun bir göçün olduğu, bunun sonucu olarak da bugün ilçede yaşayanların ancak % 10 civarında bir kesiminin yerli halktan oluştuğu, geri kalan % 90 lık kısmı ise, köylerden gelenlerin oluşturduğu gözlenmiştir.

2.4. NÜFUSUN SOSYAL ve EKONOMİK NİTELİKLERİ

2.4.1. Cinsiyet ve Yaş Yapısı

Araştırma sahası nüfusunun, cinsiyet ve yaş bileşiminin geçmiş devrelerdeki özellikleri hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmamaktadır. Bununla birlikte bölgenin çok önemli bir ulaşım güzergahını kontrol edebilmesi ve konumunun stratejik öneminin bulunması tam bir fikir vermesede birtakım genellemeler yapmaya imkan vermektedir. Bu nedenle Urartu hakimiyeti döneminden beri, söz konusu stratejik bölgeyi ele geçirmek gayesiyle çeşitli toplumlar aralarında mücadeleler yapıldığı ve bu yüzden de ilçenin sürekli el değiştirdiği bilinmektedir. Tarihi devirler boyunca sınır kenti olan bu bölgeyi ellerinde tutan toplumlar, sık sık saldırılara maruz kaldıkları

⁸⁷ DOĞANAY, H., 1992, a.g.e., s.87.

için, devamlı olarak asker nüfus sayısını yüksek tutmak zorunda kalmışlardır. Yapılan birçok araştırmaya göre, asker sayısının yüksek bulunduğu bölgelerde, erkek nüfus daima kadın nüfustan daha büyük bir oran teşkil etmektedir⁸⁸.

Türkiye genelinde olduğu gibi, araştırma sahasındaki nüfusun cinsiyet yapısı hakkındaki ilk istatistiki verilere, Osmanlı Devleti Vilayet, salnameslerinde rastlanmaktadır. Doğubayazıt'da 1873 tarihli Erzurum Vilayeti salnamesine göre, 6 114 kişilik erkek nüfusa karşılık 4 742 kişi kadın nüfus bulunmaktaydı. Buna göre her 1 000 kadın başına 1 289 erkek düşmekteydi. Bölgenin idari merkezi olan Doğubayazıt Osmanlı devleti içinde önemli bir yere sahipti. Bundan dolayıda çok sayıda asker bulunduruluyordu.

Araştırma sahası nüfusunun cins oranlarını sağlıklı bir şekilde tesbit etmek, ancak Cumhuriyetin ilanından sonra periyodik olarak yapılan genel nüfus sayımları ile mümkün olmuştur. Araştırma sahasının cins ve yaş yapısı, sosyal ve ekonomik şartların etkisi altındadır. Doğubayazıt ilçe merkezinde 1927 yılından beri yapılan, onüç periyodik nüfus sayımında erkek nüfus fazlalığı vardır. Nitekim ilk genel nüfus sayımının yapıldığı (Tablo 2.6), 1927 devresinde 1 000 kadın başına 2 027 erkek düşerken, bu değer 1935 yılında 1 106 ya düşmüştür. Takip eden yıllarda, erkek nüfusun oransal olarak daha fazla olmasına rağmen, bir dengeye doğru gidilmiştir. Bu oran özellikle 1940-45 yıllarında kadınlar aleyhine oldukça bozulmuştur. Bu dönemlerde savaş nedeniyle Doğubayazıt'a önemli miktarda asker nüfus yığınağı yapıldığından erkek nüfus fazlalığı çok aşırı olmuştur. Gerçektende bütün sayım dönemlerinde erkek nüfus oranının, kadın nüfus oranına göre daha yüksek olduğu dikkati çeker. Nitekim 1995 yılına ait sağlık ocağı verilerine göre 1 000 kadına 1 052 erkek düşüyordu. Yani 100 kadına 105 erkek düşmekteydi. Sağlık ocağının 1995 verilerine göre 5000'nin üzerinde bulunan asker nüfusu da eklersek bu oranın çok yüksek olduğu görülecektir. Bu durum Türkiye ortalamasının üzerinde bir değer göstermektedir. Nitekim 1985 yılı itibarıyla Türkiye genelinde 100 kadına 103 erkek nüfus düşüyordu⁸⁹.

Kadın ve erkek oranlarında görülen bu farklılığı kesin bir takım demoğrafik nedenlere bağlamak doğru değildir. Ancak doğumlarda, kız veya erkek çocuk fazlalığı yanında göçler ve savaşlar gibi toplumsal olaylarında bu farklılıkta rol oynadığı görülmektedir⁹⁰. Gerçekten de araştırma sahasında, erkek nüfusun fazla olması,

⁸⁸ DARKOT, B., 1984, "Edirne" Coğrafi Giriş, Edirneye Armağan Kitabı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s.16-24.

⁸⁹ DOĞANAY, H., 1992, a.g.e., s.78.

⁹⁰ DOĞANAY, H., a.g.e., s.77.

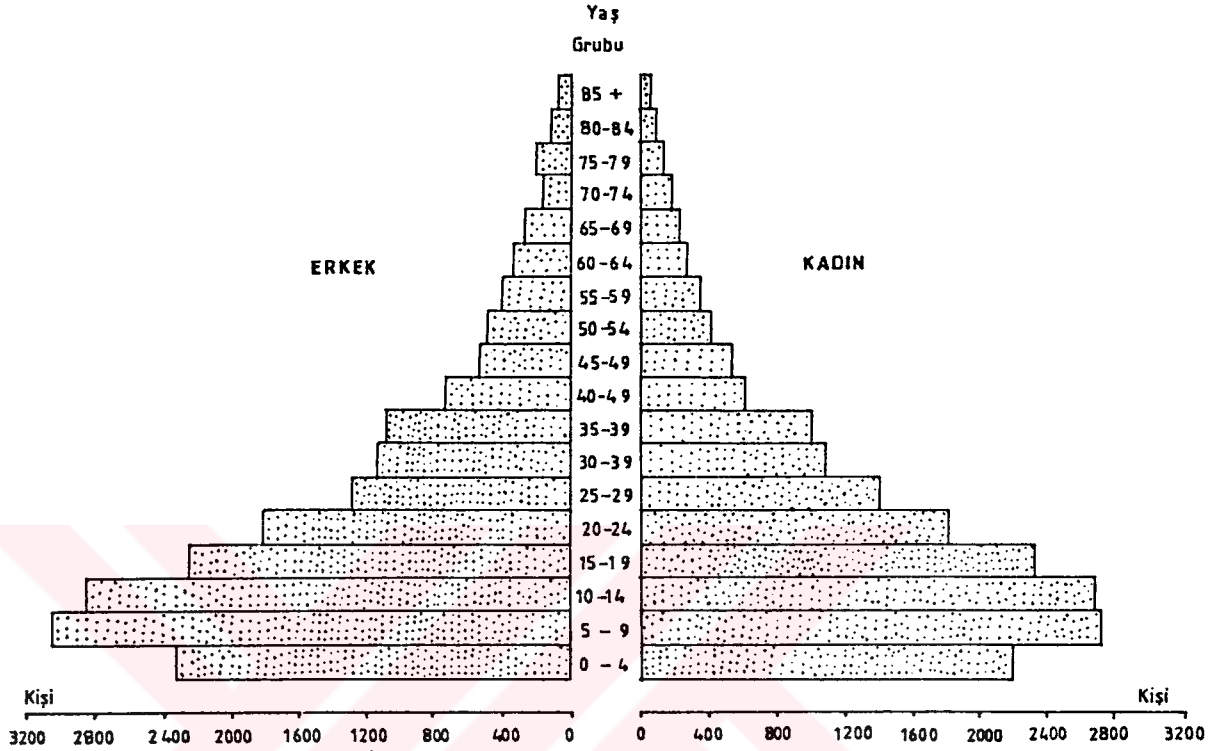
yerleşmek ve özellikle evlenmek amacıyla meydana gelen göçlerde kadınların bu göç hareketine fazla katılmalarıyla da yakından ilgilidir. Nüfus müdürlüğü verilerine göre 1995 yılı içinde Doğubayazıt ilçesinden ayrılan 330 kişinin 267'sini kadınlar, 63'nüde erkekler oluşturmaktadır. Kadınların çoğunluğunun ise evlenmek amacıyla ilçeden ayrıldığı ileri sürülmektedir. Diğer taraftan bölgede yapılan araştırmalara göre kız çocuklarının doğuştan yaşama ümitleri, erkek olarak dünyaya gelenlere nazaran daha düşüktür. Çünkü bölgede örf, adet, gelenek ve görenekler ile ekonomik kaygılar nedeniyle erkek çocuk daha fazla tercih edilmektedir. Yine bir sınır ve ticaret şehri olan Doğubayazıt'ta sayım günlerinde fazla miktarda erkek nüfusun bulunamsıda bu dengeyi erkekler lehinde değiştirmektedir. Gerek sınır kenti olması ve gerekse bölgede görülen terör olayları nedeniyle ilçe merkezinde bir Tugay ve Jandarma bölüğü bulunmaktadır. Belirtilen rakamlara 5.000 'nin üzerinde olduğu sanılan bu asker nüfus da eklendiğinde, dengenin kadınlar aleyhine çok daha bozulacağı görülmektedir.

Tablo: 2.6 Doğubayazıt İlçe Merkezi'nde Nüfusun Cinsiyet Durumu (1995)

Yaş Grubu	Erkek	% 'si	Kadın	% si	Toplam	Toplam Nüfus % si.
0-4	2315	51.2	2203	48.8	4518	12.5
5-9	3031	52.1	2781	47.9	5812	16.1
10-14	2831	51.2	2689	48.8	5520	15.3
15-19	2244	49.2	2312	50.8	4556	12.7
20-24	1795	50.1	1788	49.9	3583	10.0
25-29	1282	48.7	1353	51.3	2635	7.3
30-34	1166	52.0	1078	48.0	2244	6.2
35-39	1090	54.0	927	46.0	2017	5.6
40-44	717	54.8	591	45.2	1308	3.6
45-49	555	53.8	475	46.2	1030	2.9
50-54	470	56.5	361	43.5	831	2.3
55-59	386	54.6	321	45.4	707	2.0
60-64	283	58.7	199	41.3	482	1.3
65-69	213	52.6	192	47.4	405	1.1
70-74	84	64.1	47	35.9	131	0.4
75-79	98	70.0	42	30.0	140	0.4
80-84	29	66.0	15	34.0	44	0.2
85 +	12	70.6	5	29.4	17	0.1
Toplam	18205	51.7	17008	48.3	35213	100.0

Kaynak: Doğubayazıt Sağlık Ocağı Verilerinden Hazırlanmıştır.

Doğubayazıt Sağlık ocağı verilerine göre 1995 yılı itibarıyla 35 980 kişi olan toplan nüfusun % 51.7'sini (18 601) kadın nüfus, % 48.3'nüde (17 379) erkek nüfus oluşturuyordu. .

Şekil 2.2. Doğubayazıt İlçe Merkezinde Cinsiyete Göre Yaş Grupları Nüfus Piramidi (1995)

Doğubayazıt ilçe merkezinin 1995 yılına ait nüfus piramidi incelendiğinde çocuk yaş grubu olarak nitelenebilecek olan 0-4, 5-9 ve 10-14 yaş guruplarındaki nüfusun yüksek bir orana ulaştığı dikkati çeker. Yetişkin kabul edilen yaş dilimlerinden yaşlı nüfus dilimlerine doğru tedrici bir azalama olduğu görülmektedir. Yaşlı nüfusta ise son derece açık bir nüfus azalmasının olduğu dikkat çekici olup, 15-19 ve 20-24 yaş gurubundaki nüfusunda fazla olduğu, yine aynı piramid'den anlaşılmaktadır. Aynı verilere göre en fazla nüfus ise 5-9 yaş gurubu içerisinde yer alıyor. Yaşlı nüfusta ise, istikrarlı bir azalış söz konusudur (Tablo 2.6 Şekil 2.2).

Araştırma sahasında gerek nüfusun bağımlılık oranlarının tesbit edilmesi, gerekse aktif nüfusun (çalışma çağı nüfusunun) belirlenmesi açısından bölge nüfusunun geniş aralıklı (0-14, 15-64, 65 +) gruplandırılması uygun olacaktır.

Doğubayazıt ilçe merkezi nüfusu bu şekilde sınıflandırıldığında yaşlı nüfusun çok az, yetişkin nüfusun fazla, çocuk nüfusunda yetişkin nüfusa yakın bir paya sahip olduğu dikkati çeker.

Tablo: 2.7 Doğubayazıt ilçe Merkezi Nüfusunun Geniş Oranlı Gruplandırılması.

<i>Yaş Grupları</i>	<i>Nüfus miktarları</i>	<i>% si</i>
0-14	15 513	44.1
15-64	18 963	53.9
65 +	737	2.0
<i>Toplam</i>	<i>35 213</i>	<i>100.0</i>

Kaynak : Doğubayazıt Sağlık Ocağı Verilerinden (1995)

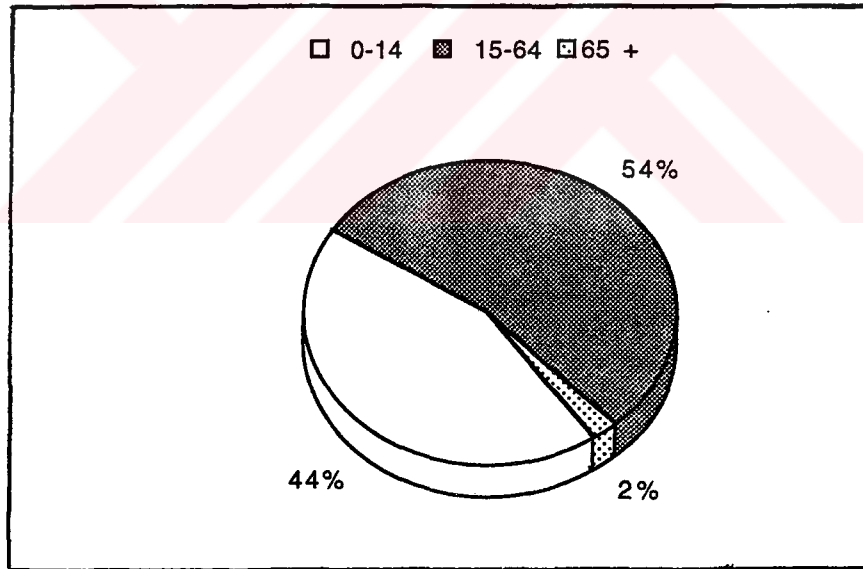
Bu ayrıma göre araştırma sahası, nüfusunun 15 513'ü başka bir ifadeyle % 44.1'i 0-14 yaş gurubundaki nüfustan (çocuk nüfustan) oluşmaktadır. Aktif nüfus olarak kabul edilen 15-64 yaş gurubunda ise, 18 963 nüfus bulunuyor. Bu da nüfusun % 53.9'luk bir kısmını oluşturmaktadır. Araştırma bölgesinde 65 ve 65 yaşın üstündeki yaşlı nüfus ise toplam nüfusun % 2'si kadardır. (Tablo 2.7 Şekil 2.3).

Başlıca nüfus parametreleri içinde, en önemlilerinden birisi olan, nüfusun yaş bileşimi incelendiğinde, kent nüfusun da belirgin bir çocuk nüfus fazlalığı görülür. Nitekim, Araştırma sahasında ki nüfus içerisinde, genel doğum oranının çok yüksek olması nedeniyle 1995 yılında 0-4 yaş dilimindeki nüfus, toplam nüfusun % 12.5'ini oluşturmaktaydı. Çocuk nüfus yaş dilimlerinden bir diğeri olan 5-9 yaş gurubu ise daha büyük bir orana sahiptir. Bu yaş diliminin toplam nüfus içindeki payı % 16.1'dir. 10-14 yaş diliminde ki nüfusun ise toplam nüfus içindeki sayısı % 15.3'tür. Şayet 10-14 yaş dilimlerinde bulunan nüfus, zaman zaman üretim faaliyetlerine katılmaktaysada, tüketici yönlerinin daha fazla olması yanında, gerek psikolojik ve gerekse Fizikî görünüm açısından yetişkinlere oranla çok farklıdır. Bu nedenle, söz konusu dilimde bulunanlar çocuk nüfus olarak kabul edilmelidirler⁹¹.

⁹¹ ARINÇ, K., 1991, a.g.e., s.114.

Doğubayazıt ilçe merkezinde nüfusun % 53.9'unu yetişkinler gurubu oluşturmaktadır. Yetişkinler dilimi payının yüksek olması Doğubayazıt'ın dışardan göç aldığını açıkça ortaya koymaktadır. Doğubayazıt ilçe merkezinde, beslenme ve sağlık şartlarının belirgin bir şekilde iyi olmasına rağmen bu merkezde yaşlı nüfus diliminin (65+) çok küçük bir oran teşkil ettiği tesbit edilmektedir. Nitekim yaşlı nüfus dilimlerinin % 2.0 oranında olduğu ve çok küçük bir değer gösterdiği anlaşılmaktadır.

Yaşlı nüfus dilimleri incelendiğinde, erkek nüfusun, kadınlara göre daha uzun süre yaşadığı anlaşılmaktadır. Doğubayazıt'da bulunan yaşlı nüfusun % 59.2'sini erkekler oluştururken, % 40.8'ni de kadınlar oluşturmaktaydı. Şehir merkezinde kadın nüfusun hayatta kalma ümidinin erkeklere nazaran kısa olmasının sebepleri çeşitliysede, en büyük faktör, doğum sayısının yüksek olmasıdır. Ardı ardına dokuz veya on kez doğum yapan kadın nüfus, bedenlen çok yıpranmaktadır. Diğer taraftan kadın nüfus, yaşlandığı zaman, kırsal bölgelerdeki yaşlı kadın nüfusun aksine ev işine bağlı, oldukça pasif bir hayat sürmektedirler. Yaşlı nüfus dilimleri içinde erkek nüfus sayısının yüksek oluşunun bir diğer nedeni de, çocuk ve yetişkin nüfus dilimlerindeki erkek nüfus fazlalığıdır.

Şekil 2.3 Doğubayazıt İlçe Nüfusunun Geniş Aralıklı Gruplandırılması (1995)

2.4.2. Nüfusta Bağımlılık Oranı

Doğubayazıt ilçe merkezinde, 1995 yılı itibariyle nüfusun bağımlılık oranı (0-14, 65 +) % 85.5 kadardır. Bu durum ekonomik anlamda aktif olmayan nüfusun çok yüksek olduğunu ifade etmektedir.

Böyle olmakla beraber yöre nüfusu için belirlenen % 85.5'lik potansiyel bağımlılık oranı gerçeği yansıtmaz. Çünkü yapılan tespitlere göre yörede yaşayan nüfus çok küçük yaşlardan itibaren hastalık veya ölüm anına kadar, yaşlarına uygun olan çeşitli işlerde çalışmaktadır. Bu bakımdan Doğubayazıt ilçe merkezinde aktif nüfusun alt sınırını, 5-9 yaş dilimlerinden, yani küçük yaşlardan başlatmanın bir sakıncası olmayacağı kanaatindeyiz. Üst yaş sınırına ise, belli bir sınırlama koymak oldukça zordur. bu durum ülkemiz genelinde de geçerlidir. Türkiye'de çalışma çağı nüfus ve çalışan (aktif) nüfusun 15-64 yaş dilimleri arasında sıkıştırılmasının, özellikle ülkemiz için güvenilebilir, bir değerlendirme olmadığı söylenebilir. Çünkü, kırsal kesimde ve de tarım toplumu karakteri taşıyan birçok ülkede, belli bir emeklilik yaşı olmadığı gibi, üretime katılma yaşıda küçük yaşlardan, örneğin 5-6 yaşlardan başlamakta ve çok ileri yaşlara (70-80 yaş) kadar sürmektedir⁹².

Genel olarak bir nüfus kitlesinde 15-49 yaş dilimleri arasındaki kadın nüfus, doğurgan nüfus olarak kabul edilmektedir. Doğubayazıt ilçe merkezinde doğurgan nüfus miktarı 1995 yılında 8 524 kadardı. Aynı yıl yaklaşık 626 doğum olayı meydana gelmiştir. Aynı yılda toplam nüfus (35 980) içerisinde 184 ölüm olayı gerçekleşmiştir. Bu duruma göre, bir nüfus kitlesinde yıllık doğum ve ölüm oranları arasındaki farkın gerçek nüfus artış hızını verdiği⁹³ göz önüne alınırsa, yöredeki doğal nüfus artışının ne kadar yüksek olduğu daha iyi anlaşılır.

2.4.3. Nüfusun Eğitim ve Kültür Durumu

Doğubayazıt ilçesinde, her dönemde eğitime büyük önem verilmiştir. Bunu gerek yerinde yaptığımız gözlemlerde ve gerekse tarihi belgelerden öğrenmekteyiz. Nitekim 1900 tarihli Erzurum vilayeti salnamesinde, Beyazıt sancağında (Kasaba merkezinde), 1 Mektebi-i rüşdüye (orta okul), 4 mekteb-i iftida-i (ilkokul) ve medrese, 2 tekke ve türbe bulunmaktaydı. Vital Cuinet'de, XIX. yüzyıl sonunda

⁹² DOĞANAY, H., 1992, a.g.e., s.79.

⁹³ DOĞANAY, H., 1992, a.g.e., s.73

Anadolu'da yaptığı gezilerden sonra yazdığı 5 ciltlik eserinde Beyazıt sancağı hakkında bilgi vermektedir. Cuinet bu dönemde Beyazıt ilçesinde iki ilkokul, iki de ortaokulun bulunduğunu belirtmektedir.

Yörede, Cumhuriyet öncesi dönemlerde yoğun olarak gerçekleştirilen eğitim ve öğretim faaliyetlerine Cumhuriyetin ilanından sonra, aynı yoğunluk ve kapsamda devam edilememiştir. Çünkü, araştırma sahasındaki nüfusun eğitim durumu incelendiğinde, lise eğitimine 1968 yılında başladığı görülür. Beyazıt ilçe merkezinde ilköğretim faaliyetlerine de geç başlanmıştır. Doğubayazıt'ta açılan ilk eğitim kurumu, 1947 yılında eğitime başlayan Atatürk İlkokulu'dur. Bu ilkokul her mahalle ve köylerde açılan ilkokullar takip etmiştir. Daha sonraki yıllarda ise ilkokul sayıları artarak 1995 yılı itibarıyla 111'e yükselmiştir. Ayrıca 4 tane de ilköğretim okulu açılmıştır. İlçe geneli için düşünüldüğünde, bütün köy ve mahallelerin hepsinde, birer ilkokul bulunmaktadır. Ayrıca bazı mezralarda ilkokul; Bardaklı, Gürbulak, Sulçam, Telçeker ve Örtülü köylerinde ise ortaokul vardır.

Araştırma sahasını oluşturan Doğubayazıt ilçe merkezinde, Uluyol mahallesi'nde (Kurtuluş, İshak Paşa ve Fatih İlkokulları), üç, Çiftepınar mahallesinde (Cumhuriyet ve Kazım Karabekir İlkokulları) iki, Koçkırın, İshak Paşa ve Hürriyet mahallelerinde birer ilkokul olmak üzere, toplam sekiz ilkokul bulunmaktadır.

Doğubayazıt ilçe merkezi, 1992 yılına kadar üç mahalleden oluşuyordu. Bunlar; Uluyol, Koçkırın ve Çiftepınar mahalleleri olarak biliniyordu. Nitekim 1992 yılında mahalle sayısı 10'a çıkarılınca, yeni taksimata göre bazı mahallelerde okul bulunmamaktadır. Ancak Doğubayazıt'ta yerleşme toplu bir doku gösterdiğinden mahalleler iç içedir. Bundan dolayı da okul sıkıntısı çekilmemektedir.

Doğubayazıt ilçe merkezinde 1994-1995 yılı itibarıyla 5 595 öğrenci ilköğretime devam ediyordu. Bu öğrencilerin, büyük çoğunluğu şehir merkezinde yer alan (Kurtuluş, M.Akif ve İshak Paşa İlkokullarında) üç ilkokulda eğitim ve öğretim görüyorlardı. Kenar mahalle ilkokullarında ise öğrenci sayısı azdır. Bunun sebebi ise kenar mahallelerin az nüfuslu olmalarıdır.. Diğer taraftan ilçe merkezinde yeralan yatılı ilk öğretim bölge okulunda 723 öğrenci eğitim-öğretim görüyordu. Bu öğrencilerin büyük bir çoğunluğu çevre köylerden gelen ve burada yatılı olarak okuyan öğrencilerdi. İlçe merkezinin en eski okulu olan Atatürk İlköğretim okulunda ise 1 418 öğrenci eğitim-öğretim görüyordu. İlk öğrenime devam eden kız (% 39.3) ve erkek (% 60.7) öğrenci sayıları arasında önemli bir fark bulunmaktadır. Bu fark

temelde, ilçede erkek nüfusun daha fazla olmasıyla ilgilidir. Yani erkek çocukların doğum oranı, kız çocuklara oranla daha fazladır. Doğubayazıt ilçe merkezinde ilköğrenimin zorunlu olmasının yanısıra, yörede eğitim ve öğretime fazla önem verilmesi nedeniyle özellikle ilköğrenimde kız-erkek farkı gözetilmemektedir. Kız-erkek öğrenciler arasındaki farkın yüksek olmasının bir diğer önemli nedenide yatılı ilköğretim bölge okulunda öğrenim gören öğrencilerin tamamına yakın kısmının erkek öğrencilerden oluşmasıdır. Bu sebepler dikkate alındığında kız ve erkek öğrenci sayıları arasında fazla bir farkın bulunmadığı anlaşılır (Tablo 2.8).

Tablo 2.8: Doğubayazıt İlçe Merkezinde İlköğrenime Devam Eden Öğrencilerin Okullara Göre Dağılımı (1995).

Okullar	Erkek	Kız	Toplam	% 'si
<i>Cumhuriyet İlkokulu</i>	249	216	465	8.3
<i>Fatih İlkokulu</i>	286	176	462	8.2
<i>Fevzi Çakmak İlkokulu</i>	261	157	418	7.5
<i>İshak Paşa İlkokulu</i>	384	250	634	11.3
<i>Kazım Karabekir İlkokulu</i>	341	265	606	10.8
<i>Kemal Paşa İlkokulu</i>	252	108	360	6.5
<i>Kurtuluş İlkokulu</i>	471	340	811	14.5
<i>M. Akif İlkokulu</i>	350	234	624	11.2
<i>Atatürk İlköğretim Okulu</i>	339	300	539	9.6
<i>Yatılı İlköğretim Okulu</i>	393	70	463	8.3
<i>Gazi İlköğretim Okulu</i>	125	88	213	3.8
<i>Toplam</i>	3 491	2 204	5 595	100.0

Kaynak: Doğubayazıt İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü Verilerinden.

Araştırma sahasındaki ilkokullarda 1995-1996 eğitim yılında 2204'ü kız, 3491' i erkek olmak üzere, toplam 5595 dolayında öğrenci öğrenim görüyordu⁹⁴. Demekki, 1996 yılı itibarıyla yöre nüfusunun %15.5 kadarı, ilkokullarda okuyan, 6-12 yaş dilimindeki çocuk nüfustan oluşuyordu.

İlköğretim deki yeterlilik durumu, genellikle okul ve öğrenci sayısının oranlanması şeklinde incelenir⁹⁵. İlçe merkezindeki ilkokulların sayısı 1996 yılı itibarıyla 11 adetti. (bunların üçü ilköğretim okuludur). Bu sayı 5 595 öğrenciye oranlandığında, okul başına yaklaşık 508 öğrenci düştüğü görülür. Böyle olmakla beraber bütün okullarda “derslik yetersizliği nedeniyle” Çift öğretim yöntemine başvurulduğu göz önüne alınırsa, ilçe merkezinde okul binası sorunun henüz çözümlenmediği söylenebilir. Doğubayazıt ilçe merkezinde 1995-1996 öğretim yılında 11 ilkokulda 88 öğretmen görev yapıyordu. Buna göre her bir öğretmene yaklaşık 64 öğrenci düşmektedir. Sorun öğretmen-öğrenci oranları yönünden incelenirse, öğretmenlerin okullara dağılışı yönünde bazı sorunların bulunduğu anlaşılır. halen yürürlükte olan 1961 tarih ve 222 sayılı ilköğretim yasası, öğretmen başına düşmesi gereken maksimum öğrenci sayısını, 40 kişi olarak belirlemiştir⁹⁶. Buna göre araştırma sahasında öğretmen başına düşen öğrenci sayısı oldukça yüksektir. son yıllarda bölgede baş gösteren terör olayları nedeniyle, ilçeye atanan öğretmenlerin bir kısmının göreve başlamadan istifa etmeleri, diğerlerinin de bir an önce ilçeden ayrılmaya çalışmalarının, bu durum üzerinde önemli etkilerinin olduğu, yapılan gözlemlerden anlaşılmıştır. Çünkü 1992’de Doğubayazıt ilçe merkezinde 169 öğretmen ilkokullarda çalışırken bu rakam 1995’te 77’ye düşmüştür. Bu durumda yörede öğretmen yetersizliğinin en önemli nedeninin güvenlik sorunu olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Cumhuriyet döneminde bölgede açılan ilk lise Doğubayazıt Lisesi’dir. 1968 yılında eğitim-öğretim faaliyetine başlayan Doğubayazıt lisesinden, 27 yılda yaklaşık 1772 öğrenci mezun olmuştur. 1962 yılında açılan Pratik Kız Sanat Okulu sonradan kapatılmış ve 1991 yılında Kız Meslek Lisesi olarak yeniden eğitim-öğretime açılmıştır. Kız Meslek Lisesi’nin 1994-1995 öğretim yılında 22 öğrencisi ve 2 öğretmeni vardı. İlçe merkezinde açılan ilk Meslek Lisesi 1976’da orta kısmı açılan ve 1979’da da Lise kısmı eğitim ve öğretime başlayan Doğubayazıt İmam Hatip

⁹⁴ Veriler; Doğubayazıt ilçesi Milli Eğitim Müdürlüğü Kayıtlarından Alınmıştır.

⁹⁵ DOĞANAY, H., 1983 Erzurum Şehirsel Fonksiyonları ve Başlıca Planlanma Sorunları. Atatürk Üniversitesi, Fen-Edeb. Fak. Coğrafya Bölü. Basılmamış Doçentlik Tezi. ERZURUM, s.156.

⁹⁶ 1961 Tarih ve 222 Sayılı İlköğretim ve Eğitim Yasası, Madde: 50.

Lisesi'dir. Bu lisede 1994-1995 öğretim yılında 365 erkek ve 120 kız öğrenci olmak üzere toplam 485 öğrenci öğrenim görmekteydi. Doğubayazıt'taki Meslek Liselerinden bir diğerini ise, 1989 yılında hizmete giren Endüstri Meslek Lisesi oluşturmaktadır. Adı geçen lisede 1994-1995 öğretim yılında 272 erkek ve 52 kız öğrenci olmak üzere toplam 324 kişi öğrenim görüyordu. Yine 1991 yılında öğrenime açılan Ticaret Lisesi ile, 1989 yılında öğrenime açılan Endüstri Meslek Lisesi çok programlı lise adı altında birleştirilmiştir. Doğubayazıt'da açılan bir diğer meslek lisesi ise 1991 öğretim yılında açılan Sağlık Meslek Lisesidir (Tablo 2.9- Şekil 2.4).

Tablo 2.9: Doğubayazıt İlçe Merkezinde Ortaöğrenime Devam Eden Öğrencilerin Okullara Göre Dağılımı (1995).

Okullar	Erkek	Kız	Toplam	%'si
Atatürk İlköğretim (Orta kısmı)	531	248	779	34.5
Yatılı İlköğretim Okulu (Orta kısmı)	218	42	260	11.5
İmam-Hatip Lisesi	365	120	485	21.5
Doğubayazıt Lisesi	145	63	208	9.2
Çok Programlı Lise	272	52	324	14.4
Kız Meslek Lisesi	-	22	22	1.0
Sağlık Meslek Lisesi	179	-	179	7.9
Toplam	1 710	547	2 257	100.0

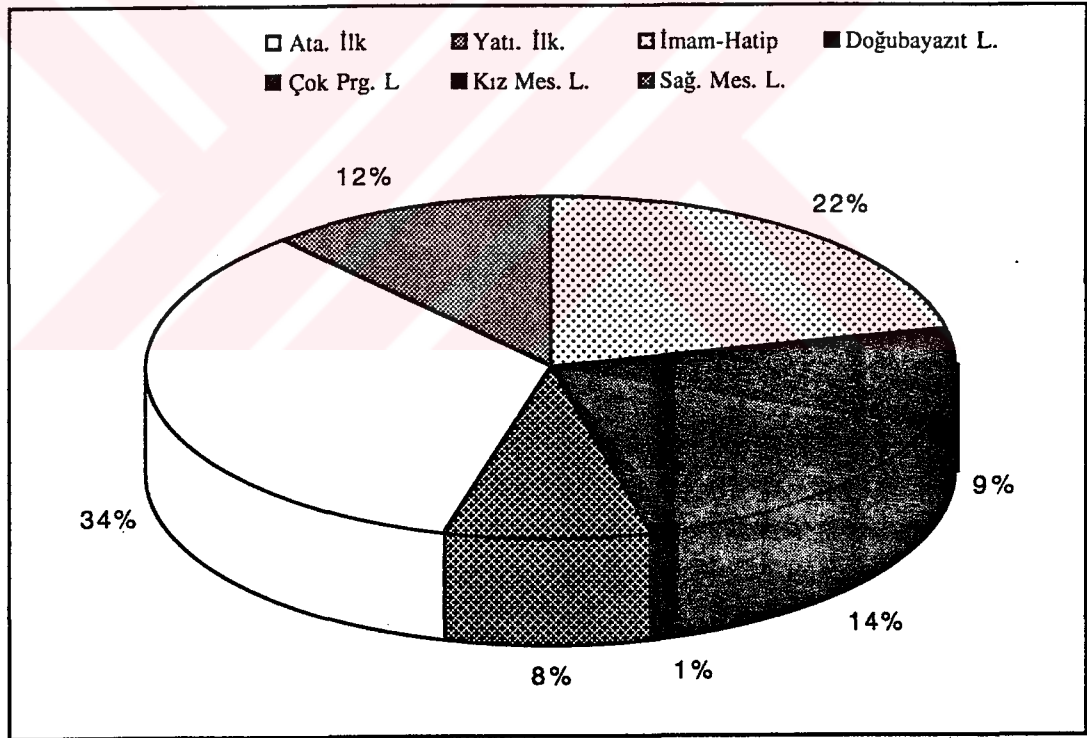
Kaynak: Doğubayazıt İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü Kayıtlarından

Doğubayazıt ilçe merkezinde, 1994-1995 öğretim yılında orta öğrenime devam eden öğrencilerin % 75.7'sini erkekler % 24.3'nüde kızlar oluşturmuyordu. Bu oranlar arasındaki farkın kızların aleyhinde değişmesinde, yöre halkının kızları sadece ilkokula göndermeyi tercih etmesi ve ilkokul eğitimini yeterli görmesidir. Bu durum, günümüzde de geçerli olup, yörenin, gelenekleri, yanısıra, bazı ailelerin ekonomik durumlarının zayıf olması nedeniyle kız çocuklarını okutamamalarından kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan kızların ilkokulu tamaladıktan sonra mahallelerde açılan biçki, dikiş, nakış gibi mesleki kurslara devam etmelerinde bu durum üzerinde önemli bir faktör olduğu düşünülebilir. Doğubayazıt ilçe merkezinde bulunan orta dereceli okullara, ilçeye bağlı köylerden de öğrenciler (özellikle erkek öğrenciler) gelmektedir.

Doğubayazıt ilçe merkezindeki orta dereceli okullarda toplam 61 öğretmen görev yapmaktadır. Her bir öğretmene 40 civarında öğrenci düşmektedir. Doğubayazıt ilçe merkezinde orta öğrenime hizmet veren dersane ve bina sayısında yeterlidir. Nitekim 1979 yılında faaliyete geçen İmam Hatip Lisesi'nde 1996-1997

öğretim yılında yeni binasında hizmete girmesi için çalışmalar tamamlanmıştır. Ancak belirtilen olumlu şartlara rağmen orta dereceli okullarda eğitim kalitesinin oldukça düşük olduğu gözlenmektedir. Eğitim seviyesinin göstergelerinden biri olan üniversite kazanma oranı çok düşüktür.

Yapılan anketlere göre üniversite kazanan öğrenci sayısı, her mezuniyet döneminde 8-10 kişiyi aşmamaktadır. Bunun en önemli sebebi, liselerde görev yapan öğretmenlerin genellikle yeni mezun ve tecrübesiz kişilerden oluşmasıdır. Ayrıca Liseler’de okuyan öğrencilerin belirli bir disiplin sistemine, uyum güçlüklerinin bulunması ve ailelerin de ilgisizliği, genel başarısızlıkta etkili bir faktör olmaktadır. Ancak liseyi bitirdikten sonra durumu iyi olan zengin aile çocuklarının büyük şehirlerdeki üniversite hazırlık kurslarına, diğerlerinin de ilçede bulunan üniversite hazırlık kursuna devam ettikleri ve bu şekilde kurs gören öğrencilerden büyük bir çoğunluğun üniversiteyi kazandıkları tesbit edilmiştir.

Şekil 2.4. Doğubayazıt İlçe Merkezinde Ortaöğretime Devam Eden Öğrencilerin Okullara Göre Dağılımı.

Araştırma sahasının kültür seviyesinin yükselmesine yardımcı olan Doğubayazıt Halk eğitim Merkezi, 1972 yılında hizmete girmiştir. Bu kurum her yıl

kültürel ve mesleki (biçki-dikiş, halıcılık, folklör, daktilo ve bunlar gibi) kurslar düzenlemektedir.

Ayrıca düzenlediği okuma yazma kurslarıyla yöredeki okur-yazarlık oranının artmasına yardımcı olmaktadır. Yöre nüfusunun okur yazarlık oranı giderek artmaktadır. Nitekim 1965'te % 17 dolayında olduğu tahmin edilen bu oran⁹⁷, 1990 yılında % 67'ye yükselmişti⁹⁸. Halk eğitim merkezinin kayıtlarına göre bu kurum açmış olduğu kurslarla 1995 yılında toplam nüfusta okur yazarlık oranının % 75'lerin üzerine yükselmesini sağlamıştır. Okuma-yazma oranının böyle düşük olmasında son yıllarda köyden kentte gelen ve kenar mahallelerde oturan nüfusun etkili olduğu yaptığımız tesbitlerden anlaşılmıştır. Diğer taraftan yörede yaşayan ve 30 yaşın üzerinde olan kadın nüfusun, yaklaşık yarıdan fazlasının, okur-yazar olmadığı bilinmektedir.

Kuşkusuz yöredeki yerleşmelerde, okuma yazma oranının düşük veya yüksek olmasında, ilkokulların öğretime başlama tarihleri başta gelen faktörlerden biridir. Daha önce de belirtildiği gibi, okulların % 70'i 1965 yılından sonra açılmıştır. Dolayısıyla ilköğretim kurumlarına bağlı olarak 1965-1995 devresini kapsayan 30 yıllık süre içinde yöre nüfusunun okur-yazarlık oranı, % 17.0'den % 75'e yükselmiştir.

Devlet İstatistik Enstitüsünün, 1990 Genel Nüfus sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri adlı araştırmasına göre, Doğubayazıt ilçe merkezinde 0-6 yaşın üzerindeki kadın nüfusta okur-yazarlık oranının % 30.7. dolayında olduğu belirtilmektedir. Kanatımızca kadın nüfus kitlesinde okur-yazarlık oranının % 30.7 dolayında olmasının temel nedeni halen birçok anne-babının kız çocuklarının ilkokula gönderilmesini gereksiz ve hatta geleneklere aykırı saymalarıdır. Bu durum özellikle kırsal kesimden gelip şehrin kenar mahallelerine yerleşen ailelerde açıkça görülmektedir. Kuşkusuz bu dengesizlikte aynı yıl olan doğum olaylarında daha çok erkek ve kız çocuğunun dünyaya gelmesi veya erkeklerin kızlara oranla daha başarısız olup okulu daha uzun sürede bitirmesi gibi faktörlerinde rol oynamış olabileceği düşünülebilir. Ancak tesbitlerimize göre bu olay genelde ilk öğretimde cinsiyet ayrımı yapılmasından kaynaklanmaktadır. Öte yandan bazı yerleşmelerden ailelerin ekonomik ve sosyal yapıları nedeniyle, kız ve erkek çocukların çok az bir

⁹⁷ Doğubayazıt Projesi İstikşaf Raporu T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü Etüd ve plan dairesi başkanlığı, Ankara, 1964.

⁹⁸ T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü 1990 Genel Nüfus Sayımı "Nüfus Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri" ili Ağrı, s.46.

kısımının öğrenimini yarıda bırakmak zorunda kaldıkları görülmektedir. Diğer taraftan İlçede yer alan ve 1991 yılında açılan halk kütüphanesinde 3348 adet kitab bulunmakta, ayrıca günlük olarak çıkan Narinkale gazetesi’de ilçedeki eğitim ve kültür faaliyetlerine katkıda bulunmaktadır.

2.4.4. Nüfusun Beslenmesi ve Sağlık Durumu

Herşeyden önce ekonomik yapı ve kültürel özelliklerle büyük ölçüde bağlantılı olan beslenme ve sağlık şartları, bir toplum kitlesindeki sağlıklı insan sayısını belirleyen faktörlerin başında gelir. Sağlıksız bir toplumun çalışma verimi düştüğü gibi, tedavi giderleri de artar⁹⁹. Bu nedenle araştırma sahasında yaşayan nüfusun beslenme özellikleri ve sağlık durumu ana hatlarıyla tesbit edilmeye çalışılmıştır.

Nüfusun gerek beslenme gerekse sağlık durumlarının ailelerin gelir düzeyi ve eğitim seviyesiyle yakından ilgili olduğu bilinmektedir. Gelir düzeyi yüksek olan aileler temel besin maddelerini çoğunlukla satın alırlar. Diğer taraftan bu aileler beslenmelerinde gerekli olan çeşitli gıda maddelerini aldıklarından daha dengeli beslenme imkanlarına sahiptirler.

Araştırma sahasında yaşayan ailelerin çoğunluğunun geçim kaynağını ticaret, hizmetler ve hayvancılık oluşturmaktadır. Özellikle hayvancılık, dar gelirli ailelerin geçim kaynağıdır. Ancak bu aileler hayvancılıkla uğraşmalarına rağmen beslenmelerinde hayvansal ürünleri yeterince tüketememektedirler. Bu ürünlerden etin pahalı bir gıda maddesi olması nedeniyle ailelerin et tüketimi oldukça sınırlı kalmaktadır. Beslenmede, tereyağı, peynir, yoğurt vb. gibi hayvansal ürünlerde beklenenden daha az olarak kullanılmaktadır. Çünkü aileler, çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için, elde ettikleri ürünlerinin çoğunluğunu satmak zorunda kalmaktadırlar. Doğubayazıt ilçe merkezindeki ailelerin çoğunun maddi durumu iyidir. İlçede ticaretin canlı olması ve İran ile olan sınır ticareti ve ayrıca “pasaj” ticareti bu durumu sağlamaktadır. Bundan dolayıda ilçe merkezinin genelinde beslenme şartları, iyi bir durumdadır. Şehirsel hayatın sunduğu imkanlar nedeniyle, nüfus kitlesi yaz mevsiminde olduğu gibi kış mevsiminde de birçok gıdayı taze olarak

⁹⁹ ARINÇ, K., 1991, a.g.e., s.126.

tüketebilme imkanının sahiptir. Özellikle yaz aylarında ilçeye, çok yakın olan Iğdır ve İran'dan her türlü sebze ve meyve geldiğinden fiatlar ucuz olmakta ve beslenme imkanı daha da artmaktadır. Ancak buna rağmen araştırma sahasında sağlık şartları incelendiğinde, beslenmenin iyi bir seviyede olduğu söylenemez. Çünkü sağlıklı kalabilmenin şartları arasında iyi bir mesken, sağlıklı bir çevre ve dengeli beslenme başta gelir. Oysa araştırma sahasında, istisnalar hariç belirtilen şartların büyük ölçüde oluşmadığı gözlenmektedir.

Yukarıda belirttiğimiz olumsuzluklara rağmen, araştırma sahasında özellikle yüksek gelirli ailelerin beslenmesinde et, süt ve süt ürünleri tüketiminin fazla olduğu görülmektedir. Yöredeki nüfusun ihtiyacı olan diğer besin maddelerinin çoğu ilçe dışından sağlanmaktadır. Bunlar arasında çeşitli meyva ve sebzelerin yanısıra değişik gıda maddeleride bulunmaktadır. Mahallelerde oturan ailelerin bir kısmı, kendi üretimleri olan buğdaydan elde ettikleri un veya satın aldıkları un'la ekmek ihtiyaçlarını, tandır denilen ocaklarda, kendileri pişirerek karşılamaktadırlar.

Araştırma sahasında yaşayan nüfusun sağlık hizmetleri, ilçe merkezinde bulunan bir hastahane, bir sağlık ocağı ile çevre sağlık teknisyenliği tarafından yürütülmektedir. Ayrıca bölgede çocuk sağlığı ile ilgili konular, ana çocuk sağlığı merkezi tarafından yürütülmektedir. Bu merkezin çalışmaları sonucu yöredeki çocuk ölüm oranları, geçmiş yıllara oranla çok azalmıştır. Bölgedeki sağlık ocakları ve sağlık evlerinin hizmetlerini, ilk yardım hizmetleri, ameliyat sonrası bakım, doğum öncesi ve sonrası bakım, çocuk sağlığı çalışmaları (beslenme, giyim, okul öncesi eğitim vs.) çevre sağlığı çalışmaları (çöplerin saklanması, tuvaletlerin kapalı ve temiz tutulması tezeklerin evlerden uzakta yapılması v.s) ve nüfus planlaması çalışmaları olarak sıralayabiliriz.

Doğubayazıt Sağlık Ocağının kayıtlarına göre, en fazla rastlanan hastalıkların başında, sarılık, dizanteri, tifo, brusella, ishal ve üst solunum yolları enfeksiyonları gelmektedir. Çocuk hastalıklarından en yaygın olarak görülenler kızamık, boğmaca ve kızıldır. Daha çok kış aylarında görülen bu hastalıklar, bölgede zaman zaman salgın halini almaktadır. Bunun esas nedeni, ailelerin önemli bir bölümünün bebeklerin aşılarını yaptırmayı ihmal etmeleridir. Buda ailelerin kültürel düzeyinin henüz düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Doğubayazıt ovası ve çevresinde, çevre sağlığı koşullarının elverişsizliği, beslenmenin yetersiz oluşu, sağlık hizmetlerinden yeterince yararlanılmaması ve ailelerin sağlık konusundaki bilgilerinin yetersizliği gibi nedenlerle, yukarıda belirtilen enfeksiyonal hastalıklara sık sık rastlanmaktadır.

Yörede içme suyu sorunu ve bunun sağlık açısından teşkil ettiği problemler, Atatürk Ünivresitesinin bölgeye tertip ettiği ilmi araştırma gezisi sonucunda hazırladığı raporda da açıkça belirtilmiştir. İnceleme gezisi esnasında alınan su numunelerinde yapılan analizler sonucu flörür tesbit edilmiştir.

Doğubayazıt'ta fazla dozlu su içmekten dolayı meydana gelen ve dişlerin çürümmesine sebep olan florozlu hastalara çok sayıda rastlamak mümkündür. Doğubayzıt ve çevresinde 15 yaşından sonra yerleşenlerde bu neviden hastalıklar gözükmemektedir. Halbuki aynı çevrede doğmuş olanlarda söz konusu diş hastalıkları görülmektedir. Aynı rahatsızlık hayvanlarda da görülmektedir. Çünkü bu sudan hayvanlar da içmekte ve çayır ile meralar bu sularla sulanmaktadır.

Son yıllardaki gelişmelere rağmen, yine de ilçe merkezi sağlık hizmetleri bakımından yeterli bir düzeye ulaşmamıştır. Kuşkusuz bu olayda, sağlık hizmetleri binaları ile doktor, hemşire, ebe gibi tıbbi perosnel sayısının yetersiz oluşu baş rolü oynamaktadır. Gerçekten de bazı basit hastalıklar hariç, acil ve ağır hastaların tamamı Ağrı Devlet Hastahanesi veya Erzurum'daki hastahanelere sevk edilmektedir.

Araştırma sahasında bulunan sağlık kuruluşlarının dağılımı incelendiğinde de, 1966 yılı itibarıyla devlet hastahanesi, sağlık ocağı, anaçocuk sağlığı ve verem savaş dispanseri gibi sağlık kurum ve kuruluşları bulunuyordu. Bunlarda görev yapan personel sayısı ise; 17 doktor, 19 hemşire, 11 sağlık teknisyeni, 16 ebe ve 17'side diğer yardımcı elemanlar olmak üzere toplam 80 kadardı. Sağlık kuruluşlarında çalışan doktor sayısı ile bölge nüfusu oranlandığında, herbir doktor başına yaklaşık 2 484 kişinin düştüğü görülür. Oysa aynı yıl ülkemiz genelinde bu miktar, 1 276 kişi dolaylarındaydı¹⁰⁰. Araç gereç ve yardımcı personel yetersizlikleri dikkate alındığında, bölgede sağlık hizmetlerinin çok yetersiz olduğu anlaşılır.

Yörede ki sağlık kuruluşlarından en kapasiteli kuşkusuz "Doğubayazıt Devlet Hastahanesi" dir. Dahiliye, çocuk, diş, kadın doğum, genel cerrahi ve ortopedi klinikleri bulunan hastahane, sadece iki klinik (çocuk doğum ve genel cerrahi) te uzman doktor vardır. Diğer klinikler doktor yokluğundan kapalıdır. Hastahane 50 yataklı olup 1995 yılında toplam 10 698 poliklinik yapılmıştır. Ayrıca aynı yıl itibarıyla 95 ameliyat ve 615 dolayında doğum gerçekleştirilmiştir.

¹⁰⁰ D.İ.E., 1989, Türkiye İstatistik Yıllığı, s.104.

Doğubayazıt Devlet Hastahanesi, teknik donanım açısından, bir ilçe için iyi imkanlara sahip olmasına rağmen doktor ve diğer teknik eleman yetersizliği nedeniyle ilçenin sağlık ihtiyacını karşılayamamaktadır. Hastahanenin en önemli problemleri elektrik, kanalizasyon, doktor ve teknik eleman yetersizliğinden dolayı servislerin çalıştırılamaması ve su yetersizliğidir.

2.4.5. Aile Büyüklüğü

Doğubayazıt Belediyesi'nin kayıtlarına göre , 1996 yılı itibariyle, araştırma sahasındaki hane sayısı, 7 568, toplam nüfus ise 42 187 kişi kadardır. Buna göre bölgede ortalama aile büyüklüğü, 5.6 kişi kadardır. Bununla birlikte, bu ortalama , sadece bir genellemeyi ifade eder. Gerçeğin böyle kabul edilmesi durumunda bile söz konusu ortalamanın Türkiye ortalamasına göre yüksek olduğu görülür. Çünkü D.İ.E. verilerine göre 1985'te Türkiye aile sayısı 9.7 milyon dolayındaydı¹⁰¹. Bu devredeki ülke nüfusu 50.8 milyon kişi olduğuna göre ortalama aile büyüklüğü yaklaşık 5.5 kişidir. Buna karşılık ilçe merkezi ortalaması olarak hesaplanan 5.6 dolayındaki ev halkı büyüklüğü Ağrı ili düzeyine göre çok daha düşüktür. Çünkü 1990 yılında Ağrı ilinde 58 069 aile mevcut olup, bu sayı 437 093 nüfusa oranlandığında ortalama aile büyüklüğünün 7.5 'e yakın olduğu anlaşılır.

Bilindiği gibi aile bireyi sayısını az veya çok olması ailelerin ekonomik, sosyal ve kültürel yapılarıyla gelenek ve görenekleriyle yakından ilgilidir. Bileşik aile tipinin bölgede yaygın oluşunun temel sebepleri arasında ekonomik faktörler başta gelmektedir. Doğubayazıt ilçe merkezinde ailelerin çoğu genelde anne baba ve çocuklardan oluşmaktadır. Çekirdek aile olarakta bilinen bu aile tipine, hayatta iseler büyük anne ve büyükbabayı da eklemek gerekir. Araştırma sahasında, özellikle son yıllarda ailelerin gelir düzeylerinin kısmen artması, değişen sosyo-kültürel şartlar nedeniyle ailelerin evlenen çocuklarının bir kısmının kısa bir süre sonra ayrılıp yeni aile oluşturmaları sonucunda bölgede geniş aile tipine az rastalanmaktadır. Veya bu aile tipinde azalma görülmektedir. Diğer taraftan son yıllarda kültür seviyesinin yükselmesine bağlı olarak yeni evlenen kişilerin fazla çocuk sahibi olmak istememeleri de aile büyüklüklerinin küçülmesine sebep olmaktadır.

¹⁰¹ D.İ.E. 1985 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal Ve Ekonomik Nitelikleri, Yayın No: 1369, s.160-161'den Hesaplanmıştır.

Bütün saydığımız bu olumlu gelişmelere rağmen, araştırma sahası olan Doğubayazıt ilçe merkezi'ndeki ailelerde çocuk sayısı genellikle yüksektir. Özellikle anne ve babaların erkek çocuk istemeleri, ailedeki çocuk sayısının artmasında etkili olmaktadır. Nitekim yapılan tespitlere göre, hane nüfusu 10 kişinin üzerinde olan ailelerde bu durum söz konusu edilen nedenden kaynaklanmaktadır. Yine aynı şekilde yörenin yapısından ve geleneklerinden kaynaklanan aşiret sistemi ve kan davası gibi toplumsal olaylar sonucunda az da olsa ailelerin fazla erkek çocuğa sahip olmak istemelerinde, aile bireyleri sayısının artmasında rolü vardır.

Tablo 2.10: Doğubayazıt İlçe Merkezinde Mahallelere Göre Aile Büyüklükleri (1996).

<i>Mahalleler</i>	<i>Hane Sayısı</i>	<i>Nüfusu¹⁰²</i>	<i>Ortalama Aile Büyüklüğü</i>
<i>Çifte Pınar</i>	884	1 700	2.0
<i>Ahmet-i Hani</i>	1 295	6 489	5.0
<i>Uluçol</i>	1 260	6 087	4.9
<i>İshak Paşa</i>	898	4 951	4.6
<i>Büyük Ağrı</i>	473	2 479	5.3
<i>Hürriyet</i>	553	2 967	5.4
<i>Koçkiran</i>	546	2 916	4.9
<i>Vatan</i>	495	2 424	4.7
<i>Abdîgör</i>	306	1 419	5.4
<i>Yeni</i>	858	4 600	4.5
<i>Toplam</i>	7 568	35 213	4.8

Kaynak: Doğubayazıt Nüfus Müdürlüğü ve Doğubayazıt Belediyesi Kayıtlarından.

¹⁰² 1990 Nüfus Sayımları Esas Alınmıştır.

Doğubayazıt ilçe merkezinde ortalama aile büyüklüğünü, 1990 genel nüfus sayımına göre hesapladığımızda 4.8 gibi bir değer çıkmaktadır. Belediye'nin 1996 yılında bina numaratajı ile birlikte yaptığı sayıma göre, Doğubayazıt ilçe merkezinde 42 187 nüfus bulunmaktaydı. Bu nüfusa göre de aile büyüklüğü 5.6 gibi bir değer göstermektedir. Ancak her iki değerinde ilçe merkezindeki gerçek aile büyüklüğünü yansıtmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü bu değerler, resmi bir nüfus sayım sonucu olmadığından gerçeği yansıtmamaktadır. Ayrıca 1990 yılında 35 213 olan ilçe nüfusunu kırsal kesimden, güvenlik nedeniyle ve zorunlu göç şeklinde çok sayıda göç aldığı gözlenmektedir. Yaptığımız anket ve mülakatlardan edindiğimiz bilgilere göre Doğubayazıt ilçe merkezinde 1996 yılı itibarıyla 50 000'nin üzerinde nüfus barınmaktaydı. Buna göre ortalama aile büyüklüğünün 6.6 ile 7 kişi civarında olduğu tahmin edilmektedir.

Tablo 2.10 'dan da anlaşılacağı üzere, Büyük Ağrı, Yeni Mahalle ve Hürriyet mahallelerinde ortalama aile bireyi sayısı yüksektir. Buna karşılık Çiftelinar mahallesinin en küçük değeri göstermesi, kent merkezinin de büyük ölçüde bu mahallede yer alması, dolayısıyla burada daha çok memur kesimin oturması ve ailelerin eğitim ve kültür düzeylerinin diğer mahallelere göre daha yüksek olması gibi nedenlerle ilgilidir.

2.4.6. Nüfusun Diğer Sosyal Özellikleri

Bir bölgenin sosyal özellikleri, o bölgenin fizikî, beşerî ve ekonomik şartları ile yakından ilgilidir. Araştırma sahasımız ve çevresi geniş bir alan kaplamaktaysada, işlenen tarım alanının miktarı sınırlıdır. Çünkü bölgede verimsiz toprakların oranı oldukça yüksektir. Buna ek olarak arazinin engebeli oluşuyla kurak ve sert iklim, bölgede tarımın gelişmesini engelleyen önemli faktörlerdir. Araştırma sahasında ki arazinin çoğunluğunu çayır ve meralar oluşturmaktadır. Bu durum bölgede mera hayvancılığının ağırlık kazanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla tarımsal üretim değeri açısından hayvancılık ön plandadır.

Araştırma sahasında bir yandan iklim ve doğal yapının, bitkisel üretim açısından çalışılabilir gün sayısını sınırlaması, öte yandan yöredeki doğal otlakların varlığı, tarım işletmelerinde hayvancılığı ön plana çıkarmıştır. Araştırma sahasında hayvansal üretim genel olarak küçük aile işletmelerinde yapılmaktadır. Küçük üreticiliğin bir gereği ve aynı zamanda bir sonucu olarak büyükbaş, küçükbaş ve

küçük evcil hayvanlar aynı işletmede ve herbirinden az sayıda olmak üzere yetiştirilmektedir. Tarım ve hayvancılık genelde ihtiyacı karşılamak amacıyla yapılır.

Doğubazıt ve çevresinde özellikle kadınların ev işlerinin yanısıra, ekme-dikme şeklindeki tarım faaliyetleri ve hayvancılık faaliyetlerinde de erkeklere yardım ettiği dikkati çekmektedir. Şehir merkezinde dünyanın değişik yerlerinden getirilmiş çeşitli eşyaların satıldığı ticaret yerleri ve pasajlar bulunmaktadır. Bundan dolayıda gelir seviyesi yüksek olan ailelerin, hepsinin evinde çağımızın en önemli ev eşyalarının bulunduğu dikkati çekmektedir. Televizyon, telefon,müzik seti vb. gibi elektrikli eşyaların olmadığı ev hemen hemen yok denecek kadar azdır.

Yörenin doğal çevre şartları, ailelerin yakacak maddesi temininde büyük güçlükler oluşturmaktadır. Gerçekten de, bölgenin ormanlar bakımından fakir olması nedeniyle, yakacak olarak genelde tezek, yurtiçi ve yurtdışın (İran)dan getirilen kömür ve odun ailelerin en önemli yakacak maddesini oluşturmaktadır. Aslında tarımsal üretimde önemli bir gübre olarak kullanılması gereken hayvan gübrelerinin, yakacak olarak kullanılması ise, tarım açısından önemli bir kayıptır. Yakacak olarak tezek kullananlar genelde hayvancılıkla uğraşan dar gelirli ailelerdir.

Doğubayazıt ilçe merkezinde halk, ihtiyaçlarının çoğunluğunu devamlı olan ticari işyerlerinden karşılamaktadır.elektronik eşyalar ise pasajlardan sağlanmaktadır. Ayrıca Gürbulak sınır kapısında kurulan serbest pazardan da çeşitli gıda ve diğer ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar.

Dini ve milli bayramlar ile düğünler ve cenazeler, toplumsal dayanışmayı göstermesi bakımından en önemli sosyal olayları oluşturmaktadır. Başlık parasının kısmen kaldırıldığı yörede evlenmeler genelde görücü usulüyle olmaktadır. Bölgede birden fazla kadınla evliliğe özellikle yaşlı nüfusta rastlanılmaktadır. Genç nüfusta ise birden fazla kadınla evlenme olayı nadiren görülmektedir. Özellikle aile yapısında erkek soyunun devamlılığının sağlanması için, ailelerin erkek çocuğa sahip olmak istemeleri, az sayıda da olsa ikinci evlilik olayının görülmesine neden olmaktadır. Ancak son yıllarda halkın ekonomik, eğitim ve kültür seviyelerinin yükselmesine bağlı olarak bu evlilikler oldukça azalmıştır.

Araştırma sahasında,toplumsal altyapı hizmetleri (kanalizasyon, yol ve ulaşım, okul, içme suyu, Elektrik, telefon, sağlık hizmetleri vb) bakımından ülke ortalamasının gerisinde bulunmaktadır. Dolayısıyla demografik ve sosyo-kültürel yapıda bu geriliği yansıtmaktadır. Özetle, Araştırma sahasında içinde bulunduğu

bölge illerinin tamamının kalkınmada birinci veya ikinci derecede öncelikli yöreler olarak belirlenmiş olması, bu konuda fazla birşey söylenmesine gerek bırakmamaktadır.

2.4.7. Aktif Nüfusun Ekonomik Faaliyet Alanlarına Göre Dağılımı

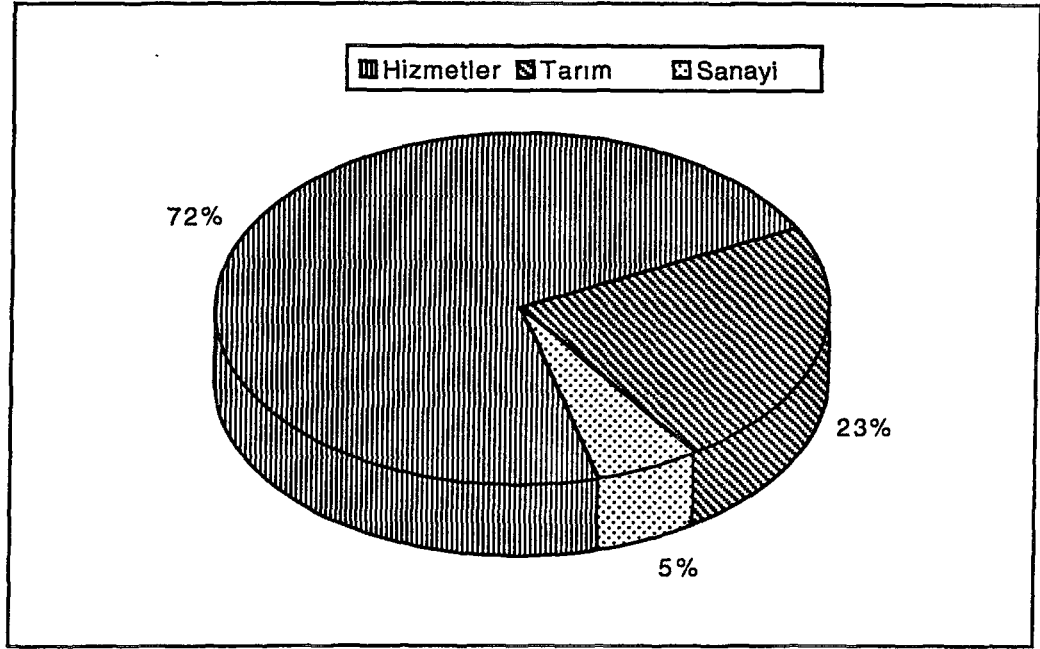
Doğubayazıt İlçe Merkezi'nde aktif nüfus içinde ki çalışan nüfusu, faaliyet gösterdiği fonkiyon alanlarına göre, hizmetler, tarım ve sanayi olmak üzere üç ana grupta incelemek mümkündür. Araştırma sahasında çalışan nüfusun (1995'de 7 546 kişi) % 71.9 'u hizmetler sektöründe (5 421 kişi) çalışmaktaydı. Bu sektörde çalışanların % 33.3'ü (2 504 kişi) ticaret sektöründe, % 30.0'u (2 270 kişi) yönetim ve sosyal hizmetler 'de, % 8.6 (647 kişi) sı ise iyi tanımlamayan sektörlerde çalışıyordu (Tablo 2.11, şekil 2.8).

Ticaret sektöründe çalışanların payı, ilçenin sınır kenti olması ve açık pazar sahasının açılması ile nüfusun hızla artmasına paralel olarak devamlı artmıştır. Bu sektörde çalışan nüfusun büyük çoğunluğunu, perakende eşya satıcıları ve sınır tacirleri oluşturmaktadır. Ayrıca tablacılık yaparak ticaretle uğraşanların sayısında bir hayli fazladır. Bu ticaret şekli kırsal alandan şehire göç edenlerin uğraş alanını oluşturmaktadır.

Tablo 2.11: Doğubayazıt İlçe Merkezinde Çalışma Çağı Nüfusu Makro Düzeyde Sektörel Dağılımı

<i>Fonksiyonlar</i>	<i>Çalışan Nüfus</i>	<i>% si.</i>
<i>HİZMETLER</i>	<i>5 421</i>	<i>71.9</i>
<i>Ticaret</i>	<i>2 504</i>	<i>33.3</i>
<i>Yönetim ve Sosyal Hiz.</i>	<i>2270</i>	<i>30.0</i>
<i>Diğerleri</i>	<i>647</i>	<i>8.6</i>
<i>TARIMI</i>	<i>1 713</i>	<i>22.7</i>
<i>SANAYİ</i>	<i>412</i>	<i>5.4</i>
<i>TOPLAM</i>	<i>7546</i>	<i>100.0</i>

Kaynak: Doğubayazıt Mal Müdürlüğü Verelirenden ve Tarafımızdan Yapılan Anket ve Gözlem Sonuçlarından

Şekil 2. 5 Doğubayazıt İlçe Merkezinde Çalışma Çağı Nüfusunun Makrodüzeyde Sektörel Dağılımı.

Doğubayazıt ilçe merkezinde çalışan nüfusun yaklaşık % 30'u (2 504 kişi) yönetim ve sosyal hizmet sınıfında çalışmaktadır. İlçenin bir sınır şehri olması ve konumu dolayısıyla, ilçede çok sayıda asker ve polis görev yapmaktadır. Ayrıca yine güvenlik nedeniyle 330 kişinin koruculuk yapması da yönetim ve sosyal hizmetler sınıfında çalışan nüfusun artmasında etkili olmuştur.

Araştırma sahasında çalışan nüfusun yaklaşık % 22.7'si (1 713 kişi) tarımla uğraşmaktadır. ancak burada hemen şunu belirtmek gerekirken, sadece bu faaliyetle geçimin sağlayan aile sayısı oldukça azdır. Nitekim ailelerin çoğu tarım ve hayvancılık ile birlikte ticaret veya diğer iş kollarına da yönelmektedirler. Diğer bir deyimle aile fertlerinin bir kısmı tarımla uğraşırken diğer bir kısmında değişik faaliyet kollarında çalışmaktadır.

Doğubayazıt'ta sanayi faaliyetleri fazla gelişmediği için, bu kesimde çalışanların (%5.4) sayısı da oldukça azdır. Bu fonksiyon alanında toplam 412 kişi çalışmakta olup, bunların 22'si modern sanayi tipi tesislerde (Doğubayazıt Yem Fabrikası), 390'nı da atölye tipi sanayi faaliyetlerinde çalışmaktadır.

Yörede ekonomik kaynakların ve iş sahalarının, bütün nüfusa iş sağlama imkanına sahip olmaması nedeniyle, belli bir işi olmayan erkek nüfus devamlı olarak, yurt içindeki değişik illere, iş bulmak amacıyla göç etmektedir. Araştırma bölgemizdeki aktif nüfusun % 77.3'ü tarım dışı faaliyet alanlarında çalışmaktadır. Tarım ise genelde ekonomiyi destekleyici bir özellik göstermektedir. Buna göre araştırma sahası, ekonomik fonksiyonlar açısından şehir yerleşmesi olarak kabul edilebilir. Çünkü DARKOT'un dediği gibi herhangi bir yerleşmede çalışan nüfusun % 50'den fazlası tarım dışı faaliyetlerle uğraşıyorsa bu grup yerleşmeleri şehir saymak mümkündür¹⁰³.

2.5. Nüfus Yoğunlukları ve Nüfusun Dağılım Düzeni

Toprak ve nüfus miktarı arasındaki ilişki derecelerini ortaya koyan en açık göstergelerden biri de, nüfus yoğunluklarıdır. Bu terim, belli bir coğrafi ortam üzerinde barınan nüfus sayısının, bu ortamın yüzölçüm değerlerine oranlanması sonucunda elde edilen bir orantı değeridir¹⁰⁴. Bilindiği gibi, uygulama bakımından; matematiksel, fizyolojik ve tarımsal olmak üzere, üç tip nüfus yoğunluğu hesaplama metodu vardır.

2.5.1. Matematiksel Nüfus Yoğunluğu:

Araştırma sahamızı oluşturan ve Doğubayazıt İlçe Merkezi Belediye yönetim sınırları içerisinde kalan alanın yüzölçümü yaklaşık 6 312 ha'dır. Yine Doğubayazıt'ın 1990 yılında nüfusu 35 213 olduğuna göre matematiksel nüfus yoğunluğu hektara 5.7 kişi olarak bulunur. Aynı yoğunluk metodu'nun, yüzölçümü 2 383 000 hektar olan Doğubayazıt ilçesi geneline uygulanması durumunda ise Toplam nüfusun 89 171 olduğuna göre hektara 3.7 kişinin düştüğü anlaşılır. Buda gösteriyorki, belediye sınırları dahilindeki matematiksel nüfus yoğunluğu, ilçenin bütününe göre çok daha yüksek iken, bu değer Türkiye ortalamasının (hektara 6.2 kişi) bir hayli altındadır.

¹⁰³ DARKOT, B., 1964, a.g.e., s.18.

¹⁰⁴ DOĞANAY, H., 1992, a.g.e., s.107.

Genel nüfus sayımı dönemleri esas alınarak araştırma sahasının matematiksel nüfus yoğunlukları hesaplandığında, yoğunluk değerlerinde, önemli artışlar olduğu dikkati çeker. Örneğin 1935'te hektara 0.3 olan yoğunluk değeri, 1990 yılında 5.7 ye ulaşmıştı. Dolayısıyla 1935-1990 yılları arasındaki 55 yıllık dönemde Doğubayazıtın matematiksel nüfus yoğunluğunda 18.6 katına yakın bir teorik artış meydana gelmiştir (Tablo 2.12, Şekil. 2.6).

Tablo 2.12. Doğubayazıt İlçe Merkezi'nde Mahallelere Göre Matematiksel Nüfus Yoğunlukları.

<i>Mahalleler^X</i>	<i>Toplam Nüfus</i>	<i>Yüzölçüm (ha)</i>	<i>Yoğunluk ha/ kişi</i>
<i>Çifte Pınar</i>	<i>11 976</i>	<i>4884</i>	<i>2.5</i>
<i>Uluyol</i>	<i>18 721</i>	<i>948</i>	<i>19.7</i>
<i>Koçkırın</i>	<i>4 516</i>	<i>480</i>	<i>9.4</i>
<i>Toplam</i>	<i>35 213</i>	<i>6 312</i>	<i>5.7</i>

Kaynak: Doğubayazıt Nüfusu Müdürlüğü Verileriyle, Tapu-Kadastro Müdürlüğü Verilerinden Hesaplanmıştır.

X: Doğubayazıt'da 1992 yılına kadar üç mahalle bulunduğundan, Yeni mahallelerin yüzölçümleri mevcut değildir. Bundan dolayı hesaplamalar üç mahalle bazında yapılmıştır.

Doğubayazıt nüfus müdürlüğünün 1990 verilerine göre, matematiksel nüfus yoğunluğu en fazla olan mahalle ha.a.19.7 kişi ile Uluyol mahallesidir. Bu mahallede matematiksel nüfus yoğunluğunun fazla olmasında, arazi miktarının az oluşunun yanı sıra, nüfusunun kalabalık olması da etkili olmuştur. Çünkü, matematiksel yoğunluk değeri, nüfus, miktarının toplam araziye bölünmesi sonucunda hesaplanmaktadır. Diğer taraftan şehir merkezi nüfusunun büyük çoğunluğunun bu mahalle nüfusunun içerisinde gösterilmesi de başka bir faktörü oluşturmaktadır. Ayrıca bir kısım ticari işyerleriyle genel hizmet binalarının burada bulunmasında yoğunluğu artıran diğer nedendir. Mahalleler içinde en az nüfusu sahip olan Koçkırın Mahallesi, yoğunluk bakımından ikinci mahalle durumundadır. Yüzölçümü en fazla olan Çiftepınar Mahallesi ise en az yoğunluğa sahiptir. Matematiksel yoğunluk sonuçları, arazi ve nüfus ilişki derecesini ortaya koyması bakımından pek güvenilir değildir. Çünkü söz konusu orantı değerleri elde edilirken, nüfusun araziye eşit olarak dağılmış olduğu varsayılmıştır. Ürün getirmeyen araziler çayır ve otlaklar

orman arazisi gibi ekilip dikilmeyen araziler bilindiği gibi tarım dışı alanda olmalarına rağmen sanki buralar da nüfuslanmış olarak kabul edilmektedir¹⁰⁵.

2.5.2. Fizyolojik Nüfus Yoğunluğu

Hatırlanacağı üzere fizyolojik nüfus yoğunluğu, ekilebilir veya ekilen toprakların yüzölçüm tutarının sahanın nüfusuna oranlanması sonucu elde edilir. Doğubayazıt ilçe merkezinde, 35213 olan toplam nüfus, 4 063 hektar olan ekilebilir araziye oranlandığında, fizyolojik yoğunluk hektara 8.7 kişi olarak bulunur. Mahallelere göre bu yoğunluk hesaplandığında ise en yüksek yoğunluk 1215 kişi ile İshak Paşa Mahallesi'nde görülmektedir. En düşük yoğunluğun ise ha. a. 2.1 kişi ile Büyük Ağrı Mahallesi'nde olduğu anlaşılmaktadır (Tablo 2.13). İshak Paşa ve Vatan Mahallerinde fizyolojik nüfus yoğunluğunun fazla olmasının nedeni nüfusa göre ekilebilir arazinin az olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan Büyük Ağrı ve Yeni mahallelerde ise fizyolojik nüfus yoğunluğunun az olması ekilebilir araziye göre nüfus miktarının azlığı oluşturmaktadır.

Tablo: 2.13 Doğubayazıt İlçe Merkezinde Mahallelere Göre Fizyolojik Nüfus Yoğunluğunun Dağılımı.

<i>Mahalleler</i>	<i>Toplam Nüfus</i>	<i>Ekilebilir Arazi (ha)</i>	<i>Fizyolojik Yoğunluk (ha/kişi)</i>
<i>Çifte Pınar</i>	1 700	42	40.4
<i>Ahmet-i Hani</i>	6 489	85	78.1
<i>Uluyol</i>	6 087	501	12.1
<i>İshak Paşa</i>	4 132	34	121.5
<i>Büyük Ağrı</i>	2 479	1 684	1.6
<i>Hürriyet</i>	2 967	82	6.3
<i>Koçkiran</i>	2 916	142	20.5
<i>Vatan</i>	2 424	20	121.2
<i>Abdîgör</i>	1 419	81	1.0
<i>Yeni</i>	4 600	1 288	3.6
<i>Toplam</i>	35 213	4 063	8.7 ^X

Kaynak: Doğubayazıt Nüfus Müdürlüğü ile İlçe Tarım Müdürlüğü Verilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

X: Ortalama Fizyolojik Yoğunluk.

¹⁰⁵ DOĞANAY, H., 1992, a.g.e., s.108.

Araştırma sahasında fizyolojik yoğunluğun matematiksel yoğunluktan fazla olması, toplam nüfusun sadece ekilebilir topraklara oranlanmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim yaklaşık olarak 6 312 ha. olan araştırma sahası yüzölçümünün sadece 4 063 ha. kadarı, yani % 64.4'ü ekilebilmektedir.

Anlaşıyor ki, fizyolojik nüfus yoğunluğu tarımsal potansiyel ile nüfuslanma arasındaki ilişki derecesini ortaya koyma bakımından matematiksel nüfus yoğunluğu değerlerine göre daha az yanıltıcıdır. Ancak bu metodun da bazı sakıncaları vardır¹⁰⁶. En önemli sakıncası ise “bütün ülke veya bölge nüfusunu, sanki tümü tarımla uğraşıyormuş” varsayarak hesaplanmanın yapılmış olmasıdır. Diğer bir ifadeyle hesaplamada, şehirsiz nüfusta tarımsal nüfus olarak kabul edilmektedir. Oysa bölge nüfusunun önemli bir kısmı, (% 77.3) ticaret, genel hizmetler ve sanayi gibi faaliyetlerle uğraşmaktadır.

2.5.3. Tarımsal Nüfus Yoğunluğu

Matematiksel ve Fizyolojik nüfus yoğunluklarının yukarıda söz konusu edilen sakıncalarını kısmen ortadan kaldırabilmek amacıyla, tarımsal nüfus yoğunluğu hesaplama metoduyla hesaplamalar yapmak, daha isabetli sonuçlar verir. “Hemen her memlekette geçinmenin ve zenginliğin ana kaynağı olan ekili ve dikili toprakların her km²'sine düşen nüfus hesaplanırsa gerçeğe çok yaklaşılmış olur” diyen Tanoğlu bunu açıkça belirtmektedir¹⁰⁷.

Doğubayazıt ilçe merkezinde 11740 olan tarımsal nüfus , 4009 hektar olan ekilebilir araziye oranlandığında, Tarımsal Nüfus yoğunluğu'nun hektara 3.0 kişi düştüğü görülür. Hürriyet, Büyük Ağrı ve Yeni Mahalleler; fizyolojik nüfus yoğunluk değerlerine yakın oranlar gösterirken, diğer mahallelerin fizyolojik yoğunluk değerlerinden, farklı oranlar gösterdikleri dikkati çekmektedir.

Tablodan da açıkça görüleceği üzere İshak Paşa mahallesinde fizyolojik yoğunluk hektara 1 215 kişi iken (Tablo 2.13), tarımsal nüfus yoğunluğu hektara 8.8 kişiye düşmektedir. Mahalleler arasında, fizyolojik yoğunluk ile tarımsal yoğunluk arasında en büyük farklı değerler de İshak Paşa Mahallesinde görülmektedir.

¹⁰⁶ TANOĞLU, A.; 1945, “Türkiye’de Çiftçi Nüfusu Meselesi”, Türk Coğrafya Dergisi, No: 7-8. İSTANBUL, s.49.

¹⁰⁷ TANOĞLU, A., 1945, a.g.e. s.49.

Fizyolojik yoğunluk ile tarımsal yoğunluk değerlerinin bu kadar farklılık göstermesinin nedeni, adı geçen mahallelerde halkın tarımla uğraşmaktan çok hizmetler ve sanayi sektöründe çalışmasına bağlanabilir.

Tablo: 2.14. Doğubayazıt İlçe Merkezinde Mahallelere Göre Tarımsal Nüfus Yoğunlukları.

<i>Mahalleler</i>	<i>Tarımsal Nüfus</i>	<i>Ekilebilir Arazi (ha.)</i>	<i>Tarım Yoğunluğu (ha/kışı)</i>
<i>Çifte Pınar</i>	100	42	2.4
<i>Ahmet-i Hani</i>	2 500	85	29.4
<i>Uluyol</i>	980	501	2.0
<i>İshak Paşa</i>	300	34	8.8
<i>Büyük Ağrı</i>	2 150	1 634	2.0
<i>Hürriyet</i>	2 000	182	1.0
<i>Koçkiran</i>	180	142	1.3
<i>Vatan</i>	400	20	20.0
<i>Abdiğör</i>	130	81	1.6
<i>Yeni</i>	3 000	1 288	2.4
<i>Toplam</i>	11740	4 009	30 ^X

Kaynak: Doğubayazıt İlçe Nüfus Müdürlüğü ile Tarım Müdürlüğü Verilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

X: Ortalama Tarımsal Nüfus Yoğunluğu

Tarımsal nüfus yoğunluğuyla, fizyolojik nüfus yoğunluğu benzerlik gösteren üç mahallenin nüfusunu, hemen hemen büyük bir çoğunluğu tarımla uğraştığından veya diğer bir anlatımla, hakim olan iktisadî faaliyetin tarım olması nedeniyle, tarımsal yoğunluk değerleri bakımından birbirine yakın değerler göstermektedirler.

Sonuç olarak denilebilirki bu yoğunluklar, hangi yoğunluk metoduyla hesaplanırsa hesaplanırlar, elde edilen sonuçlar, sadece global (varsayılmış) anlamlar ifade eder. Çünkü her iki metodun da ortak noktası, nüfsun araziye eşit dağıldığı varsayımından hareket etmesidir¹⁰⁸. Doğubayazıt şehir merkezinde her ne kadar toplu dokulu bir yerleşme özelliği görülüyorsa da, mahalle yerleşmelerinde bu durum kısmen değişmekte ve az da olsa dağınık dokulu bir yerleşme kendini göstermektedir. Bu durum şehir merkezi ile kenar mahalleler arasında da açık bir şekilde görülmektedir. Dolayısıyla da mahalleler arasında yoğunluk değerlerinin farklılık göstermesine neden olmaktadır.

¹⁰⁸ DOĞANAY, H., a.g.e., s.114.

III. BÖLÜM

YERLEŞME ve BAŞLICA ÖZELLİKLERİ

3.1. Genel Bakış

Araştırma sahasını oluşturan Doğubayazıt ilçe merkezi, Yerleşme yönünden incelenecek olunursa, tek bir yerleşme ünitesinden değil, birbirkinden ayrı 10 mahalle ünitesinden oluştuğu dikkat çeker. İdari ve ticare birimlerin toplanmış olduğu şehir merkezinin ortalama yükseltisi 1600 m. kadardır.

Kent Ağrı Dağının güneybatısında, Aras ırmağını kollarından Zenkimar suyana karışan Sarısu çevresinde gelişen düzlükte kurulmuştur. Türkiye-İran hududunun muhtelif noktalarına 15-24 km. arasında değişen mesafede bulunmaktadır. Karadeniz kıyısında, Tarabzon'dan başlayıp, Erzurum'dan geçerek, Tebriz'e varan büyük ticaret yolunun üzerinde, Türkiye topraklarının son durak yerini teşkil ettiği için, öteden beri bir gümrük merkezi ve kale hizmetini görmüştür¹⁰⁸.

İlçe merkezinin yerleşim alanı seçilirken, ulaşım kolaylığı, yüzey şekilleri ve tarım potansiyeli en önemli faktörler olmuşlardır. Doğubayazıt'ın çevresi, genellikle volkanik kütlelerle kuşatılmış durumdadır. İlçenin arazisi, yüksek ve dağlıktır. kent 1600 m. yükseklikte bulunmasına rağmen, Doğubayazıt-ovasının ve çevresinin ortalama yükseltisi 1900 m. civarındadır. Doğubayazıt ovası, pek düz olmayıp yer yer çıkıntı yapan kaya ve tepeler görülmektedir (Fotoğraf 6).

3.2. Yerleşmenin Tarihi ve Gelişimi

Doğubayazıt'ın, devlet sınırında ve Türkiye-İran transit yolunun geçtiği yerde bulunması buranın önemini arttırmış ve zengin bir tarihe sahip olmasına neden olmuştur. Eski Beyazıt'da ve aynı konumdaki kalede Urartu mezarlarının oluşu, kentin tarihin çok eskilere götürür. Doğubayazıt'ın ilk kurulduğu yer, Yukarı Beyazıt'daki eski kaledir. Kale, Tarabzon-İrant ticaret yolu üzirende bir gömrük merkezi olarak sürekli gelişmiştir. Beyazıt kalesi her devirden izler taşır. Bu kale Urartu'lardan sonra sırasıyla Asurlular'ın, Medler'in ve Persler'in eline geçmiş daha sonrada Roma ve Bizans dönemlerini yaşamıştır¹⁰⁹.

¹⁰⁸ DARKOT, B., 1979, a.g.e., s.368.

¹⁰⁹ TUNCEL, M., 1994, a.g.e. s.494.

Araştırma sahasının ilk yerleşik kavmi, Orta Asya'dan gelip M.Ö. 4. binde Azarbayzcan ile Doğu Anadolu bölgesine yerleştikleri sanılan Hurriler'dir¹¹⁰. Araştırma sahası , Hurri krallığının kuzeydoğu ucunda yer almıştır. Krallık merkezi (Urfa'nın uzaklığı yüzünden, burayı uzun zaman ellerinde tutamamışlardır. Bu nedenle yörede yerleşip kültür geliştiren kavim Urartular olmuştur.

Urartu devleti en parlak çağını kral Menua (M.Ö. 810-785) zamanında yaşadı. Araştırma sahasında tarih devrine girilmesi ve bölgenin Urartu devletine bağlanması Büyük Kral Menua zamanında olmuştur¹¹¹. Bölgede 500 yıla yakın egemenlik kuran Urartular Devrinde, tarım faaliyetleri iyi bir düzeye ulaşmış ve tarım alanlarını sulamak amacıyla birçok kanal ve bendler yapılmıştır. Bu arada köy ve şehir hayatı çok canlanmıştır. Daha sonraları buralara yerleşen Sakalar ve hatta Arsaklılar'la gelen Oğuzlar gibi daha birçok yaylak-kışlak hayatı yaşayan Türkler devrinde de, kent hayatının canlandığını maddi kültür belgelerinden anlıyoruz¹¹².

Sultan Alparslan'ın ilk batı seferi sırasında (1064) Kars bölgesi ve Ağrı Dağı çevresiyle birlikte Beyazıt'da Bizanslılar'dan alınarak, Selçuklular'a bağlı Anı Şeddadları Beyliği (1064-1200)'ne verildi¹¹³. 1207-1225 yılları arasında Ahlat Sökmenlileri'nden, Anı Atabekleri'nin eline geçti. Doğu Anadolu ile birlikte 1231 yılında Beyazıt'da Moğol (Timur) istilasına uğradı. Bölge 1239'da Moğolların kontroluna girdi. Kent 1358'de İlhanlılar'a varis olan Celayirliler uzun süre buraları otlak ve yaylak olarak kullandılar. Ordularını beslediler. Moğollar'dan Orgun Han Aladağ'da birde saray yaptırdı¹¹⁴.

Daryunk Hisarı, yanı Beyazıt'ın Eski kalesi yıkılmış olduğundan,yukarı Aras bölgesine egemen olarak, Ani Valisi olan, Celayirli Şehzade Beyazıt Han (Üveys Bahadıroğlu) 1374'de Ahlat -Van bölgesinden gelerek Aras boyuna saldıran Karakoyunlu Hükmüdarı Bayram Hoca (1366-1380) ordusuna karşı, şimdiki Beyazıt kalesi yerinde yeni bir kale yaptırdığından, o tarihten sonra buraya Beyazıt Kalesi denildi¹¹⁵.

¹¹⁰ KIRZIOĞLU, M.F., 1953, a.g.e., s.494

¹¹¹ KIRZIOĞLU, M.F., 1953, a.g.e., s.41.

¹¹² KIRZIOĞLU, M.F., 1953, a.g.e., s.46.

¹¹³ KIRZIOĞLU, M.F., 1982, Anı Şehir Tarihi, San Matbaası, Ankara, s. 31-32.

¹¹⁴ ALPASLAN, İ., 1995, a.g.e., s.97.

¹¹⁵ ALPASLAN, İ., 1995, a.g.e., s.97.

Beyazıt'tan bahseden birçok Türk ve ecnebi kaynaklarda (Kamusal-a'lam, E.Reclus ve Cl. Huart'ın) ismi benzerliğine aldanılarak, bu bölgeye hiç gelmemiş olan Yıldırım Bayezid, kentin kurucusu olarak kabul edilmekte ve bu hükümdarın kaleyi, Timur'un saldırılarına karşı korumak maksadı ile, inşa ettirdiği kaydolunmaktadır. Bayezid kalesi adını, Celayirliler'den Sultan Ahmed'in kardeşi Şehzade Beyazıt'den almış olsa gerektir¹¹⁶.

Beyazıt sonradan Ersinoğullarına 1368 ve 1382 de Karkoyunlu, 1386'da Timur idaresine, 1406'da tekrar Karakoyunluların yönetimine girmiş¹¹⁷, 1469 yılında ise Akkoyunlular'ın eline geçmiştir¹¹⁸.

Akkoyunlular'ı yıkan Şah İsmail (1502), safevi devletini kurmuş ve bölgedeki Türkmenleri kendine bağlamıştır¹¹⁹. Safeviler bölgedeki etkinliklerini genişletip, uzun süre burayı yönettiler. Yavuz Sultan Selim Çaldıran'a, Kanuni Sultan Süleyman Tebriz'e, IV. Murat İran'a giderken Beyazıt'tan geçmiştir¹²⁰. Yavuz Sultan Selim Çaldıran savaşında Şah İsmaili yenince (1514) bütün Doğu Anadolu ile birlikte, Aras havzası da Osmanlı İmparatorluğu yönetimine bağlanmıştır¹²¹.

III. Murat döneminde (1590-1595) tutulan "Mufassal Tahrir Defteri" (Sayım Defteri) nde, çoğu köylerin ıssız olduğu belirtilmektedir. Yine bu kayıtlarda, Ağaçeri, Avşar, Bayat, Baydarlu, Cevanşirlü, Çakmaklu, Çakranlu, Çarıklı, Cephi, Karbörüklü, Melikşahlı, Mendellü, Otağalu, Parsuklu, Şanlı, Tokaçlı, gibi köy adlarından Türkmen boylarının buraya yerleştiği anlaşılmaktadır¹²².

Doğubayazıt ve çevresinin yakın yerleşme tarihinin aydınlatılması bakımından en dikkate değer yer adları, Türk ve Türkmenler'e ait köy ve kent adlarıdır. Oğuz boylarından meydana gelen Özellikle Orta Asya'dan Anadolu'ya göç ettikten sonra çoğu yakın zamanlarda göçebe yaşıntıyı bırakarak, toprağa bağlanmış eski Türkmen oymak adlarının sadece bu oymakların kurdukları köy ve kasaba adlarında bugüne

¹¹⁶ DARKOT, B., 1979, a.g.e., s.368.

¹¹⁷ SÜMER, F., 1984, Karakoyunlular (I.Cilt 2. Baskı), Atatürk Kültür-Dil ve Turizm Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII, Dizi, ANKARA, s.73.

¹¹⁸ UZUNÇARŞILI, İ.H. 1984, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Atatürk Kültür-Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları VIII. Dizi, ANKARA, s.192.

¹¹⁹ SÜMER, F., 1980, Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-boy Teşkilatı-Destanları, (İlavelerle 3. Baskı), Elif Ofset, İSTANBUL, s. 152.

¹²⁰ ALPASLAN, İ., 1995, a.g.e., s.97.

¹²¹ KIRZIOĞLU, M.F., 1953, a.g.e., s.510.

¹²² ALPASLAN, İ., 1995, a.g.e., s.97.

kadar yaşadıkları bilinmektedir. Köprülü'nün tesbitlerine göre, Anadolu'da yirmidört oğuz boyunun adlarını taşıyan yüzlerce köy vardır¹²³.

Nadir Şah'ın 1744'te Kars'a saldırışı sırasında, soyu kesildiği anlaşılan Beyazıt ocaklığı, kaldırılmış, yerine İstanbul'dan atanan sancak beyleri gelmiştir. Bunların en ünlüsü Atabekli İshak Paşa'dır. Ahıska Atabekleri kolundan olan İshak Paşa 1776-1798 yılları arasında Beyazıt'ta sancak beyliği yapmıştır. İshak Paşa şehrin doğusundaki bir tepeyi yontma taşla çevirterek içerisinde İshak Paşa Camii, saray, hamam, külliye medresesi ve diğer bölümleri gibi Anadolu'nun son büyük şaheserini Ahıskalı Mimarlar yaptırmıştır¹²⁴. Cihannüma Bayezit sancağının Behlül Bey tarafından, ocaklık tarikiyle, idare edilmekte olduğunu burada Besyan namında bir aşiretin ikamet ettiğini kaydeder. Geçen asır seyyahları (Chandre, Barry ve Brand) kıvıll mermer kayalarından müteşekkil bir dağın meyilli yamacı üzerine anfiteatr şeklinde ve dağınık evler halinde, inşa edilmiş olan Beyazıt'ın¹²⁵, cazip manzarasından alaka ile bahsederler. kısmen harap olmuş bir sur, şehri kuşattığı gibi, yukarıda da, uzun zaman zaptedilmez, telaki edilmiş heybetli bir iç kale yükseliyor. Burada şehrin dayanmış olduğu dağdaki kıvıll mermerlerden yapılmış, yarı harap, muhteşem bir saray ile Behlül Bey'in eseri olan güzel bir camii bulunuyordu. Beyazıt'ın, kışları soğuk ve yazları serin sağlam havasıyla şifa bulmak üzere, Revan'ın sıtmalıları buraya gelirlerdi¹²⁶. Beyazıt sınırda ve Asya'yı Anadolu'ya, Buraları da Avrupa'ya bağlayan geçidi üzerinde olduğundan, birçok kavimin akınına uğramış ve birçok kavmin yerleşme yeri olarak tarihteki yerini almıştır.

Bilindiği, üzere Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra yürürlüğe giren 1924 Anayasası¹²⁷ idari yapılanmaya yeni bir düzenleme getirmiştir. Bu düzenlemeye göre, ülkemiz yönetim orrganizasyonu bakımından “ il, ilçe,bucak ve köy” yönetimi birimlerine ayrılmıştır.

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında sancaklar vilayet haline dönüştürölünce Beyazıt'da vilayetin merkezi oldu. Vilayet merkezi 1927 yılında Bakanlar Kurulu

¹²³ KÖPRÜLÜ, F., 1943, “Osmanlı İmparatorluğu Etnik Menşei Meseleleri”, Belleten, Cilt VII, ANKARA, s.247.

¹²⁴ ALPASLAN, İ., 1995, a.g.e., s.98.

¹²⁵ GÜNDOĞDU, H., 1991” Doğubeyazıt İshak Paşa Sarayı” Kültür Bakanlığı Yayınları, 1319, Tanıtma Eserleri dizisi / 42, s.8. ANKARA

¹²⁶ DARKOT, B., 1979, a.g.e., s.368.

¹²⁷ 20 Nisan 1924 Tarihli Anayasanın 83. Maddesinde Türkiye Coğrafi Durumu ve Ekonomik İşleri Bakımında İllere, İlçelere, Bucaklara ve Köylere Ayrılır. Hükmü Getirilmiştir.

Kararı ile Karaköse'ye alındı. Iğdır ve Tuzluca 1934 yılında buradan alınarak Kars'a bağlandı. Aynı yıl (1934) ilçenin adı Doğubayazıt olarak değiştirildi.

Beyazıt'ın kurulmuş olduğu yer dağlık ve sert iklimli olduğundan, ihtiyaca cevap vermiyor ve gelişmeye elverişli görünmüyordu. Ulaşım ve altyapı gibi çeşitli hizmetlerin yürütülmesinde zorluklar çıkması üzerine, ilçe merkezi 1938 yılında eski yerinin 7 km. batısındaki Sarıova'ya tren istasyonu mevkiine nakledildi. Buraya I. Dünya Harbi işgalinde Ruslar tarafından "istasyon" denmekteydi. Şimdi Türkiye-İran transit kara yolu buradan geçmekte, Kars-Iğdır yolu da aynı güzergâhda birleşmektedir. Yukarı Beyazıt'da İshak Paşa Sarayı, eski kalenin bitişiğindeki cami, Ahmed-i Hani Türbesi ve birkaç toprak damlı evden başka ayakta kalan yapı yoktur. Burası ören yeri ve Antik kenttir. Ağrı ilinde dini amaçla ziyaret edilen ve turistik olarak gezilen yerlerin başında burası gelir (Fotoğraf 13).

Doğubayazıt, ülkemizin birçok yöresinde olduğu gibi, çeşitli kavim ve milletlerin bazı dönemlerde hakimiyet kurarak diğer milletleri ittiği ve zaman zamanda birlikte yaşadığı bir alanda bulunmaktadır. Bu nedenle değişik kültürlerin etkisiyle gelişen yerleşmeler çeşitli dönemlerde farklı bir şekilde adlandırılmıştır.

Doğubayazıt ilçe merkezi, 1995 yılı itibariyle nüfusları 1 000-8 000 arasında değişen on ayrı mahalle (Ahmed-i Hani, Uluyol, Çiftepınar, Abdigör, Büyük Ağrı, Yeni, Hürriyet, İshak Paşa, Koçkiran ve Vatan mahallesi) yerleşmesinden oluşuyordu. Bu mahalleler yönetim bakımından ayrı muhtarlıklardan oluşmalarına rağmen, bunları kesin sınırlarla birbirinden ayırmak mümkün değildir. Çünkü bir mahalleye ait yerleşmelerin sona erdiği yerde, öteki mahallerin yerleşme çekirdekleri başlamaktadır. Ayrıca Doğubayazıt 1992 yılına kadar üç mahalleden (Uluyol, Koçkiran ve Çiftepınar) oluşuyordu. Mahallelerin çok büyümesi ve iç içe girmesi sonucunda 1992 yılında 10 mahalle olarak sınırlar yeniden belirlenmiştir.

Araştırma sahasındaki mahallerde yerleşme çekirdekleri, kuşkusuz 1950'li , 1960'lı yıllarda daha seyrek olarak dağılmış durumdaydılar. Ancak ilçe nüfusunun hızla artmasına paralel olarak, yer yer sık dokulu bir yerleşme özelliği kazanmaktadır. Nitekim aileden ayrılan çocukların baba evine yakın bir konumda ev inşa etmek istemelerinin yanı sıra, miras yoluyla parçalanan yerleşme alanlarının gittikçe daralması gibi nedenler, yerleşme guruplarının doğmasına sebep olmaktadır. Özellikle 1990 yılından sonra terör olayları nedeniyle çevre köylerden ilçe merkezine doğru yoğun bir nüfus akımı meydana gelmiştir. Bunun sonucunda

1992 yılına kadar, üç mahalleden oluşan Doğubayazıt ilçe merkezi, 1992 yılında 10 mahalleye ayrılmıştır.

Yerleşmenin yönetim fonksiyon alanını da oluşturan merkezi kısım (Ticarethaneler, Pasajlar, Hükümet kanağı, diğer resmi binalar ve Turistik Otelin yer aldığı) fonksiyonel olarak mahalle yerleşmelerinden farklı bir özellik taşımaktadır. Belirtilen bu kesimdeki konutlar genellikle çok katlı olup, eklentileri bulunmamaktadır.

Doğubayazıt ilçe merkezinin yatay yönden büyümesi, ilçenin coğrafi konumu ve bir sınır kenti olmasının getirdiği bir takım avantajlar sayesinde her geçen gün hızlanmaktadır. Önemli bir tarihi geçmişe sahip olan Doğubayazıt hakkında Osmanlı salnamelerinde birkaç ayrıntılı bilgiye rastlamak mümkündür. Nitekim bu yüzyılın başlarında araştırma sahasının şehir merkezinde, 4 cami ve mescit, 1 mekteb-i rüşdiye (ortaokul), 4 mekteb-i ibtidai (ilkokul) ve medrese, 2 tekke ve türbe, 4 kilise, 1 hamam, 19 han, 169 dükkân, 5 değirmen, 1 köprü, 13 çeşme, 2546 arsa (tarla anlamında) bulunmaktaydı¹²⁸. Bundan da anlaşılıyor ki şehir merkezinin gelişimi geçmişten günümüze devam etmektedir. Ancak daha öncede belirttiğimiz gibi şehir merkezi şimdiki yerine, Cumhuriyet döneminde taşınmış ve gelişmesini bu dönem içinde devam ettirmiştir. Son yıllarda sözü edilen yerleşme alanının yatay yönde ana caddeler boyunca gelişme göstermesi özellikle ilçe sınır ticaretinden dolayı pasajların çoğalması, turizm açısından önemli bir kent olmasıyla birlikte yöre içi ve yöre dışında çalışan nüfusun ekonomik seviyesinin artmasına, paralel olarak, yeni konutlar inşa edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Kent merkezinin dikey yöndeki gelişmesi, özellikle son 10-15 yılda belirgin bir şekilde artmaya başlamıştır. Ancak araştırma sahasında dikey büyüme özellikle ilçe merkezinde bulunan resmi kuruluşlarda görülmektedir. Resmi hizmet binaları ve turistik oteller beş veya altı kata kadar çıkmıştır. Ancak konutlar genelde bahçe içinde yer alan tek veya iki katlı müstakil daireler şeklinde olup etrafı yüksek surlarla çevrilidir. Kent merkezinde ki binaların kat sayılarının artmasında, çevreden merkeze yaklaştıkça arsaların değer kazanması önemli rol oynamıştır. Bu nedenle de şehirde, merkezi kesime doğru dikey büyüme önem kazanmakta ve buna bağlı olarak da binaların kat sayısı artmaktadır (Fotoğraf 7).

¹²⁸ Salname-i Vilayet-i Erzurum, 1900, Erzurum Vilayet Matbaası, s.137.

Ekonomik fonksiyonlar açısından ise çalışan nüfusun % 71.9'u genel hizmet sektöründe çalışmaktadır. Tarım faaliyetleriyle uğraşanların sayıları ise % 22.7 dolayında olup, hizmet sektöründe çalışanların payı bu alanda çalışanların payından daha fazladır. Kuşkusuz hızlı nüfus artışına bağlı olarak, şehirdeki aktif nüfusun temel fonksiyon alanlarına göre dağılımında da değişimler meydana gelmektedir. Bu değişimler sonucu, çalışan nüfus içerisinde tarım dışı faaliyet kollarında çalışanların payı artmaktadır. Bu durum, çoğu, şehir yerleşmelerinde görülen doğal bir sonuçtur. Çünkü, ticaretin, sanayinin ve ulaşımın geliştiği merkezler olarak kabul edilen şehirlerde, temel fonksiyon alanlarını genellikle tarım dışı faaliyet kolları oluşturmaktadır¹²⁹

3.3. Yerleşmenin Dokusu ve Strüktürel Gelişme

Doğubayazıt, günümüzde ki yerinde Cumhuriyet'ten sonra kurulmuş yeni bir kenttir. Eski Beyazıt ise bugünkü Doğubayazıt'ın 8 km kadar güneydoğusunda, ovaya ve bugünkü kente yüksekten bakan ve yaklaşık 1810-1930 m. yükseklikleri arasında bulunan bir konumda kurulmuştur. Doğubayazıt Osmanlı döneminde önemli bir sancak merkezi idi. Cumhuriyet döneminde ise yeni teşkilatlanma sistemine göre sancaklar il merkezi durumuna getirilince, Doğubayazıt'da Vilayet merkezi oldu. Ancak, vilayet merkezi 1927 yılında bakanlar kurulu kararıyla Karaköse (Ağrı)'ye nakledildi ve Doğubayazıt ilçe merkezi olarak kabul edildi.

Beyazıt'ın kurulmuş olduğu yer dağlık ve sert iklimli olduğundan ihtiyaca cevap vermiyor ve gelişmeye elverişli görünmüyordu. Ulaşım ve alt yapı gibi çeşitli hizmetlerin yürütülmesinde zorluklar çıkması üzerine, ilçe merkezi 1938 yılında eski yerinin 7 km batısındaki Sarıovaya, tren istasyonu mevğine nakledildi. Günümüzde İshak Paşa sarayı eski kalenin bitişiğindeki cami, Ahmed-i Hanı Türbesi ve birkaç toprak damlı evden başka ayakta kalan yapı yoktur (Fotoğraf 8). Eski kent alanında günümüzde daha çok turizme yönelik bir hareketlilik meydana gelmiştir. Dolayısıyla Doğubayazıt'a yerleşmenin strüktürünü etkileyen bir fonksiyon kaymasından sözedilebilir.

Cumhuriyet'ten sonra bugün kurulduğu yerde gelişmeye başlayan yerleşmenin nüfusu arttıkça, çevreye doğru mekânsal gelişme olmuş, küçük sanayi sitesinin ilçenin kuzey kesimine, Askeri tugayın ise ilçenin güneyine kurulması bu kesimlere

¹²⁹ KARABORAN, H.H., 1989, "Şehir Coğrafyası ve Şehirsell Fonksiyonlar" Fırat Üniv. Dergisi (Sosyal Bilimler) Cilt 3, sayı 1, ELAZIĞ, s.85-88.

hareketlilik getirmiştir. İlçe merkezi 1992 yılına kadar üç mahalle (Uluyol, Çiftepınar ve Koçkırın) yerleşmesinden oluşuyordu. Nüfusun artmasına paralel olarak yerleşmelerde de büyük gelişme görülmeye başlanmış ve yeni yerleşim alanları ortaya çıkmıştır.

Kentin elişmesi, başka bir ifade ile alan bakımında genişlemesi batı yönünde yani iç kısımlara doğrudur. Bu durumun nedeni olarak, doğu ve güney yönlerde bulunan, dağlık ve tepelik alanların yerleşmenin bu yönleri doğru genişlemesini kısıtladığını söyleyebiliriz.

Doğubayazıt'ın yerlileri ve varlıklı aileleri genellikle Çiftepınar mahallesinde ikamet etmektedirler. Çünkü, kentteki ticari işyerleri ile resmi kuruluşların büyük çoğunluğu bu mahalle sınırları içerisinde yer almaktadır. Kenar mahallelerde ise genellikle hayvancılık ve tarımla uğraşan aileler oturmaktadır.

Strüktürel gelişme (fizyonomi) bakımından Doğubayazıt'da bina yoğunluğu ve arsa fiyatları merkezden çevreye doğru bir düşüş göstermektedir. Aynı şekilde binaların sıklığı merkezden uzaklaştıkça gevşerken, şekilleri de değişmekte ve nüfus yoğunluğu azalmaktadır.

Doğubayazıt'da sosyo-ekonomik bakımdan kentin merkezini oluşturan Çiftepınar Mahallesi ile, kenar mahalleler arasında farklılıklar vardır. Bu farklılık fizyonomik görünüme de yansımıştır. Çiftepınar Mahallesi çoğunlukla 2-3 katlı konutlardan meydana gelmiş olup, idari, askeri ve sosyal hizmet binalarının yer alması ve ticaret fonksiyonunun ön plana çıkması nedeniyle gerçek şehir görünümüne sahiptir. Kentin güneydoğusunda yer alan İshak Paşa mahallesi ile batısında bulunan Büyük Ağrı mahallesi, çoğunlukla 1-2 katlı binalarıyla ve kısmen de ticari işyerlerinin mevcudiyetiyle çiftepanar mahallesine benzerlik gösterirken diğer kenar mahalleler gerek ticari işyerlerinin dağılımı ve gerekse konutların dikey yönde gelişimi bakımında tezat oluşturur.

Kent içinde'ki yollar oldukça düzensiz bir gelişme göstermiştir. Plansız bir yapılanma gösteren kent içi yollar dar ve bozuk asfalttan oluşur. Mahalle yolları ise stabilize olup, oldukça dardır. Henüz yetirli bir şekilde çevre düzenlemesine başlanmayan Doğubayazıt'da yollar ve kaldırımlar oldukça düzensizdir.

Belediye hizmetleri kent merkezinin yer aldığı Çiftepınar Mahallesinde kısmen görülmesine rağmen, diğer mahallelerin belediye hizmetlerinden çok az yararlandıkları görülür. Kent yeşil alan ve parklardan tamamen yoksundur.

İlçenin gelişmesini yönlendiren faktörlerin başında, daha önce de belirttiğimiz gibi, ticarî aktiviteye dayanan faaliyetler gelmektedir. Bunun yanı sıra, turizm potansiyelinin zenginliği gelişmeyi teşvik eden en önemli faktörlerden bir diğeridir.

3.4. Şehir İçi Arazi Kullanımı

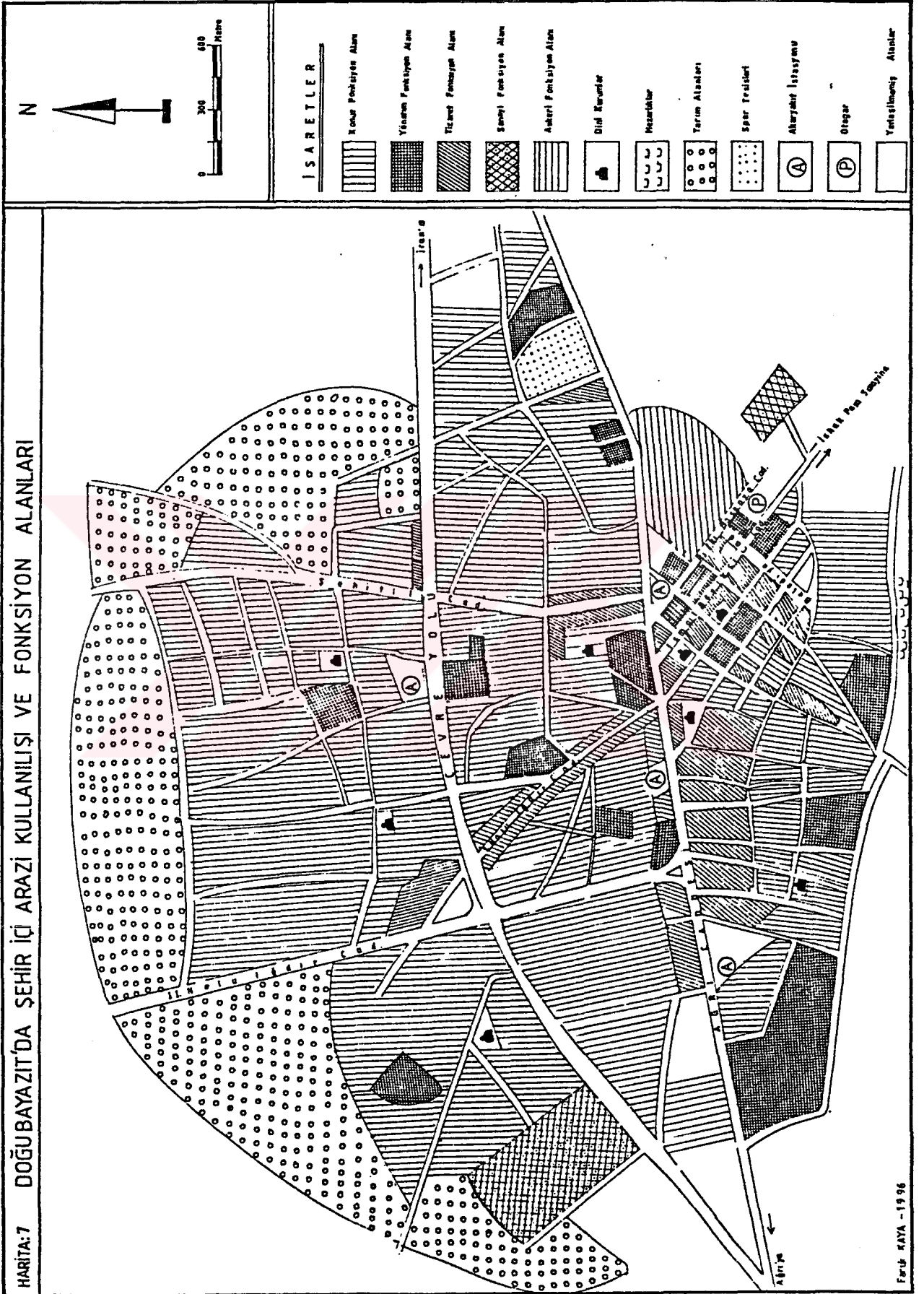
Faal işgücünün çalışmakta olduğu değişik faaliyet alanlarındaki miktarları ve bu miktarların birbirine karşı oranları esas alınarak Doğubayazıt'ın Kent tipleri arasındaki yeri ve arazi kullanım durumu tesbit edilebilir. Doğubayazıt ilçe merkezi imar planı, sadece merkezi kesim için hazırlanmıştır. Ancak buna rağmen, şehir merkezi imar planına göre düzenli bir gelişme göstermemiştir (Harita 7). Kuşkusuz bu durum, mahalelerin plansız birer yerleşme özelliği göstermelerine yol açmıştır. Şehir nüfusunun hızlı artışı ve buna paralel olarak yerleşmenin yatay yönde ve plansız bir şekilde gelişmesi, ilçe merkezindeki mahalleler açısından birçok sorun oluşturmuştur. Şehir merkezinin toplu dokulu bir yerleşme özelliği göstermesi de, imar planının merkezi kesim için yapılmasında etkili olmuştur.

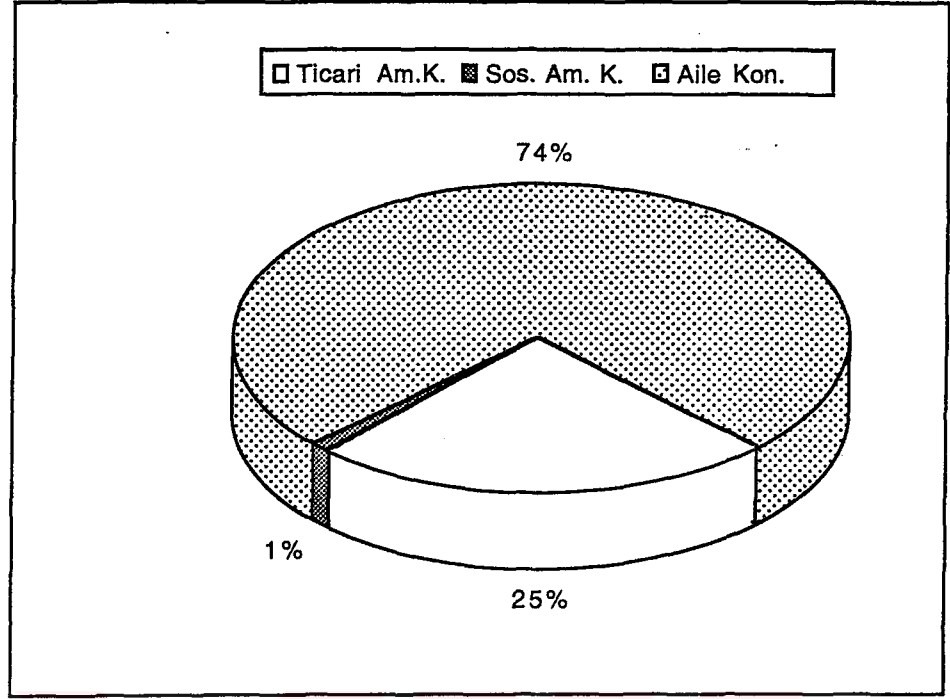
Doğubayazıt ilçe merkezinde 1996 yılı itibarıyla 10137 konut bulunuyordu. Bunlar fonksiyonlarına göre sınıflandırıldığında, % 74'den fazlasını aile konutlarının oluşturduğu görülmektedir. Aile konutlarının kapsamında kamu kuruluşlarına ait lojmanlar da bulunmaktadır (Şekil 3.1.).

Tablo: 2.15 Doğubayazıt İlçe Merkezindeki Konutların fonksiyonlarına Göre Dağılımı (1996).

Mahalleler	Aile Sayısı	Konutu %'si	Ticarî Sayısı	Amaçlı K. % si	Sosyal Sayısı	Amaçlı K. % si	Toplam Sayısı	Toplam % si
Çiftelinar	884	39.8	1299	58.5	34	1.5	2217	21.9
Ahmed-i Hani	1295	85.5	212	13.9	8	0.5	1515	14.9
Uluşol	1260	80.0	305	19.3	10	0.6	1578	15.6
İshak Paşa	898	72.4	338	27.2	3	0.2	1239	12.2
Büyük Ağa	473	76.4	144	23.2	2	0.3	619	6.1
Hürriyet	553	93.8	35	5.9	1	0.1	589	5.9
Koçkiran	546	96.2	20	3.5	2	0.3	568	5.7
Vatın	495	90.0	53	9.3	1	0.1	567	5.6
Abdığör	306	98.0	3	0.9	2	0.3	311	3.1
Yeni	858	95.0	44	4.8	2	0.2	904	9.0
Toplam	7568	74.3	2504	24.7	65	1.0	10137	100.0

KAYNAK: Doğubayazıt Belediye Kayıtları İle Yerinde Yapılan Gözlem ve Tesbitler.

Şekil: 36. Doğubayazıt İlçe Meskenlerin Fonksiyonlarına Göre Dağılımı.

3.4.1. Konut Alanları

Doğubayazıt ilçe merkezinde yerleşme daha çok yatay yönde gelişme göstermektedir. Yatay yönde meydana gelen bu gelişme, plansız bir yayılş göstermiştir. Dikey yöndeki gelişme ise son zamanlarda ve genelde şehir merkezinde oluşmaya başlamıştır. Yatay yönde olduğu gibi, yerleşme alanının dikey yöndeki bu gelişimide düzenli olmamış ve dikey görünümün de bir plansızlık ortaya çıkmıştır. Doğubayazıt'daki konutlar kent'e sık dokulu bir yerleşme karakteri kazandırmıştır. Çiftepınar, İshak Paşa ve Ahmedi-Hani Mahalleleleri'nde konutlar ve iş yerleri iç içe girmiştir. Konutlar ve iş yerleri iç içe girdiği bu alanda dar cadde ve sokaklardan oluşan plansız bir kentleşme görülmektedir (Fotoğraf 9).

Doğubayazıt ilçe merkezi 10 mahalleden oluşmaktadır. Kentin güneydoğusunda kalan 1295 hanenin bulunduğu Ahmed-î -Hani mahallesi yerleşmenin en yoğun olduğu mahalledir. Bu mahallenin büyük bir kısmını aile konutları oluşturmaktadır. Kent merkezi'nin güneyi ve doğu'sunda yer alan eğimli ve dağlık alanlar konut inşaaı için pek müsait olmadığından, ilçe batıya doğru ve yol

boyu istikametinde gelişme göstermektedir. Kent merkezindeki mahallelerde 3-4 katlı evler hakim iken, kenar mahallerde tek katlı veya iki katlı evler hakimdir.

3.4.2. Ticaret ve Sanayi Alanları

Doğubayazıt'ın iş ve ticaret alanları, İsmail Beşikçi Caddesi, Güven Caddesi, Meryemana Caddesi ve 1'nolu Iğdır caddesi çevresinde toplanmıştır. Bu alanların dışında İsmail Beşikçi Caddesine doğu ve batı istikametinde uzanan diğer cadde ve sokkalar üzerinde de ticarî işyerleri bulunmaktadır. Doğubayazıt Belediye verilerine göre, ilçe merkezinde 2304 ticarî işyeri bulunmaktadır. İlçe merkezinde sanayi alanları son yıllarda faaliyete geçen küçük sanayi sitesiyle kısmen ticarî işyerlerinin içinden çıkmıştır. Ancak yinede ticarî işyerleri içinde atölye tipi sanayi faaliyetle ile uğraşanlar bulunmaktadı. Bölgede modern sanayi olarak işletilen tek kuruluş Doğubayazıt Yem Fabrikasıdır. küçük sanayi sitesinin faaliyete geçmesiyle ilçe merkezindeki sanayi ve ticaret fonksiyon alanları büyük oranda birbirlerinden ayrılmışlardır. Küçük sanayi sitesi İran-Doğubayazıt transit yolunun kuzeyinde bulunmakta olup 100 iş yerinden oluşmaktadır. İlçe merkezinde, İran'dan getirilen süs eşyaları, elektronik eşyalar, mutfak eşyaları vb. gibi eşyaları satan 558 adet iş yeri, 7 pasajın içinde faaliyet göstermektedir. Ayrıca ilçe merkezinde sözü edilen etkinlikler dışında Rıfkı Başkaya Caddesi üzerinde kurulan pazar yeride ilçeye ticarî yönden az bir hareketlilik getirmektedir. Bu pazar yerinde genelde tablacılar ve seyyar satıcılar yer alır (Fotoğraf 10).

3.4.3. Yönetim Fonksiyon Alanları:

Araştırma sahasında yönetim fonksiyon alanında çalışan 2 270 kişi, faal nüfusun % 30'unu oluşturmakta ve böylece bu kesim, Doğubayazıt'ta diğer fonksiyon alanları arasında ticaret'ten sonra ikinci büyük faaliyet kolunu oluşturmaktadır. Bilindiği gibi kırsal ve şehir ilişkilerini geliştiren, şehre merkeziyet gücünü kazandıran en önemli fonksiyonlardan biride kuşkusuz "yönetim fonksiyonu"dur.

Cumhuriyet dönemine kadar sancak, Cumhuriyetin ilk yıllarında İl merkezi, 1927 yılından sonra ise ilçe merkezi haline getirilen Doğubayazıt'ta nüfus artış ve azalışlar göstermiştir. Ancak 1935 yılından sonra şehir nüfusunda sürekli bir artış

meydana gelmiştir. Sınır kenti olan Doğubayazıt'ın nüfusu artmaya başlamış, ve ekonomisi ticarete dayanan yerleşme merkezi, ilçe olduktan sonra da önemli bir yönetim merkezi fonksiyonu kazanmıştır. Artan nüfusa bağlı olarak, ticaret, ulaşım ve sanayi faaliyetleri giderek gelişmiştir.

Doğubayazıt ilçesi yönetim sınırları dahilinde 1996 yılı itibarıyla bir adet belde (sulucem), 85 adet köy ve ilçe merkezini oluşturan 10 ayrı mahalleden oluşuyordu. Dolayısıyla Doğubayazıt ilçesi yönetim bölgesinde 96 adet daimi yerleşmenin bulunduğu görülmektedir. Doğubayazıt ilçesinin yönetim bölgesi sınırları dahilindeki yüzölçümü, 2 383 km² , nüfusu ise 89 171 (1996) kişi kadardı. Bu nüfusun % 39.5'i (35 213) kadarı 10 ayrı mahalleden oluşan ilçe merkezinde, geriye kalan % 60, 5'lik oranında, biri bucak üzere 86 köye dağılmıştır. Bu durumda gösteriyorki Doğubayazıt çevresi için önemli bir yönetim fonksiyonuna sahiptir.

Doğubayazıt'da yönetim fonksiyon bölgeleri için ayrılmış ve bu amaçla kullanılan belirli bir alan yoktur. Kamu hizmet binaları şehrin değişik bölgelerine yayılmıştır. Örneğin, Belediye, Tedaş ve Sağlık meslek lisesi, Belediye caddesinde, Hükümet konağı, Trafik tescil bürosu Rıfki Başkaya caddesinde; İlçe Tarım Müdürlüğü, Karayolları müftülük, Tapu kadastro ve Meteoroloji gibi kamu daireleri Ağrı caddesinde Sağlık ocağı, PTT ve Emniyet Müdürlüğü gibi kamu hizmet işyerleride İsmail Beşikçi caddesi boyunca yer almıştır. Diğer kamu hizmet binaları ise tek tek şehrin değişik yerlerine dağılmıştır.

3.4.4. Kültürel Fonksiyon Alanı

İlçe merkezinin çeşitli yerlerinde 7 ilkokulu, 3 ilköğretim okulu ile 4 adet lise ve dengi okul bulunmaktadır. Bunların dışında ilçe merkezinde 1 stadyum ve 1 kütüphane bulunmaktadır. Ayrıca halen inşaatı devam eden bir kültür sitesi de bulunmaktadır. Doğubayazıt ilçe merkezinde günlük olarak çıkan "Narin Kale" gazetesi bulunmaktadır.

3.4.5. Askeri Fonksiyon Alanı

İlçenin güneydoğusunda bulunan Tugay oldukça geniş bir alan kaplar. Burada kışla eğitim sahaları, Askeri lojmanlar vb. gibi tesisler mevcuttur. Rıfki Başkaya caddesinde ise Askerlik şubesi ile jandarma bölüğü yer almaktadır. Ayrıca Belediye caddesinde Askeri gazino bulunmaktadır. Sınır kenti olan Doğubayazıt'da önemli bir

askeri nüfus bulunmaktadır. Bu nüfus gerek yerleşim alanı açısından ve gerekse ihtiyaçlarını yöredeki ticaret sektörlerinden karşılanması bakımından önemli bir ekonomik potansiyel oluşturmaktadır.

3.4.6. Diğer Fonksiyon Alanları

Doğubayazıt ilçe merkezinde arazi kullanılışı bakımdan ayrılmış belli bir yeşil alan veya dinlenme parkı mevcut değildir. Şehir merkezinden çevreye doğru gidildikçe, tarım alanlarının önem kazandığı ve bu sahaların, tarım sahaları olarak belirdiğini görmekteyiz. İlçe merkezindeki Belediye caddesine araçların park edebileceği bir park alanı bulunmasına rağmen, özel araçların genelde yol kenarlarına park ettiği görülür. Doğubayazıt ilçe merkezi planlı bir yerleşme özelliği göstermemekle birlikte, ticaret, yönetim ve sanayi faaliyetlerinin belli kesimlerde yoğunlaştığı görülür. İlçe merkezinin kısmen fonksiyon bölgelerine ayrılmasında küçük sanayi sitesinin büyük etkisi olmuştur.

Doğubayazıt'ın fonksiyon alanlarını böylece gözden geçirdikten sonra, bu yerleşme merkezinin coğrafi anlamda şehir özelliği taşıdığını açıkça söyleyebiliriz. Çünkü içerisinde oturan 35 213 nüfusun % 75'den fazlası, geçimini tarım dışı faaliyetlerden sağlamaktadır. Geriye kalan % 25'i ise hem tarım, hem de ticaretle uğraşmaktadır. Bu itibarla Doğubayazıt'ın gerçekte bütün fonksiyonlarıyla şehir olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim Yücel¹³⁰. Fonksiyonları çeşitli ve esas itibarıyla endüstriyel, yaygın bir ticaret, kültürel, idari, sıhhi, turistik, nihayet askeri olan yerlerin şehir olarak kabul edilmesini belirtmektedir. Bu ölçülere göre Doğubayazıt'ın fonksiyon özelliği dikkate alınırsa şehir, karakteri taşıdığı anlaşılır.

3.5. KONUTLAR

3.5.1. Coğrafi Çevre Şartları ve Konutlar

Konutlar, yalnızca içinde yer aldıkları doğal çevre şartlarıyla değil, kendisini meydana getiren insanın faaliyetlerine kültürüne, sosyal ve ekonomik şartlarına bağlı olarak da çeşitli şekil ve özellik kazanırlar. Bu nedenle konutlar herşeyden önce, doğal çevre şartları ile insan ve faaliyetlerinin bir eseri olarak kabul

¹³⁰ YÜCEL, T., 1961, "Türkiyede Şehirleşme Hareketleri ve Şehirler", Türk. Coğ. Der. sa: 21., İSTANBUL

edilirler¹³¹. Konutların inşa edilmesinde peyzajında ve işlevinde iklim faktörünün yanısıra, çevredeki mevcut malzeme ile bunları kullanacak insanların, sosyal yapısı, zevki, görgüsü ve ekonomilerinin büyük payı vardır. Fakat herşeyden evvel, meskenlere karakter verdiren şey, yakın çevrede bulunan bol ve ucuz inşa malzemesidir¹³².

Binalar bunları yapan veya yaptıran insanlar gibi, kısa ömürlü ve geçici olaylardır. Yapıldıktan bir süre sonra eskir, yıkılır ve yerlerine yenileri yapılır. Konutların uzun bir geçmişin izlerini taşıyan inşa tarzı ve biçiminin devamında gelenekler ve görenekler ile, psikolojik, etnik, tarihi ve ekonomik faktörler önemli rol oynarlar¹³³.

Bölgedeki mevcut coğrafi şartlar özellikle köy, mezra ve yayla konutlarının yapılışında kent konutlarına nazaran, kendini daha fazla hissettirmektedir. Ancak yine de kent yerleşim alanında insanın bütün faaliyetlerinde olduğu gibi, konut inşasında da doğal çevre şartları önemli ölçüde etkili olmaktadır. Çevrenin meskenler üzerindeki etkisini en belirgin biçimde, çevreden elde edilen malzemenin kısmen yada tamamen mesken yapımında kullanılmış olmasından görüyoruz.

Toprak malzemenin ısıyı az geçirmesi, meskenlerin fazla ustalığa ihtiyaç duyulmadan kolaylıkla inşa edilmesi, tuğla ve taştan farklı olarak, mesken sahibi tarafından kerpiç tuğla haline getirilebilmesi avantajına sahip olması ve bölgede kurak iklim şartlarının hüküm sürmesi gibi faktörlerde, ova da toprak konutların yaygın olmasının esas nedenlerinden biridir¹³⁴.

Kerpiç ve diğer yapı malzemelerinde olduğu gibi, taş malzeme de mesken inşasında tek başına kullanılmamaktadır. Kapı, pencere ve çatıların yapılmasında, yapıma ahşap malzeme katılmaktadır. Araştırma sahasında toprak ve taş meskenlerin önemli ölçüde yaygın olmasında, bu doğal yapı gereçlerinin çevrede bol olarak bulunması yanında, ailelerin kültürel düzeyi ve ekonomik gücünde muhakkak önemli etkilerinin olduğu söylenebilir.

¹³¹ TUNÇBİLEK, N., 1967, Türkiye İskan Coğrafyası, İst. Üniv. Ed. Fak. Yayın no: 1283, Çağ. En. Yay. No: 49, s.51, İSTANBUL.

¹³² TUNÇBİLEK, N., 1967, a.g.e., s.36.

¹³³ TANOĞLU, A., 1965, Nüfus ve Yerleşme, İst. Üniv. Yay. No: 1183, Ed. Fak. Coğ. En. Yay. No: 45, C. 1, İSTANBUL, s.214-217.

¹³⁴ GÜNER, İ., 1990, a.g.e., s.200.

Doğubayazıt ilçe merkezindeki konutların % 90'dan fazlası 1 ve 2 katlı konutlardan oluşuyordu. Bu durum yöre meskenlerinin yapı malzemeleri ile kat sayıları arasında büyük bir uygunluğun mevcut olduğunu göstermektedir.

Doğubayazıt Ovası ve çevresinde mesken inşasında kullanılan malzeme, bu yöre meskenlerinin tek katlı olarak yapılmasının başlıca nedenlerinden biridir. Nitekim "Tamamen taşın veya toprağın bulunduğu yörelerdeki evler, eğer tek malzeme kullanılarak yapılmak zorunda kalınmışsa, tek katlı olmaktan ileri geçmezler. Evlerin yükseklik kazanması veya kat sayısının artması, taş veya toprağın arasına ahşabın girmesiyle mümkündür." diyen Tunçbilek, bu olayın nedenini açıkça belirtmektedir¹³⁵. Araştırma sahamızda meskenlerin tek katlı oluşlarında, bölgenin yapısında önemli etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle güvenlik amacıyla, Doğubayazıt'taki evlerin tamamına yakının etrafı yüksekliği 2 m.'yi aşan surlarla çevrili olduğu görülmektedir (Fotoğraf 11).

Doğubayazıt ve çevresinde iklim ve doğal çevre şartları, meskenlerin yapı gereci ve yapı tarzına etki etmiştir. Doğubayazıt rasat istasyonunun, 39 yıllık (1951-1990) ölçümlerine göre, yıllık ortalama yağış tutarı 320.8 mm. kadardır. Dolayısıyla Araştırma sahası, ülkemizin en az yağış alan bölgelerinden biridir. Bu iklim şartları Türkiye'nin bütün yarı kurak bölgelerinde olduğu gibi¹³⁶ Doğubayazıt ovasında da , düz çatılı toprak ev tipinin çok yaygın olmasının başlıca nedenidir. Aynı şekilde araştırma sahasındaki taş meskenler de, genellikle düz toprak çatılıdır (Fotoğraf 12).

Araştırma sahasındaki mimariye iklim önemli derecede etki eder. Geleneksel konut tipi, ortada bir salon, bu salondan yandaki odalara geçilen tiptir. Mutfak, banyo, tuvalet veya odunluk (tezeklik) bunun gerisinde yahut yanlarında yer alır. Pencere küçük ve yüksek, duvarları ise kalındır. Genellikle tek katlı olan konutların büyük bir bölümü yığmadır. Çatılar düzdür. Kiremitle örtülmüş bina yoktur. Modern binalarda kullanılan çatı malzemesi ise saçtır.

Doğubayazıt ilçe merkezi ve çevresinde, yarıkurak iklim şartları altında step formasyonu yaygın bir şekilde gelişmiş olup; bölge, iktisadi anlamda orman zenginliğinden büyük ölçüde yoksundur. Bu nedenledir ki, bölgede ahşap meskenlere pek rastlanmaz. Böyle olmakla birlikte çevrede temin edilen fitolojik gereçler (kamış

¹³⁵ TUNÇBİLEK, N., 1967, a.g.e., s.54.

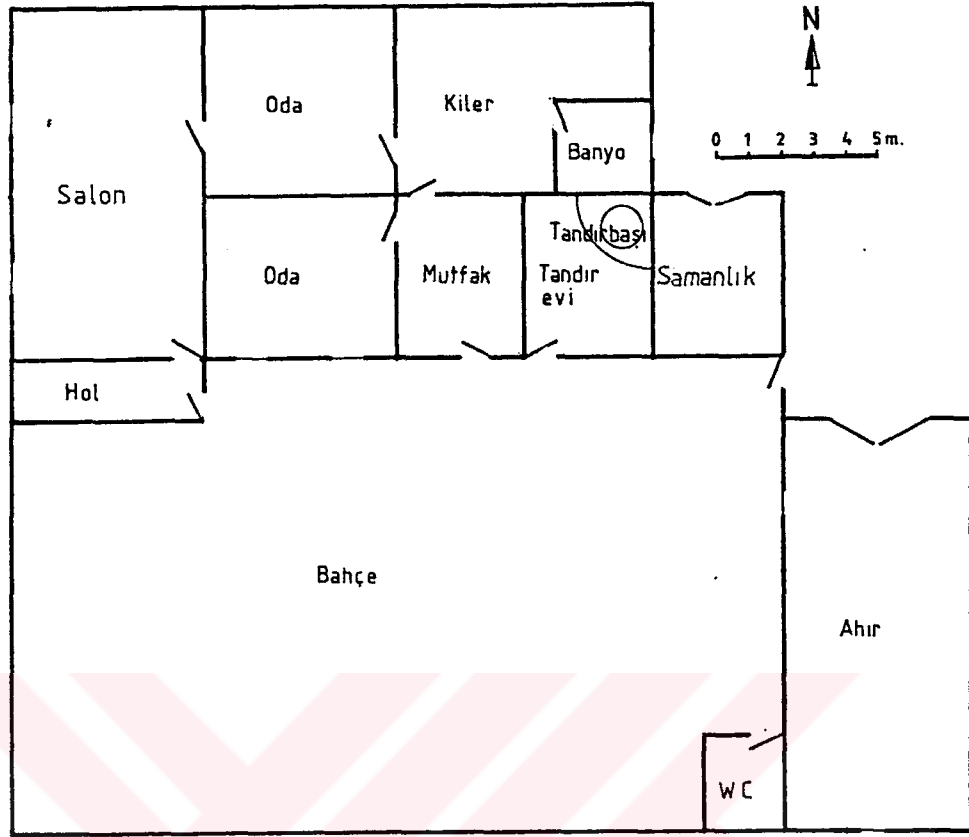
¹³⁶ TANOĞLU, A., 1965, a.g.e., s.217.

gibi) çatının inşasında vazgeçilmez bir malzeme olarak ortaya çıkmaktadır (Fotoğraf 13).

3.5.2. Konut Tipleri, İnşa Şekli ve Fonksiyonları

3.5.2.a. Eski Tip Konutlar

Eski tip meskenlerin doğal çevresiyle olan ilişkisini, yapı malzemelerinden ve yapılış tarzlarından çıkarmak mümkündür. Araştırma sahamızdaki eski yapılarda kullanılan malzeme yakın çevrede sağlanmakta çatı, duvar ve pencereleri iklim özelliğine göre şekil almaktadır. Ekonomik gücün etkisi ve insanoğulunun becerisiyle çeşitlilik kazanan konutların Doğubayazıt genelinde hemen hemen aynı özelliklere sahip olduklarını, nadiren bazı farklılıklarla karşılaşa bildiği söylenebilir. Eski tip meskenlerin yapı malzemesini toprak, kerpiç, taş ve kısmende briket oluşturmaktadır. Bu tip meskenler ailelerin büyüklüğü ve gelir durumlarına göre tek katlı olup eklentilerinden oluşur. Tek katlı evlerin çoğunluğu, büyük bir salon bu salondan odalara (üç oda), mutfığa ve banyoya açılan kapılar ve evin önünde yer alan bir balkondan oluşmaktadır. Eski tip evlerin tamamında tuvalet dışarda yer almaktadır. Ayrıca evin eklentileri olan ahır, samanlık, kömürlük ve tandırlık evin arka tarafında yer almaktadır. Tek katlı evlerin etrafı ise yüksekliği 2 m. den fazla olan surlarla çevrilmiş ve bu surlardan içeriye açılan çift kanatlı büyük bir kapıyla bahçeye ve dolayısıyla eve girilmektedir (Fotoğraf 13). Ancak hemen şunu belirtelim ki eski tip meskenlerin tamamı aynı büyüklükte ve eşit eklentilerden oluşmamaktadır. Bazı evlerin 1 salon ve odadan veya 1 salon ile iki odadan oluştuğuda görülmektedir (Şekil 3.2.).

Şekil. 3.2. Doğubayazıt İlçe Merkezinde Eski Tip Meskenlere Ait Bir Konut Planı

Bu meskenler yapıldıkları zamana göre ihtiyaçları karşılayacak şekilde inşa edilmiş olmalarına rağmen, artan nüfusada bağlı olarak günümüz şartlarına cevap verebilecek yeterlikte değildirler. Ayrıca ekonomik ve kültürel seviyenin değişmesi gibi faktörler de, bu evlerin zaman içinde ortadan kalkmasına ve sayılarının azalmasına neden olmuştur. Taş, toprak yada ahşap malzemenin, değişik ölçülerde kullanılması ile meydana getirilen meskenler, kendilerine özgü ortak şekilleri ve yapı tarzları ile, doğal çevrenin etkilerini en açık şekilde yansıtırılar¹³⁷.

Araştırma sahasının yaklaşık % 44'ünün (280 km²) alüvyal bir ovadandır (Doğubayazıt Ovası) oluşması ve bu örtünün yer yer killi ve ağır bünyeli oluşu, yörede toprağın mesken yapım malzemesi olarak büyük çapta önem kazanmasına neden olmuştur.

¹³⁷ SERGÜN, Ü., 1986, Kocaeli Yarımadasında Kırsal Yerleşme, İstanbul Üniv. Ed. Fak. Yay. No: 3370, İSTANBUL, S.95.

Doğubayazıt ovasında kerpiç toprağını, kerpiç harcı durumuna getirmek için en yaygın olan metod yapay bir dairesel çukurda elde edilen kerpiç harcı imal metodudur. Bu metotta önce 25-30 cm. derinliğinde ve 2,5- 3 m. çapında dairesel bir çukur açılır. Ya da böyle bir çukur açılmayıp sadece zeminin üzerinde 25-30 cm. yüksekliğindeki toprak setlerle dairesel bir çukur oluşturulur. Daha sonra bunun içine, belirli oranlarda (genellikle öküz ile olur), taraktör veya çıplak ayak ile iyice çığnenir. Bu çığneme işi yaklaşık bir gün devam eder.

Kerpiç harcın oluştuğuna kanaat getirildikten sonra 1 m² alandan 16 kerpiç tuğlası çıkacak şekilde düzenlenmiş olan kalıplara dökülen harç, açık havada kurutulmaya terk edilir. Kurutulma sırasında sık sık iki tarafa çevirilir. Nihayet bina yapımında kullanılmaya hazır hale gelir.

Doğubayazıt ovasındaki kerpiç meskenlerin duvarları, genellikle taş bir temel üzerine oturtulmuştur. Bunun için önce konut sahası üzerine 50-100 cm. derinliğinde bir temel kazılır. Temel duvarları genellikle yontulmuş taş çamur harcı veya çimento harcı ile örülerek yapılır. Taş duvarlar yerden yaklaşık 0.5 ile 1 m. yükseldikten sonra kerpiçler dizilmektedir. Kapı ve pencere boşluklarının üzerine ise geniş tahtalar konulur. Duvar yüksekliği 270-280 cm.'ye ulaştığında duvarların üzerine belirli aralıklarla, ağaç gövdeleri dizilir. Daha sonra kamışlar bu ahşap kirişlere dik istikamette yerleştirilir ve ağaçlara çivilenir ve üzeri 15-20 cm kalınlığında toprak ile örtülür. En üst kata ise çorak toprak atılır. Tuz hidroscopik bir madde olduğundan dolayı toprak zereleri arasında, suyu yağışlı havalarda absorbe ederek ve çatının üstünde geçirimsiz bir tabakanın oluşmasını sağlayarak, yağış sularının meskenin içine girmesini önlemektedir¹³⁸. Kerpiç meskenlerin duvarları genellikle dıştan toprak ve saman karıştırılarak oluşturulmuş harçla sıvnamakta ve bu şekilde dış etkilere karşı daha iyi korunmaktadır (Fotoğraf 14).

Doğubayazıt ilçe merkezindeki eski meskenler genelde toprak malzemeden yapılmış olmasına rağmen, özellikle son zamanlarda taş ve biriketten yapılmış meskenlerin sayısında, coğrafi ortamın sağlayabildiği doğal yapı gereçlerinin meskenlere yansımış olmasından başka birşey değildir. Ovada konut yapımı için çevrede temin edilebilecek en ucuz ve en yaygın yapı gerecinin toprak, kullanabilecek katkı maddesinde saman olması, bu kesimde toprak konutların yaygın olmasının temel nedenlerinden birini oluşturmaktadır.

¹³⁸ GÜNER, İ., 1990, a.g.e., s.199.

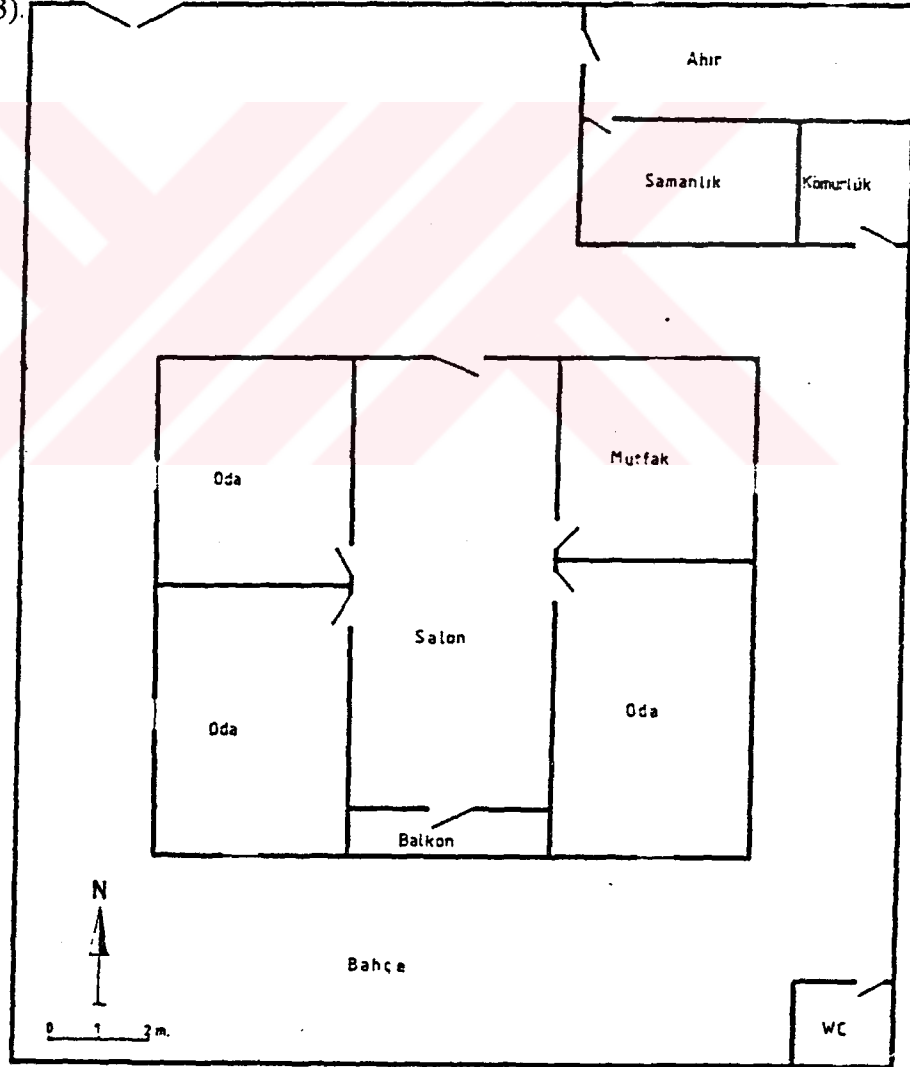
İnsanın fizyolojik, estetik, sosyolojik ve ekonomik gibi ihtiyaçlarının karşılandığı bir yapı olan binaların inşasında, doğal çevre şartlarının yanısıra, o evde yaşayan insanların yaşantı biçimi, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel durumları ile hakim olan ekonomik faaliyetler gibi beşeri faktörlerde etüklü olmaktadır. Nitekim ilçe merkezinde, özellikle kenar mahallelerde hakim olan ekonomik faaliyetlerin tarım ve hayvancılık olması nedeniyle, evlerin arka kısmında ahır inşaa edilmektedir. Genelde ahırlar evlerin arka duvarlarına bitişik olarak inşa edilmektedir. Buda iklim şartlarının özellikle de kış mevsiminde daha çetin olması ve güvenlik nedenlerinden kaynaklanmaktadır. Diğer konut eklentilerini ise samanlık (yerel adıyla merak), tandırlık ve kömürlük oluşturmaktadır. Kışlık hayvan yiyeceklerinin depolandığı ve mimari bir özelliğe sahip olmayan konutlar genellikle kerpiç veya taş malzemeden yapılmış, basit birer yapı tekniği özelliği gösterirler. Ancak hemen belirtelim ki son zamanlarda ekonomik seviyesinin yükselmesine bağlı olarak, ahır ve merak yapımında biriket ve çok azda olsa tuğla kullanılmaktadır.

Doğubayzıt ve çevresindeki konut eklentilerinin en önemlilerinden birinide tandirevi oluşturmaktadır. Tandirevi özellikle kenar mahallelerdeki evlerde ve dar gelirli ailelerin konutlarında bulunan bir eklentidir. Tarımla uğraşan çiftçi ailelerin çoğu kendi ekmeğini pişirdiğinden, tandırın onlar için ayrı bir önem ve özelliği vardır. Tandirevinde toprağa gömülü bir adet tandır bulunmaktadır. Tandır; tandır toprağı (tikka) adı verilen kırmızı killi özel bir topraktan yapılır. Bu toprak ısıtılıp günlerce hasıl (ayakta çiğnendikten) edildikten sonra şekillendirilir. Kuruyan tandır, aşevi (tandır evi aşhane) nin orta bir yerine veya bir köşesine gömülür. Günlük yahut gün aşırı ekmekler burada pişirilir, yemeklerin çoğu burada yapılır, sular burada ısıtılır.

3.5.2.b.Yeni Tip Konutlar

Son yıllarda ulaşım imkanlarının artması inşaat tekniğinin hızlı bir şekilde gelişmesi ve ekonomik gücün iyileşmesiyle Doğubayazıt ilçe merkezinde yeni tip evler çoğalmaya başlamıştır. Bu evlerde çimento, kum, taş, tuğla , briket ve sac kullanılmaktadır. Bu tip meskenler çağdaş yapı malzemesi kullanılarak yapılmış meskenleri kapsamaktadır. İlçe merkezinde son zamanlarda yapılmış veya yapılmakta olan meskenlerin tamamı yeni tip meskenler olup bunlar iki yada daha fazla katlıdır.

Bilinen ve yaygın olan konut tipini tek katlı bodrumsuz evler oluşturur. Kapıdan girişte boydan boya bir salon ile buraya açılan odalardan müteşekkil tek katlı evlerde, tuvaletler evlerin içinde veya dışındadır. Evler sadece oturmak için kullanıldığından ahır, samanlık, kömürlük vb. gibi eklentiler evlerin dışında yer almaktadır. Araştırma sahasında çok katlı konutları genellikle şehir merkezinde yer almaktadır. Bu konutlarda çağdaş yapı gereci olarak tanımladığımız tuğla, taş, çimento, briket, demir gibi mazemeler kullanılmaktadır. Betonarme karkas ve betonarme yığma olarak inşa edilen bu konutlar, daha çok ekonomik düzeyi yüksek ve ticaretle uğraşan aileler tarafından yapılmaktadır. Şehir merkezinde yer alan bu konutların kat sayısı 2 ile 5 arasında değişmektedir. Özellikle turistik amaçlı yapılan 3 yıldızlı otellerde kat sayısı 5 ve 6 olarak görülmektedir. Yerleşme konutlarının çoğunluğunu yine tek katlı konutlar oluşturmaktadır. Mahalle yerleşmelerinde ise iki veya daha fazla katlı olan konutlar, genellikle gelir düzeyi yüksek olan ailelere aittir (Şekil 3. 3).

Şekil 3.3. Doğubayazıt İlçe Merkezinde Yeni Tip Meskenlere Ait Bir Konut Planı

Araştırma sahasında konutların çatı şekilleri tek katlı evlerde düz çatı, iki veya daha fazla katlı meskenlerde ise eğik çatı şeklindedir. Şehirdeki yapım tarihi eski olan tek katlı konutların hemen tamamının toprak örtülü düz çatı tipine sahip oldukları gözlenmektedir. Kuşkusuz bu durum yörenin iklim özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü yörede, kış mevsimi boyunca kar yağışı meydana gelmektedir. Geçmişte, galvanize sac yapı gerecinin temininde güçlüklerle karşılaşılması ve maliyetinin de yüksek olması nedeniyle eski bina çatılarının genellikle toprak kullanılarak düz veya düze yakın bir eğimde inşa edildikleri gözlenmektedir. Ancak düz çatı tipine , sadece toprak örtülü binalarda değil, betonarme binalarda da rastlanır. Bu tip binalarda gelecekte ilave bir katın yapılması amaçlandığı için betonarme düz çatılar inşa edilmektedir (Fotoğraf 12).

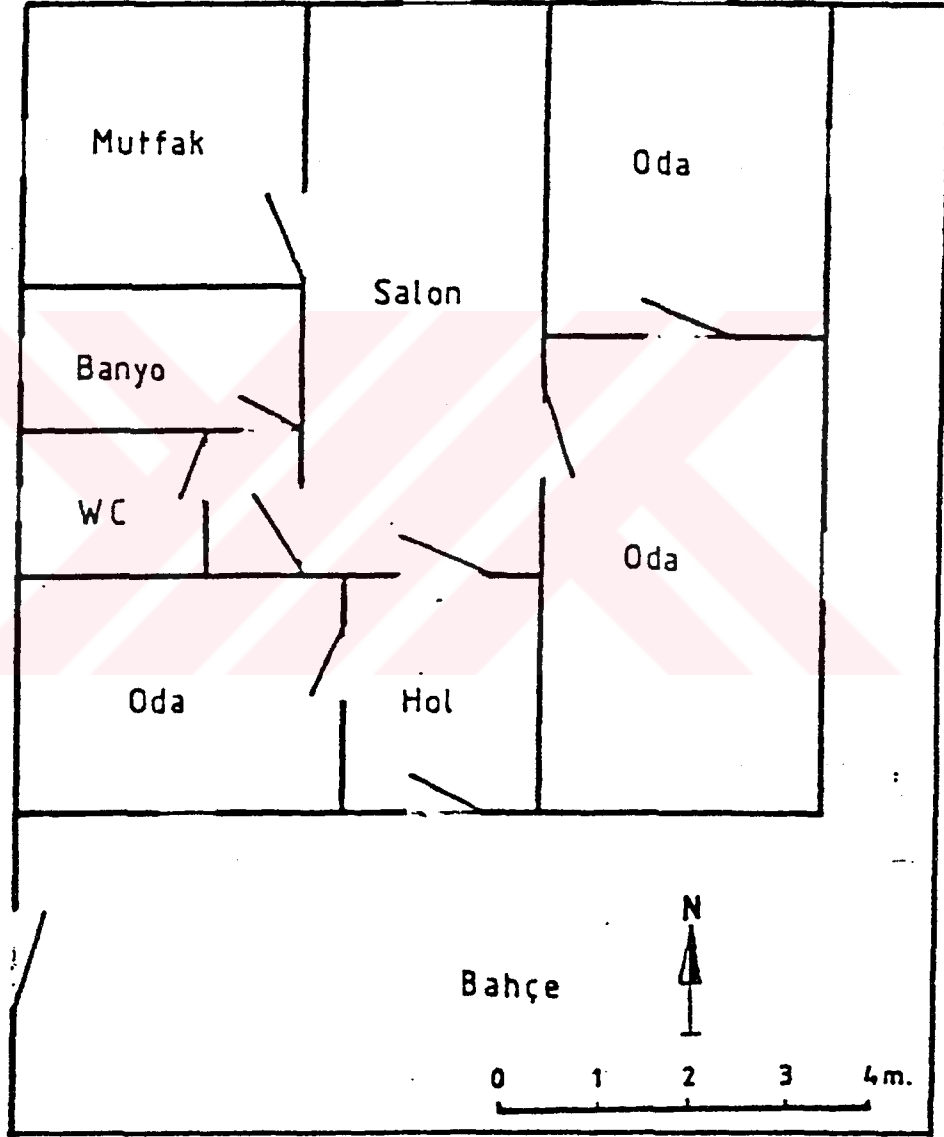
Geleneksel şehir konutlarında, toprak kullanılarak çatı yapısı geçmişten gelen alışkanlığın devamı ise günümüzde tercih edilmesi birçok nedene dayanır. Nitekim, toprak örtünün aşırı sıcak geçen yaz mevsiminde ve oldukça soğuk geçen kış mevsiminde, diğer çatı şekillerine göre daha fazla sıcaklık izolasyonu sağlaması, maliyetinin diğer çatı şekillerine göre daha ucuz olması gibi bazı avantajları bulunmaktadır. Oysa betonarme düz çatılar daha sağlam olmalarına rağmen, sıcaklık yalıtımını yeterince sağlayamamaktadır. Bunun yanı sıra, ek bir harcama isteyen eğimli bir çatı gerektirmesi nedeniyle fazla tercih edilmedikleri dikkati çekmektedir¹³⁹.

Doğubayazıt ilçe merkezindeki binaların% 15'i ise, eğik çatılı binalardan oluşmaktadır. Bu tip binaların büyük bir kısmını resmi kuruluşların hizmet binaları oluşturur. Çatıların, genellikle karın kolayca kaymasını sağlayan, oluklu galvanize sac kullanılarak yapıldığı tesbit edilmektedir. Şehirde oluklu sac kullanılarak yapılan eğik çatı tipi, gittikçe yaygınlaşma eğilimindedir. Çatıların iki veya daha fazla yöne eğimli yapılması, kış aylarında yağan kar sebebiyle, çatının çökmesinin önlenmesi ve çatıdaki karın evin tek bir tarafına değil, değişik yönlere düşmesinin sağlanması amaçlanmıştır. Şehir merkezinde bulunan çok katlı binaların çatılarının yarıya yakın bir kısmı, hasır betondan oluşan düz çatı şeklindedir.

Araştırma sahasında sınır ticaretinden dolayı ekonomik şartların son yıllarda daha da iyileşmesi, yerleşmeler üzerinde etkili olmuştur. İlçe merkezinde son zamanlarda yapılan meskenlerin çoğunda yapı malzemesi olarak briket, taş ve tuğla ile, harç maddesi olarak çimento kullanılmaktadır. Betonarme evlerin sayısı

¹³⁹ ARINÇ, K., 1991, a.g.e., s.251.

çoğalınca buna bağlı olarak kat sayısı artmakta ve evlerin içinde banyo, tuvalet vb. eklentilerin de yer aldığı görülmektedir. İlçede çevreden şehrin merkezine doğru gidildikçe, bina ve kat sayısı açısından artış görülmektedir (Şekil 3.4.). Ticaret merkezi ve çevresinde yer alan mahallelerde, konutların daha modern ve kat sayısının daha fazla olmaya başladığı müşahade edilmektedir. Şehir merkezinde yakın zamana kadar kamu kesimine ait hizmet binaları ve lojmanlar dışında apartman bloklarına rastlanmazken günümüzde ise apartman bloğunun sayısında belirgin bir artış olduğu gözlenmektedir (Fotoğraf 8).

Şekil. 3.4. Doğubayazıt İlçe Merkezinde Modern Meskenlere Ait Bir Konut Planı

IV. BÖLÜM

EKONOMİK COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

4.1. Genel Bakış

Doğubayazıt ilçe merkezindeki ekonomik faaliyetlerin başlangıcını, bölgenin yerleşim tarihi ile birlikte ele alarak başlatmak mümkündür. Çünkü insan olmadan herhangi bir ekonomik faaliyetten söz edilemez. Nitekim ekonomik faaliyetlerin temelde bir nüfus ve kaynak ilişkisi olduğu bir gerçektir. Bölgede Urartu devleti zamanında tahıl tarımı, bağcılık ve meyvacılık faaliyetlerinin çok ileri bir düzeyde bulunduğu sanılmaktadır¹⁴⁰.

Vital Cuinet'de Beyazıt sancağının ekonomik durumundan bahsederken, yörede halkın geçimini başlıca hayvancılık ve tahıl ekiminden sağladığını belirtmektedir. Beyazıt Sancağında yetiştirilen ürünleride Vital Cuinet şöyle sıralamaktadır. Buğday, arpa, kenevir, yulaf, darı, mercimek, ceviz, fasulye, tütün, zeytin, kavun, karpuz, soğan, pirinç, mısır, fındık, patates, vişne, kiraz, elma, armut, üzüm, şeftali, erik, lahana, çirş, bal, sığır ve koyun derisi ile yün ve tiftik gibi ürünler dış satıma yöneliktir. Balın hemen hemen tümü bölgede tüketilir. Ayrıca Ağrı dağı yamaçlarındaki bağlardan elde edilen üzüm ünlüdür. Aynı araştırmacının verdiği bilgilere göre bölgede hayvancılık da yapılmaktaydı ve özellikle bölgede at yetiştiriciliği ile at soyunun iyileştirilmesine büyük önem verilmekteydi. Cuinet XIX. yüzyıl sonunda Anadolu'da yaptığı gezilerden sonra yazdığı 5 ciltlik eserinde Beyazıt Sancağının ekonomik yapısı hakkında belirtilen bilgileri vermektedir.

Bu örneklerde gösteriyorki, Doğubayazıt Ovasındaki tarımsal faaliyetlerin başlangıç tarihi bir hayli eski olup, bölgede yetiştirilen tarımsal ürünlerden çoğunun zamanla önemini yitirdiğini, bir kısım üretim faaliyetlerinin de genel olarak günümüze kadar önemini koruduğunu görüyoruz.

Araştırma sahası yüzyıllardır, ancak doğal yapının elverdiği sınırlar içinde ekonomik faaliyetlerde bulunmak durumunda kalmıştır. Tarihsel kalıntıların ortaya koyduğuna göre uzun yıllar parlak uygarlıkların egemen olduğu bölgenin günümüzdeki durumu gerçekten düşündürücüdür. Bunun da en önemli nedeni sanayileşmenin hız kazandığı dönemlerde, bölgenin bu gelişmeden payını almamış olmasıdır. Bölgede ekip-biçme ve ekip-dikme şeklindeki tarım faaliyetleri, eskiden beri önem taşımaktadır. Ancak, iklim özellikleri tarım faaliyetlerine çok elverişli olmasına rağmen, topoğrafik özelliklerin bir sonucu olarak tarım topraklarının az

¹⁴⁰ KIRZIOĞLU, M.F., 1953, a.g.e., s.63.

olması, ekip-biçme şeklindeki tarım faaliyetlerinin, iklimle orantılı bir düzeyde gelişmesini önlemiştir.

Doğubayazıt'ı oluşturan mahalle yerleşmelerinde, hakim ekonomik faaliyet hayvancılıktır. Bununla birlikte ziraat faaliyetleri hayvancılığı desteklemesi nedeniyle önem taşır. Ancak yörede ekme-dikme faaliyetleri, daha çok geçim tipi şeklinde yapılmaktadır. Gerçekten de yörenin gittikçe artan nüfus miktarına bağlı olarak, tarım arazilerinde parsel yüzölçümlerinin devamlı olarak küçülmesi ile iklim ve topoğrafya şartları, tarım faaliyetlerinin ticarî bir karakter kazanmasını önemli ölçüde engellemiştir.

Araştırma sahasının 6 312 ha. olan toplam yüzölçümünün 1 112 ha. kadarı başka bir ifadeyle % 17'si ekili-dikili olan tarım alanlarından oluşuyordu. Aynı şekilde Türkiye geneli topraklarının % 33.9'unda¹⁴¹ tarımsal faaliyetlerin yapıldığı gözönüne alınırsa, yöredeki tarım topraklarının ülke geneline göre çok kısıtlı olduğu anlaşılır. Bu durum büyük ölçüde Doğubayazıt Ovası arazilerinin çoraklık sorunu nedeniyle, yarıdan fazlasının tarıma uygun olmamasından kaynaklanmıştır. Nitekim mevcut tarla arazilerinin % 49'undan sulu ziraat yapılmakta ise de genel olarak sulamanın yetersiz olduğu görülmektedir. Ancak yörenin tarım topraklarının (1 112 ha), toplam nüfusa (35 213 kişi) oranlanması sonucu, teorik olarak aile başına düşen tarım arazilerinin, fazla önem taşımadığı görülmektedir. Yine gittikçe artan nüfusa bağlı olarak, miras yoluyla parsel yüzölçümlerinin devamlı küçülmesi, tarımın ekstansif metodlarla yapılması, topoğrafya ve iklim şartları sonucu ortaya çıkan güçleştirici faktörler yöre tarımını önemsiz kılmaktadır.

Yöredeki tarım faaliyetlerinin karakterini belirleyen en önemli faktörlerden biri, fizikî çevre şartlarıdır. Nitekim, araştırma sahasında tarım, ovalarda, su toplama sahasında, ufak platolarda, bu kısımdaki derelerin vadilerinde, toprak profili nisbeten derin yamaç arazilerinde yapılır. Çalışma sahasında yapılan ziraat ekonomik bakımdan ehemmiyetli değildir. Ancak buralarda yaşıların geçimini sağlar. Mevcut ovanın önemli bir kısmı ziraat altında olmayıp, verimsiz meralar şeklindedir. Bu duruma sebep toprakların tuzlu oluşudur.

Bununla birlikte engebeli bir topoğrafik yapının sonucu olarak, eğim miktarlarının çok yüksek değerler göstermesi, ekip-biçme faaliyetlerinin yapılabileceği düzlüklerin, toprakların büyük çoğunluğunun tuzlu olması nedeniyle,

¹⁴¹ D.İ.E. 1989, Türkiye İstatistik Yıllığı, s.190.

çok sınırlı oluşu, tarımsal faaliyetlerin genel özelliklerini belirlemiş ve en azından geçim tipi ziraat ve ticarî hayvancılığın yapılmasını zorunlu hale getirmiştir.

Araştırma sahasının topoğrafik özellikleri yanında iklim şartlarıda tarımsal faaliyetlerin karakterini etkilemiş ve ticarî ürünlerin yetiştirilmesini önlemiştir. Nitekim, yükseltiye bağlı olarak sıcaklığın düşmesi ve özellikle bitkilerin çimlenme devresinde don olaylarının görülmesi, tarımsal ürünlerin çeşitliliğini sınırlandırmıştır. Doğubayazıt ovasında yıllık yağış miktarı 320.8 mm. kadar olup, bu miktar yörede tarım yapılan bitkilerin su ihtiyacını doğal olarak karşılama bakımından, çok yetersizdir. Yıllık yağış miktarının azlığına yağış rejiminin düzensizliği ve buharlaşma miktarının fazlalığı da eklenirse ovadaki tarım hayatında sulamanın ne derece önem taşıdığı daha da kolay anlaşılır. Bu nedenle de yörede sulamalı tarım sistemlerine başvurulmaksızın, kesinlikle çeşitli ve verimli bir tarım yapılması beklenemez.

Doğubayazıt ovasında kış ayları tarımsal faaliyet dışı devreyi karakterize eder. Nitekim kış mevsiminde sıcaklık değerleri - 25 °C ye kadar düşebilmektedir. Nisan ayı ortalarından Ekim ayına kadar geçen devre, yörede tarımsal faaliyetler bakımından faal devreyi oluşturur. Ancak Nisan ve Ekim aylarında seyrek de olsa don olayları görülmektedir. Yörede en yağışlı aylar Mayıs ve Haziran aylarıdır. Bu devre, aynı zamanda ovada çeşitli ürünlerin ekildiği devredir. Dolayısıyla ilkbahar donlarının geç son bulması, sonbahar donlarının erken başlaması, Mayıs ve Haziran aylarının bazı yıllar normalden fazla yağışlı geçmesi, yörede tarım yapılmasına belirli bir düzeyde güçlükler doğurmaktadır. Bu durum Doğubayazıt Ovasındaki tarımsal üretimde, yıldan yıla büyük dalgalanmaların meydana gelmesine neden olmaktadır.

Eğim ve yükseltinin arttığı dağlık ve tepelik alanlar (2 000 m. üzerinde), tarım arazilerinin azlığı, yıllık sıcaklık şartları arasındaki farkın artması, erken don olayı gibi faktörler, ekip-dikme faaliyetlerini ve tarım ürünlerinin çeşitliliğini ve verimini azaltmaktadır. Bu alandalarda, yükseltiye bağlı olarak sıcaklığın kısmen düşmesine karşılık, yağış değerlerinin artması, bu kesimlerde çayır ve otlak alanlarının önem kazanmasına neden olmuştur. Nitekim araştırma sahasının % 46'lık kısmı yani (2897 ha) yarıdan fazlasını çayır ve mera arazileri oluşturmaktadır. Sonuçta ekip-dikme faaliyetlerinden çok, hayvancılığı destekleyen bir faaliyet ortaya çıkmıştır. Çünkü bu alanlarda tarımsal faaliyetler, iklim faktörlerinin etkisini daha fazla yansıtmaktadır. Söz konusu alanlarda özellikle kış mevsiminde hayvanların beslenmesi için yetiştirilen ot ve çayırların daha fazla önem kazandığı görülmektedir.

Araştırma sahasında tarımsal faaliyetler, daha çok, bir tarladan tek tip ürünün alındığı “monkültür tarım” sistemi şeklindedir. Gerçekten de tarım alanlarında en fazla ekilişe sahip olan ürünler buğday, arpa ve yulaftır. Bu ürünlerde ayrı ayrı tarlalarda yetiştirilmektedir.

Doğubayazıt ve çevresindeki tarım alanlarında 1995 yılı itibariyle, 30 ton kadar suni gübre kullanılmıştır¹⁴². Bu durumda hektar başına düşen gübre 27 kg. dır. Oysa 1990 yılında ülkemiz genelinde bu miktar 340 kg.’ı bulmuştur¹⁴³. Araştırma sahasında hayvancılık faaliyeti yoğun olmasına rağmen, tarım arazilerinde hayvan gübresi çok az veya hiç kullanılmamaktadır. Çünkü hayvan gübresinden tezek elde edilmekte ve elde edilen bu tezekte yakacak olarak kullanılmaktadır. Topoğrafya, iklim, sulama ve toprakların tuzlu olması gibi olumsuzluklara, bir de az miktarda gübre kullanımı eklendiğinde, yörede yapılan tarımsal faaliyetlerin, ticarî anlamda yapılan bir ekonomik faaliyet olmayıp ailelerin geçimini sağlamaya yönelik bir tarımsal faaliyet olduğunu görüyoruz. Nitekim bu durum yöre halkını hayvancılık ve ticaret yapmaya yöneltmiştir.

4.2. Arazi Bölünüşü ve Araziden Faydalanma

Araştırma sahasındaki arazi kullanım durumu incelenecek olursa, dikkat çekici bazı özellikler ortaya çıkmaktadır. Nitekim 6 312 ha. olan bölge arazisinin % 46’lık bir kısmını, Çayır ve mera alanları oluşturmaktadır. Tarım arazileri ise toplam yüzölçümün 1/4’ünden (%17) daha azını kaplamaktadır. Yerleşmeye uygun alanların oldukça geniş olduğu araştırma sahasında yerleşilmiş alanlar 930 hektar (% 15) saha kaplarken, Nadas alanları 642 hektar (% 10) yüzölçümüne sahiptir. Geriye kalan 730 ha. (% 12) araziye ise gelir getirmeyen araziler oluşturmaktadır. Tarım topraklarının sınırlı olduğu araştırma sahasında tarımsal potansiyelin zengiliğinden söz edemeyiz.

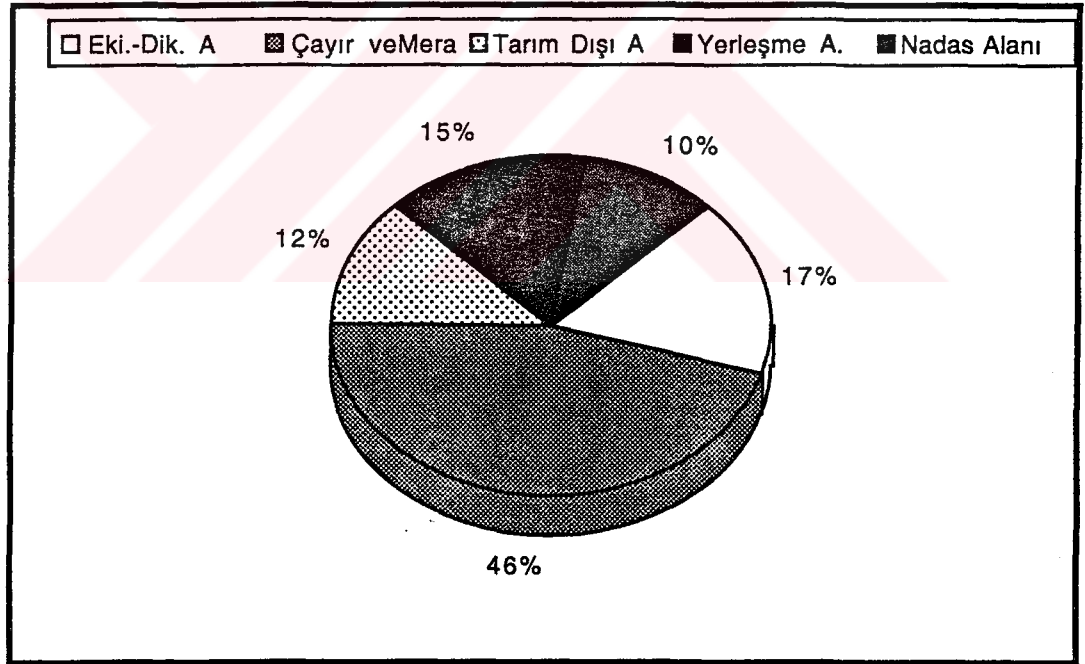
¹⁴² İlçe Ziraî Donatım Kurumu Verilerinden 1995

¹⁴³ DOĞANAY, H., 1994, “Türkiye Ekonomik Coğrafyası” Kazım Karabekir Eğ. Fak. Yay No: 39, ERZURUM, s.77.

Tablo 4.1 Doğubayazıt İlçe Merkezinde Arazi Kullanım Durumu (1995).

<i>Yararlanma Şekli</i>	<i>Yüzölçümü (ha)</i>	<i>%'si</i>
<i>Çayır ve Mera Alanı</i>	2 897	46
<i>Ekili-Dikili Alan</i>	1 112	17
<i>Yerleşme Alanı</i>	930	15
<i>Nadas Alanı</i>	642	10
<i>Gelir Getirmeyen Araziler</i>	730	12
<i>Toplam</i>	6 312	100.0

Kaynak: Doğubayazıt İlçe Tarım Müdürlüğü Verilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

Şekil : 4.1. Doğubayazıt İlçe Merkezinde Arazi Kullanım Durumu (1995).

4.3. TARIMSAL FAALİYETLER

4.3.1. Tarım

I- Parsel Büyüklüğü ve Mülkiyet Durumu

Ülkemiz genelinde olduğu gibi Doğubayazıt ilçe merkezinde de tarım toprakları miras yoluyla sürekli olarak parçalanmakta ve bunun sonucunda da yörede mevcut tarım alanlarının büyük bir kısmı küçük parsellerden oluşmaktadır. Yörede fizikî coğrafya şartlarının elverişsizliğine bir de yöre topraklarının büyük bir çoğunluğunun çorak arazilerden oluşması eklenince, mevcut tarım topraklarının küçük parsellerden oluşmasının nedeni kolayca anlaşılır. Demekki tarım topraklarının parsel büyüklüklerinde, fizikî çevre şartlarının yanı sıra, beşeri şartlar da önemli rol oynamaktadır.

Doğubayazıt Tapu Kadastro müdürlüğü'nden sağlanan verilere göre, ilçe merkezinde ortalama parsel büyüklüklerinin 10-35 dekar arasında değiştiğini, en büyük parselin 154 dekar'lık tarla arazisinden, en küçük parselin ise 659 m² ile bir çayır arazisinden oluştuğunu görüyoruz. İlçe merkezinde yer alan tarım arazilerinin tamamı özel mülkiyettir. Bu değerlerden de anlaşılıyor ki araştırma sahasındaki çoğu tarımsal işletme ünitelerini yüzölçümü büyüklüğü, bir çiftçi ailesinin geçimini sağlayabilmesi için, sahip olması gereken işletme arazisi miktarının çok altında bulunmaktadır. Bölgede bir çiftçi ailesinin geçinebilmesi için en az 80 dekar toprağı olması gerektiği kabul edilirse¹⁴⁴, yörede yaşayan ailelerin büyük bir kısmının, yeteri kadar toprağına sahip olmadıkları anlaşılır.

Araştırma sahasında, tarım arazilerinin yetersiz olmasının yanı sıra, ailelerin sahip olduğu tarım arazilerin küçük ve dağınık parsellerden oluşması da tarım arazilerindeki verimliliğin artmasını engelleyen önemli faktörlerden biridir.

Doğubayzıt ilçe merkezini oluşturan mahallelerde yaşayan ailelerin büyük bir çoğunluğunun, küçük parsellerden oluşsa bile, tarım arazisi bulunmaktadır. Ancak daha öncede belirtildiği üzere, bu arazilerde yapılan tarla tarımı geçim tipi şeklinde olup, genellikle ticarî önem taşımamaktadır. Diğer önemli bir husus da ilçe merkezine çevre köylerden gelip yerleşen çoğu ailenin köyde bulunan arazilerini ekip-biçtikleri gerçeğidir. Gerçekten köyden şehire göç eden ve şehire yerleşen aileler, köyde mevcut olan arazilerini satmamakta ve bu arazileri ortakçılık, yarıcılık

¹⁴⁴ AKSÖZ, İ., 1969, "Doğu Anadolu'nun Kalkınma Sorunları" Dokuzuncu İskan ve Şehircilik Konferansları, İskan ve Şehircilik Enst. Yay. No: 12, s.189-190.

veya kiracılık usuluyla değerneldirilmektedir. Yörede tarım arazisi olmayan aileler ise şehir merkezinde yaşayan ve kamu kurum ve kuruluşlarında çalışmak için memur tayinleri sonucu birkaç yıllığına ilçeye gelenler oluşmaktadır.

Yörede, parsel yüzölçümlerinin hem küçük, hemde parçalı ve dağınık oluşu, arazi ve işgücü kaybı ile zaman kaybına neden olmakta, bu durumda tarımsal üretim ve geliri düşürücü bir faktör olarak etkisini göstermektedir. Bununla birlikte, küçük aile işletmeleri şeklindeki tarım arazilerinde, gerek doğal çevreden kaynaklanan şartlar, gerekse tarım parsellerinin küçük oluşu ve ürün çeşidinin azlığı gibi faktörler de makina kullanımını olumsuz yönde etkilemiş olup, tarımın ticarî amaçlara yönelik olarak yapılmasını da engellemiştir. Belirtilen bütün olumsuzluklar sonucu, geçim sıkıntısı çeken ve tarımda aradığı verimi bulamayan nüfusun, yöreden ayrılması hızlanmıştır. Başka bir ifadeyle yöre halkı çalışmak ve dolayısıyla da daha rahat yaşamak için, başka yerlere göç etmekte veya hayvancılık, ticaret, vb. gibi ekonomik faaliyet kollarına yönelmektedir.

II- Başlıca Tarım Ürünleri

a) Tahıl Tarımı

Araştırma sahasında daha öncede belirtildiği gibi, ekme-dikme şeklindeki tarım faaliyetleri, iktisadi bakımdan fazla önem taşımamaktadır. Durum böyle olmakla birlikte, yaklaşık olarak 1 112 ha. olan ekili-dikil alanların 950 ha. kadarı tahıl tarımına ayrılmıştır. Başka bir ifadeyle bu alanların % 85'inde tahıl tarımı yapılmaktadır. Yörede tahıl tarımının bu derece önem kazanmış olmasında, çeşitli faktörler rol oynamaktadır. Birinci faktör yörenin tahıl tarımı için elverişli iklim şartlarına sahip olmasıdır. Buna ilaveten Doğubayazıt ilçe merkezi arazilerinin büyük bir kısmının, tahıl tarımının yapılabileceği yükselti sınırının (2 000- 2 200 m) altında kalması, tahıl tarımını yaygınlaştırmıştır. Bir diğer faktör, ülkemiz genelinde olduğu gibi, Doğubayazıt ve çevresinde nüfusun beslenmesinde, başlıca rolü buğdayın oynamasıdır. Diğer taraftan bunlara, dağlık yöredeki kıraç arazilerin ancak tahıl tarımının (buğday ve arpa) yapılmasına elverişli olması, Doğubayazıt ve çevresinde sulama imkanlarının çok kısıtlı olması gibi faktörleride ekliyebiliriz.

Yörede tahıl ekim alanlarının ve üretiminin yıllara göre gidişi incelendiğinde, bu gidişin düzenli olmadığı ve yıldan yıla büyük oynaklıkların olduğu görülür. Bu olayda,

yağış düzensizliğinin başlıca rolü oynadığı söylenebilir. Çünkü yörede tarla tarım arazilerinin (490 ha) % 44'ünde sulama imkanı bulunmadığından veya bu arizelerde kuru tarım yapıldığından, yağışların önemi büyüktür. Özellikle 1989 yılına kadar ilçe merkezinde su sorunu olduğu için tarımda sulama imkanı son derece düşüktü. Nitekim 1991 yılında ilçe genelinde mevcut sulanabilen tarım alanlarının ancak % 15'inde sulama yapılabilmiştir. Balık Gölünden 1989 yılında ilçe merkezine getirilen sudan, içme suyu ve tarım alanlarında faydalanılmaya başlanmış olup, bu tarihten sonra az miktarda da olsa meyve, sebze, şekerpancarı vb. gibi ürünlerin ekiminde, başlanmıştır. Ayrıca, Balık Gölü'nden getirilen suyla, Doğubayazıt Ovasında sulama suyu temininde karşılaşılan güçlükler büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Bu da daha geniş alanlarada sulama ile tahıl tarımının yapılmasına imkan sağlamış ve dolayısıyla 1989 yılından itibaren yörenin tahıl tarımı nisbeten istikrarlı bir durum kazanmıştır.

Doğubayazıt ve çevresinde, genellikle kışlık buğday ekilmektedir. Ayrıca yer yer yazlık ekim de yapılmaktadır. Özellikle çok kar yağışı olan kesimlerde daha çok kışlık ekim tercih edilmektedir. Çünkü kar örtüsü buğday tarlalarını düşük kış soğuklarından korumaktadır. Arpa ekiminin ise genellikle yazlık ekim şeklinde yapıldığı dikkati çeker. Doğubayazıt ve çevresinde az da olsa mercimek ve nohut tarımı da yapılmaktadır. Doğubayazıt ve çevresinde arpa, daha çok hayvan yemi olarak tüketilmektedir. Dolayısıyla dağlık yörelerde, arpa üretiminin hakim tarımsal ekonomik faaliyet olmasında, sıcaklık şartlarının bu ürünün yetiştirilmesine elverişli olması yanında, söz konusu kesimde hayvancılığın başlıca geçim kaynağı olmasının etkisi büyüktür. Aynı şekilde ilçe merkezinde de arpa tarımının, hayvancılıkla uğraşan ailelerce yaygın olarak yapıldığı gözlenmektedir.

Araştırma sahası, yüzölçümü bakımından, geniş bir alan kaplamakta ise de, işlenen tarım alanının miktarı sınırlıdır. Çünkü daha öncede değindiğimiz gibi yörede verimsiz toprakların oranı oldukça yüksektir. Buna ek olarak arazinin engebeli oluşu ile kurak ve sert iklim, bölgede tarımın gelişmesini engelleyen önemli faktörlerdir. Araştırma yöresinin mevcut arazisinin yarısından fazlasını otlak (çayır, mera) arazisi oluşturmaktadır.

Araştırma sahası ve çevresinde üretilen ürünlerin verimliliklerinin ülke ortalamasına göre düşük olmasının nedenleri çok çeşitlidir. Bihlassa çayır-mera niteliğinde olan alanlarda bölge ekolojisine uymayan bitkilerin yetiştirilmesi, toprakların büyük çoğunluğunun çorak olması, geriye kalan toprakların ise uzun yıllar kullanılması nedeniyle bitki besin maddeleri açısından fakirleşmiş olması ve bunun

yeterli gübreleme ile, önüne geçilememiş olması, ekim nöbetine (münavebeye) yeterince önem verilmemesi gibi etmenler bunlar arasında sayılabilir.

b) Yem Bitkileri

Araştırma sahasında hayvancılığın iktisadi bakımdan önemli olması, yem bitkilerine olan ihtiyacın artmasını, dolayısıyla da ilçe merkezinde yem üretimi yapan bir fabrikanın açılmasına neden olmuştur. Yörede, yem bitkileri arasında en fazla payı, iklim şartlarının elverişli olması sebebiyle doğal çayırlar kaplamaktadır. Nitekim araştırma bölgemizin toplam arazisinin % 46'sını çayır ve mera'lar oluşturmaktadır. Çayır ve meralardan çok uzun zamandır hayvan otlatılmak veya hayvanların kışlık yiyeceği sağlamak üzere faydalanılmış, fakat gereken düzenli bir bakım tatbik olunamamıştır. Ovalardaki bozuk mera arazilerinde, topraklarının tuzlu olması yüzünden mera vejetasyonu tuzlu yerlerde yetişen yer yer halofit kalitesi ve gıdai değeri yüksek olmayan türlerden ibarettir.

Ot kalitesinden ziyade miktarı bakımından iyi olan meralar genellikle akarus vadilerine yakın konumlarda yer almışlardır. Bunların da toplam arazi içindeki payları son derece düşüktür. Bu sahalarda aynı zamanda ot biçilmekte ve kışlık olarak kurutulmaktadır. Çayır otlarının da gıdai değeri düşüktür. Doğal olarak yetişen ekşi lezzetli otlardır. Teknik anlamda çayır üretimi, yöreye girmemiştir. Yapılan bütün işlem sulama, biçme ve otlatmadan ibarettir.

Doğubayazıt ve çevresinde üretilen yem bitkileri mevcut hayvan varlığının beslenme ihtiyacını kısmen karşılamaktadır. Söz konusu açık, ilçe dışından getirilen ot, saman ve küspe ile kapatılmaya çalışılmaktadır. Halkın yem fabrikasından da henüz istenilen düzeyde yararlanmadığı dikkati çekmektedir.

c) Sebzeçilik

Doğubayazıt ilçe merkezinde sebze tarımı, ekonomik bakımdan çok fazla bir öneme sahip olmamasına rağmen, yöre halkının ihtiyacının bir kısmını karşılaması açısından önemlidir. Nitekim ihtiyaç duyulan sebzelerin tamamına yakını Iğdır ve İran'dan olmak üzere ülkenin diğer bölgelerinden karşılanmaktadır. Yörede yapılan sebze üretimi özellikle su sorunundan dolayı 1989 yılına kadar yok denecek kadar azdı. Ancak 1989 yılında Balık Gölü'nden Doğubayazıt'a getirilen su ile birlikte, sebze tarımının da başladığı gözlenmiştir. Bu tip tarım özellikle konutların, bahçelerinde, ailelerin ihtiyacını karşılayacak şekilde yapılmaktadır. Yetiştirilen

sebzeler arasında patates, lahana, fasulye, kabak, kavun, karpuz ve salatalık gibi türler, ilk sırayı almaktadır.

Araştırma sahasında en çok yetiştirilen sebze patatestir. İlçe merkezindeki mahalle yerleşmelerinin hemen hepsinde azçok patates üretimi yapılmaktadır. Ancak diğer sebze ürünlerinin tamamında olduğu gibi üretimi ticarî önem taşımamaktadır. Sadece ailelerin kendi ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde geçim tipi olarak yapılmaktadır. Sebzeler içerisinde üretimi bakımından önemli olan ürünlerden bir diğerini de fasulye oluşturmaktadır.

İlçe merkezinde yapılan sebze yetiştiriciliği, küçük bir parsel içerisinde birkaç çeşit sebzenin yetiştirilmesinden ibarettir. Hatta bazı aileler evlerinin önündeki bahçe adını verdikleri 50- 100 m² lik bir alanda sebze ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktadır. Dolayısıyla araştırma sahasında bir parselden birkaç çeşit sebze yetiştirildiği için, her sebzenin ne kadarlık bir alanda yetiştirildiğini kesin olarak ortaya koymak mümkün olmamıştır.

4.3 2. Hayvancılık

I- Genel Bakış

Doğubayzıt ovası ve çevresinde hayvancılık faaliyetleri doğal çevre şartlarının bir sonucu olarak ekonomik sektörler arasında çok önemli bir yere sahiptir. Gerçekten de çok geniş bir alan kaplayan çayır ve mera arazileri, hayvancılık faaliyetlerini teşvik eden, elverişli bir ortam oluşturmuştur. Araştırma sahasında, çayır ve mera arazilerinin yüzölçümü yaklaşık 2 897 olup toplam arazi varlığının % 46'sını teşkil etmektedir.

Doğubayazıt ve çevresinde genel olarak mera hayvancılığı besleme sistemi uygulanmaktadır. Dolayısıyla mevcut hayvan sayısı içinde, et ve süt verimleri düşük olan yerli ırklar çoğunluktadır. Yörede bir yandan iklimin ve doğal yapının bitkisel üretimi sınırlaması, öte yandan bölgedeki geniş doğal otlakların varlığı, tarım işletmelerinde hayvancılığı ön plana çıkarmıştır. Araştırma sahasındaki hayvansal üretim, genel olarak küçük aile işletmelerinde yapılmaktadır. Küçük üreticiliğin bir gereği ve aynı zamanda bir sonucu olarak, büyükbaş, küçükbaş, küçük evcil hayvanlar aynı işletmede ve herbirinden az sayıda olmak üzere yetiştirilmektedir. Bu anlamdaki koyun ve sığır yetiştiriciliğini , besicilik faaliyetlerinden ayrı düşünmek

gerekir. Besicilikte, üretim ticarî amaçlıdır. Oysa küçük üreticiler genelde aile ihtiyaçların, karşılamak üzere üretimde bulunmaktadır.

Doğubayazıt ve çevresinde “Modern ahırlarda, besin değeri fazla olan ince yemleri kullanarak, verimi yüksek iyi cins hayvanlar yetiştirme” şeklindeki besicilik anlayışı henüz pek yerleşmemiştir. Bunda; ince yem temininde karşılaşılan güçlükler, sermaye yetersizliği ve bazı hayvansal ürünleri (örneğin sütü) pazarlama imkanlarının kısıtlı oluşu gibi etkenlerin rolü olduğu söylenebilir. Ayrıca ilçede yem fabrikası bulunmasına rağmen, henüz tam kapasiteyle çalışmamaktadır. Çünkü halkın üretilen bu yeme talebi henüz istenilen düzeye ulaşmamıştır.

Yöre hayvancılık açısından doğal bir uygunluk taşımakla birlikte; çok önemli sorunları da barındırmaktadır. Bir yandan ülke çapında, beslenme bozuklukları, iyi beslenmeme ve hayvansal ürünleri tüketememe gibi önemli sorunların varlığı, tesbit edilmişken; öte yandan üreticiler ürünlerini pazarlamada güçlük çekmektedirler. Kuşkusuz bu zorluklar, uygun çözüm önerilerinin geliştirilmesi ve bu çerçevede özendirici önemlerin alınmasıyla aşılabılır.

Araştırma sahasında yer alan çayır ve meralar gıda değeri yüksek olmayan çayır ve meralardan oluşmaktadır. Nitekim yöre meralarının büyük bir çoğunluğunun aşırı otlatılma yüzünden, verimliliğini büyük ölçüde yitirdiğini, bunun sonucu olarak da hayvan başına düşen veya düşmesi gereken verimli mera ve çayır oranı oldukça düşük değerlerde kalmaktadır. Diğer taraftan yöre arazilerinin % 46’sını kaplayan çayır ve otlak alanlarının büyük bir kısmının yılın ancak birkaç ayında yararlanılabilen yayla ve dağ otlaklarından oluştuğu dikkate alınırsa, Doğubayazıt ve çevresi hayvancılığının bugün içinde bulunduğu zor durum daha iyi anlaşılır.

Doğubayazıt ilçe merkezinde hayvancılıkla uğraşan ailelerin bir kısmı hayvanlarını daha iyi besleyebilmek amacıyla yaz aylarında yaylalara çıkarlar. Yöre halkı özellikle Tendürek, Aladağ ve Balık Gölü çevresindeki yaylalalar ile Ağrı Dağı’nın güney eteklerindeki yaylalara çıkarlar. Bu durumda ilçe merkezinden, çevreye doğru mevsimlik göç olaylarına neden olmaktadır.

Araştırma sahasındaki tarım alanlarında, hayvanların beslenmesinde rolü bulunmaktadır. Ürün hasat edildikten sonra hayvanlar tarlalarda otlatılmaktadır. Ancak tarla arazilerinden faydalanabilen hayvan sayısı çok sınırlı sayıdadır. Doğubayazıt ve çevresinde yılın üç dört aylık kış dönemini, (Kasım ayı sonlarında veya Aralık ayı başlarından, Mart ayı sonuna kadar geçen dönem) büyük baş

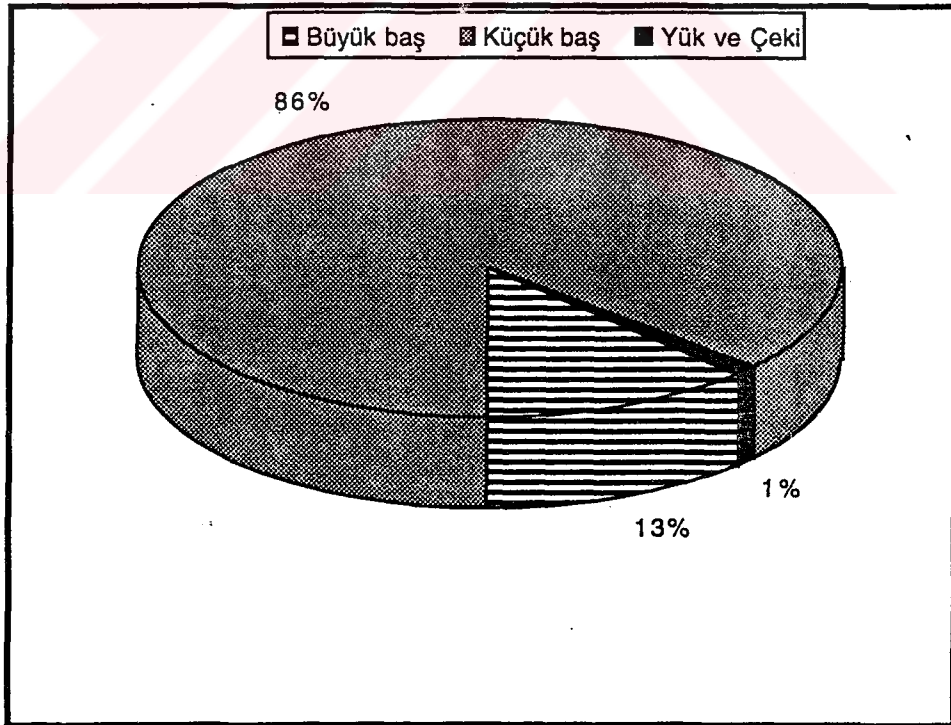
hayvanlar ahırlarda, küçükbaş hayvanlar ise komlarda geçirirler. Bu kış dönemi boyunca hayvanlar genellikle kuru ot ve saman gibi kaba yemlerle beslenirler.

Doğubayazıt ilçe merkezinde 1995 yılı itibariyle 27 383 koyun, 2 870 keçi, 4 465 baş sığır, 382 yük ve çeki hayvanı ile 18 500 kümes hayvanı besleniyordu. Görüldüğü gibi ilçenin küçükbaş ve büyükbaş hayvan varlığı sayısı 35100 başı bulmakta olup, bu varlığının sadece % 12.7'sini büyükbaş (Sığır) hayvanlar oluştururken geriye kalan % 86.2 sini ise küçükbaş hayvanlar oluşturmaktadır.

Tablo 4.2 Doğubayazıt İlçe Merkezindeki Hayvan Varlığını Tür Bileşimi (1995).

Hayvan Türü	Hayvan Sayısı	%'si
<u>Küçük Baş</u>		
Koyun	27 383	78.0
Keçi	2 870	8.2
<u>Büyük Baş</u>		
Sığır	4 465	12.7
<u>Yük ve Çeki</u>		
Yük ve Çeki	382	1.1
<u>Toplam</u>	35.100	100.0

Kaynak: Doğubayazıt İlçe Tarım ve Veteriner Müdürlükleri İstatistikleri ve Yerinde Yapılan Tesbitlerden Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

Şekil 4.2. Doğubayazıt İlçe Merkezinde Yetiştirilen Hayvan Varlığının Türlerine Göre Dağılımı (1995).

Araştırma sahasımızda bulunan 35.100 başa yakın büyük ve küçükbaş hayvanın beslenmesinde esas rolü, çayır ve otlak alanları oynamaktadır. Ancak yörenin bu gurup arazileri, mevcut hayvan sayısı karşısında çok yetersiz kalmaktadır. Yörede yem ihtiyacının karşılanmasında otlakların geliştirilmesinin yanında yetiştiricilerin farklı kaynaklardan yararlanmaları sağlanmalıdır. İlçede otlakların genişliğine karşın yem yetersizliğinin nedenlerine baktığımızda, bunun en önemli iki nedenini, otlakların veriminin düşüklüğü ve hayvan sayısının çokluğu olarak belirtebiliriz. Bu nedenlerden otlak alanlarını ıslah etmek suretiyle verimin yükseltilmesi üzerinde durulmalıdır. Böyle olunca yerli ırkların yanısıra montofon ve holştayn kırması melezler de meralarda otlatılabilecektir. Ayrıca bol ve ucuz yem temini, yetiştiricilere faizsiz kredi sağlanması, iklime ve doğal şartlara uygun ortamların meydana getirilmesi, hayvansal ürünlerin bozulmadan değerlendirilmesini sağlayacak ulaşım kolaylıklarının oluşturulması ve yetiştiricilere gerekli pratik bilgilerin verilmesi gibi tedbirlerin alınması, bölge hayvancılığında karşılaşılan sorunların çözümüne katkıda bulunacaktır.

II. Küçükbaş Hayvancılık:

Doğubayzıt ve çevresinde en fazla yetiştirilen hayvan türü koyundur. Gerçekten araştırma sahası, ülkemizin küçükbaş hayvan ve özellikle koyun yetiştiriciliğine uygun kesimlerden birini oluşturur (Fotoğraf 15). Bu da mera hayvancılığına en uygun türün koyun olmasından ileri gelmiştir. Daha öncede belirtildiği üzere çayır ve otlaklar çok geniş alan kaplar. Doğubayazıt ve çevresinde koyun yetiştiriciliğini güçleştiren en önemli sorun, yılın 5-6 aylık bir dönemi boyunca arazinin karla örtülü olması ve hayvanların komlarda kuru ot, saman ve yemle beslenmesi zorunluluğudur. İklim şartlarının bir sonucu olan bu durum, hayvan yetiştiriciliğinde önemli miktarlara varan harcamaları da gerektirmektedir.

Doğubayazıt ve çevresinde yetiştirilen küçükbaş hayvanların hemen tamamını yerli ırklar oluşturmaktadır. Yörede kültür ırkı yok denecek kadar azdır. Araştırma sahasında daha çok “Morkaraman” cinsi koyun yetiştirilmektedir. Zaten Doğu Anadolu’nun iklim ve arazi yapısına iyi adapte olmuş koyun ırkı “Morkaraman”dır. Bu koyunların canlı ağırlığı 45-50 kg, yıllık yapağı verimi 1-1.5 kg, süt verimi ise 0.5-1 kg/gün arasındadır. Diğer bir cinsi ise Akkaraman koyunlar oluşturmaktadır. Bu cins koyunlar toplam koyun sayısının % 5-10’nu oluşturmaktadır.

Yörede toplam koyun sayısı 27 383 civarındadır. Bu da toplam hayvan sayısının %70.0'ini oluşturmaktadır. Koyun sayısının yıldan yıla değişikliğe uğradığı ve bunun da çeşitli nedenlerden kaynaklandığı söylenebilir. Doğubayazıt ve çevresinde ilkbahar ve kısmen de yaz mevsimlerinin az yağışlı geçmesi, hayvanların beslenmesinde büyük güçlüklerle yol açmakta ve bu durum hayvan satışlarının artmasına yol açmaktadır. Bunun sonucu bazı yıllarda beslenen koyun sayısında, önemli miktarlara varan azalmalar görülmektedir. Yapılan tespitlere göre, bu durum başlıca iki şekilde hayvancılığı etkilemektedir. Birincisi, birçok hayvan yetiştiricisini kışlık ihtiyacını karşılayacak miktarda kuru ot üretmemeleri, ikincisi ise, çayır ve otlak alanlarını verim kapasitelerinin büyük ölçüde zayıflamasıdır.

Doğubayazıt'da günümüzde hala daha mevcut olan göçebe hayat, havancılık faaliyetlerinin bir sonucudur. İlkbaharda karların erimesiyle birlikte, kış boyunca içeride beslenen hayvanlar dışarı çıkarılır. Ovadaki yerleşim yerlerinin yakınları, hayvan sürüleriyle dolar. Yaz aylarında ise havaların ısınması ve arazideki otların yetersizliği hayvan besleyenleri yaylaya çıkmaya zorlar. Denilebilir ki yaylacılık, Doğubayazıt ve çevresinde ekonomik hayat ve iklim şartlarının bir sonucudur. Haziran ayı gelince göçebe halk yaylalara çıkar ve kışın karla kaplı ve ıssız olan bu yerler ekim ayına kadar hayvan sürüleri ve yaylacılarla şenlenir. Yayla aynı zamanda hayvancılık yapanların üretim zamanıdır. Süt, peynir yağ, lor ve yün gibi hayvansal ürünlerin çoğu yaylalardan elde edilir. Yaylacılıkta en önemli hayvan durumunda olan koyunların yününden çorap, heybe, çul, çuval, hurç, kilim, halı, cicim gibi eşyalar dokunur. Buda gösteriyorki yaylacılık faaliyeti Doğubayazıt'taki hayvancılık açısından son derece önemlidir. Ancak son yıllarda terör olayları sebebiyle yaylacılık faaliyetlerine getirilen kısıtlamalardan dolayı, koyun satışlarında artışlar meydana gelmiş olup toplam hayvan varlığında % 30 lara varan düşüşler ortaya çıkmıştır. Yaylacılık, özellikle kırsal kesim için, önemli bir ekonomik faaliyettir.

Doğubayazıt'da koyundan sonra encok yetiştirilen küçükbaş hayvan keçidir. Yörede keçi yetiştiriciliği, koyunculukla bir arada yürütülür. Genelde her koyun sürüsünün içerisinde 5-10 baş keçi bulunmaktadır. Yörenin toplam keçi varlığı 2 870 civarındadır. Yetiştirilen keçilerin hemen hepsi kıl keçisidir. Kıl keçisi yetiştiriciliğini teşvik eden önemli faktörlerden birisi, bu hayvanların süt verimlerinin fazla olmasıdır.

III. Büyükbaş Hayvancılık

Araştırma sahasında, küçükbaş hayvancılık kadar büyükbaş hayvancılıkta önemlidir. Yörenin büyükbaş hayvan varlığı 1995 yılı itibarıyla 4 465 baş kadardı. Aynı yıl teorik olarak aile başına 6 baş dolayında büyükbaş hayvan düşüyordu. Doğubayazıt ve çevresinde yetiştirilen büyükbaş hayvanlar öküz, inek, dana gibi sığırlardan oluşmaktadır. Ancak sığırların, koyun ve keçilerde olduğu gibi sadece eti, sütü, derisi ve gübresinden değil gücünden de büyük ölçüde yararlanılır. Bundan dolayı da öküz ve manda gibi hayvanların da yetiştirildiğini görüyoruz. Araştırma sahasının topoğrafik özellikleri nedeniyle, büyükbaş hayvan yetiştiriciliği fazla önem kazanmamakta ve ailenin ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak yapılmaktadır.

Yörede sığır yetiştiriciliği, küçükbaş hayvanlarda olduğu gibi, genellikle mera hayvancılığı şeklinde yapılmaktadır. Ovada daha çok yerli sığır ırkları yetiştirilmekte olup, bunların et ve süt verimleri oldukça düşüktür. Ancak yörede yetiştirilen sığırlar, doğal çevre şartlarına önemli ölçüde adapte olmuş durumdadırlar.

Doğubayazıt'ta yetiştirilen sığırların çoğunluğunu (% 85'ini) yerli sığır ırkları olan Doğu kırmızısı oluşturmaktadır. Geriye kalan % 15'lik kısımda melez ve kültür ırklarından (montofon ve holştein) oluşuyordu. Yörede egemen sığır ırkı olan "Doğu kırmızısı sığır ırkı" aslında bütün Doğu Anadolu bölgesinin en yaygın sığır ırkıdır. İyi beslendiği takdirde, ineklerin canlı ağırlığı 350-400 kg'ı, boğalarında ise 500 kg bulabilmektedir¹⁴⁵. Yıllık süt verimleri ortalama 1200 ile 1500 kg kadardır. Ancak bölgemizde özel bir besicilik programı uygulanamadığı için bu değerler daha düşük (200-250) kalmaktadır. Bu ırkın et verimi ortalaması ise 125-150 kg civarındadır. İneklerin günlük süt verimi ise 3-4 kg'mı aşmamaktadır.

Araştırma sahasında kültür ırkı sığır sayısının artması için bir takım çalışmalar yapılmaktadır. İlçe tarım müdürlüklerinde hayvan ıslah çalışmaları çerçevesinde, damızlık kültür ırkı boğalardan, yerli ırklara tohumlama yapılmaktadır. Ancak, yöredeki hayvan üreticilerinin, yerli ırklara, doğal tohumlama yaptırılmasından kaçındıkları görülmektedir. Bunun sebebi, yerli ırklar oldukça kilolu doğan melezleri doğurmakta güçlük çekmekte ve bunun sonucunda da hayvan kayıpları meydana gelmektedir. Ancak bu uygulamanın yapıldığı hayvanlardan süt ve et verimi daha yüksek bir ırk elde edilmektedir.

¹⁴⁵ DOĞANAY, H., 1986, Türkiye İktisadi Coğ. (Tarım, Hayvancılık ve Ormancılık), Atatürk Ün. Fen-Ed. Fak. Ders Notları 102 Coğ. Bölümü, Ders Notları no: 98, s.473, ERZURUM

IV. Kümes Hayvancılığı

Doğubayazıt'ta kümes hayvancılığının gelişmiş olduğu söylenemez. Yörede çok eskiden beri sürdürülen bu faaliyet genellikle ilkel metod ve tekniklerle daha çok aile tavukçuluğu şeklinde yapılmaktadır. İlçedeki kümes hayvancılığında, tavuk, hindi, ördek ve kaz gibi çeşitli kümes hayvanları beslense de, bunların en  onemlisi tavuk yetiştiriciliğidir. Böyle olmakla birlikte yörede tavuk ulukda pek gelişmemiştir. Aile de beslenen tavuk sayısı 5-10 adeti pek aşmaz.

Kümes hayvancılığını teşvik etmek amacıyla son yıllarda devlet üretme çiftliklerinden getirtilen kültür ırkı civcivlerini isteyenlere belli bir ücret karşılığında satılmasına rağmen, yörede tavukçuluk henüz istenilen seviyenin çok altındadır. Kuşkusuz bu durumun ortaya çıkmasında, ekonomik durumu iyi olan halkın, hazır tavukları t ketmesinde  onemli bir etkisi vardır. Ayrıca halkın ekip-dikme ve hayvancılık faaliyetleri ile uğraşması, tavuk yetiştiriciliğine gereken önemi vermemesi, sadece kendi ihtiya ını karşılayacak kadar tavuk beslemesinde etkili olmaktadır. Araştırma sahasında  ağdaş üretim tekniklerinin uygulandığı kamu ve özel kesime ait tavuk çiftlikleri mevcut değildir.

V. Arıcılık

Araştırma sahası arıcılık faaliyetleri için elverişli şartlara sahip olmasına rağmen, istenilen düzeyde bir arıcılık faaliyeti gelişmemiştir. Yöre zengin ve çok çeşitli türlere sahip olan bir bitki örtüsünün varlığı ve bu bitkilerden arıların yararlanabilmesi, yörede arıcılığa doğal bakımdan elverişli bir ortam hazırlamıştır. Buna rağmen ilçe merkezinde arıcılıkla uğraşan aile sayısı 25 kadardı. Bu ailelerin 15'i arıcılığı ikinci bir iş olarak yapmakta olup, arıcılığı yan bir uğraş olarak görmektedir. Ayrıca yörede arıcılığın gelişmemesinin  onemli sebeplerinden biri de Doğubayazıt ilçe merkezinde çok çeşitli, ekonomik faaliyet dallarının bulunması ve özellikle kaçakçılık şeklindeki ticarî faaliyetin yaygın olması ve çok gelir getirmesidir. Kuşkusuz bu durum, tarım ve diğer hayvancılık faaliyetlerinin yoğun olarak yapılmasını engellediği gibi, arıcılık faaliyetinin, gelişmesini de büyük  l de güçleştirmektedir.

İlçe merkezinde arı kovanı sayısı 1995 yılı itibarıyla 546 adetti. Bunların yaklaşık % 83' n  (450 adet) fenni kovanlar, %17 sini (96 adet) ise eski tip kara kovanlar oluşturmaktaaydı. Araştırma sahasında bal mevsimi Haziran ayında başlamakta ve Ağustos ayında sona ermektedir. Kovan başına verim 15-20 kg.

civarındadır. Üretilen bal iç piyasada tüketilmektedir. Ancak bu üretim ilçenin ihtiyacını karşılayabilecek düzeyde değildir.

4.4. SANAYİ FAALİYETLERİ

Doğubayazıt, sanayi faaliyetleri açısından ülkemizin gelişmemiş yörelerinden biridir. Doğubayazıt'ın ihtiyaç duyduğu sanayi ürünleri genellikle ülkemizin diğer bölgelerinden sağlanmaktadır. Mevcut sanayi faaliyetleri yörenin ekonomik gücüne katkıda bulunacak ve büyük ölçüde yönlendirecek derecede değildir. Yörenin hammadde kaynaklarının sınırlı olması tarımsal üretimin fazla olmaması ve geçim tipi şeklinde yapılması ile sermaye yetersizliği gibi faktörler, sanayi faaliyetlerini, dolayısıyla da sanayi tesislerinin kurulmasını engellemiştir. Ayrıca coğrafi faktörün, özellikle iklim elverişsizliği ve sanayileşmiş şehirlere uzaklığı da bu konuda olumsuz etki etmektedir. Yine biriken sermayenin ilçe merkezinde yatırıma dönüşmeyip, dışarıya kaçması da sanayileşmeyi engelleyen önemli bir etkidir. Devlet yörede sanayi yatırımı yapmadığından dolayı sermaye sahipleride, yatırımlarını yörede yapmaktan kaçınmaktadırlar. Oysa günümüzde, modern sanayi kuruluşları giderek artan bir şekilde sermaye ve tüketim pazarlarına gerek duymaktadır. Çünkü, sanayi kuruluşları bir taraftan ürünlerin pazarlanması, diğer taraftan hammadde ve teknolojik yenilikleri takip etmek zorundadır¹⁴⁶. Nitekim, yukarıda değindiğimiz faktörlere bağlı olarak, yöredeki sanayi faaliyetleri yeterince gelişmemiş olup 1978 yılında hizmete giren yem fabrikası dışında, daha çok küçük onarım ve imalat işlerinin yapıldığı atölye tipi işletmeler bulunuyordu. Araştırma sahasındaki ulaşım ve pazarlama durumu sanayinin kuruluşu için gerekli olan şartları taşımaktadır. Çünkü komşu devlet İran kurulacak olan bir sanayi için hazır bir pazar durumundadır. Türiye-İran transit yolunun buradan geçmesi, karayolunun

¹⁴⁶ KARA, H., 1990 "Çukurova'da Endüstri" Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Coğrafya Araş. Dergisi, Cilt 1, sayı 2, ANKARA, s.202.

İran'a, Erzurum'a, Tarbzon limanına, Ankara'ya, Diyarbakır üzerinden Adana ve Mersin'e bağlanması, ekonomi ve sanayi için iyi bir kolaylık sağlayabilmektedir. Öyleyse, yörenin ülke genelindeki gelişmeye ayak uydurması gerekmektedir. Bununla motoru sanayileşmedir. Çünkü sanayi kesimi, üretimin yapısı gereği kaynaklarının daha verimli kullanılmasını sağlamaktadır. Burada da kalmamakta, diğer kesimler için de işgücünün, sermayenin, doğal kaynakların vb. verimliliklerini artırıcı etkiler oluşturmaktadır.

Araştırma sahamızda 1996 yılı itibarıyla 412 işgücü sanayi kesiminde çalışıyordu. Bunlardan 22 (% 5.3)'si modern sanayi olarak nitelendirilebileceğimiz Doğubayazıt yem fabrikasında geri kalan 390 (% 94.7) işgücü ise atölye tipi sanayi faaliyetlerinde çalışıyordu.

Araştırma sahamızda ev tipi imalat faaliyetleri genellikle ticarî amaçlara yönelik değildir. Bu faaliyetler daha çok aile ihtiyaçlarını karşılama amacını gütmektedir. Ancak Doğubayazıt ilçesinin idari sınırları içerisinde yer alan köylerde, kadınların yün ve tiftikten elde ördükleri çorapların ticareti geçmişten beri önemlidir. Dokunan halı, kilim, ve yastıkların, yapılan keçelerin, örülen çorapların iyi nitelikleri dikkat çekince, bu üretimin daha iyi yapılabilmesi için devlet tarafından 60 civarında dokuma tezgahı ilçeye gönderilmiştir. Halen dokuma tezgahlarında atölye tipi imalat yapılmakta olup belirtilen eşyaların ticareti yapılmaktadır. Ayrıca ilçede önemli olan bir diğer sanayi faaliyet alanıda tamir, bakım ve onarım atölyelerinden oluşan ve 1992 yılında faaliyete giren Doğubayazıt küçük sanayi sitesidir. Ulaşım bakımından önemli bir konumda bulunan Doğubayazıt'ta küçük sanayi sitesi Türkiye-İran transit yolunun üzerinde yapılmış olup 100 işyerinden oluşmaktadır. Küçük sanayi sitesinde ototamir, elektrik, kaporta, boya, demir-doğrama, marangozluk vb. gibi işler yapılmaktadır. Belirtilen küçük sanayi sitesinde 1996 yılında 390 işgücü faaliyet gösteriyordu. Küçük sanayi sitesindeki demir-doğrama atölyelerinde, daha çok profil demirden kapı pencere, balkon ve merdiven korkuluğu ile soba vb. gibi aletler imal edilmektedir.

Tablo 4.2.Doğubayazıt İlçe Merkezinde Atölye Tipi İşletme Sayıları ve Çalıştırdığı İşgücü Miktarları (1996).

<i>İşyerinin Adı</i>	<i>İşyerinin Sayısı(adet)</i>	<i>İşgücü Sayısı (kişi)</i>
<i>Marangoz</i>	23	72
<i>Kaportacı</i>	6	18
<i>Oto elektrik</i>	13	99
<i>Zahireci, Fırıncı ve Un F.</i>	12X	36
<i>Kereste Bıçkı Atölyesi Hızarcı</i>	4	12
<i>Radıyo-Tv. Elektrikil Ev Eşları</i>	13	26
<i>Tamircisi</i>	11	27
<i>Kaynakçılık Saç işleri</i>	14X	28
<i>Otolastiçi</i>	5	10
<i>Ayakabı Tamir Atelyesi</i>	3	6
<i>Bakır ve Demir Satıcıları</i>	22	66
<i>Oto tamir Atölyesi</i>	4X	8
<i>Sobacı</i>	14	42
<i>Demir Doğrama</i>		
<i>Toplam</i>	144	390

Kaynak: Esnaf Kefalet Kooperatifi Verileri ile Yerinde Yapılan Gözlem Sonuçları.

X: Belirtilen iş yerleri sanayi sitesi dışında faaliyet göstermektedirler.

İlçe merkezinde bulunan küçük sanayi sitesindeki ototamir atölyelerinde ise her türlü bakım onarım ve tamir işlemleri yapılmaktadır (Fotoğraf 16). Ancak daha

büyük arıza ve tamir işlemleri ise Ağrı ve Erzurum illerinde bulunan büyük tamirhanelerde giderilmektedir.

Doğubayazıt ilçe merkezinde diğer bir atölye işletmesi ise ekmek fırınlarıdır. Genellikle vardiya usulüyle çalışan bu faaliyet alanlarında toplam 27 işgücü çalışıyordu. Yörede bulunan atölye tipi sanayi faaliyetlerinden bir başkasını ise buğday ve arpa öğütülmesinde kullanılan un değirmenleri oluşturmaktadır. Doğubayazıt ilçe merkezinde iki adet un değirmeni bulunmaktadır ve her ikisinde elektrik gücü ile çalışmaktadır.

Araştırma sahasında daha öncedende belirttiğimiz gibi modern sanayi faaliyetleri gelişmemiştir. nitekim bölgenin tek modern sanayi tesis olan, Doğubayazıt yem fabrikası Yem Sanayisi Genel Müdürlüğü'ne bağlı olarak 1978 yılında faaliyete geçmiştir (Fotoğraf 17). Fabrika, hayvancılığın geliştirilmesi, hayvansal protein ihtiyacının yeterli seviyeye ulaştırılması amacıyla koyun, sığır ve tavuk yemi üretimini gerçekleştirmek üzere kurulmuş ve bu amaç doğrultusunda faaliyette başlamıştır. Belirli bir süre üretim yapan fabrika zarar ettiğinden ve istenilen hedefe ulaşmadığından, kapatılma zorunluluğu ile karşı karşıya kalınmış ve belirli bir süre sonra kapatılmıştır. Yem fabrikaları Genel Müdürlüğü'ne bağlı olan bu fabrika kapatıldıktan sonra özelleştirme kapsamına alındıysa da, yörenin hayvancılık potansiyeli göz önüne alınarak özelleştirme kapsamından çıkarıldı. Fabrika , Kasım 1993'te , Yem Fabrikaları Genel Müdürlüğü tarafından, Ağrı İli Özel İdare Müdürlüğüne devredildi.

Bögenin hayvancılık potansiyeli göz önüne alınarak Ağrı Özel İdare Müdürlüğüne devralınan Doğubayazıt Yem Farbrikası 14.06.1994 yılında yeniden üretime başlamıştır.

Doğubayazıt Yem Fabrikası 20 dönüm arazi üzerinde kurulmuş olup, bu arazinin % 60'ı fabrika tesisinden (12 dönüm) % 40'ı (8 dönüm) ise yeşil alanlardan oluşmaktadır. Fabrika içerisinde, üretim binası, 16 adet 100'er tonluk hammadde, silosu, 1 500'er tonlu iki yatay yer ambarı, 1 adet misafirhane, 1 adet yemekhane, idare binası kazan dairesi, 8 adet lojman, garaj ve atölye bulunmaktadır.

Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı karayolu üzerinde ve ilçe merezinin yaklaşık 2 km güneydoğusunda bulunan fabrikada 1996 yılında 22 iş gücü çalışıyordu. Bunların 16'sı üretim işçisi, 1 işletme şefi, 4'ü muhasebe memuru ve birinide müdür oluşturunuyordu.

Günlük 64 ton üretim kapasitesi olan bu tesiste, yıllık 120-150 milyon TL, elektrik tüketimi olmaktadır. Fabrika üretimi tamamen elektrik enerjisi ile yapılmaktadır. İşletmenin yıllık su gideri de hemen hemen elektrik enerjisi gideri kadardır. Fabrikanın işlediği hammaddeler, arpa, kepek, melas, üre, vitamin, mineral, tuz ve mermer tozundan oluşmaktadır. Bu hammaddelerden melas, Ağrı Şeker Fabrikasından, üre ise İGSAŞ (İzmir Gübre Sanayi) dan karşılanmaktadır. Diğer hammaddeler ise fabrika yönetmeliği gereği ihale usullüyle alınmaktadır. Yem fabrikasındaki üretim talebe göre alındığından fabrika tam kapasiteyle çalışmamaktadır. Fabrikanın 1994 yılı toplam üretimi 543 ton, 1995 üretimi ise 900 ton civarında gerçekleşmiştir.

Doğubayazıt yem fabrikası ilk açıldığında zarar ettiğinden dolayı kapatılmış, daha sonra ise Ağrı Özel İdare İl Müdürlüğü'ne devredilmişti. Yenden üretime 14.06.1994 tarihinde başlayan fabrika, 01.01.1995 tarihinden itibaren kâra geçmiştir. Bu kâr oranı 1 milyar civarındadır. Fabrikanın kâra geçmesindeki en önemli nedeni ise esnafın teşvik edilmesi, reklama önem verilmesi ve bayilik sisteminin geliştirilmesi gibi faktörler olmuştur. Fabrikanın kâr etmesinin önündeki en önemli engel hammaddenin ihale usulüyle alınmasıdır. Yasa gereği ihale yapma zorunluluğu olduğundan hammadde zaman zaman birkaç kat daha pahalıya mal olmaktadır.

Yem fabrikasında üretilen yem başta, Doğubayazıt ve köyleri olmak üzere Ağrı il merkezi ve diğer ilçeleriyle, kısmen de Iğdır ilinde tüketilmektedir. Bayiler ve çiftçiler ürünü direkt fabrikadan almaktadırlar.

Araştırma sahasında sanayi faaliyetlerinin gelişmediği anlaşılmaktadır. Bu nedenle yörede sanayileşmeye, tarıma dayalı sanayi kollarından başlanabilir. Örneğin hayvancılığın önemi göz önünde bulundurularak yem sanayi , tarım ürünlerini işleyen sanayi ile tarım alet ve makineleri sanayi tesislerine ağırlık verilmelidir. Bu yolla tarımsal faaliyetlerde sınırlı olarak kullanılan ve dolayısıyla yeterince değerlendirilmeyen (bir anlamda bölgeden göç zorunluluğunda olan), işgücü istihdam edilecek ve işgücü verimliliği yükselecektir. Yöre bütün gelişmişlik göstergelerinin ışığında genel olarak gözönüne alındığında, diğer bölgelerimize göre oldukça önemli bir gerilik sergilemektedir. Bu nedenle sanayileşme herşeyden önce bölge için temel hedef olmalıdır. Kalkınma planlarında sürekli dile getirildiği gibi bölgeler arası dengesizlikleri giderece ekonomi politikalarının uygulanması, yörenin potansiyelinin etken biçimde kullanılması ancak sanayileşme ile sağlanabilir.

4.5. ULAŞIM

Çok önemli bir doğal geçit üzerinde yer alan ve stratejik öneme sahip olan Doğubayazıt kentinin gelişimi, önemli ölçüde üzerinde bulunduğu yollar ile ilgilidir. Gerçekten de Doğubayazıt kenti, Doğu karadeniz kıyılarının önemli limanı olan Trabzon'u Erzurum üzerinden Tebriz'e bağlayan ticaret yolunun üzerinde ve bu yolun Türkiye sınırını terkettiği Gürbulak kapısına 36 km mesafede bulunur. Doğubayazıt, Türkiye'den İran'a giden yol üzerindeki son durağı teşkil eder. Bu sebepten eskiden beri bir gümrük merkezi ve mustahkem mevki olarak büyük rol oynamıştır¹⁴⁷ (Fotoğraf 18).

Doğubayazıt, yakın bir döneme kadar, sadece İran'a ulaşan doğu-batı doğrultulu yol üzerinde önemli bir ticaret ve konaklama merkezi durumundaydı. Ancak 1950 yılından sonra inşa edilen ve Iğdır, Tuzluca, Digor üzerinden Kars'a bağlanan karayolu ile bu yolun devamı niteliğindeki Çaldıran-Muradiye üzerinden Van'a ulaşan yolunda kaliteli duruma gelmesiyle Doğubayazıt bir yol kavşağı, ayrıca da bir konaklama merkezi özelliği kazandı. Bilhassa yaz aylarında İshak Paşa Külliyesi'ni, Ağrı Dağı'nı ve Gürbulak Sınır Kapısı yakınındaki Meteor Çukuru olarak bilinen, fakat bu özelliği tartışma konusu olan, çukurluğu görmeye gelen turistler için de bir konaklama yeri durumundadır.¹⁴⁸

İlçe, tarih boyunca doğu ve batı arasında köprü olma özelliği taşımıştır. Asya'dan, Avrupa'ya ve Orta Doğu'ya yapılan göçler, Doğubayazıt ve çevresi üzerindeki yollardan yapılmıştır. Nitekim Hindistan, Çin, İran, Afganistan ve Orta Asya'nın ipekli kumaşları güzel malları ve her çeşit baharatı asırlarca Beyazıt üzerinden Anadolu'ya ve Avrupa'ya götürülmüştür. Bu önemli ulaşım güzergâhı henüz ortadan kalkmış değildir. Ancak zamanın gereği olarak, transit taşımacılık şekline dönüşmüştür. Özellikle batı yönünden Erzincan-Trabzon-Erzurum-Hasankale-Tahir Geçidi-Eleşkirt-Ağrı- Taşlıcay- Diyadin üzerinden gelen ve kuzeybatı İran içlerine makû üzerinden devam eden ana güzergâhı, Urartulardan günümüze değin kullanılan en elverişli ticaret yolunu meydana getirmektedir. Bu nedenle Kuzeybatı İran içlerindeki ticaret merkezlerinden Orta Anadolu'ya kadar uzanan bu elverişli ticaret yolu, Urartular zamanında gelişerek büyük önem kazanmıştır¹⁴⁹.

¹⁴⁷ TUNCEL, M., 1994, a.g.e., s.492.

¹⁴⁸ TUNCEL, M., 1994, a.g.e., s.494.

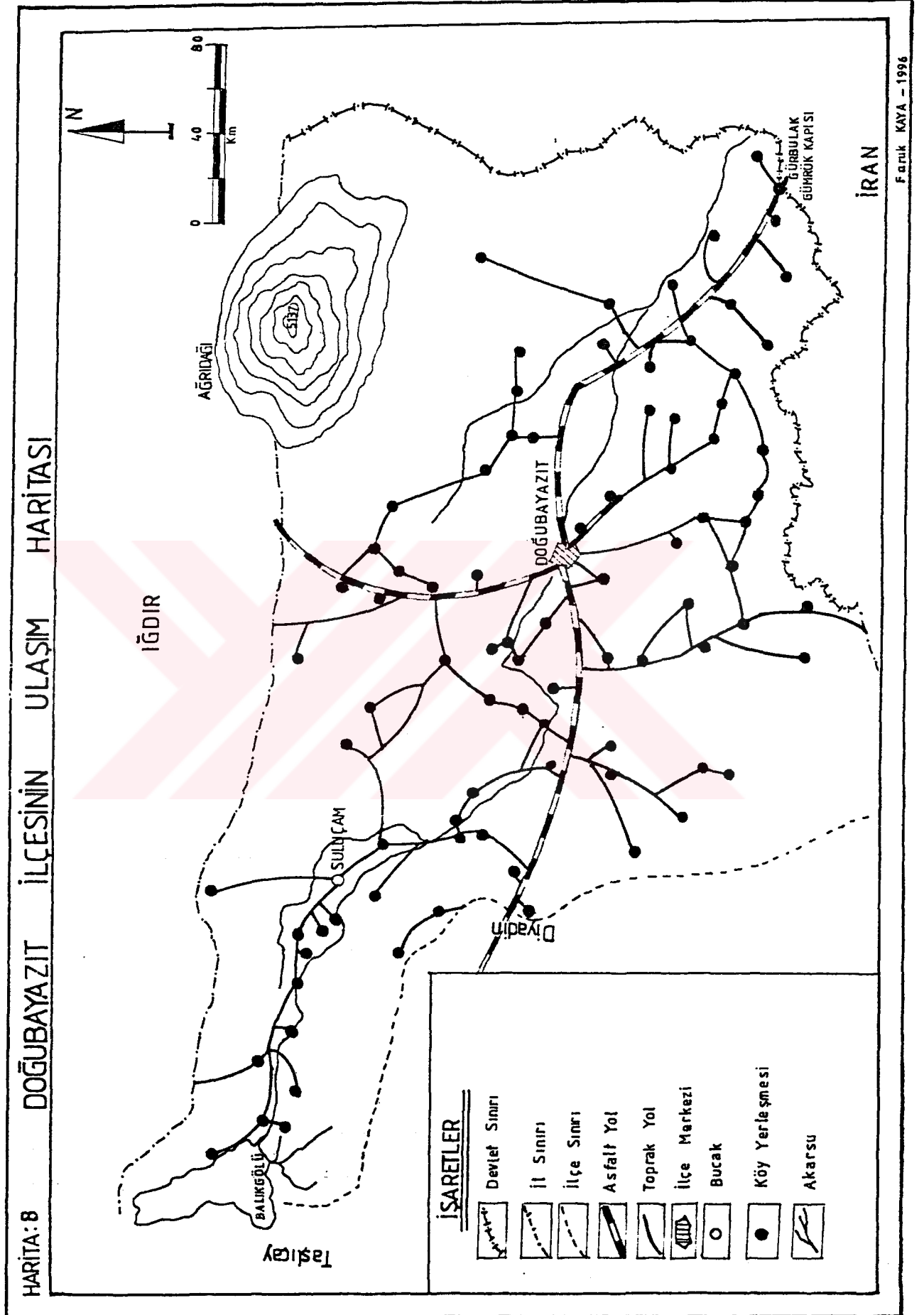
¹⁴⁹ BELLİ, O., 1977, "Urartular Çağında Van Bölgesi Yol Şebekesi" İstanbul Üniv. Ed. Fak. Eskiçağ Kürsüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İSTANBUL

Doğubayazıt ve çevresinde, sadece karayolu ulaşımı vardır. Kentin karayolu ulaşım ağını, fonksiyonları bakımından iki grupta incelemek uygun olacaktır. Birinci grupta yer alan yollar E-23 karayolu ile kentin yakın ve uzak çevreleriyle bağlantılarını sağlayan şehirler arası yollardır. Doğubayazıt E-23 karayolu çevresinde kurulmuş olup, bu yol ile doğuda İran'a ve batıda ise Ağrı ve Erzurum'a bağlanmaktadır. Ayrıca ilçe merkezi Iğdır üzerinden Kars'a, Çaldıran ve Muradiye üzerinden de Van'a bağlanmaktadır. Araştırma sahasının yakın ve uzak çevreleriyle olan ulaşım bağlantıları, tamamen Doğubayazıt şehri üzerinden sağlanmaktadır. Bu şehir merkezi, Taşlıçay üzerinden geçen yaklaşık 95 km. uzunluğundaki ana yolla (E-23) Ağrı il merkezine bağlanmaktadır. Asfalt kaplamalı olan bu yolun ulaşımına gayet uygun olduğu ve sürekli işler vaziyette bulunduğu görülmektedir.

İkinci grup yollar ise Fonksiyonları bakımından farklılık taşıyan ve kent içi ulaşımı sağlayan mahalli önemdeki yollardır. Doğubayazıt yönetim bölgesindeki köyler birbirlerine ve ilçe merkezine devlet yolları, il yolları ve köy yolları ile bağlanmıştır. Doğubayazıt ilçe merkezi ile Gürbulak Gümrük Kapası arasında uzanan ve halkın Nato yolu adını verdiği karayolu, beton asfalt ile kaplanmış olup, son derece muntazam bir yoldur. Bu yolun ulaşımı büyük ölçüde rahatlatıldığı görülmektedir. İlçe ile köyler arasında yoğun bir ulaşım ağı vardır (Harita 8). Köylerden ilçeye hergün minibüs, taksi ve traktörlerle seferler düzenlenmektedir. Belediye sınırları içerisinde yer alan mahallelerde oturanlar ise, çoğunlula kent merkezine yaya olarak gelip gitmektedirler. Ancak ilçede taksi durakları mevcuttur. Bu duraklardan gerek mahalle ve gerekse köylere yolcu taşınmaktadır.

Doğubayazıt ilçesinde, yolu olmayan mahalle veya köy bulanmamasına rağmen, yolların standartları çok düşüktür. Doğubayazıt'ı Gürbulak, Ağrı ve Iğdır'a bağlayan yollar hariç, diğer köy ve mahalle yolları tesviye, stabilize veya bozuk asfalttan oluşmaktadır. Bunda da özellikle iklim özelliklerinin önemli rolü bulunmaktadır. Bölgenin kar şeklinde bol yağış alması, sürekli bir kar mücadelesini gerektirmektedir. Kış aylarında görülen şiddetli soğuklar sonucu oluşan don olayları bünyesi sağlam olmayan asfalt yollarda fiziksel parçalanmaya neden olmaktadır. Bu durum yollarda önemil bozulmalara sebep olmaktadır. İlçe merkezindeki mahallelerin önemli sorunlarından biride yolların oldukça dar ve düzensiz olmasıdır. Şehirin plansız gelişmesine, yol şebekesinin darlığında eklenince, kanalizasyon ve altyapı çalışmaları yapılamıyor.

Ekonomik kaynakların ve mevcut potansiyellerin değerlendirilmesi bakımından önemli olan ulaşım faaliyetlerine haberleşmenin de eklenmesi gerekmektedir.

Bu açıdan ilçe merkezindeki haberleşme imkanları ihtiyaca cevap verecek düzeydedir. Nitekim 1996 yılı itibariyle şehir merkezinde 5738 abonelik tam otomatik bir telefon santrali vardı. Aynı yıl itibariyle yöredeki ailelerin % 70'den fazlasına telefon hizmeti götürülmüştü. Daha öncede belirtildiği gibi, ilçe merkezinde yaşayan ailelerin çoğunluğunun ekonomik durumunun iyi olması ve sınır ticareti dolayısıyla gelişen pasajlarda her türlü elektronik eşyaların satılması, ilçedeki her ailede iletişim araçlarından olan telefon, televizyon ve radyo gibi cihazların temin edilmesini kolaylaştırmıştır.

4.6. TİCARET

Doğubayazıt bir sınır kenti olması nedeniyle önemli bir ticaret aktivitesine sahiptir. Ağrı ilinin en büyük ve en gelişmiş ilçesi durumundaki Doğubayazıt'ta ekonomi hayvancılığa, ticarete ve tarıma dayanır. Ancak, ilçe merkezi için ticaret en önemli ekonomik faaliyet durumundadır. Kent de ticarî faaliyetlerin giderek geliştiği dikkati çekmektedir. Bununla birlikte ticarî faaliyetlerin geçmişteki kapsamda devam etmediğini ileri sürmek mümkündür. Gerçekten 1990 yılına kadar Doğubayazıt ilçe merkezinde oldukça canlı bir ticaret vardı. Ancak 1990 yılından sonra yöreye sıçrayan terör olayları sonucu, kent ticaretinde önemli bir duraksama meydana geldi. Terör olayları nedeniyle ticaretle uğraşanların büyük bir çoğunluğu ilçeden göç etmek zorunda kaldı. Diğer taraftan ilçe merkezine gelerek ticareti canlandıran yerli ve yabancı turist sayısında da önemli düşüşlerin görülmesi, ticarî aktivitenin artmasını engelleyen bir diğer faktördü. Son zamanlarda terör olaylarının azalması veya öneminin kaybetmesiyle birlikte ticarî faaliyetlerde yeniden bir canlılık başlamış durumdadır. İlçeden göç edenlerin bir kısmı geri dönmekte ve ilçe merkezinde yeniden pasaj ve otel gibi binalar inşa edilmektedir.

Doğubayazıt ilçesindeki ticaret faaliyetleri incelendiğinde, daha çok perakende işyerlerinin çoğunluğu oluşturduğu dikkati çeker. Ancak en önemli ticarî faaliyet kaçakçılık yoluyla komşu devlet İran'dan getirilen elektronik eşyaların pasajlarda satılması yoluyla elde edilen kazançtır (Fotoğraf 19).

Pasajların tamamında elektronik vb. eşyalar satılmaktadır. Diğer taraftan bakkallar, pasajlar, manavlar ve kıraathanelerin geniş bir ticarî aktivitesi

bulunmaktadır. Belirtilen işyerlerinde bakkaların, büyük bir sermaye gerektirmemesi ve belli bir beceri ve meslek bilgisine fazla ihtiyaç duymaması nedeniyle, yaygınlaştığı tesbit edilmiştir. Aynı durum kahvehane ve çay ocağı işyerlerinde de gözlenir. Kentte 1996 yılı itibariyle 78 adet çay ocağı ve kahvehanenin olduğu tesbit edilmiştir. Nakliyeciler ve akaryakıt satıcılarının bulunması ise, Doğubayazıt'ın bir sınır kenti olmasıyla yakından alakalıdır. Gerçekten İran ile ticarî ilişkileri yoğun durumda bulunan ilçe halkının önemli bir kesimi bu ticarî faaliyete yönelmiştir.

İşyeri sayısı bakımından önemli bir ticarî faaliyet kolunu da oteller oluşturmaktadır. İlçe merkezinin bir sınır kenti olmasının yanısıra dikkat çekici bir tarihi geçmişe de sahip bulunması çok sayıda yerli ve yabancı turist (1995 yılında 10 881) burada konaklamasını sağlamaktadır. Doğubayazıt'ta 28 adet otel mevcut olup, bunların 11 tanesi turistik işletme belgelidir. Halen inşaatı devam eden iki otelin dışında, dokuz adet faal turistik işletme belgeli otel vardır.

Araştırma sahasında yer alan diğer işyerlerini de sırasıyla, tuhafiyeler ve konfeksiyon, kitap-kırtasiye, inşaat malzemesi vb. gibi işyerleri oluşturmaktadır. Doğubayazıt ilçesinde önemli bir tüketici nüfus kitlesinin bulunması, perakende ticaret işyerlerinin artışını en önemli nedenidir. Öte yandan Doğubayazıt'ın 86 adet köyün ticarî alışveriş merkezi durumunda bulunması ve aynı şekilde yönetim merkezi olması ticarî aktiviteyi önemli ölçüde artırmaktadır.

Ayrıca ilçe merkezine gümrük kapısı yoluyla giriş ile Doğubayazıt'ın çevresindeki il ve ilçe yerleşmelerinden gelenler özellikle pasaj ticaretinin ve diğer ticarî faaliyetlerin canlanmasına önemli katkıda bulunmaktadır. Gerçekten de ilçe merkezindeki işyerlerinde, kent dışından gününbirliğine gelenler önemli miktarda alışveriş yapmaktadırlar.

Kentteki ticarî faaliyetlerin gelişmesini sağlayan, diğer bir faktörde, Tugay düzeyinde askeri faktörlerin de yer almasıdır. Söz konusu birliklerin başta gıda maddeleri olmak üzere birçok ihtiyaçları şehirden satın alınırlar.

İlçe merkezinde toptan ticaretin fazla gelişmediği dikkat çeker. Özellikle Ağrı ve Erzurum'daki toptancıların söz konusu ticarî malları kentteki işyerlerine kadar getirip pazarlamaları kentte toptan ticaret faaliyetleriyle uğraşanların sayısını azaltmıştır.

Tablo: 4.4. Doğubayazıt İlçe Merkezindeki Ticarî İş yerlerinin Sayısı

<i>Ticarî İşyerleri</i>	<i>Sayısı</i>	<i>Ticarî İşyerleri</i>	<i>Sayısı</i>
<i>Bakkal</i>	<i>815</i>	<i>Yazıhane</i>	<i>84</i>
<i>Elektronik, Mutfak ve Süs Eşyacıları</i>	<i>558</i>	<i>Konfeksiyon</i>	<i>50</i>
<i>Tamirci</i>	<i>143</i>	<i>Ulu satıcı</i>	<i>34</i>
<i>Manav</i>	<i>103</i>	<i>Mobilyacı</i>	<i>15</i>
<i>Kıraathane</i>	<i>78</i>	<i>uyumcu</i>	<i>13</i>
<i>Lokanta</i>	<i>43</i>	<i>Terzi</i>	<i>11</i>
<i>Otel</i>	<i>28</i>	<i>Kırtasiye</i>	<i>9</i>
<i>Kasap</i>	<i>22</i>	<i>Tüp Bayii</i>	<i>9</i>
<i>Berber</i>	<i>19</i>	<i>Petrol Ofisi</i>	<i>5</i>
<i>Kunduracı</i>	<i>17</i>	<i>Banka şubesi</i>	<i>4</i>
<i>Fırın</i>	<i>11</i>	<i>Hamam</i>	<i>4</i>
<i>Pastahane</i>	<i>8</i>	<i>Tuz değirmeni</i>	<i>3</i>
<i>Eczane</i>	<i>7</i>	<i>Briket İmalatçısı</i>	<i>1</i>
<i>Fotoğrafçı</i>	<i>6</i>	<i>Matbaa</i>	<i>1</i>
<i>Kasetçi</i>	<i>6</i>	<i>Kuru Temizleyici</i>	<i>1</i>
<i>Çimento bayı</i>	<i>3</i>	<i>Diğerleri</i>	<i>393</i>
<i>TOPLAM</i>			<i>2504</i>

KAYNAK: Doğubayazıt Ticaret ve Sanayi Odası Meslek Gurubu Defterleri ve Yerinde Yapılan Gözlemlerden

Ticarî aktivitenin daha çok Çiftelinar Mahallesiindeki ana caddeler boyunca yoğunluk azandığı Doğubayazıt'da 1996 yılı itibariyle 2504 adet işyeri bulunuyordu. Nitekim çok değişik alanlarda faaliyet gösteren bu işyerlerinin önemli bir kısmını bakkallar, pasajlar, manavlar ve kahvehaneler oluşturuyordu. Yapılan gözlemlere

Nitekim çok değişik alanlarda faaliyet gösteren bu işyerlerinin önemli bir kısmını bakkallar, pasajlar, manavlar ve kahvehaneler oluşturunuyordu. Yapılan gözlemlere göre bakkallar ticarî işyeri sayısında % 32.5 ile birinci sırada yer almaktadır. Bunu % 22.3 ile pasajlarda muhtelif ticarî malların bir arada satıldığı işyerleri takip etmektedir.

Doğubayazıt ilçe merkezinde ticaretin canlı olmasında önemli rol oynayan faktörlerden en önemlisi, kuşkusuz, sınır ticareti ve açık pazar ticaretidir. Ülkemizde sınır ticareti ile ilgili ilk yönetmelik 1979 yılında resmi gazetede yayınlanmış ve bu tarihten itibaren, uygulamaya geçilmiştir. Bu çerçevede Ağrı Valiliği ile İran İslam Cumhuriyeti'nin Batı Azerbaycan Genel Valiliği arasında varılan mutabakat üzerine, muhtelif tüketim malları verilmesine karşılık motorin, fueloil ve benzin alımına başlanmıştır. Doğubayazıt ilçesi Gürbulak sınır kapısında İran'la yapılan sınır ticareti kısa bir duraklamadan sonra 1985 yılında yeniden hareketlilik kazanmıştır. Araştırma sahasındaki sınır ticareti her iki ülkenin sınır kentlerinde yaşayan tacirler arasında pazar ekonomisi şartları altında yapılmıştır. Ancak daha sonraları yapılan düzenlemelerle ticaretin hacmi bölge ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde geliştirilmiştir.

İhracatta yemeklik yağlar (margarin, tereyağı, zeytinyağı gibi) muhtelif elektrik malzemeleri, kumaş, çeşitli, makarna, un ve sabun gibi mallar ilk sıraları almaktadır. Buna karşılık kok kömürü, linyit kömürü, deri , sebze ve meyve çeşitleri , baklagiller, susam, hurma, darı, fayans, lavabo ve tuvalet taşı gibi malzemelerinde ithalata konu olmaktadır.

Türkiye-İran sınır ticareti, Ağrı Valiliği ile Batı Azarbaycan Genel Valiliği arasında düzenlenen 18.09.1989 tarihli bir protokol uyarınca, konumu Ağrı Vali'liğince belirlenen 42-43 hudut taşları arasında, açık pazar yeri kurulması konusunda mutabakata varılmıştır¹⁵⁰.

Düzenlenen protokol ve yönetmelikte belirlenen esaslar doğrultusunda faaliyette bulunmak üzere açık pazar yeri kurulmasına ilişkin Ağrı Valiliğinin 21.09.1989 tarih ve S.T.B. / 2550 sayılı yazılı talebiyle, Maliye ve Gümrük Bakanlığı Gümrükler Genel Müdürlüğünün 05.10.1989 tarih ve GÜM. SİT. 3019561- 16/ 44991 sayılı izniyle sınır ticareti yönetmeliğinde ve Valilikçe hazırlanan açık pazar yeri

¹⁵⁰ 26 Ekim 1989 Tarih ve 2324 Sayılı Resmi Gazetede Yayımlanan 89 / 14453 Bakanlar Kararı Eki.

yönergesinde belirlenen esaslar dahilinde faaliyette bulunmak üzere açık pazar yeri kurulmuştur.

Açık pazar yeri 26 Aralık 1989 tarihinde açılmıştır. Ancak, aradan geçen zaman içerisinde bu faaliyet, iki kez kapatılmış ve 17 Mart 1990 tarihine kadar sürdürülebilmisti. Bu süre içerisinde mevcut işyerlerinin ihtiyaca cevap vermediği de anlaşılmıştı. Daha sonra açık pazar yeri esnafının da istekleri değerlendirilerek tadilat için bu faaliyete yeniden ara verilmiştir. İşyerleri, yap-işlet-devret modeliyle ve tacirlerin kabülüyle yaptırılmış olup, Mart 1992 tarihinde yeniden faaliyete başlamıştır.

Tablo: 4.5. Doğubayazıt-Gürbulak Sınırındaki Sarısu Açık Pazar Yerinde Yıllar İtibariyle İthalat ve İhracat Durumu

<i>YILLAR</i>	<i>İTHALAT</i>	<i>İHRACAT</i>
1989	42.765.620 -TL	711.151.321 TL
1990	281.679.00\$	2.466.475.00 \$
1991	Faaliyete kapalı	Faaliyete kapalı
1992	105.776.00 \$	1.870.060.00 \$
1993	1.249.882.984 TL	111.577.281.090 TL
1994	1.527.052.000-TL	165.550.630.887-TL
1995	524.494.000-TL	İlk üç ay ihracat yok

Kaynak: Ağrı Valiliği Sınır Ticaret Bürosu

X Kayıtlarda 1990 ve 1992 yıllarında Gümrükte dolar bazında işlem görüldüğü için sonuçlar TL ve \$ şeklinde verilmiştir.

Açık pazar yerinde ihracata konu mallar, kumaş çeşitleri, Paşabahçe Cam ürünleri, yağ ve makarna çeşitleriyle kot pantolon ve tencere çeşitleri ilk sıraları

Tablo 4.6. Gürbulak Sınır Kapısından Yıllar İtibarıyla Gerçekleştirilen İthalat Ve İhracat Durumu.

<i>YILLAR</i>	<i>İTHALAT</i>	<i>İHRACAT</i>
1989	3.257.062.00 \$	5.925.325 .00\$
1990	1.369.115.00 \$	1.162.595 .00\$
1991	4.532.727.00 \$	12.747.857 .00\$
1992	7.808.794.00 \$	26.188.306 .00\$
1993	15.439.156.00 \$	22.028.396 .00\$
1994	12.151.663.00 \$	27.697.134 .00\$
1994	(5.499.955.000 TL)	(11.753.748.000 T.l.)
1995	127.139. 00 \$	18.966.197 .00\$
1995	(598.193.000 TL)	(11.467.683.000 TL)

Kaynak: Ağrı Valiliği Sınır Ticaret Bürosu Verileri.

Sınır ticaretinde planlanan hedeflerden biri de bu ticarete konu olan malların araştırma sahası ve çevresinde üretimi teşvik etmektir. Gerçekten, sınır kentlerine verilen ticarî ayrıcalıklara rağmen, İran'a satılan mallardan sadece şeker, Ağrı il merkezinde üretilmektedir. Doğubayazıt ilçe merkezinden üretilip, sınır ticaretine sunulan herhangi bir mamül, yarı mamül veya hammadde bulunmamaktadır.

Ancak hammaddeye, işgücüne ve pazara yakınlık açısından araştırma sahasında yağ sanayi, şekerleme sanayi, hatta belirli alanlarda tekstil ve konfeksiyon sanayi kurulabilir. Bu yolla bölgenin kalkınmasına da önemli bir katkı sağlanabilir.

Sınır ticareti ve açıkpazar, yöre esnafının en temel ekonomik aktivitesini oluşturmaktadır. Yöre esnafının büyük çoğunluğu geçimini bu alanda sağlamaktadır.

konfeksiyon sanayi kurulabilir. Bu yolla bölgenin kalkınmasına da önemli bir katkı sağlanabilir.

Sınır ticareti ve açıkpazar, yöre esnafının en temel ekonomik aktivitesini oluşturmaktadır. Yöre esnafının büyük çoğunluğu geçimini bu alanda sağlamaktadır. Bunun sonucunda ilçe ekonomisi gelişmekte ve bundan her kesim olumlu etkilenmektedir. ticarî işyerleiryle direkt ilişkili olmayan söz konusu iki ticarî faaliyet alanından biri olan açık pazar uzun bir zamandan beri faal durumda değildir. Nitekim açık pazar Resmi kayıtlarda faal olarak gösterilmesine rağmen, uzun bir dönemden beri iki ülke arasındaki karşılıklı ticaretin durduğu gözlenmektedir. Bu durumun yüksek vergilendirme ile açık pazarın hukuki durumundan kaynaklandığı söylenebilir. Çünkü özellikle İran tarafına ait sınır belediyesi ile İran gümrüğü arasındaki yetki anlaşmazlığı ticareti büyük ölçüde sınırlandırmaktadır. Engellemeler hangi nedenlere bağlanırsa bağlansın sonuçta iki ülke ve sınır çizgisinin iki tarafındaki halk büyük ekonomik kayıplara uğramaktadır.

Açık pazarın kapalı oluşu veya ticaretin belirlenen seviyeden düşük olması nedeniyle bu alandaki ticarî potansiyel sınır ticaretine kaymıştır. Bu konuda önemle vurgulanması gereken husus yöre halkının büyük çoğunluğunun geçimini sınır ticareti ile yapmasıdır. O halde bu ticarî aktivitenin gelişmesi için gerekli tüm teknik ve beşerî tedbirler zaman geçirilmeden alınmalıdır.

4.7. TURİZM

Doğubayazıt çevresi doğal ve beşeri değerler bakımından büyük bir potansiyele sahiptir. Değişik kültür ve folklör yapısı, Kutsal kitaplarda yer almış Ağrı Dağı Asya'ya bağlanan yollar ve değişik kültürlerle ait tarihi eserler bölgenin turistik zenginlikleri arasında sayılabilir. Bölgede şu anki turizm hareketi büyük ölçüde kültür turizm niteleğinde olup, turizm açısından yalnızca tarihi ve coğrafi değerler önem taşımaktadır. Oysa bölgede av, dağ ve yayla sporu ile alış-veriş turizmi açısından büyük bir potansiyel bulunmaktadır. Doğubayazıt'ın doğal ve beşerî turistik değerlerini şöyle sıralayabiliriz.

Ağrı Dağı:

Doğubayazıt Ovasının kuzeydoğusunda yükselen büyük Ağrı Dağı, yurdumuzun dağ turizim (alpinizm-klimatizm) bakımından en yüksek potansiyele sahip olan münferit volkanik dağlarından biridir. Bu dağ dağcılık sporu ile uğraşanların aradığı bütün özelliklere sahiptir. Hakikatten çıkılması kolay olan güzergahları mevcut olduğu gibi, nitelikli dağcıların aradıkları tırmanılması zor tarafları da vardır. Tırmanış mesafesinin yüksek olması ve çıkışın başladığı yere kadar motorlu araçlarla gidilebilmesi de önemli bir avantajdır. Ağrı Dağı Doğubayazıt, Iğdır ve Aralık gibi merkezlere gelen asfalt yollarla kolayca ulaşılacak bir konumda bulunmatadır.

Büyük Ağrı Dağı'na tırmanışlar, sadece dağcılık sporuna yönelik olmayıp, bunların çoğu bilimsel amaçlıdır. Bu amaçlı tırmanışların ilki 1829'da F.Parrot ve ekibi tarafından gerçekleştirilmiştir. Bunu 1845'te H.Abich, 1848'de M.Vagener 1900'de A.Oswald ve 1955'te M.Blumental gibi jeologların, dağın jeolojik yapısını incelemek amacıyla gerçekleştirdikleri tırmanışlar izlemiştir. Dağcılık sporu amacıyla daha bir çok iniş ve çıkışlar yapılmıştır. Ağrı'ya tırmanan ve doruk noktasına Atatürk'ün büstünü koyan, ilk Türk 1937'de Binbaşı Cevdet Sunay olmuştur¹⁵¹.

Yüzyıllardır gezginlerin, bilginlerin, kişi ve kavimlerin dikkatinden kaçmayan Ağrı Dağı, yurdumuzda ve dünyada türkölere , efsanelere, araştırmaya, sinemaya, şiire ve mitolojiye en çok konu olan dağdır. Kutsal kitaplarda da belirtildiğine göre, Adem ve Havva'nın yaşadığı "Erem Bahçeleri" bu dağın kuzeyinde, Aras ırmağı vadisinde bir yerdedir¹⁵². Yine rivayetlere göre Nuh Tufanı öncesinde, Hz. Nuh ve beraberindekilerin bindiği gemi, Tufan sırasında sular çekilince, bu dağda karaya oturmuştur.

Ağrı Dağı Avrupa'nın bütün zirvelerinden yüksektir. Dağın önemli bir özelliği, kaidesinin oturduğu ovalardan bakıldığında yekpare bir kitle halinde birden yükselivermesidir. Himalaya ve Ant'lar gibi yüksek dağlarda, bu yükselme tabaka tabaka olduğu için Ağrı Dağı'nın görkeminden yoksundurlar (Fotograf 4).

¹⁵¹ DOĞANAY, H., 1987, "Türkiye Turizm Coğrafyası" Kazım Karabekir Eğ. Fak. yay No: 21, ERZURUM, s.94.

¹⁵² DOĞANAY, H., 1987, a.g.e, s.95.

Dağa çıkış ve iniş en erken 4 günde tamamlanmaktadır. En uygun çıkış zamanı Ağustos ve Eylül aylarıdır. Bu aylardan Ağustos ayı çıkışlarında, 4500 m. den sonra hava sıcaklığı -10 °C ve Eylül ayı çıkışlarında -12 °C'a düşmektedir¹⁵³. Dağcı ekiplerini çoğu bireyleri 5.000 m. den daha yükseğe çıkmamakta, ekibi burada beklemektedir. Çünkü bazı dağcılarda oksijen yetersizliğine bağlı olarak, basıncının yükselmesi, kalp çarpıntısı, baş dönmesi ve baygınlık gibi rahatsızlıklar meydana gelmektedir.

Ağrı Dağı çeşitli dillerde adlandırılmıştır. İranlılar Ağrı'ya Kûh-i Nûh (Nuh Dağı), Araplar Cebel-El Haris (Haris Dağı) derler. Bütün bu saydığımız özelliklerden dolayı diğer dağlardan çok daha fazla yabancı çekmek gibi üstün bir özelliğe sahip olan Ağrı Dağı'nın, turizm potansiyelinin yeterince değerlendirilemediği ise diğer bir gerçektir. Nitekim, Köksal'ın da belirttiği gibi turizm kaynaklarının değerlendirilmesi, öncelikle tesislere ve onların tanıtılmasına bağlıdır¹⁵⁴. Kanaatimizce, Ağrı'da yüksek bir turizm potansiyeli mevcuttur. Ve değerlendirilmesi mümkündür. Çeşitli tesislerin yapılması, bölgenin turizm potansiyelini çok daha artıracaktır.

Balık Gölü:

Doğubayazıt ilçesinin sınırları içinde yer alan ve ilçe merkezinin yaklaşık 60 km. kuzeybatısında, denizden yüksekliği 2 250 m civarında olan ve 34 km². alana sahip bir lav setti gölüdür. Alabalığı ile ünlü bu gölümüzün suyu tatlıdır. Gölde yetişen kırmızı pullu "kızıl alabalık" lezzetinden öte, kırık, çıkık gibi ortopedik tedavilerde ilaç olarak kullanılmaktadır. Yetiştirilmesi mümkün olmasına rağmen etrafı ağaçsızdır. Kıyısındaki soğuk kaynak suları ile ayrı bir özelliğe sahiptir. Doğu Anadolu'nun Abant'ı olarak kabul edilen Balık Gölü'nün etrafında 1985 yılında hizmete giren konaklama tesisleri bulunmaktadır. Gölün kuzey tarafında üzerinde tarihi kalıntılar bulunan 4 dekar genişliğinde küçük bir ada vardır. Adaya motorlu ve kürekli kayıklarla gitmek mümkündür.

Meteor (Göktaşı) Çukuru:

Doğubayazıt'ın 35 km. doğusunda, Küçük Ağrı Dağı'nın eteğinin bittiği yerdedir. İran sınırına 2 km uzakta, Gürbulak sınır kapısı ile Sarıçavuş köyü

¹⁵³ DOĞANAY, H., 1987, a.g.e, s.95.

¹⁵⁴ KÖKSAL, A., 1972, "Doğu Anadolu'nun Turizm Coğrafyasına Dair" Ankara Üniv. Dil-Tarih, Coğrafya Fak. Coğ. Araştırmaları Dergisi Sayı, 5-6, no:5-6, ANKARA, s.127-139.

arasındadır. 1892 yılında gökten düştüğü sanılan büyük bir parçanın meydana getirdiği çukur, Dünya’da büyüklük ve derinlik itibariyle, Alaska’dakinden sonra ikinci büyük meteor çukurudur. Genişliği 35 m. derinliği 60 m. dir. Toprağa gömülü göktaşının üzeri iç duvarlardan çöken toprak tabakalarıyla örtülüdür (Fotoğraf 20).

Nuhun Gemisi

Ağrı dağının güney kesimindeki Sürbehan (Telçeker) ile Üzengili (meşar) köyleri arasında doğal bir anıttır. Aslında bu anıt, gemi biçimli bir şekil (siluet) dir. Türkiye-İran transit yoluna 3.5 km. mesafededir. Nuh Tufanı sonucunda karaya oturan geminin burada kaldığı öne sürülmektedir¹⁵⁵. 1983 yılından itibaren kutsal geminin kalıntılarının burada arama çalışmaları hızlanmıştır. Başta James İrwin olmak üzere Amerika’lı araştırmacılar burayı çok yönlü incelemiştir. Türk bilim adamları (Atatürk Üniv. M.T.A enstitüsü elemanları) da bu oluşumu bilimsel yönden incelemişlerdir.

Kültür ve Turizm Bakanlığı Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu 17 Eylül 1987 tarih ve 3657 sayılı kararı ile gemi kütesinin ”korunması gereken taşınmaz kültür tabiat varlığı” özelliği gösterdiğini belirttiğinden, burası doğal sit alanı ve açık hava müzesi olarak koruma altına alınmıştır. Geminin kalıntısının kuşbakışı görececek bir yere turistik nitelikli bir kafeterya yapılmıştır.

Buz Mağarası

Buzluk da denilen Buz mağarası, Küçük Ağrı Dağı’nın güney eteğinde; Hallaç Köyünün 3 km. kuzey doğusundadır. Mağara 100 m. uzunluğunda 8 m. derinliğinde elips biçimli bir çukurdur. İçinde bazalt lavlarından olan, kayalar ve bu kayaların üzerinde renk renk görünen temiz buz tabakaları, sarkıt ve dikitler vardır. Kışın sıcak, yazın soğuktur.

Ayrıca eski Beyazıt’da türbesi bulunan Ahmed-i-Hani (Fotoğraf 21) ve yine eski Beyazıt’ta bulunan, Kerem ile Aslı hikaye lerine konu olan Keşiş bahçesi de önemli turistik çekim merkezlerindendir (Fotoğraf 22).

¹⁵⁵ GÜNER, Y., 1985, a.g.e., s.27.

İshak Paşa Sarayı

Araştırma sahası sınırları içinde yer alan, en eski tarihi kalıntılardan biri olan Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı sadece bir mimari eser olmanın dışında, kurulduğu tepe, kapladığı alan, çevreyle kurduğu ahenk, değişik açılardan gelen gün ışığı altında renkten renge giren muhteşem görünüşüyle geçmişin ve günümüzün insanlarını beğenisini kazanan, Fedal toplum düzenin izlerini, günümüz insanlarına aktaran, değerli bir sınır taşı niteliğindedir. Daha tamamlandığı yıllardan itibaren çevre halkının hayranlığını kazanan saray, sonraki yıllarda da Anadolu-İran arasında seyahat eden yolcuların dikkatlerini çekmiş ve seyahatnamelerinde saraydan övgü ile söz etmişlerdir.

Sarayla ilgili en eski bilgiler, 1805 yılında Napolyon tarafından İran tahtında oturan Kaçarlı Feth Ali Şah'a gönderilen Fransız ajanı P.Amede Jaubert'in seyahatnamesinde bulunmaktadır¹⁵⁶. Paristen İstanbul'a gelen Jaubert, burada bir yıl kadar kaldıktan sonra elindeki mektupla Tahran'a gönderilmiştir. Doğubayazıt'tan transit geçmek isterken sancak beyi Mahmut Paşa'nın adamlarınca tutuklanmış ve birkaç ayını Beyazıt'ta saray zindanında geçirmiştir. Sarayla ilgili hatırlanması gereken önemli bir olayda Doğubayazıt'ın Ruslarca ilk işgali (1828) esnasında yaşanır. Savaşı takip eden yıllarda varılan antlaşmaya göre şehrin boşaltılması sırasında Ruslar sarayda gördükleri her türlü kıymetli eşyayı yağmalatmışlardır. Yağmalanan eserler arasında Harem dairesinin altın kaplamalı kapı kanatları ile saray kütüphanesindeki çok sayıda kitap da bulunmaktadır¹⁵⁷. Bu eserlerin Moskova ve St.Petersburg (Leningard) Müzelerine götürüldüğü konusunda bilgiler bulunmaktadır.

Batılı tarihçi ve arkeologların XIX. yüzyıl Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerine yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batılı Coğrafyacılar da katılmıştır. Bunlardan eserlerinde Doğubayazıt ve İshak Paşa Sarayına yer verenlerin sayısı çoktur. Eserlerinde İshak Paşa Sarayına yer veren seyyahlar, J.E.Badelley, Charles Tescier, V.Cuinet, P.Ruhrbach, Lort Kinros ve R.Boulanger¹⁵⁸ olarak sıralayabiliriz.

Daha sonraki Rus işgalleri sırasında ilk işgallerdeki olayların benzerleri yaşanmış ve saray, XIX. yüzyılın sonunda tamamen harap duruma düşmüştür. İshak

¹⁵⁶ GÜNDOĞDU, H., 1991, a.g.e. s.6.

¹⁵⁷ GÜNDOĞDU, H., 1991, a.g.e. s.6-7.

¹⁵⁸ GÜNDOĞDU, H., 1991, a.g.e. s.8-9-10.

Paşa Sarayı özellikle son yıllarda araştırma ve turizm ile ilgili kaynaklara malzeme oluşturmıştır. Seyahatnemelerin verdiği bilgiler dışında bu bilimsel araştırma ve yayınların tarihleri de oldukça yenidir. 1956-1960 yılları arasında sarayın ilk plan ve restitüsyon dönemleri arkeolog Mahmut Akok tarafından en ince ayrıntısına kadar çizilmiş ve saray yok olmaktan kurtarılmıştır. Kısmen yapılan bu restorasyon sonuçları ile ayrıntılı plan ve resimleri Türk Areoloji Dergisi'nde yayınlanmıştır¹⁵⁹.

Yapılan araştırmalarda sarayı inşâ ettiren paşanın yada paşaların kimliği konusunda tek kaynağa bağlı kalınmıştır. Bu kaynak bugün, ikinci avluya bakan Harem giriş üzerinde bulunan sekiz satırlık uzun kitabedeni orta kısmında yer alan bir mısradan Osmanlı Türkçesi ile¹⁶⁰

"Bin yüz ile doksan dokuz oldu. Buna tarih, İshaka merâm üzere kerem kıl dü cihanı"

ifadesinden sarayın Hicri 1193 tarihinde yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Bu tarih Miladi 1784 yılını karşılığıdır. Burada adı geçen İshak Paşa'nın söz konusu tarihte, bölgenin sorumlusu II. İshak Paşa olduğu konusunda tereddüt yoktur. Araştırmacılar göre saray inşaatının uzun sürdüğü ve yaklaşık yüzyıllık (1680-1784) bir süre içerisinde tamamlanarak, II'nci İshak Paşa'nın kendi adını taşıyan kitabeyi harem girişi üzerine koydurduğu kanaatidir.

XIX. yüzyılda eski Beyazıt'ı ziyaret eden Chatre Barry'in de ifade ettiği gibi şehir; "Kızıl mermer kayalardan meydana gelen bir dağın yamacına anfiatr şeklinde ve dağınık olarak yerleştirilmiştir¹⁶¹. Bu anfiatrın ortasındaki Karburun denilen yüksek noktaya da İshak Paşa , sarayını yaptırmıştır. İshak Paşa sarayı, arazinin doğal yapısına uygun olarak doğudan batıya doğru oluşturulan bir set üzerinde üç ana bölüm halinde konumlandırılmıştır. Saray, kuzeyden, batıdan ve güneyden uçurum şeklindeki kayalığın tesviye edilmesiyle oluşturulan 7600 m²'lik bir düzlem üzerine oturtulmuştur. Doğu-batı doğrultusunda 115 m, kuzey-güney doğrultusunda da 50 m boyutlarında bir alan üzerine yerleştirilen sarayın harem bölümünü kuzey, batı ve güneyden U şeklinde çevreleyen bir de harem avlusu bulunmaktadır¹⁶².

¹⁵⁹ ARKOK, M., "Ağrı Doğubayazıt'ta İshak Paşa Sarayı Rölöve ve Mimarisi" Türk Areoloji Dergisi, sayı X-2, Ankara 1961, s.30-48.

¹⁶⁰ GÜNDOĞDU, H., 1991, a.g.e. s.12-13.

¹⁶¹ TUĞLACI, P., "Bayazıt" Maddesi Osmanlı Şehirleri, İstanbul, 1985, s.50.

¹⁶² GÜNDOĞDU, H., 1991, a.g.e. s.18

Sarayın inşasında savunma kaygılarının göz önünde tutulduğu, dikkati çekmektedir. Duvarların özellikle kuzey, güney ve batıda uçurumun devamı biçiminde inşa edilmesi, bu amaca uygulamaya çalışıldığını gösterir.

İshak Paşa Sarayı'nda yer alan bölmeler ise şöyle sıralayabilir.

A. Birinci Avlu

1. Taçkapı, nöbetçi odası, çeşme
2. Muhafız koğuşları ve zindan
3. At, koşum ve araba yerleri.

B. İkinci Avlu

1. Taçkapı
2. Hizmetli odaları
3. Selamlık
4. Koridor
5. Cami ve son cemaat yeri
6. Çolak Abdi Paşa Türbesi

C. Harem

1. Taçkapı
2. Salon
3. Diğer harem odaları
4. Batı avlu kapısı
5. Mutfak
6. Tuvalet

İshak Paşa sarayı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nce 5.6.1963 tarih ve 2014 karar no: ile korunması gerekli eserlerden kabul edilmiştir. İshak Paşa Sarayı sarp dağlar üzerinde kurulmuş muhteşem bir abidedir. Bu saray Osmanlı sivil mimarisinin en güzel örneklerinden biridir. İleri Osmanlı devrine ait olmakla beraber, Selçuklu uslubu taklit edilmiştir. İshak Paşa sarayının toplam koç bölüm ve salondan meydana geldiği kesin olarak bilinmemekle birlikte, halk arasında bilinen 360 odalı saray görüşü, doğru olarak kabul edilmektedir. Ne varki binaların üst kısımları çökmüş, katlar yıkılmış, hatta temeline kadar sökülmiş odalar mevcuttur. Böylece ayakta kalan cami kubbesi ve minaresi ile diğer yapılara hakim olmuştur (Fotoğraf 23).

Doğubayazıt Kalesi

Doğubayazıt'ın 5 km doğusundadır. Eski Beyazıt'ın kuzeydoğusundaki, Belleburç denilen konumda kayalıklar üzerinde bir kale kalıntısıdır. Bugün yıkık durumda olan kalenin yapım tarihi bilinmemektedir. Kaledeki Urartu mezarları ve antik çağlara ait kalıntıları, buranın antik kent olduğunu göstermektedir. Konumu nedeniyle tarih boyunca önemli bir kale olarak kalmıştır. Beyazıt şehri stratejik bir yerde kurulduğundan, kale savaş ve baskınlarda halka sığınak olmuştur. Ermeniler'in yakıp harap ettikleri yerlerden biride bu kaledir. Şehir zamanla el değiştirdikçe, kalede değişik isimlerle anılmıştır. Daryunk, Aydın Hisar, Cınıvız ve Eski Kale gibi isimlerle anılmıştır (Fotoğraf 24).

Küçük Arsaklılar (Eski Oğuzlar) ın yerleşim yerlerinden biri olan Beyazıt kalesi, Arsaklı Bab Han (370-374) tarafından onartılmıştır. O zamanki adı Daryunk olan kale, Hun Türkleri ve Sasani akınlarına uğradığından, Küçük Arsaklı hazineleri ve haremın saklandığı en güvenilir, ele geçirilmesi güç mustahkem bir kale idi.

Beyazıt Eski Camii

Beyazıt kalesinin güney eteğinde I.Selim tarafından yaptırıldığı kabul edilen bir camidir. Caminin yer aldığı vadi yamacı düzeltilerek duvar örülme suretiyle düz bir teras oluşturulmuş ve üzerinde bu camii inşa edilmiştir. Kesme taştan yapılan cami, 15.20 x 15.20 m. boyutlarında kare planlı ve tek kubelidir. Kubbe, 11.50 m. çapındadır. Sonradan yıkılan beş gözlü son cemaat yeri ile bir minaresi vardır.

Yapıda kahverengi, tuğla kırmızısı, sarı ve kirli beyaz renkli taşlar, karışık bir biçimde kullanılmıştır. Caminin giriş kapısı beden duvarları, mihrabı, son cemaat yeri, mihrabiyeleri, duvar payeleri, kubbeye geçiş sistemleri, duvarlardaki kemerler pencereler ve minare sade bir yapıya sahiptir. Cami bugün kullanılmaz bir durumdadır (Fotoğraf 24).

Tarihi eserler ve doğal güzellikler bakımından oldukça zengin olan Doğubayazıt'da turizm hareketlerini organize eden ve gelir sağlayan tesis ve kuruluşların da artışı görülmektedir. Doğubayazıt ilçe merkezinde çok sayıda turizm bürosu bulunmaktadır. Ayrıca ilçe merkezinde 28 civarında otel mevcut olup, bunlardan 9 tanesi yatırım ve turistik işletme belgeli otellerden oluşmaktadır. İki turistik işletme belgeli otelde inşaatı devam etmektedir. Turizm Bakanlığına bağlı olan bu otellerden Otel Derya 68 odalı olup 136 yatak kapasitelidir. Otelin standart olarak tüm odalarda telefon, televizyon, banyo, merkezi müzik yayını ve balkon bulunmaktadır (Fotoğraf 25). Otel toplantı salonu, restoran, amerikanbar, kuaför, otopark, çift asansör, şark köşesi Ağrı Dağı ve İshak Paşa manzaralı çatı katından oluşmaktadır. Otel Ortadoğu, 40 oda, 85 yatak ve 10 suit odasından oluşmakta olup, tüm odalarda banyo sürekli sıcak su, telefon ve televizyon vardır (Fotoğraf 26).

Diğer turistik işletme belgeli otellerin oda ve yatak sayıları ise şöyledir: Otel Şiraz; 33 oda, 66 yatak, Karakurt Oteli; 30 oda, 57 yatak, Otel Simer; 125 oda, 250 yatak, Otel İsfahan; 58 oda, 116 yatak, Otel Nuh; 57 oda, 107 yatak; Otel Gürbulak; 40 oda ve 76 yatak kapasitelidirler. Saydığımız bu otellerden Otel İshak Paşa ikiyıldızlı, diğer bütün oteller üç yıldızlıdır. Otellerin tamamı turistik tesislerin sahip olması gerekli konfora sahip olup, banyo, sürekli sıcak su, telefon, lokanta ve televizyon gibi imkanlara sahiptirler. Nitekim 1995 yılı itibarıyla belirtilen otellerde konaklayan toplam turisti sayısı 10881'dir. Bu turistlerin 4552'si yabancılardan 6329'u si yerli turistlerden oluşuyordu.

Tablo 4.7. Doğubayazıt İlçe Merkezi'nde Yer alan Turistik Oteler, Oda ve Yatak Kapasiteleri (1996).

<i>Otelin Adı</i>	<i>Oda Sayısı</i>	<i>Yatak Kapasitesi</i>	<i>Turistik Niteliği</i>
<i>Otel Simer</i>	125	250	<i>T.İ.B. 3. yıldızlı</i>
<i>Otel Derya</i>	68	136	<i>T.İ.B. 3. yıldızlı</i>
<i>Otel İsfahan</i>	58	116	<i>T.İ.B. 3. yıldızlı</i>
<i>Otel Nuh</i>	57	107	<i>T.İ.B. 3. yıldızlı</i>
<i>Otel Ortadoğu</i>	40	85	<i>T.İ.B. 3. yıldızlı</i>
<i>Otel Gürbulak</i>	40	76	<i>T.İ.B. 2. yıldızlı</i>
<i>Otel İshak Paşa</i>	37	63	<i>T.İ.B. 3. yıldızlı</i>
<i>Otel Şiraz</i>	33	66	<i>T.İ.B. 3. yıldızlı</i>
<i>Otel Karakurt</i>	30	57	<i>T.İ.B. 3. yıldızlı</i>
<i>Toplam</i>	488	956	-

X: T.İ.B.: Turistik İşletme Belgeli.

Yöre de turizmin daha da gelişmesi için ulaşım ve haberleşme alt yapısının iyileştirilmesi, tanıtım faaliyetlerine hız verilmesi, yöre halkının ve turistik tesislerde çalıştırılacak kişilerin eğitimi düzeyinin yükseltilmesi, turistik tesislerin batı standartlarına uygun duruma getirilmesi ile, bölge de can ve mal güvenliğinin sağlanması büyük önem taşımaktadır.

DOĞUBAYAZIT İLÇE MERKEZİ'NİN GELİŞMESİNİ GÜÇLEŞTİREN TEMEL SORUNLARI ve BAŞLICA ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

A. DOĞAL ÇEVRE ŞARTLARINDAN KAYNAKLANAN SORUNLAR

Araştırma sahasında fizikî çevre ile ilgili sorunlardan en önemlileri yeryüzü şekillerinden kaynaklanmaktadır. Bir ova tabanı üzerinde kurulmuş olan ilçe merkezi doğu ve güney yönlerden büyük eğimlere sahip dağlar ve tepelerle kuşatılmıştır.

Doğubayazıt'ın güneyindeki dağlık alanda volkanik kökenli, ana kayaya bağlı teşekkülleriyle birkaç cm. kalınlıkta genellikle ziraate elverişli olmayan topraklar bulunmaktadır. Bu dağlık alanın eğimli yamaçlarında arazi kullanma kabiliyeti yönünden genellikle tarıma elverişli görülmeyen VI. ve VII. sınıf toprakları teşkil ettiği görülmektedir. Çıplak kayalık ve son derece fakir bir bitki örtüsüyle kaplı bu dağlık alanların ilçe merkezinin güneyde geniş yayılımı dikkati çekmektedir. Eğimli yamaçların iyi teşekkül etmemiş volkanik ana materyalden oluşan verimsiz topraklar üzerinde yine zayıf bir bitki örtüsü görülmekte, aşırı otlatma dolayısıyla kuvvetli bir toprak erezyonu sürecinde zincirleme zirai problemler meydana gelmektedir. ova düzlüklerinin alüvyal topraklarıyla dağlık alanın iyi gelişmemiş volkanik toprakları arasında çoğunca eğimli yamaçlardan ovaya inen kuru dere yataklarının bulunduğu yerlerde "kolüvyal topraklar" yahut birikinti konilerinin yer aldığı tarıma elverişli olmayan arazi bölümleri ayrılmaktadır.

Gerekli önlemlerin alınmadığı (hayvancılığın kontrol altında yapılmasını ağaçlandırılması vs.) ve toprak korunması ile ilgili çalışmalar yapılmadığı takdirde bu toprakların gelecekte daha da fakirleşeceği ve erozyonla elden çıkacağı beklenmelidir. Sulamanın henüz yeterince yapılamadığı ve daha çok kuru ziraat veya hayvan otlatma sahaları şeklinde değerlendirilen bu toprakların tarıma elverişli duruma getirilmesi sulama ve drenaj sorunları yanında arazinin tesviye edilmesi ve taşlılık probleminde çözülmesine bağlı görünmektedir.

Türkiye'nin en doğusunda yer alan araştırma sahası tarım ekonomisi bakımından çok geri kalmış durumdadır. Araştırma sahasında ulaşım ve haberleşme imkanlarının çok gelişmiş olmasına rağmen tarım bakımından tamamen geri kalmış olması, toprak ve su kaynaklarının yetersizliği ile direkt olarak ilgilidir. Araştırma sahasında zirai faaliyetlerin büyük ölçüde iklim koşulları tarafından kontrol edilmesi yanında, toprak örtüsünde önemi vardır. Yöre ikliminin ana karakteri olan kuraklığa bağlı

sorunların büyük bir bölümü toprak örtüsüyle direkt ilgilidir. Doğubayazıt Ovası azonal topraklar gurubu içerisinde yeralan “alüvyal topraklardan” meydana gelmektedir.

Ova düzlüklerinde yüksek taban suyu seviyesi sonucu ve özellikle yaz başlarında kesif sulama faaliyetleriyle fazla buharlaşma üst toprak katında tuz birikimi dolayısıyla çoraklaşma probleminin meydana getirmektedir. Doğubayazıt ovasının geniş düzlüklerindeki alüvyal toprakların arazi kullanma kabiliyeti yönünden, sulama ve drenaj işlerinin yapılabilirdiği kesimleri her çeşit tarıma uygun topraklar olarak değerlendirilebilir. Ancak ovanın önemli bir kısmında toprak problemleri mevcuttur. Bu problemlerin başlıcaları çoraklaşma, drenaj yetersizliği, rüzgar erezyonu ve taşlılık problemi şeklinde özetlenebilir. Böyle yerlerde kesif sürme dayalı tarla ziraatı yerine, önce toprak koruma ve ıslah işlerinin yapılarak (kontrollü sulama, eğimli yamaçların izohipslere paralel sürümü, gübreleme vb) çayır ve yem bitkilerinin yetiştirilmesi uygun olur.

Araştırma sahasındaki toprakların bozuk drenaj, tuzluluk ve alkalilik bakımından problemli olmaları mevcut suların çoğunun sulama suyu kalitesi açısından kötü nitelikli olması ve iklim şartlarının olumsuz etkileride gözönüne alınarak, yörede yapılacak en uygun iş, hayvancılığa önem vermek ve geliştirmek olacaktır. Böylece, özel problemler gösteren bu topraklardan iyi bir şekilde istifade, çayır ve yem bitkileri yetiştiriciliği olacaktır.

Yörede ortaya çıkan diğer önemli bir sorunda iklime bağlı olarak görülen su yetersizliği sorunudur. Doğubayazıt ve çevresi ülkemizin en az yağış alan yörelerinden biridir. Nitekim 33 yıllık ortalamalara göre bitkilerin asıl fizyolojik faaliyetlerin sürdürdükleri Nisan ayı ortası ile Ekim ayı sonu arasında kalan altı aylık devrede bölgede etkili bir kuraklığın söz konusu olması “ tarımda su yetmezliği” sorununun doğmasına neden olmuştur. Bu nedenle Doğubayazıt ovası ve çevresinde su temini konusu özel bir önem taşımakta ve yörede ticarete yönelik tarımsal üretiminin yapılabilmesi, öncelikle sulama tesislerinin geliştirilmesine bağlı bulunmaktadır. Yöreyi etkileyen “su temini sorunun”nun çözümü bölgenin yeraltı ve yerüstü su potansiyelinin bilimsel metodlarla belirlenmesine ve değerlendirilmesine bağlıdır.

Doğubayazıt Ovası ve çevresi ülkemizin birinci derece faal olan bir deprem kuşağı içinde yer almaktadır. Araştırma sahasında tarih boyunca şiddetli ve tahripkar olan depremler seyrek de olsa görülmüştür. Dolayısıyla böyle doğal

afetlerin tekrarlanması daima beklenebilir. Araştırma bölgemizde az da olsa halen yaygın olan “moloz taş duvarlı binalar” ve “yığma kerpiç binalar”ın bir deprem hareketi karşısında büyük hasar göreceği açıktır. Kanaatimizce, depremlerin meydana getireceği hasar ve kayıpları en aza indirebilmek için, geleneksel ilkel yapı teknolojisinden mutlaka vazgeçilmelidir. Yörenin kenar mahalle yerleşmelerinde yeni konut yapımını ruhsat alma zorunluluğuna bağlanması, sorunun en etkin çözüm yollarından biri olacaktır. Bununla birlikte Doğubayazıt ilçe merkezinde yaygın olan kerpiç ve kargir meskenlerden konut olarak kullanılanları, uzun vadeli bir plan dahilinde, hızla tesviye edilmelidir. Araştırma sahasında demir, çimento ve bol miktarda bulunan volkanik taşlar kullanılarak depreme dayanıklı ve çağın gereklerine uygun binaların yapımı rasyonel tedbirdir.

B. BEŞERİ ÇEVREDEN KAYNAKLANAN SORUNLAR

İnceleme alanında nüfusla ilgili başlıca sorunlar arasında, göç, işsizlik eğitim ve sağlık sorunlarının önemli boyutlara ulaştığı dikkati çekmektedir. Bu gibi sorunların temelinde nüfus artış hızının oldukça yüksek olması yatmaktadır. Gerçekten kentde doğum oranları halen çok yüksektir. Ancak , sorunun birtakım zorlayıcı tedbirlere başvurularak kısa vadede çözümlenmesi beklenemez. Çünkü bu sosyal olay, herşeyden önce, bir eğitim ve kültür sorunudur. Kent nüfusunun sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapısında zamanla meydana gelecek değişikliklere bağlı olarak, nüfus artış hızıda kendiliğinden düşecektir. Bundan doğan sağlık, eğitim, işsizlik ve göç gibi sosyo-ekonomik sorunlarda en aza indirgenebilecektir. Bununla birlikte bu sorunların çözülebimesi için tarım ürünlerine dayanan bazı sanayi tesislerini kurulmasına ağırlık verilmelidir. Örneğin hayvancılığın önemi göz önünde bulundurularak yem sanayileri ve hayvansal ürünleri işleme sanayileri, ayrıca tarım alet ve makineler sanayilerine ağırlık verilebilir.

Gerçi kentte bir yem fabrikası kurulmuştur. Ancak tam kapasiteyle çalışmayan bu tesiste sadece 22 işgücü çalışmaktadır. Doğubayazıt Yem Fabrikasının tam kapasiteyle çalışması hem mevcut olan hayvancılık potansiyelini artıracaktır. Hem de daha fazla kişiye iş imkanı sağlayacaktır.

Yöredeki göç hareketlerinin başlıca üç nedenden kaynaklandığı belirlenmiştir. Bunlardan ilki işsizler kitlesinin güçüdür. İkincisi ise sermaye sahiplerinin başta daha çok kazanmak, daha rahat yaşama ve daha iyi bir eğitim amacıyla özellikle

büyük şehirlere olan göçüdür. Üçüncü göç hareketini ise güvenlik kaygısı nedeniyle meydana geldiği bilinmektedir. Gerçekten de kentte özellikle 1985 yılında başlayan 1990'lı yıllara giderek yoğunlaşan terör olayları nedeniyle gerek sermaye sahipleri ve gerekse diğer nüfusun önemli bir kısmı göç etmek zorunda kalmıştır. Yörede son zamanlarda açık pazarın ve sınır ticaretinin duraksaması nedeniyle işsizlik açısından önemli sayılabilecek bir göç olayı görülmeğe başlanmıştır. Bununla birlikte bölgeden göç eden sermaye sahiplerini göçü güvenlik nedeniyle gittikçe yoğunlaştırmıştır. Önemli sosyal sorunlara yol açan göç hareketinin önlenmesi ve nüfusun yerinde tutulması amacıyla, nüfus ve kaynak dengesinin iyi kurulmuş olması yanında güvenliğin temin edilmesi de şarttır.

Kentte büyük bir potansiyele sahip turizm sektörünün canlandırılarak, işlerlik kazandırılması, göç hareketlerini önleyici istihdam imkanlarını artıracaktır.

Araştırma sahasında ki beşerî özelliklerle ilgi diğer bir sorun ise sağlık hizmetlerinin yetersiz oluşudur. Gerçekten bölgede buluna sağlık kuruluşlarında yeteri kadar uzman doktor bulunmamakla birlikte bazen pratisyen doktor ve yardımcı personellerde bulunmamaktadır. Diğer taraftan donanım yetersizliği ise önemli bir sorun teşkil etmektedir. Yörenin doğal çevre şartlarından kaynaklanan bir takım hastalıkların oluştuğuda dikkate alınarak bölgede mevcut olan devlet hastahanesinin uzman doktor, yardımcı personel, donanım ve araç-gereç bakımından yeterli hale getirilmesi, ayrıca sınırkapısı veya kaçak yollardan getirilen hayvanların taşıdığı bulaşıcı ve salgın hastalıkları teşhis ve tedavi etmek amacıyla bir hayvan hastalıkları laboratuvarı kurulmalıdır. Kent de eğitim faaliyetlerinin de yeterli bir seviyede olduğu söylenemez. Araştırma bölgemizde okur yazarlık oranı 1995 yılı itibariyle % 85 dolayında bulunuyordu. Kuşkusuz bu konuda hedef tüm yöre nüfusunun okur-yazar durumuna getirilmesi olmalıdır. Araştıma bölgesinde faaliyet gösteren okullarda genellikle yeterli sayıda branş öğretmenleri bulunmayışı da eğitimin kalitesini düşürmektedir. Yörede ki okur-yazar oranının özellikle kadın nüfusta düşük olması eğitim açısından çözülmesi gereken, diğer önemli bir sorundur. Yörede güvenlik ve konut yetersizliği gibi nedenlerle gelen öğretmenlerin ilk fırsatta tayin aldirmaları gündeme ve dolayısıyla eğitimin kalitesinin düşmesine yol açmaktadır. Doğubayazıt'da iyi bir eğitim için konut ve güvenlik problemlerinin çözümlenmesi gerekmektedir.

Doğubayazıt ilçe merkezinin önemi sorunlarından biride planlama sorunudur. İlçe merkezindeki mahallelerde yol, su elektrik ve kanalizasyon gibi ciddi problemler bulunmaktadır. Şehir merkezinin ve mahallelerin, ciddi ve sistematik

etüdlerle hazırlanacak yeni bir imar planına ihtiyacı bulunmaktadır. İlçe merkezinde yeni yapılan konutların belirli bir plan çerçevesinde yapılması gerekmektedir. Ayrıca ilçe merkezinde çocuk oyun bahçeleri, şehir parkları ve yeşil alanlar yeniden düzenlenerek oran bakımından arttırılmalıdır.

C. EKONOMİK FAALİYETLER İLE İLGİLİ SORUNLAR

Araştırma sahası yüzölçüm bakımından geniş bir alan kaplamasına rağmen, işlenen tarım alanı miktarı son derece sınırlıdır. Çünkü yörede verimsiz toprakların oranı oldukça yüksektir. Buna ilaveten arazinin engebeli oluşu ile kurak ve sert iklim bölgede tarımın gelişmesini engelleyen önemli faktörlerdir. Araştırma sahamızdaki toprakların yarıdan fazlası otlak (çayır ve mera) arizisidir. Bu durum söz konusu alanda mera hayvancılığının ağırlık kazanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla tarımsal üretim değeri bakımından hayvancılık ön plandadır. Yörede hayvancılık gelişme potansiyeline sahip önemli bir alan olarak görülmektedir.

Etüd sahasında toprakların çorak ve verimsiz olması nedeniyle hayvancılık ön plana çıkmıştır. Ancak bu alandaki hayvancılığı genelde aile işletmeciliği çerçevesinde düşünmek gerekir. Ticarî amaçlı besicilik işletmeleri bile meraya dayalı ekstansif hayvancılık yapmaktadır. Bilindiği gibi hayvancılıkta entansif üretim,ekstansif üretime göre kaynakların daha etken kullanılmasını sağlar. Dolayısıyla hedef entansif üretim, ekstansif üretime göre kaynakların daha etken kullanılmasını sağlar. Dolayısıyla hedef entansif hayvancılığa geçmek olmalıdır. Ancak bugünkü yapıda bu konuda hala katedilmesi gereken uzun bir yol vardır. Öncelikle bölge hayvancılığı konusunda, gerçekçi ve tutarlı bir planın yapılması ve bu planı gerçekleştirme yolunda küçük projelerin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede etinden, sütünden, derisinden, yapağısından, kanına, boynuzuna varıncaya kadar hayvansal ürünlerin işleneceği fabrikalar, imalathaneler ve işletmeler kurulması yoluna gidilmelidir.

Yöre hayvancılık açısından doğal bir uygunluk taşımakla birlikte, çok önemli sorunları da barındırmaktadır. Bu sorunlardan biri ve en önemlisi, üreticilerin ürünlerini pazarlamada güçlük çekmeleridir. Kuşkusuz bu ve benzeri olumsuzluklar uygun çözüm önerilerinin geliştirilmesi ve bu çerçevede özendirici önlemlerin alınmasıyla aşılabılır. Çözüm öneriler, genel geniş kapsamlı ve radikal alanlardan, kente özgü yerel ve kısa vadeli alanlara doğru, sıralanabilir. Elbette uzun dönemli olarak verimliliği arttıracak önerilerin eninde sonunda uygulanmaya konması gereklidir. Ancak bunun yanında birinciler kadar para ve zaman gerektirmeyen ve

varolan yapıda, ufak tefek iyileştirmelerle verimde ve verimlilikte yol alınması sağlayacak kısa dönemli çözümleride gözardı etmemek yararlı olacaktır.

Verim ve verimlilik açısından genetik etmenlerin önemini vurgulamaya bile gerek yoktur. Ancak kültür ırklarının içinde yaşamak durumunda kaldıkları çevreye uymaları, sağlanmazsa hayvanların verimi büyük ölçüde düşmekte, verimlilik ve karlılık açısından tercih edilebilir olmaktan çıkmaktadır.

Bugünkü üretici koşulları değiştirilmedikçe entansif hayvancılık gerek devlet, gerekse üretici için yük olmaktadır. Çünkü üretici teknik eğitimden yoksundur. Dolayısıyla uzun dönemde çevre koşullarının iyileştirilmesine çalışılmalı, çevre engelleri aşıldığı ölçüde pahalı, kültür ırklarına yönelmelidir. Bugünkü koşullarda önce yerli ırkların geliştirilmesi sağlanmalı, ikinci planda melezleme yoluna gidilmeli, ancak uygun koşulların oluşturulmasıyla yabancı ırklara yönelinmelidir. Yabancı kültür ırkları arasında seçim yapılırken mera ve çayırlarımızla uyum sağlayacak ırklar seçilmelidir.

İnceleme alanında hayvan beslenmesinde çayır ve meraların önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Dolayısıyla bölgede yem ihtiyacının karşılanmasında otlakların geliştirilmesinin yanısıra, yetiştiricilerin farklı kaynaklardan yararlanmaları sağlanmalıdır. Bölgede geniş otlakların bulunmasına karşın, yem temininde karşılaşılan yetersizliğin nedenlerini araştırmak büyük önem taşır. Bunu en önemli iki nedeni otlakların veriminin düşüklüğü ve hayvan sayısının çokluğudur. Bu nedenlerden, otlak alanlarının veriminin yükseltilmesi konusu üzerinde durulmalıdır. Çünkü, bölge için mera hayvancılığının geliştirilmesini en uygun yol olacağı kanatıdır. Yerli ırkların yanısıra montofon ve holştayn (Holstein) kırmısı melezler de merada otlayabilmektedir. Pahalı ırklara dayalı hayvancılığın, ancak özel koşullara sahip işletmelere de özel projelerle yapılmasının sağlanması yararlı olacaktır.

Beslenme konusunda hem uzun, hem de kısa vadeli çözüm önerilerinin devreye sokulması, bölgenin yem üretim potansiyelini artırabilecektir. Bunun içinde bir yandan temel yem kaynağı olan otlak alanlarını geliştirmek, öte yandan da kesif yem bitkileri üretimine önem vermek, büyük önem taşır. Hayvan beslenmede uzun vadede çözüm, otlak alanlarının ve otlatma sistemlerinin iyileştirilmesidir. Meraların gübrelenmesi, teraslanması, sulanması, yabancı otlardan ayıklanması vb. teknik tedbirlerin alınması gerekmektedir.

Gerek küçükbaş, gerekse büyükbaş hayvancılıkta kışlık yem açığını, kapamak için fabrika yeminden yararlanma yoluna gidilmelidir. Yem ihtiyacını karşılamada bazı fabrikaların yan ürünlerinden yararlanılmaktadır. Örneğin şeker fabrikası hayvan beslemede önemli olan melas ve şeker pancarı küspesini yan ürün olarak çıkarmaktadır ki, bunlar enerji kaynağı olan yem maddeleridir. Ancak yörede bu tür fenni yem ve fabrika (Ağrı Şeker Fabrikasının) yan ürünlerinden halen çok az sayıda hayvan yararlandırılmaktadır.

Hayvancılık açısından önemli olan bir diğer sorun da hayvan hastalıklarıdır. Yörede yaygın olarak yetiştirilen yerli ırklar içinde bulundukları koşullara uyum sağlamış durumdadırlar. Kültür ırkları bazı açılardan uyum sağlamış olsalar bile, hastalıklara dirençsiz olmaları bunların verimlerini çok düşürmekte, hatta bazı durumlarda ölümlerine neden olmaktadır. Dolayısıyla kültür ırkı hayvanları doğrudan halka verilmemeli çevreye uyumları devlet eliyle sağlandıktan sonra, üreticiye teslim edilmelidir. Ayrıca yöreye sınır ticareti yoluyla giren hayvanlar karantinaya alınmalıdır.

Araştırma sahasında besicilik yok denecek kadar azdır. Ancak yaylacılık faaliyeti mevcuttur. Koyun, kuzu, inek, buzağı özellikle ilkbahar ve yaz aylarında yaylalara gönderilmekte, kuzular sonbaharda satılmaktadır. İlçede devlet teşvikiyle 5 adet ahır yapılmış ise (3 süt sığırcılığı ikisi koyunculuk) de bunların ikisi teşvik alındıktan sonra terör olayları nedeniyle kapatılmıştır. Bölgeye süt sığırcılığı teşviki yerine besi sığırcılığı teşviki vermek daha mantıklı olacaktır. Çünkü süt pazarı yok denecek kadar azdır. Bölgede et üretimine yönelik besi hayvancılığına dayalı sanayinin gelişmesi açısından, büyük bir yatırım sermayesi gerektirmeyen açık ve yarı açık besicilik geliştirilmelidir. Besicilik yapanları mutlaka özendirmek gerekir. Bu özendirme önlemlerinin uygulanma aşaması geçici olunmalı, tatmin edici miktarlarda verilecek desteklenmenin hak edene verilmesi sağlanmalıdır.

Etüd sahası arıcılık potansiyeli bakımından zengin alandır. Ancak bu potansiyeli henüz çok az değerlendirilmiş gibidir. Mevsimlik gezici arıcılığın yaygınlaştırılması halinde, yörede bal üretimi artacak ve dolayısıyla yörenin arıcılık potansiyeli de değerlendirilecektir.

Doğubayazıt'ın bir sınır kenti olması ve Gürbulak Sınır Kapısı'nın, ilçenin yönetim içinde olması dolayısıyla ilçe önemli bir ticaret potansiyeline sahiptir. Doğubayazıt ilçe merkezinde en önemli ekonomik faaliyet kolunu ticaret oluşturmaktadır denilebilir. Çünkü gerek Gürbulak Gümrük Kapısı, gerek Sarısu

açıkpazar yeri ve gerekse kaçak olarak İran'dan kente giriş çıkış yapan mallar nedeniyle ticaret oldukça canlıdır. Nitekim 1995 yılı itibariyle Gürbulak'tan giriş yapan kişi sayısı 140 000 dolayındadır. Bu durum da ticaretin canlı olduğunun göstergesidir.

İlçe merkezinde mevcut ticaretin daha da geliştirilmesi için gerekli alt yapının geliştirilmesi açık pazar ve sınır ticareti yoluyla yapılan ticarete daha da işlerlik kazandırılması ve bölgede güvenliğin sağlanması gerekmektedir.

Yörede istenilen düzeyde değerlendirilmeyen önemli bir ekonomik potansiyeli de, turizm sektörü oluşturmaktadır. Gerçekten de bölge çok sayıda doğal ve beşeri turizm değerlerine sahip bulunmaktadır. Ancak herbiri belli dönemleri temsil eden tarihi eserlerin bakımsızlıktan gittikçe tahrip oldukları göze çarpar. Harabe durumuna gelen birçok tarihi eserin de restorasyona ihtiyaç vardır. Yörede turizmin gelişmesi açısından ulaşım ve haberleşme alt yapısının iyileştirilmesi, tanıtım yöre halkının ve turistik tesislerde çalıştırılacak kişilerin eğitimi, turistik tesislerin batı standartlarına uygun duruma getirilmesi ile bölgede can ve mal güvenliğinin sağlanması büyük önem taşımaktadır.

Başlıca özellikleri belirtilmiş olan Doğubayazıt ilçe merkezinin gelişmesini güçleştiren pekçok sorunun olduğu hazırlanmış olduğumuz tez metninden anlaşılmaktadır. Yörenin fizikî, beşerî ve ekonomik özellikleri dikkate alınarak, ortaya konulan bu sorunlar ve önerilen çözüm yolları uygulayıcı kuruluşlarca dikkate alınır ve gereği yapılırsa çözüm bekleyen ve kalkındırılması için mutlaka çözümlenmesi gereken, Doğubayazıt'ın sorunlarına kalıcı çözümler getirilmiş olacaktır. Araştırma sahası bu bakımdan sorunlarına çözüm bekleyen ve kalkındırılması gereken tipik bir Doğu Anadolu yöresidir. En büyük temennimiz yakın gelecekte sorunları çözümlenmiş ve ekonomik bakımdan daha da gelişmiş bir Doğubayazıt görmektir.

ÖZET ve SONUÇ

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat Bölümü sınırları içinde yer alan araştırma sahası, idari bakımdan Ağrı İline bağlı bir ilçe merkezi olup, il merkezine uzaklığı 95 km. kadardır. Ağrı'nın doğusunda yer alan ilçe merkezi, Sarısunun oluşturduğu ova tabanı üzerinde kurulmuştur.

Araştırma sahasının jeolojik yapısını, üst kretase ve ofiyolitik karmaşık seri, orta Eosen kalkerleri, Miyosen rekristalize kireçtaşı ve kuvaterner arazisi meydana getirmektedir.

Doğubayazıt ilçesi kuzeyde Karköse masifi güneyde ise Diyadin masifi ile çevrilidir. Bu masiflerin sıkıştırması sonucu Doğubayazıt Ovası yükselerek bugünkü görünümünü almıştır.

Yaklaşık olarak 6 312 hektarlık yüzölçümüne sahip olan araştırma sahası kuzeyinde Karaca Köyü yer alır. Güneyden Sarıdana Köyü, batıdan Yanoba Köyü doğudan Karaburun yakınlarından geçen araştırma sahasının sınırları içinde farklı jeomorfolojik birimler göze çarpar. Bunlar, dağlık alanlar, tepelik alanlar, ve ova tabanıdır.

Araştırma sahası Karasal iklimin etkisi altındadır. Yörenin iklim özellikleri detaylı bir şekilde incelenmiş, sonuç olarak Doğubayazıt'ın yarıkurak bir iklim tipine sahip olduğu, ancak Ocak ve Şubat aylarında nisbi bir nemliliğin belirdiği sonucuna varılmıştır.

Akarsu şebekesi bakımından oldukça zayıf bir alana sahip olan Doğubayazıt'da önemli bir su problemi bulunmaktadır. Su ihtiyacı ilçe merkezinin 60 km. kuzeydoğusunda ki Balık gölünden sağlanmaktadır. İlçe'de sulama problemi tamamiyle halledilmemiştir. Tarım arazilerinin çok az bir kısmı sulanabilmektedir.

Doğubayazıt ilçe merkezi ve yakın çevresinde topraklar topoğrafya, iklim ve hidroğrafya şartlarına uygun toprak gurubunu alüvyal ve kolüvyal topraklar oluşturmaktadır. Ancak alüvyal toprakların büyük bir kısmı hidromorfik alüvyal topraklardan oluşur. Yöredeki topraklarda önemli bir çoraklaşma sorunu yaşanmaktadır.

Bitki örtüsü bakımında İrano-Turan /yen Flora alemenin içinde yer almaktadır. Buna bağlı olarak sahada step ve çayır bitki örtüsü gelişmiştir. Yöre orman örtüsünden tamamen yoksundur.

Araştırma sahasında yerleşmenin tarihi çok eskiye (M.Ö. 4000 -) dayanır. Çeşitli kavim ve medeniyetlerin denetiminde kalan yöre Osmanlı İmparatorluğu döneminde sancak merkezi, Cumhuriyet döneminde ise önce il merkezi (1927) daha sonra da ilçe merkezi durumuna getirilmiş olup, Ağrı İline bağlanmıştır.

Doğubayazıt İlçe Merkezi'nin nüfusu ticarî faaliyetlerin gelişmesine bağlı olarak sürekli artmıştır. Kırsal kesimde oturan nüfus tarım sektöründeki gerilemeler ve yörede görülen terör olayları nedeniyle ilçe merkezine yönelik göç olayları hızlanmıştır. İlçe merkezinin nüfusu 1990 nüfus sayımı sonucuna göre 35 213 kişiydi.

Doğubayazıt ilçe merkezinde aktif nüfusun büyük bir kısmı (% 71.9'ü) geçimini hizmetler sektöründen sağlarken, tarım sektöründe çalışanların oranı 22.7, Sanayi kesiminde çalışanların aktif nüfus içindeki oranları ise %5.4. tür.

Doğubayazıt 10 ayrı mahallenin birleşmesinden meydana gelmiş bir yerleşme ünitesidir. Mahalleler birbirinden ayrı olarak bulunmalarına rağmen her mahallede toplu dokulu bir yerleşme düzeni görülür. Yerleşmeyi meydana getiren mahalleler iç içe bulundukları için Doğubayazıt ilçe merkezinde toplu dokulu bir yerleşme düzeni ortaya çıkmıştır. İlçe merkezinin günümüzdeki alanında kurulmasını, ulaşım kolaylığı, ova tabanının yerleşmeye elverişli olması, daha uygun bir konumda bulunması gibi faktörler etkilemiştir.

Araştırma sahasındaki hakim ekonomik faaliyetleri hizmetler sektörü oluşturur. Tarım arazisinin çok az ve çorak olması nedeniyle tarımsal faaliyetler ekonomik açıdan çok fazla bir öneme sahip değildir. Yörede sanayi faaliyetleri gelişmemiştir. Ticarî faaliyetin gelişmesine bağlı olarak hizmetler sektörü çeşitlilik kazanmıştır. Araştırma sahasının sınır kenti olması ticarî aktivitesini arttırmıştır.

Doğal ve beşeri turizm potansiyeli bakımından zengin olan araştırma sahasında, turizm faaliyetinin dahada gelişmesi için ulaşım ve haberleşme alt yapısının iyileştirilmesi, tanıtım faaliyetlerine hız verilmesi yöre halkının ve turistik tesislerde çalıştırılacak kişilerin eğitim düzeyinin yükseltilmesi turistik tesislerin batı standartlarına uygun duruma getirilmesi ile bölge de can ve mal güvenliğinin sağlanması büyük önem taşımaktadır.

Sonuç olarak Doğubayazıt ilçe merkezinin ekonomisi,hizmetler fonksiyonuna dayanmasına rağmen, çevrenin doğal ve beşeri kaynaklarının yeterince değerlendirilememesiyle uzun yıllardan beri göç veren yerleşmelerden biri haline gelmiş, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik sorunlarına çözüm bekleyen yörelerden birini oluşturmaktadır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- AKOK, M., "Ağrı Doğubayazıt'da İshak Paşa Sarayı Rölöve ve Mimarisi" Türk Arkeoloji Dergisi , sayı X-2 ANKARA.
- AKSÖZ, İ., 1969, "Doğu Anadolu'nun Kalkınma Sorunları" Dokuzuncu İskan ve Şehircilik Konferansları, İskan ve Şehircilik Ens. Yay. no: 12.
- ALPASLAN, İ., 1995, " Her Yönüyle Ağrı", Tutibay Ders Kitapları Yayını ANKARA.
- ALTINLI, E., PAMİR, H., ERENTÖZ, C., 1964, 1/500.000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritası, Van Paftası ve Açıklaması, M.T.A., enstitüsü yayınları ANKARA.
- ARDOS, M., 1984, Türkiye Ovalarının Jemorfolojisi (Cilt I), İstanbul Üniv. Yay. No: 3263, Edebiyat Fak. Yay. no: 3195, İSTANBUL.
- ARINÇ, K., 1991, "Bitlis Çayı Havzasının Coğrafi Etüdü", Atatürk Üniv. Sosyal. Bil. Ens. Coğ. Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi. ERZURUM.
- ATALAY, İ., 1982, Türkiye Jemorfolojisine Giriş , Ege Üniv. Sos. Bil. Fak. Yayn. No: 9 İZMİR
- ATALAY, İ., 1983, Türkiye Vegetasyon Coğrafyasına Giriş, Ege Üniv. Ed. Fak.,Yay. No 19, İZMİR
- ATALAY, İ., 1989, Türkiye Jemorfolojisine Giriş ,(2. Baskı) Ege Üniv. Ed. Fak.,Yay. No 9, İZMİR
- ÇÖLAŞAN, Ü.E., 1970, Türkiye İklim Klavuzu, Olgun Kardeşeler Matbaası, ANKARA
- DARKOT, B., 1964, "Edirne" Coğrafi Giriş, Edirneye Armağan Kitabı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, ANKARA.
- DARKOT, B., 1979, "İslam Ansiklopedisi Bayazıt Maddesi" Milli Eğitim Basımevi, İSTANBUL.
- DOĞANAY, H., 1983, Erzurum Şehirsel Fonksiyonları ve Başlıca Planlama Sorunları, Atatürk üniv. Fen-Ed. Fak. Coğ. Böl. Basılmamış Doçentlik Tezi, ERZURUM
- DOĞANAY, H., 1986, Türkiye İktisadi Coğrafyası (Tarım,Hayvancılık ve Ormancılık) Atatürk Üniv., Fen-Ed. Fak. Ders Notları 102, Coğ. Böl. no: 98, ERZURUM
- DOĞANAY, H., 1987, Türkiye Turizm Coğrafyası, Atatürk Üniv. Fen-Ed. Fak. Coğ. Böl., No: 21, ERZURUM.
- DOĞANAY, H., 1992, Türkiye Beşeri Coğrafyası, Atatürk Üniv. Kazım Karabekir Eğt. Fak., ERZURUM.

- DOĞANAY, H., 1994, " *Türkiye Ekonomik Coğrafyası*", Atatürk Üniv. Kazım Karabekir Eğt. Fak. Yay. no: 39, ERZURUM.
- ERİNÇ, S., 1953, *Doğu Anadolu Coğrafyası* İstanbul Üniv. Yay. No 572, Edebiyat Faklüttesi, Coğ. Ens., Yay. No: 15, İSTANBUL.
- ERİNÇ, S., 1982, *Jeomorfoloji I.* İstanbul Üniv. Yay. No 2931, İSTANBUL.
- ERİNÇ, S., 1984, *Klimatoloji ve Metodları* İstanbul Üniv. , Deniz Bilimleri ve Coğ. Ens, Yay. no: 2, İSTANBUL.
- ERENTÖZ, C., 1974, " *1/500.000 ölçekli Türkiye Jelooji Haritası, Kars Paftası ve Açıklaması*, M.T.A., En. Yay., ANKARA
- GÜNER, İ., 1990, " *Iğdır Ovası ve Çevresinin Beşeri Coğrafyası*" Atatürk Üniv. Sosy. Bil. En. Coğ. Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, ERZURUM.
- GÜNER, Y., 1985, " *Nuhun Gemisi Ağrı Dağı'nda mı? Gemi ile İlgili Sanılan Doğubayazıt Telçeker Heyelanın*" Jeomorfoloji Dergisi, Mart 1986, s.14, ANKARA.
- GÜNDOĞDU, H., 1991, " *Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı*" Kültür Bakanlığı Yayınları 1319, Tanıtma Eserleri Dizisi, 42., ANKARA.
- İZBIRAK, R., 1984, " *Türkiye*" Milli Eğitim Basımevi, İSTANBUL
- KARA, H., 1990 " *Çukurova'da Endüstri*" Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Coğ.Arş.Der., Cilt 1, Sayı 2, ANKARA.
- KARABORAN, H.H., 1989 " *Şehir Coğrafyası v eŞehirs el Fonksiyonları*" Fırat Üniv. , Dergisi (Sosyal Bilimler) Cilt 3, sayı. 1 ELAZIĞ
- KARAL, E.Z., " *Osmanlı Tarihi*" VIII.
- KATİP ÇELEBİ *Cihannüma*
- KIRZIOĞLU, M. F., 1955, " *1855 Kars Zaferi*" İSTANBUL
- KIRZIOĞLU, M.F., 1982, *Anı Şehri Tarihi* San. Matbaası, ANKARA.
- KODAY, (TÜZEMEN), S. 1987, *Dadaşköy'de Nüfus ve Yerleşme*, Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enst. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), ERZURUM
- KODAY, Z. 1995, *Hopa İlçesinin Coğrafyası*, Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enst. (Basılmamış Doktora Tezi), ERZURUM

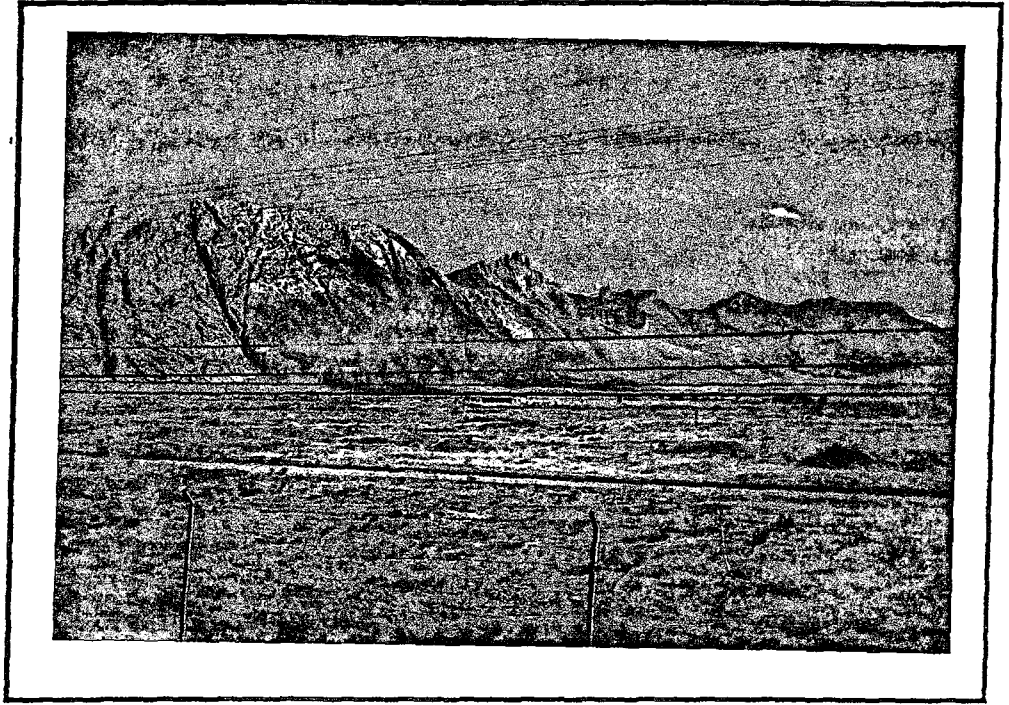
- KÖKSAL, A., 1972, "*Doğu Anadolu'nun Turizm Coğrafyasına Dair*" Ankara Üniv. Dil ve Tarih-Coğ. Fakül. Coğ. Araşt. Der., Sayı 5-6, No: 5-6 ANKARA.
- KÖPRÜLÜ, F., 1943, "*Osmanlı İmparatorluğunun Etnik Menşe-i Meseleleri*" Belleten, Cilt VII, ANKARA
- NİŞANCI, A., 1979, *Iğdır Ovası ve Yakın Çevresinde Uygulanmlı İklim Çalışmaları*, Atatürk Üniv. Fen,Ede. Fak. Coğ. Böl. Basılmamış Doktora Tezi, ERZURUM.
- ÖZAV, L 1991, *Oltu'nun Beşerî ve Ekonomik Coğrafyası*, Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enst. (Basılmamış Doktora Tezi), ERZURUM
- ÖZEY, R., 1985, *Dumlu ve Çevresi (Bölgesel Coğrafya açısından Bir Etlid)* Atatürk Üniv. Fen-Edeb. Fak. Coğ. Böl. Yayınlanmamış Doktora Tezi, ERZURUM.
- SERGÜN, Ü., 1986, *Kocaeli Yarımadasında Kırsal Yerleşme*, İstanbul Üniv. Ede. Fak., Yay. no: 3376, İSTANBUL,
- STRECK 1978, *Ağrı Dağı Maddesi*, İslam Ansiklopedisi, Cilt, I İSTANBUL.
- SÜMER, F., "*Kara Koyunlular*" ANKARA.
- SÜMER, F., 1980, *Oğuzlar (Türkmenler) ıTarilheri Boy Teşkilatı-Destanları (ilavelerle 3. Baskı)* , Elif ofset, İSTANBUL.
- SÜMER, F., 1984, *Karakoyunlular (I. Cilt II. Baskı)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII, Dizi, ANKARA.
- ŞAROĞLU, F., YILMAZ, Y., 1984, "*Doğu Anadolu'nun Neotektoniği ve İlgili Mağnatizması*" Ketin Sempozyumu Türkiye Jeoloji Kurumu Yay. ANKARA.
- TANOĞLU, A., 1945, "*Türkiye'de Çiftçi Nüfus Meselesi*", Türk Coğrafya Dergisi, No: 7-8., İSTANBUL.
- TANOĞLU, A., 1965, "*Nüfus ve Yerleşme* " İs. Üniv. Yay. No: 1183, Ed.Fak. Coğ. Ens. Yay. No: 45, Cilt I, İSTANBUL
- TUNCEL, M, 1994, "*İslam Ansiklopedisi Doğubayazıt Mad. "* Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İSTANBUL.
- TUĞLACI, P. 1985, "*Beyazıt*" Maddesi, Osmanlı Şehirleri., İSTANBUL
- TUNÇBİLEK, N., 1967, *Türkiye İskan Coğrafyası*, İstanbul Üniv. Ed. Fak. Yay. No: 1283, Coğ. En. Yay. No: 49, İSTANBUL.

- TÜMERTEKİN, E., 1984, *Beşeri Coğrafyaya Giriş*” Erenler Matbaası, İSTANBUL.
- UZUNÇARŞILI, İ.H., 1984, *Anadolu Beylikleri ve Akkokuyunlu Karakoyunlu Devletleri*, Atatürk Kültür , Dil ve Tarih Yüks. Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yay. VIII. Dizi, ANKARA.
- YALÇINLAR, İ., 1973, “*Doğu Anadolu’nun tEmel Jeolojik Strüktürleri*” İstanbul Üniv. Coğ. Ens. Dergisi, Cilt 10, sayı 18-19, İSTANBUL.
- YILDIZ, D. 1979, “*Azarbaycan’da Hüküm Sürmüş Bir Türk Hanedanı Saç Oğulları III Ebül-Kasım Yusuf*”, T.D. say, 32, İSTANBUL.
- YILMAZ, Ö., 1984, “*Horasan-Sarıkaş Arasındaki Aras Nehri Havzasının Fizikî ve Tatbiki Fizikî Coğrafyası*” Atatürk Üniv. Fen-Ed. Fak. Coğ. Bölümü, Basılmamış Doktora Tezi, ERZURUM.

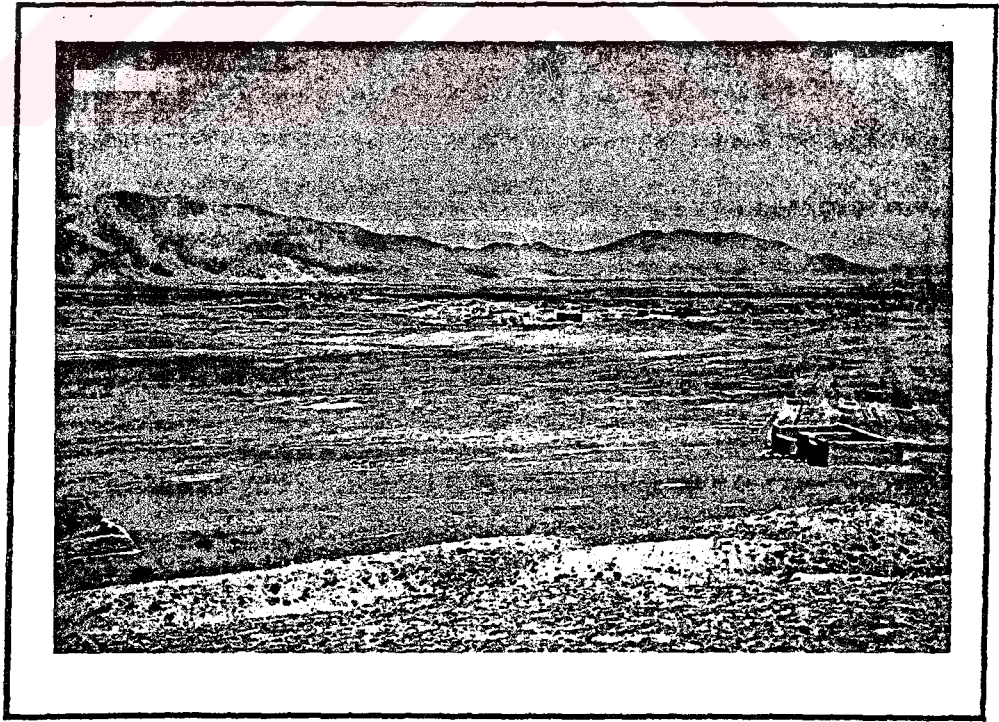

RAPORLAR ve DİĞERLERİ

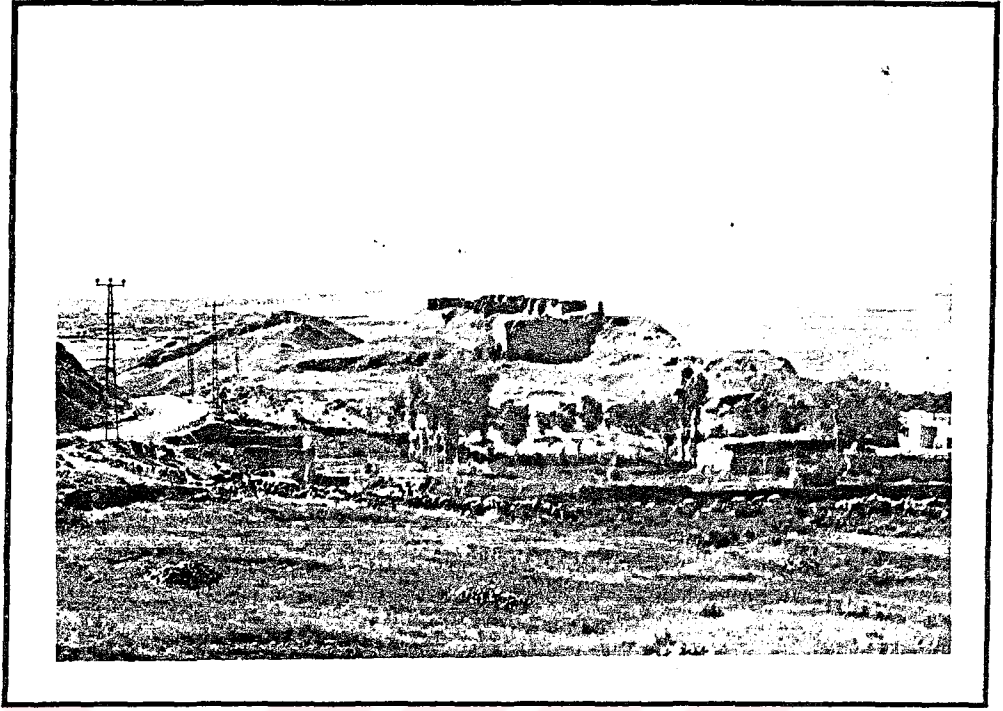
- D.S.İ. 1964 *Doğubayazıt Projesi İstisakaf Raporu*, ANKARA.
- Köy İşleri Bakanlığı Yol Su ve Elektrik İşleri Genel Müdürlüğü Etüd ve Planlama Dairesi Başkanlığı, “*Ağrı İli Doğubayazıt İlçesi Köylerinin Çevre Sağlık Hidrojeolojisi ve Hidrojeolojik Etüd Raporu*”, ANKARA, 1973.
- T.C. Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları “*Ağrı İli Arazi Varlığı*”, ANKARA, 1991.
- 1893 *Erzurum Vilayet-i Salnamesi*
- 1900 *Erzurum Vilayet-i Salnamesi*
- 1871 *Erzurum Vilayet-i Salnamesi*
- 1872 *Erzurum Vilayet-i Salnamesi*
- 1961 Tarih ve 222 Sayılı İköğretim ve Eğitim Yasası
- T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü” 1990 Genel Nüfus Sayımı”, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri.
- Yurt Ansiklopedisi.
- D.İ.E. 1898 Türkiye İstatistik Yıllığı.
- 1/ 25.000 ölçekli Topoğrafya Haritaları (Doğubayazıt i.-52- a1, a2, d3, d4)
- 1/ 100.000 ölçekli Topoğrafya Hartaları (Doğubayazıt i-52.)
- M.T.A. 1/ 50.000. Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritası.

Fotoğraf 1 Kentin Doğusundaki Kalkerli Araziden Bir Görünüm.

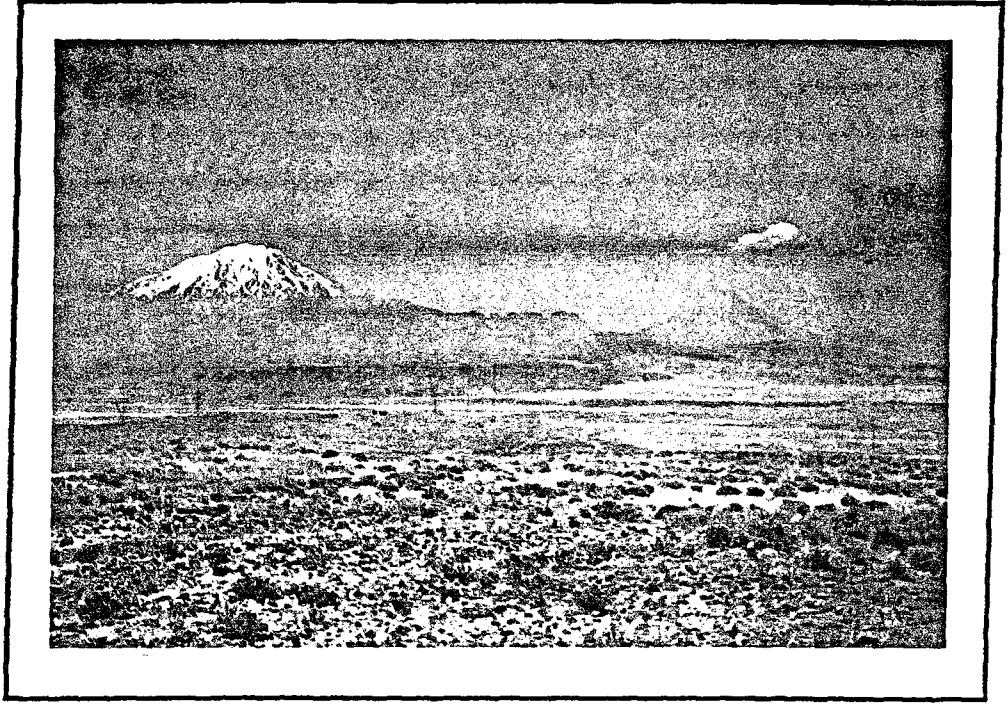
Fotoğraf 2 Doğubayazıt Ovasında Geniş Yer Kaplayan Alüvyonlar ve Volkanik Malzemenin Yayılımı.

Fotoğraf 3 Eski Doğubayazıt'tan Bir Görünüm.

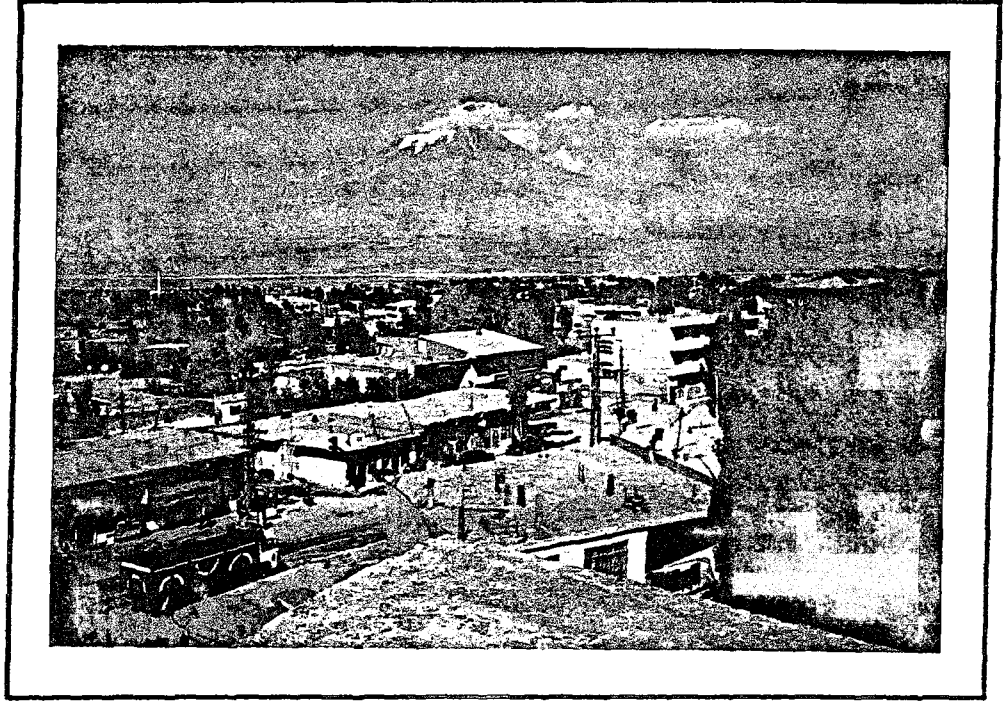
Fotoğraf 4 Ağrı Dağı ve Doğubayazıt Ovası.

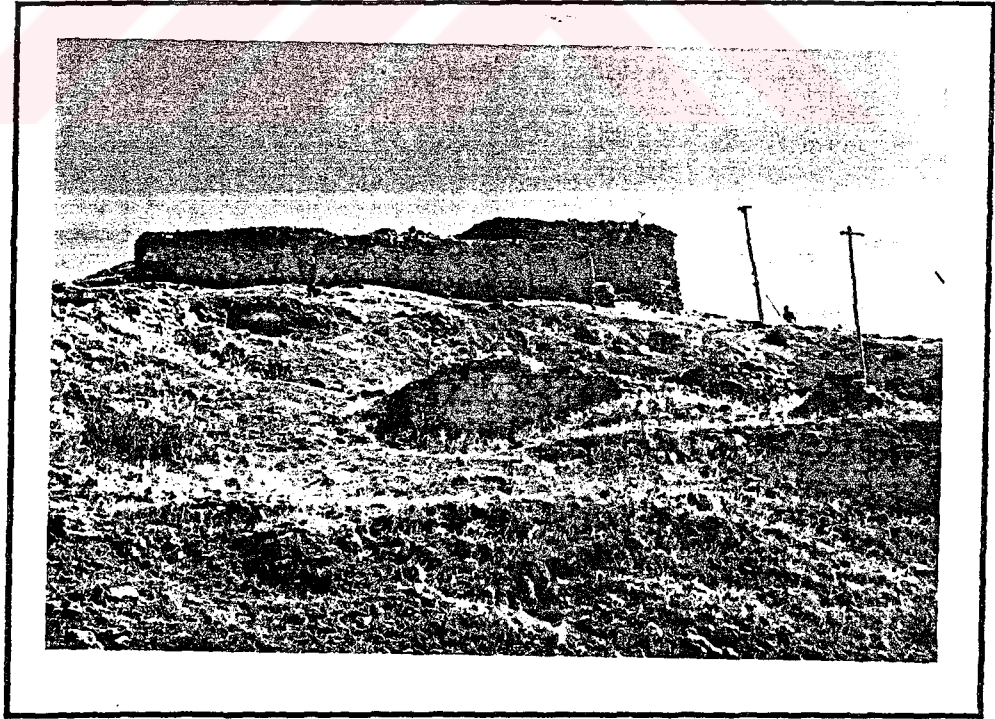
Fotoğraf 5 Büyük ve Küçük Ağrı Dağlarını Birbirine Bağlayan Serdarbulak Geçidi.

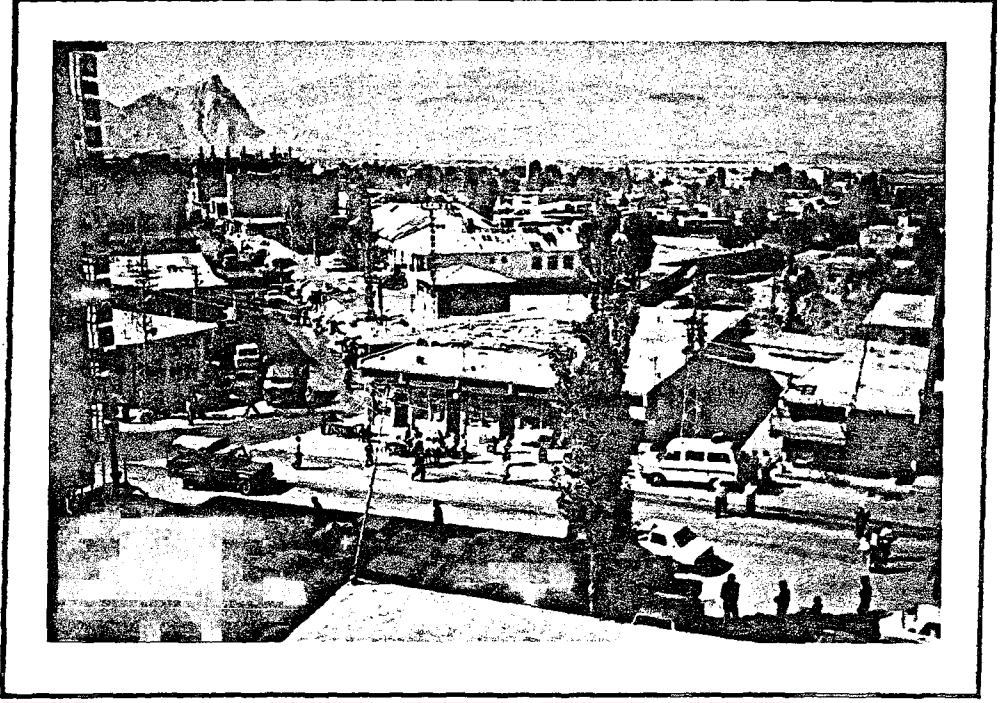
Fotoğraf 6 Ağrı Dağının 4.000 m.'den İtibaren Karla Örtülü Görünümü.

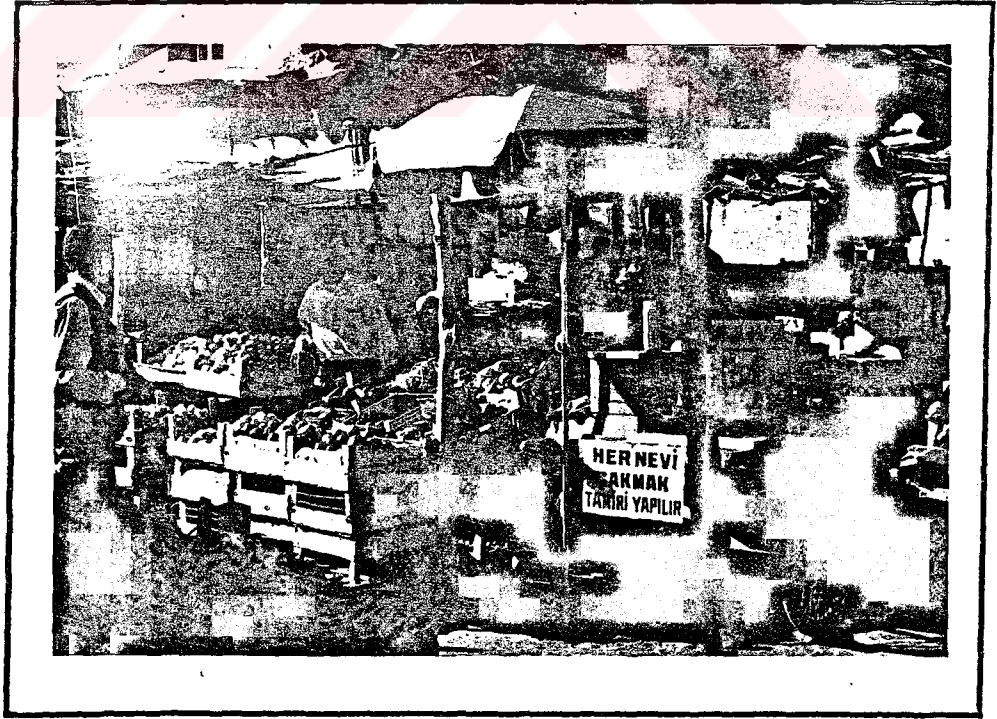
Fotoğraf 7 Kent'den Bir Görünüm.

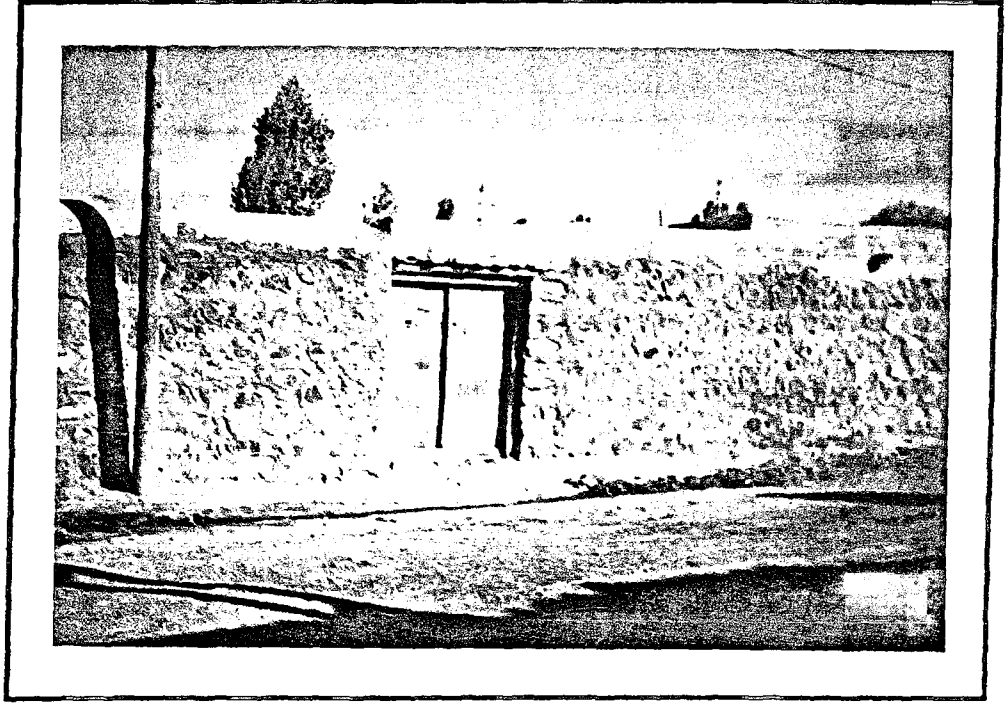
Fotoğraf 8 Eski Kent Yerinde Ayakta Kalan Bir Konut.

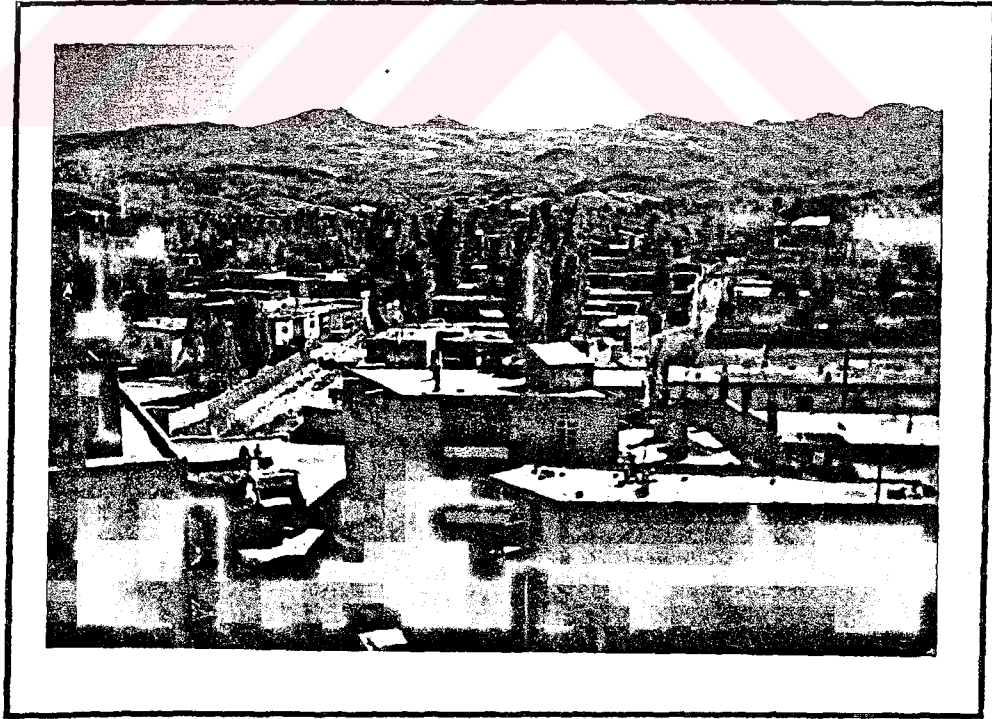
Fotoğraf 9 Kent Merkezindeki Yollardan Bir Görünüm .

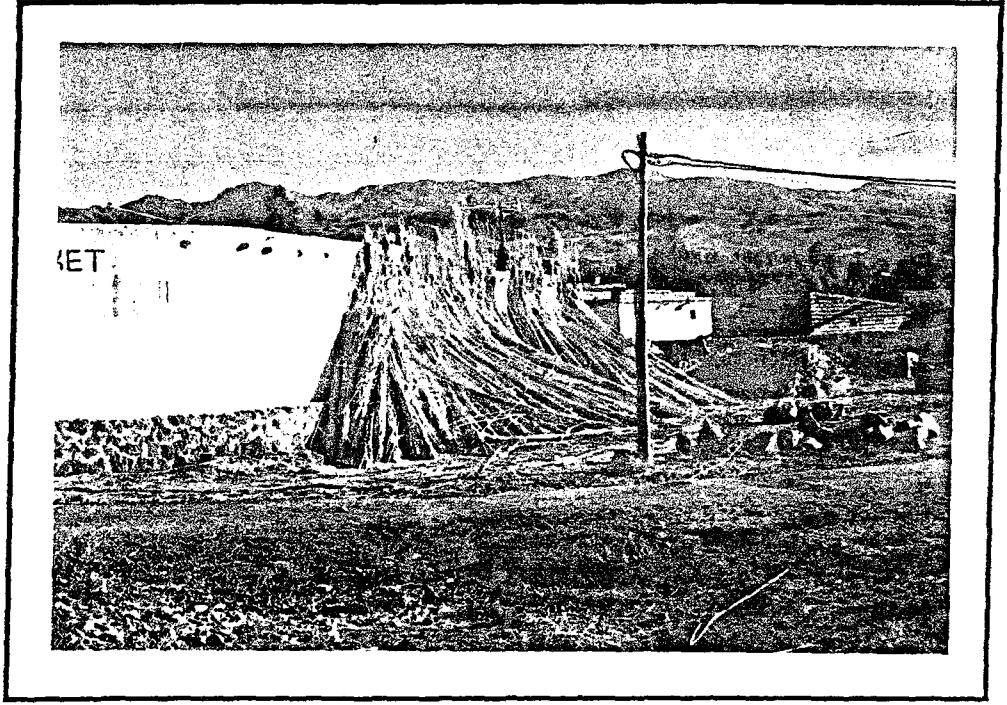
Fotoğraf 10 Pazar Yerinden Bir Görünüm ,

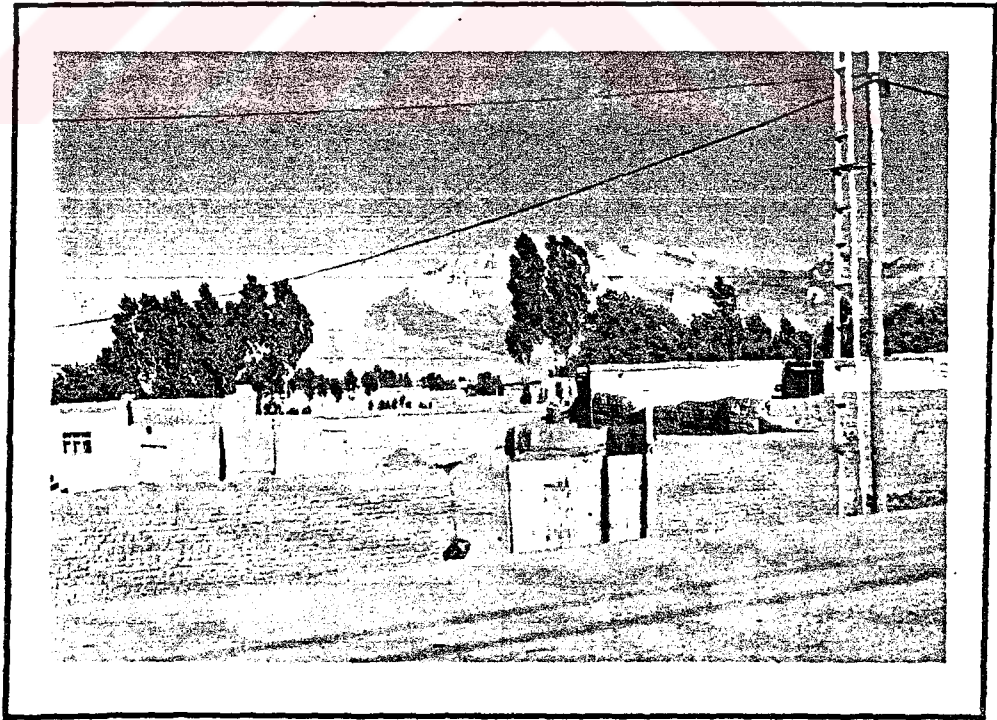
Fotoğraf 11 Evlerin Etrafını Çeviren Surlar'dan Bir Görünüm .

Fotoğraf 12 Düz Toprak Çatılı Evlerden Bir Görünüm .

Fotoğraf 13 Evlerin Örtülmesinde Kullanılan Kamış .

Fotoğraf 14 Yöredeki Eski Tip Konutlar.

Fotoğraf 15 Doğubayazıt'ta Ekonomik Faaliyetlerden Olan Küçükbaş Hayvanlardan Bir Görünüm.

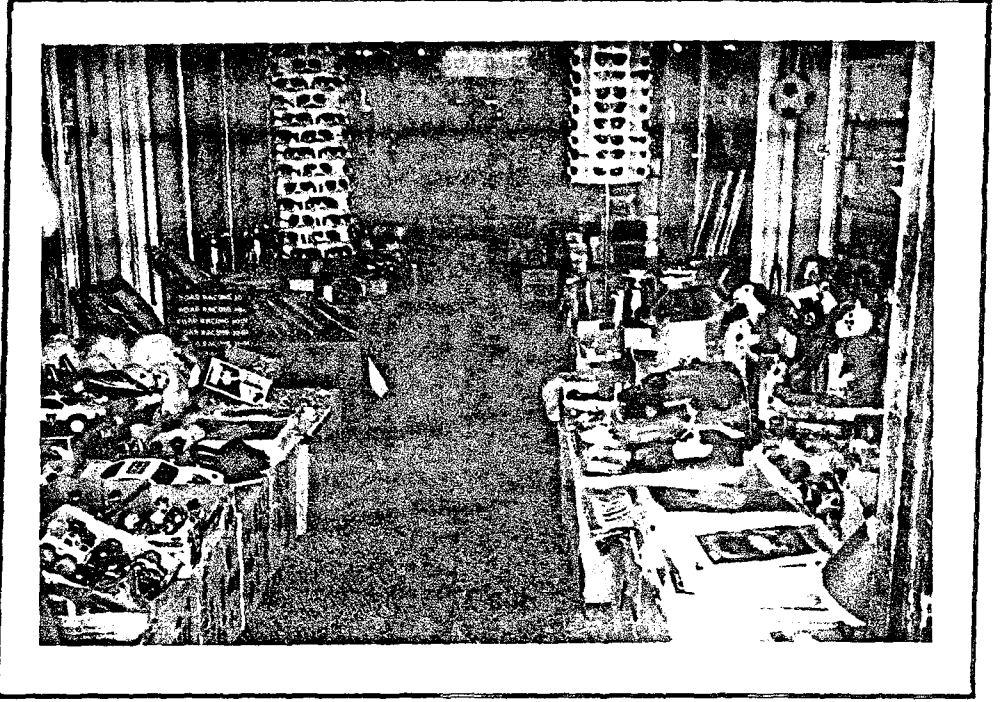
Fotoğraf 16 Küçük Sanayi Sitesi.

Fotoğraf 17 Doğubayazıt Yem Fabrikası.

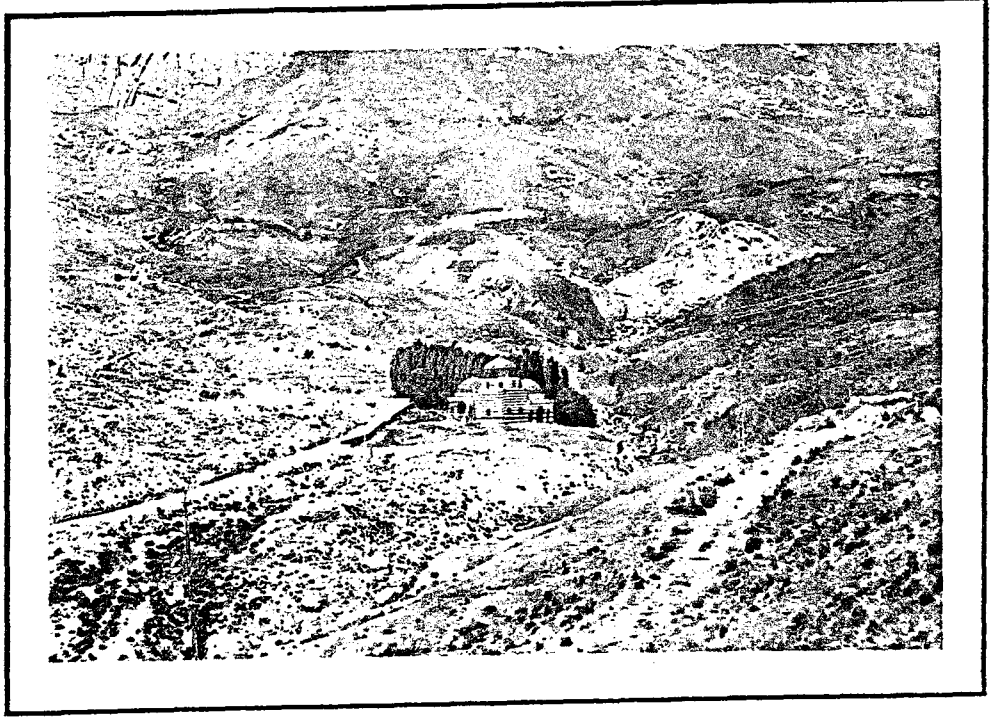
Fotoğraf 18 Gürbulak Gümrük Kapısından İran'a Geçmek İçin Bekleyen Araçlar.

Fotoğraf 19 Pasajlardan Bir Görünüm.

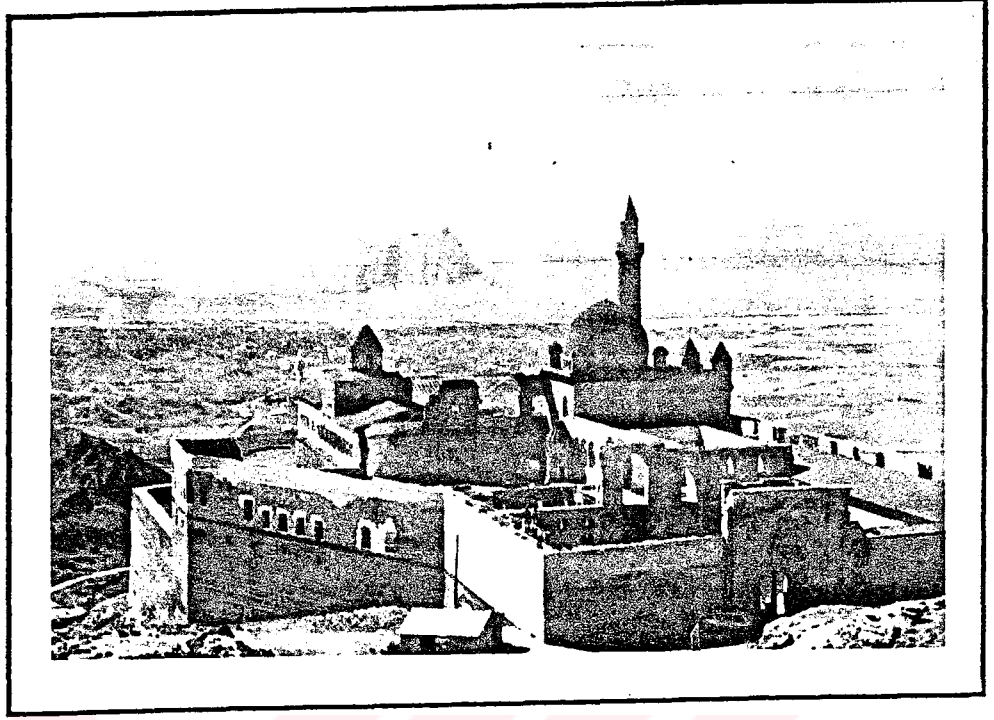
Fotoğraf 20 Meteor Çukuru.

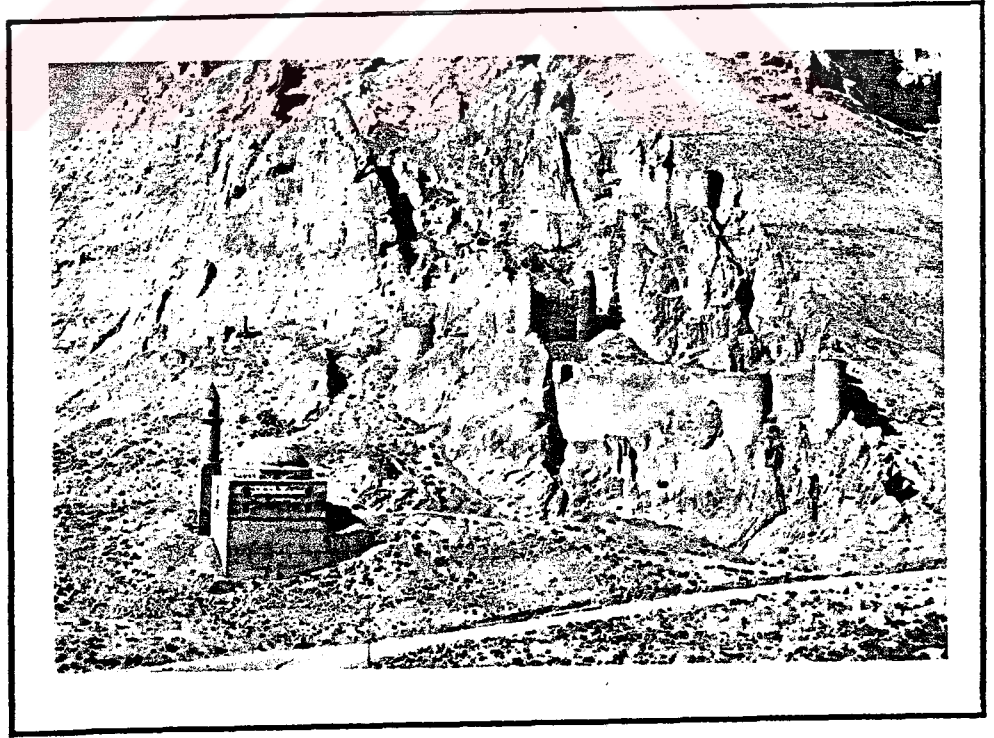
Fotoğraf 21 Eski Beyazıt'daki Ahmed-i Hani Türbesi.

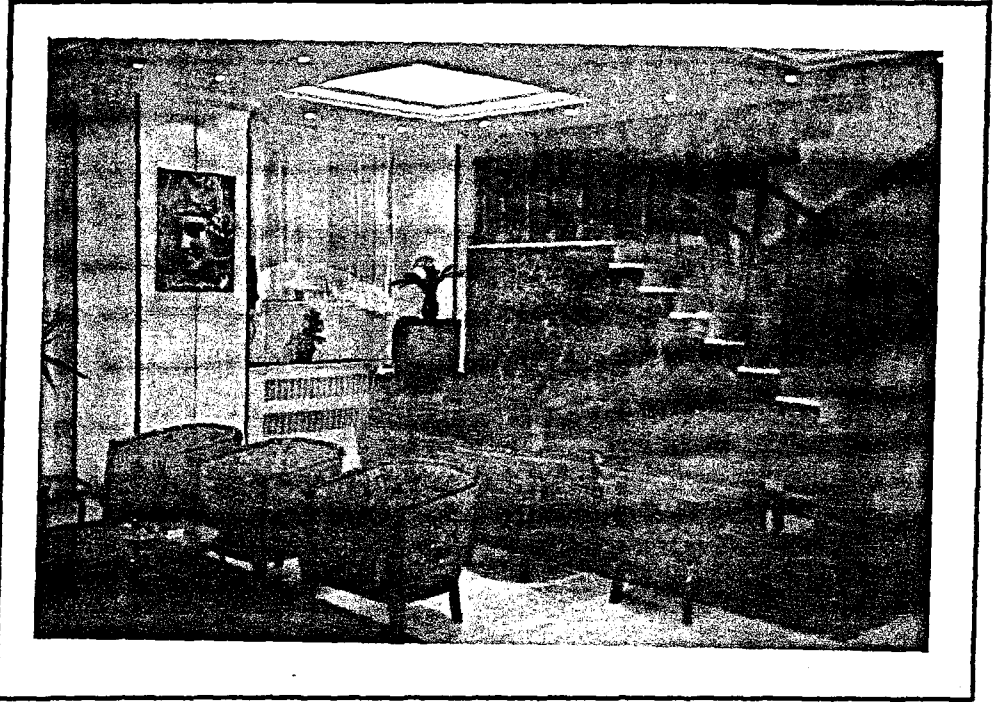
Fotoğraf 22 Kerem ile Aslı Hikâyelerine Konu Olan Keşiş Bahçesi.

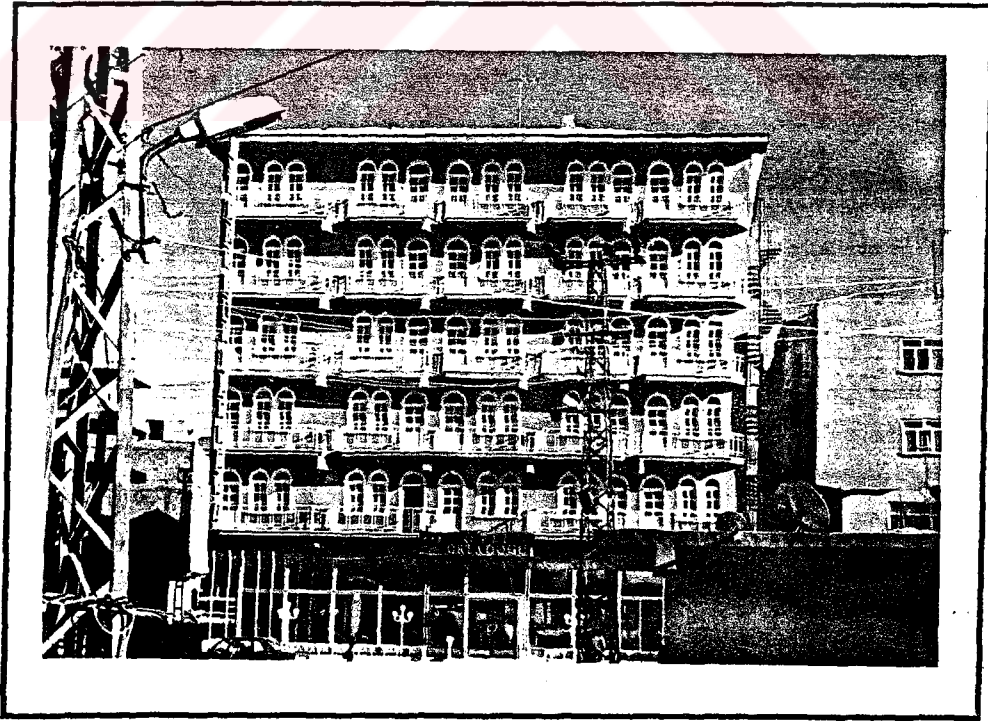
Fotoğraf 23 İshak Paşa Sarayı.

Fotoğraf 24 Doğubayazıt Kalesi ve Kaledindeki Cami.

Fotoğraf 25 Üç Yıldızlı Otel Deryanın İçinden Bir Görünüm.

Fotoğraf 26 Turistik İşletme Belgeli ve Üç Yıldızlı Otel Ortadoğu.

ÖZGEÇMİŞ

Ağrının Eleşkirt İlçesinde 1969 yılında doğdu. İlköğrenimini Eleşkirt'e bağlı Dolutaş Köyü İlkokulunda, orta ve lise öğreniminin Eleşkirt Lisesi'nde tamamladı. 1985 yılında Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü'ne kayıt yaptırarak yüksek öğreniminini 1989 yılında tamamladı. Haziran 1990'da Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu'nda öğretmen olarak göreve başladı. Ağustos 1991'de askerlik görevini kısa dönem olarak tamamladı. Kasım 1994'de Atatürk Üniversitesi Ağrı Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Coğrafya Anabilim Dalı'na araştırma görevlisi olarak atandı. Halen bu görevini sürdürmektedir.

Erzurum 1996

Faruk KAYA